

HUNLAR DA ÇİLGİNDİ

HUN TÜRKLERİNİN ÇİLGİN TARİHİ

2. Baskı

AHMET HALDUN TERZİOĞLU

kripto

HUNLAR DA ÇİLGİNDİ

HUN TÜRKLERİNİN ÇİLGİN TARİHİ

Genel Yayın No : 66

Araştırma İnceleme : 49

Yazan : Ahmet Haldun Terzioğlu

Yayın Yönetmeni : Ümit Çıkrıkçı

Kapak : Kripto Tasarım Ekibi

Satış Direktörü : Hakan Mermicioğlu

Pazarlama Sorumlusu : Ahmet Mert Öztuğ

Baskı : BRC Matbaacılık / Ankara

1.Baskı : Ağustos 2012

2.Baskı : Nisan 2013

ISBN: 978-605-4125-71-5

Sertifika no: 11826

Her hakkı saklıdır. Bu yapıtın aynen ya da özet olarak hiçbir bölümü, telif hakkı sahibinin yazılı izni alınmadan kullanılamaz.

Copyright © 2008-2013, KRİPTO KİTAPLAR PUBLISHING HOUSE

Yayımlayan:

kripto

Kripto Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.

İçel Sokak 6/4 Kızılay / Ankara

Tel: 0312 432 1923 Faks: 432 1933

e-posta: kripto@kriptokitaplar.com

www.kriptokitaplar.com

İÇİNDEKİLER

BAŞLARKEN	7
TARİHİ ÖĞRENME GEREĞİ	9
TARİHTE ZAMAN KAVRAMI.....	14
İNANÇ VE TARİH	17
GERÇEKLERE ULAŞMAK KOLAY DEĞİL.....	24
5000 YILLIK TARİMİZ VE DİKKAT ÇEKİCİ KARŞILAŞTIRMALAR	32
İNSANLIK TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ	38
YAZI VE ÇILGIN HUNLAR.....	42
HUNLAR'IN KAYIT TUTMAMALARININ MUHTEMEL GEREKÇELERİ.....	49
TARİHİ YORUMLAMAK.....	57
TÜRK TARİHİ İLE İLGİLİ KAYNAKLAR	67
ATALARIMIZ HUNLAR'IN ATALARI.....	74
İLKÇAĞDA ADI GEÇEN TÜRK BUDUNLAR	85
DESTANSI.....	92
ANAYURT	97
"HUN" NE DEMEK?	103
ARKEOLOJİK KANITLAR	105
HUN ÇAĞINDA ASYA BUDUNLARI.....	110
ÇİN.....	111
JUNGLAR.....	114
YÜEÇİLER.....	115
TUNGHULAR.....	116
WUHUANLAR.....	117
SİENBİLER.....	118
WUSUNLAR.....	118
TİBETLİLER	119
TİNG-LİNGLER.....	120
BOMALAR	120
SAKALAR (İSKİTLER)	120
MASSAGETLER	122

SARMATLAR	124
TOHARLAR	125
ÇILGIN HUNLAR TARİH SAHNESİNDE	126
ÇILGIN HUNLAR'IN ÇİN'E İLK AKINLARI VE ETKİLERİ	132
DİKKAT ÇEKİCİ TARİHLER.....	145
ÇILGIN HUNLAR'A TANIKLIK EDEN MEKÂNLAR.....	151
ÇİN SEDDİ.....	152
TANRI DAĞLARI.....	158
TEOMAN KALESİ.....	160
ORDOS BÖLGESİ.....	161
LOULAN BÖLGESİ.....	161
KANSU BÖLGESİ.....	162
FERGANA.....	162
GÖK AYGIRIN DESTANI	163
TARIM IRMAĞI.....	165
BEŞBALIG	166
GOBİ ÇÖLÜ	166
ORHUN	167
ÖTÜKEN YIŞ	168
HUNLAR'DA TÖRE VE YASA KAVRAMI	169
HUN GIYSİLERİ, SİLAHLARI VE SAVAŞÇILIĞI.....	174
BÜYÜK HUN İMPARATORLUĞU.....	183
TEOMAN HAN	185
METE HAN	201
METE HAN'IN ÇILGIN AKINLARI.....	216
METE HAN'IN BİTİGLERİ.....	234
HUN DEVLETİ'NİN YÖNETİMİ VE BUDUN YAŞANTISI.....	241
KİOK HAN.....	251
ÇİN, HUN AKINLARINA ÇARE ARIYOR.....	266
HUN KARTAL SAVAŞÇILARI	269
KÜNÇİN HAN	271
ÇAŞIT ÖYKÜSÜ VE UZUN SAVAŞ DÖNEMİ	278
ÇİN, BİR KARTAL SAVAŞÇISINI SAĞ YAKALİYOR	284
İÇİSİYE HAN	288
KANSU YİTİRİLİYOR.....	294
ALTIN ADAK HEYKELİ'NİN ÖYKÜSÜ	296
İÇİSİYE HAN ÖNEMLİ BİR BAŞARI KAZANIYOR.....	297
ELÇİ CANG-CHİEN	299

HUVEİ HAN.....	303
HUVEİ HAN'IN ÇİN ELÇİSİNE VERDİĞİ CEZA.....	306
HUNLAR BATIYA YÖNELİYOR.....	316
İPEK YOLU.....	318
HUŞİLU HAN.....	320
HULİHU HAN.....	324
ÇİTEHU HAN.....	326
SUIKAST DENEMESİ.....	327
MÖ.99 ÇİN SALDIRISI.....	329
HULUKU HAN.....	332
FALCILARIN HATASI.....	333
MÖ.91 HUN-ÇİN SAVAŞI.....	334
HULUKU HAN'IN ÜNLÜ BİTİĞİ.....	336
ÇİN SANGGÜNÜNÜN KURBAN EDİLMESİ.....	338
HUYENTİ HAN.....	340
MEZAR SAVAŞI (MÖ.78).....	344
BATI DÜŞÜ.....	345
HÜLUKUANCİ HAN.....	347
HOYENKÜ HAN.....	350
HOHANYEH HAN.....	353
HUNLAR'IN İKİYE AYRILMASI.....	353
ÇİÇİ HAN.....	356
FU-CHU-LEİ JO-Tİ HAN.....	364
SU-HSİA JO-Tİ HAN.....	366
CHE-YA JOTİ HAN.....	367
HUŞİLU HAN.....	368
ÇİN, TOPRAK İSTİYOR... ..	370
SIĞINANLARIN İADESİ SORUNU.....	373
HAKANLIK TAMGASI SORUNU.....	377
HULİU HAN.....	382
YÜ HAN.....	385
KAÇINILMAZ GERİLEME	
KUZEY HUNLARI.....	392
TANGSUK HAN DESTANI.....	401
GÜNEY HUNLARI.....	403
SON.....	409
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	411

***Kitabımı yayına hazırladığım günlerde vefat eden
Babam Ali Nabi Terzioğlu'nun
aziz hatırasına...***

BAŞLARKEN

“Çılgınlık, bizi biz yapan yetenektir!”

“Çılgınlık” bir üstünlük orunu¹ olarak adeta yapıştı Türkler’in üzerine. Bütün değişik çağrışımları ile birlikte bu orunu milletçe kabul ettik. Adeta Türk’ü tanımlayan onun geçmişini, yaşadıklarını nedenleri ve sonuçları ile birlikte bir seferde açıklayan en gerçekçi söz oldu.

Sonunda anladık ki:

Biz Türkler, varlığımızı, tarihimizi, göçümüzü, düşümüzü, ülkümüzü, yurtlarımızı, vatanımızı, birliğimizi, bütünlüğümüzü, dilimizi korumamızı, geliştirmemizi, bugünlere gelebilmemizi “ÇILGINLIĞIMIZA” borçluyuz.

Tarihimiz bir çılgınlar tarihidir.

“Çılgın” olmasaydık, bugün yoktuk. Çoktan, tarihin milletler çöplüğüydü yerimiz.

Tarih bizi, “Çılgınız” diye yazar, över!

Gelmiş geçmiş bütün “Türk budunlar²” çılgındı! Dolayısıyla en büyük Türk devletlerinden birini kuran, kimilerine göre “Türk tarihinin başlangıcı” olarak kabul edilen,

---

¹ Orun: Unvan, mevki, rütbe.

² Budun: Millet, ulus.

“Hunlar da ılgındı!”

O kadar tartışmasız bir gerçektir ki bu...

Atalarımız Hunların tarihini araştırdıkça bu tespitim daha bir netlik kazandı. Sonunda ılgın atalarımızı yazmaya, kale-mimce anlatmaya, çılgınlıklarını kanıtlamaya karar verdim. Kendime has yöntemleri kullandım bunun için...

Çok satan, beğenilen ve okuyanları derinden etkileyen, yakın tarihimize ait gerçekleri destansı bir dille genç nesillere aktaran; Üstat Turgut Özakman'ın, “Şu ılgın Türkler” isimli muhteşem kitabına, atıfta bulunarak seçtim kitabımın adını.

“ÇILGIN TÜRK” unvanımızı üstat kazandırdı Türk diline. Unutulmaz bir isim armağan etti bizlere.

Okuduğum etkilendiğim bu muhteşem kitaptan ilham aldığımı itiraf ediyor ve üstada şükranlarımı sunuyorum.

Şunu anlatmak istiyorum ki, “ılgınlık” bizim ruhumuz!

Türkler, tarihin her devrinde ılgındılar!

Bu nedenle Hun Türk Devleti'ni, bilinen teşkilatlı, kurumsal Büyük Hun İmparatorluğu'nu kuran Hun budunun, “ılgın” olmaması düşünülemezdi!

O zor coğrafyada, “ılgın” olmayanın yaşaması mümkün değildi. ılgın bir coğrafyaydı. Atalarımız Hunlar da bu coğrafyanın hakkını verdiler!

“Hunlar da çılgındı” ve ben bunu kanıtlayacağım!

TARİHİ ÖĞRENME GEREĞİ

“Tarih, öğrenilmelidir! Çünkü bugün, geçmişin eseridir!”

Tarih önemlidir. Çünkü tarih, yaşananların yansımada bugünün aynası, geleceğin ışığıdır. Tarih öğrenme konusunda en isteksiz olanlar, en ilgi duymayanlar bile, bireysel olarak, yakın veya uzak geçmişlerini, yaşadıklarını sorgulamaktan geri durmazlar.

Soruşturdukları, özledikleri geçmiş, kendi kısa tarihleridir. Böylece farkında olmadan, tarihle ilgilenirler.

Bireyler, aileler, kurumlar, topluluklar, devletler ve milletler tarihlerini bilmek, öğrenmek ve gelecek nesillere aktarmak amacıyla özel çabalar harcarlar.

Kişilerin tarihleri, yaşadıkları yıllarla sınırlıdır. Ailelerin, kurumların ve toplulukların tarihleri, varoluş yıllarına bağlı olarak daha uzun bir geçmişe karşılık gelir. Oysa devletlerin, devletleri kuran milletlerin tarihleri çok daha uzun, çağlara dek uzanan zaman dilimlerinin karşılığıdır. Yüz yıllarla, bin yıllarla dillendirilebilirler.

Bazı milletler şanslıdır tarihlerini öğrenme konusunda. Bu milletlerin mensupları tarihin derin galerilerinde atalarına dair izler bulmakta zorlanmazlar. Kayıtlar ve belgeler kolaylıkla çıkar karşılıklarına. Nedenlerle, nasıllarla pek fazla uğraşmak gereği duymasalar bile ellerindeki yetecektir geçmişlerini öğrenmek adına. Kökenleri, anayurtları ve ataları kesin delillerle bellidir.

Yaşananların sonuçları daha çok ilgilendirir onları. Tarihin, geleceği şekillendiren yapısından etkilenmişlerdir. O kadar!

Bazı milletlerin şanssız mensupları ise büyük uğraşlar verirler geçmişlerini öğrenmenin zorluğu ile. Bilinmezler içinde debelenip dururlar. Çünkü kaynak ve delil sıkıntısı çekerler.

Milletler tarihlerini yaparken, geçmişin varlığında izler bırakırlar. Anlatılara konu olur, başka milletlerin tarihlerinin oluşmasına da katkıda bulunurlar.

Bazı milletler ise hem tarihin içinde yer almış hem de oturup onu kaydetmişlerdir. Tarihte yalnızca varolan, öyle ya da böyle izler bırakan pek çok milletin ortadan kaybolması, sonlarının ne olduğunun bilinmemesi, tarihini yazan milletlerin daha şanslı olduğuna işaret eder. Yaşanılan dönemin dışında kalan geçmiş hakkında bilgi edinmek, tarih öğrenmek; bireysel bir uğraşla veya tarih kitapları okumakla elde edilecek bir birikim olarak düşünülebilir. Başkalarının yazdıkları üzerinden, kabuller, karşı çıkmalar, üretmek ya da tarafsız kalmak bir seçimdir. Yorumlarla ilgilenmek veya kendi yorumumuzu için içine katmak da...

Milli Tarih bilgisi milletini çok iyi tanımayı gerektirir.

İnsanların, milletleri ile ilgili konularda tarafsız kalması zordur. Anlamsızdır da... Hele söz konusu olan milliyetçilerse...

Fikirlere duygu karışınca, bilim adamı gibi davranmanın, yalnızca belgelerle konuşmanın anlamı yoktur.

Tarih, yalın hali ile öğrenilir. Yorumlarla şekillenir. Gerçekler yorumlarla yerini bulur. Her olayın bir nedeni ve sonucu vardır. Tarih, ders kitaplarında anlatıldığı gibi, "Savaş-barış" gibi budunlar arası ilişkiler bağlamında sürmez. Anlatımda, birbiri ardına sıralanan savaşlar ve barışlar, aradaki oldukça uzun zaman dilimlerini gölgelerler. Böylece adeta kan kokan ve arada sırada barış çiçekleri açan bir tarih resmi çıkar ortaya ki bu resim tarih değildir.

Millet olarak genel tarih bilgimiz, ilköğretim ve lisede gördüğümüz derslere dayanır. Siyasi fikir sistemimizle, inançlarımızla olgunlaşıp kişiselleşir. Yaklaşımları, mevcut iktidarların şekillendirdiği yöntemlerle yazılan, sürekli yenilenen kitaplardan tarih öğrenenlerin bilgileri, doğal olarak yanılığalar yüküdür. Bu yanılığalar, siyasi görüş sahibi tarihçilerin, eserlerinin etkisiyle de oluşabilir. Yalnızca, tarihe özel merakı olanlar, daha ayrıntılı bilgiler elde etmeye çabalarlar.

Son yıllarda basının da etkisi ile genel bir eğilim olarak, tarihe olan ilgi artmış, çeşitli televizyon programları ile çeşitlenmiştir. Bu programlar da bile yorum değişikliği, bakış farklılığı dikkat çekicidir.

Okullarda, milletlerin ve devletlerin tarihleri, çağlar itibarıyla incelenirken arada, farkına varılmadan bağlantısızlıklar yaşanır. Tarihe ilgisiz olanların, hangi devletlerin, hangi aynı çağlarda yaşadıkları hakkındaki bilgilere pek dikkat etmeyecekleri ortadadır. Özellikle "Eski Çağ Tarihi" devirlerinde...

Oysa birbirleri ile savaşmayan, komşu olmayan, ticari ilişkilere girmeyen, dünyanın uzak bölgelerinde kurulmuş devletlerin varlık dönemlerinin çağ birlikteliğine dikkat etmek, çok değişik düşünceler çıkarır ortaya. Ufuklara renkler katar. Ancak o zaman, milletler ve devletlerarasındaki hayat yönetim ve sistem farkları, anlayış yansımalarındaki çeşitlilik dikkat çeker. O zaman, milletin üstün ve eksik yanlarının biraz daha farkına varır insan.

Büyük Türk Milleti o kadar da işlevsel değildir tarih kaydetme konusunda. Şanlı ve uzun bir geçmişin sahibidir ancak tarih yapmakla uğraşırken, kayıt tutmayı ihmal etmiş, önemsememiştir. Çok yer değiştirmenin, göçmenin, "Gök kubbeyi çadır, gü-

neşi bayrak” bilme düşünün etkisinde, “Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi”nin ardında oradan oraya sürüklenmiş, bilinmezlere kadar geriye gitmekten öte, kök çağlarına ait net bir tarih bilgisi bırakmamıştır, ardında. Bunu bilgi alınamaz bir eksiklik olmaktan çıkararak ise Türk tarihinin sürekliliğidir. Bir de destan yapma, yaşananları anlatarak gelecek kuşaklara aktarma alışkanlığı...

Biraz abartılar katılsa da içine, destanlar önemli tarihi kaynaklardır.

Bu dünyadan çok, öteki dünyaya bağlılığının bir göstergesi olarak, mezarlara verdiği önem sayesinde bugünlere kalan en önemli kalıntıların varlığı, bir nebze olsun geçmişten işaretler bırakmasını sağlamıştır Türk Milleti'nin.

Tarihini tanıyan, geçmişini bilen milletlerin daha az hata yaptıkları gerçeği, kayıt tutmanın ve bu kayıtları geleceğe aktarmanın değerini ortaya koymaktadır. Tarihini iyi öğrenen milletlerin fertleri, bugün ve gelecekte esen zararlı rüzgârların etkisine daha az kapılırlar ve tuzaklara karşı dayanıklı olurlar. Bilinçlenir, ufuk genişliğince, rahatlarlar.

Cumhuriyetimizin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, Türk Tarihi'nin araştırılmasına, öğrenilmesine ve genç kuşaklara öğretilmesine büyük önem vermiş, bu amaçla, Türk Tarih Kurumu'nun kurulmasına öncülük etmiştir. Türk Milleti'nin tarihinin öğrenilmesine, öğretilmesinin gerekliliğine olan inancını şu sözleri ile açıklamıştır.

“Türk çocuğu ecdadını tanıdıkça, kendisinde daha büyük işler yapabilme kudretini bulacaktır”

Bütün zorluklara ve kaynak sıkıntılarına rağmen, tarihimizi araştırmalı ve öğrenmeli, çocuklarımızı da tarihlerini öğrenmeye teşvik etmeliyiz.

Övünülecek bir tarihimiz var. Her millete nasip olmayacak şekilde, şeref levhaları üzerine, altın harflerle işlenmiş...

Böylesine büyük bir milletin yaşayan son fertlerinden biri olmanın getirdiği sonuçla, doğal olarak, bugün, geçmişe dair, bir sürü soru meşgul eder, düşünen akılları. Etmelidir de. Kökenlerimizi merak etmek, öğrenmeye çalışmak, araştırmak, elde edilen bilgileri gelecek kuşaklara taşımak, aynı zamanda milli bir görevdir.

Tarih, bugüne ve geleceğe bilimsel verilerle ışık tutar. Dün yaşananlar, bugün olanların, gelecekte atılacak adımların hesabında kullanılır.

Kısaca...

Gururlandığımız geçmişi merak etmek hakkımızdır! Öğrenmek de görevimiz!

TARİHTE ZAMAN KAVRAMI

“Zamanın içinde kendini bulmaktır tarih...”

Geçmiş i öğrenme isteği, hayatımızın en genç safhalarından itibaren, kimileri için çocukluk yaşlarında başlar. Kendi aile tarihimizi öğrenme çabasını da içine alarak, “Soylu bir geçmiş e sahip olmak tutkusu!” bir ölkü yüceliğinde, milli tarihi bilme arzusunda olgunlaşır. Bu öğrenme isteği ile büyüklerimizi sıkıştırdığımız, onların bilgi dağarcıklarının içinde dolaşarak, birbirinden kopuk, eksik bilgilerle yetinmek zorunda kaldığımız anlarda ya da biz, çocuklarımızın, torunlarımızın sorularına muhatap olduğumuzda, farkında olarak ya da olmayarak kalıplaşmış sözlere tutunmak zorunda kalırız.

“Biz Türkler, çok eski bir tarihe sahibiz!”

“Tarihi biz yazdık!”

“Tarih, bizimle doğdu!”

“Biz olmasaydık tarih olmazdı!” vs.

Oysa tarih bilgisi, daha ayrıntılı sorulara cevap bulmayı zorunlu kılar. Yoksa sıradan sözlerin gölgesinde anlamsız bir tarih anlayışı gelişir. Bu da gerçek tarih bilincinden yoksun nesillerin varlığına sebep olur.

Tarih bir zaman kavramının işlenmesi ile şekillenir ve sorular sorarak gerçek anlamını bulur.

“Biz kimiz? Nereden geldik? Atalarımız kimler? Kökenimiz nerelere, ne zamana kadar geri gidiyor? Ne kadar biliniyoruz?”

İlk atamız kim? İnanç ve teoriler ışığında, nasıl bir ataydı? Adı neydi? Nasıl yaşardı?

İlk yurdumuz, ilk vatanımız neresiydi?

Ne zaman “budun” olduk? Ne zaman “Türk” adını aldık? İlk hakanımız kimdi? Ne zaman açtı ilk bayrağımızı?

İlk, ne zaman, nerede, devlet sahibi olduk? Öğretilerimizin kaynağı ne? Devlet kurma birikimi nasıl elde edildi? Töre kavramı nasıl doğdu? Yağlarımız³, dostlarımız...

Kimlerle savaştık? Kimleri koruduk? Kimleri kovaladık? Kimlerle karıştık, akraba olduk? Kimleri yönettik?

Nasıl yaşadık? Nasıl ve nelere inandık? Ne yedik, ne içtik? Nasıl yürüdük? Nasıl göçtük? Nasıl oturup kalktık? Nasıl uyuduk? Ne yazdık? Ne okuduk?”

Ayrıca olaylar, nedenleri ve sonuçlarıyla...

Bütün bu soruların cevabını, “tarih bilimi” içinde ararız. Çünkü “tarih bilimi”, bu sorulara cevap vermek için vardır. Ancak bütün bu güvene rağmen, tarih bilimi, pek çok sorumuza karşılık verirken zorlanır. Bırakın çok eskileri, yakın geçmişte bile bilinmezler gizlidir. Neredeyse bir asır, yarım asır öncesi için, aynı olaylar üzerinden değişik yorumlar ve sonuçlar çıkarılır. Bu tartışmanın merkezindeki tarihçiler, ellerindeki; bilinir, okunur, görünür belgeleri, değişik yorumlamaktan kaçınmazlar. Aynı belgeyi okur, aynı resimlere bakar; aynı kalıntının önünde durur, farklı sonuçlar çıkarırlar.

Yakın tarih hakkında bile bunları söyleyebildikten sonra, çok eski çağları, “Tarih öncesi” olarak adlandırılan, henüz yazının olmadığı devirleri sorgulamanın, o devirler üzerinde bilgilenmenin, sonuçlar çıkarmanın zorluğunu anlayabiliriz.

---

³ Yağı: Düşman

“Tarih öncesini” bir yana bırakmak, yazının kullanılmasından sonraki devirleri, yani “Tarih devirlerini” konuşmak biraz daha kolay olacaktır. En azından yazı vardır ve birileri bir şeyler yazıp bırakmıştır. Bunlar okunabildiğinde ortaya çıkanlar, abartılarıyla ve eksikleriyle de olsa, doğru kabul edilebilirler.

Eski Türk tarihi açısından, başka bir sorun çıkar karşımıza. Yazı ile değil belki, oturup yazmakla, tarihi kayda geçirmekle çok yakın çağlarda ilgilenmiştir atalarımız. Kendince haklı nedenleri vardır. Geçmişe göre haklı olan nedenler bizi bugün, kendi tarihimize ilgili gerçekleri bulmak konusunda sıkıntılara sokmaktadır.

Milli yazılı kaynaklar yoksa ya da yetersizse ister istemez destanlar, ağıtlar, türküler söylentiler, tahminler, kalıntılar, kaya resimleri, mezarlar ve başka milletlerin yazılı kaynakları girecektir işin içine. Böylece başkalarının anlatımı içinde kendimizi bulma çabası, doğru ve yanlışları birbirine karıştırmamıza sebep olacak, bilinmezler içinde bocalamak kaçınılmaz hale gelecektir.

O kadar çok bilinmez vardır ki eski Türk tarihine dair!

Tarih bilimi açısından şöyle bir kabul, mümkün değildir:

“Bir zamandan öncesi yokluk... Bir kayıttan öncesi hiçlik...”

Bu nedenle bilmeyelim görmeyelim, düşünmeyelim, aramayalım... Yani reddedelim!

Tarih, böyle bir anlayışı asla kabul etmez. “Öncesi, yok!” diye bir tarihsel sonuç olmaz. Zamanın sonsuz geçmişi içinde mutlaka bir cevap bulunmaktadır biz bilemesek de. O halde bunun çözümü. “Araştırmalar devam etmektedir!” cümlesidir ki gerçekten aralıksız sürer tarihi araştırmalar. Tarihçiler için bu ucu açık cevap bir kurtuluştur belki, oysa bize göre bu açığı dini inançlarla kapatmak mümkündür. İnanmak yeterlidir ve biz Türkler, inanmayı seven bir milletiz.

İNANÇ VE TARİH

"İnandıklarımız, gerçeklere ters düşmediği için inanıyoruz!"

Yüce Allah'ın buyruğu ile yaratılan ilk insan ve ondan sonra sıralanan kutlu atalar zinciri...

Halkalarına kolayca eklenebileceğimiz bir zincirdir.

"Nuh (A.S.)'ın oğlu, Yafes, inanmıştı. Çocuklarının sayısı artmıştı. Hepsi de atalarının öğrettiği şekilde Allah'a ibadet ediyorlardı. Yafes, bir gün nehirden geçerken boğulunca, 'Türk' adındaki küçük oğlu, babasının yerine geçti. Gittikçe çoğalan nesli, onun adıyla 'Türk' olarak anılmaya başlandı. Türkler, ataları gibi mümin, sabırlı ve çalışkan insanlardı. Zamanla çoğaldılar ve Asya'ya yayıldılar!"

Buyurun! İşte açıkları kapatacak bilgi!

İnançla ve dini kabullerle örülmüş...

Yaratılan ilk insana kadar geri gidebilmek, Hazreti Nuh'un soyuna bağlanmak ne büyük mutluluktur. Türk Milleti'nin başlangıç noktasını Yüce Allah işaret etmiştir. Sonrasına, gönderdiği sahifeler, kitaplar ışık olmuştur. Rivayetler, efsaneler ve söylentiler bunu desteklemektedir.

Aradaki kısımları doldurmak araştırmak, öğrenmek ise bize kalmıştır.

En doğrusu budur! İlk var oluşu ilahi ve tartışılmaz güce havale etmek bütün bilinmezlere açılım sağlayacaktır.

Yaratılış, ilk çıkış noktası olarak, kabulümüzdür. Çünkü inanıyoruz.

Ardından, bilinenlerle oluşturulan, birbirine bağlanan halkalar...

Daha sonrası için ise...

“Araştırmalar sürer gider!”

Bulunan her taş, her alet, her ürün, her resim, her eski kalıntı, incelenir, okunur! Mezarlardan çıkan eşyalar, silahlar karbon testinden geçirilir. Okunamayan kitabeler üzerinde çalışmalar sabırla sürer. Yapılan her kazı yeni bilgileri ortaya çıkarır. Tarih, her yeni buluntu ile yeniden yazılır. Zinciri oluşturulan halkalar tamamlanır, güçlendirilir.

Türk Milleti, gurur duyduğu tarihi ile ilgili olarak, ortaya çıkacak her yeni bilginin, her yeni bulgunun; onun gururunu, övücünü artırmaktan başka bir şey yapmayacağını bilir.

“Tarih, Türk’ü gururlandırmak adına vardır!”

Bilen ya da bilmeyenlerin, ısrarla yinelediği şu söze gelince:

“Bizim tarihimiz çok eski! Ta ötelere, Orta Asya’ya dayanır! Binlerce yıllık bir geçmiş...”

Dilimize yapışmış bu sıradan açıklama, bir bilgi değil, zor bir bulmacanın ilk cümlesidir. Yeni soruları çağrıştırır. Çünkü böylesine yuvarlak sözler etmek hiçbir sorunu çözmez.

“Kaç yıl?”

Binlerce yıl!

“Kaç?”

İsrarla sorduğumuz bu sorunun karşılığında küçük tarihi bilgi kırıntıları ile “5000 yıl” civarında şekillenir tarih düşümüz. Bilinir bir sınır koymak adına yeterlidir...

Bu rakamı hayali anlamda artıranlar da vardır.

“6000, 10000, 12000...”

Milletimizin geçmişini daha eskilere taşımak amacı içinde haklı olabilirler ki bu millet sevgisinin bir yansımasıdır. Kimse “yanlış” diyemez. Oysa belge ve bilgi eksikliği içinde bunu seslendirmek, bir hayalden öteye gitmez. Hem, gerek de yoktur. Yazıdan çok çok önce varolmak, sonuçta tarih ötesi çağlardan ses almak gereğini ortaya çıkarır ki eğer bilimsel tarihe inanırsak, atalarımızın tarih öncesi çağlarını, mesela taş devrini, nasıl açıklayacağız?

Sıradan bir insanlık tarihi tanımlaması içinde “Taşları yontarlardı. Sonra cilalamaya başladılar. Bu arada ateşi buldular. Kullanmayı öğrendiler!” şeklindeki bir genellemenin milli Türk tarihine ne katkısı olabilir?

Öyleyse MÖ.3000’e kadar uzanan, 5000 yılı aşan bir geçmiş yeterlidir. Bu eski tarih yazılı kaynaklarla desteklenebilir bir tarih olması nedeni ile tercih sebebidir. Önemli olan, kavim, halk, budun, ulus, millet vs. kavramına dâhil olduktan sonrasındır.

Tarihimizi daha gerilere götürmek belki birileri için mutluluk kaynağıdır, oysa düşününce... Mağaralarda yaşayan, çiğ et yiyen, postlara sarınmış yarı çıplak ve ölmek için çabalayan bir ata anlayışı pek hoş olmasa gerek.

O nedenle biz “5000 yıl civarındaki bir geçmişle yetinmeliyiz” diyorum, ben... Tabii daha fazlasını düşünme yeteneğinde olanlara da saygı duyarak...

Türk tarihinin, 5000 yılı aşan bir geçmişe sahip olduğu, genel bir kabul olmuştur. Eldeki bilgi ve belgeler, arkeolojik bulgular sonucu, kesin olarak bilinmeyen, fakat kuvvetle iddia edilen bir zaman aralığıdır bu. Mutlaka, sırlar içinde kalan daha ötesi de olacak, düşsel öğelerin dışında bir veri sunmayacaktır bize.

5000 yıl...

Çok uzun bir zaman dilimidir 5000 yıl! Ortalama insan ömrünü 70 yıl olarak kabul edersek ve 5000’i bu rakama bölersek,

kaç nesildir bir millet olduğumuz hakkında fikir yürütmek mümkün olacaktır.

70... Yaklaşık 70 insan ömrü boyunca tarihte varolmak, atalar zincirinde 70 ata geriye uzanabilmek, bir millet için gurur verici özelliktir ki insan ömrünün son yıllarda 70 yıl ortalamasına ulaştığı düşünülürse, bu rakamın artacağı ortadadır. Hele iç içe geçmiş hayatları da birbirine bağlantılsak, bu sayı akıl almaz bir büyüklüğe ulaşır.

Bugün üç ya da beş atadan daha ötesini sayamayanların çoğunlukta olduğu bir gerçeklikte, geriye doğru bakışta, adeta bir atalar ordusu ile karşı karşıyayız.

Daha ne olsun?

Bir milletin doğumundan ve varolma sürecinden söz ediyoruz. Varlığını sürdürebilmesi, millete ait kültürel özelliklerini, geleneklerini muhafaza edebilmesi, milli ruhunu koruyabilmesi, yurtsuz, ülküsüz, devletsiz kalmaması, dilini geliştirmesi ve unutmaması şeklinde geçen uzun bir süre...

Böyle bir tarih dillendirilince, bunun daha öncesinin de olduğunu düşünmek düşsel bir hak haline gelmektedir. Her eski tarih daha da eskiye çağırır insanları.

Düş gücümüzü zorlayan, bilinmeyen bir geçmiş, bilinen geçmişin hazırlık safhası olarak önemlidir. Aniden var olmak, birden bire ortaya çıkmak gibi rastlantısal bir şans olmadığına göre, uzunca olması mümkün hazırlık safhasının gerçekliğini kabul etmek kaçınılmazdır. Bugün bilinmese bile, bir gün mutlaka bugünden daha eskileri bilinecek, çözülecektir.

Tahminler yapma hakkımızı saklı tutuyoruz...

Bilimsel verilerin dışında, dini inançlarla ve onlara bağlanan rivayetlerle şekillenen, ilk yaratılıştan itibaren yönlenen, çok daha eskilere giden, çoğu yazılı olmayan efsanevi bir tarih söz konusudur Türk milleti için. Bu tarih incelenmeye değer özellikler, bilgiler taşımaktadır.

Üstelik destan olmak, Türk Milleti'ne yakışır...

Tarihi, kopukluklar üzerine inşa etmek, sorulara cevap bulamama sonucunu doğurur. Cevap varsa, nerede olursa olsun almak gerekir. İnanç faktörü, inkâr edilemez kabullerle, yeterli açıklamaları yapabilir bize.

Bir çırpıda söylediğimiz 5000 yılı aşan çok uzun zaman diliminin, büyüklüğünü daha iyi hazmedebilmek için, geçmişte yaşamış az veya çok izler bırakmış olan, sonra kaybolan, yiten milletleri, halkları, dilleri dikkate almalıyız. Bugün, bilinmezlere karışmış yüzlerce milletin bulunduğu bir gerçeklik içinde “5000 yılı aşan” süre ile varlık sürdürebilmenin çok büyük bir başarı olduğu ortadadır. Bunu başarmış olabilmek, tek başına bile, üstünlük sebebidir bir millet için.

Türk Milleti 5000 yıl var olmayı nasıl başarmıştır?

Türk Milleti'nin “Çılgın” olma özelliğinin bir sonucudur bu! Göç eden, zamanın bilinen dünyasını bir uçtan bir uca gezen, yurt tutan, alan, savaşan, durmadan savaşan, milletleri yöneten, etkilenen, etkileyen ve buna rağmen yok olmayan, aksine çoğalan, özünü koruyan bir millet “Çılgın”dır.

Bu çılgınlığın başka bir örneği yoktur.

Peki, geçmişimizle ilgili yalnızca bir rakam, bir sayılar topluluğu neyi ifade eder?

5000 yıl... 5001, 5002... 5050... 5100...

Düşsel bir cevaptır. Belki o günü, o anı kurtarır. Oysa insan ruhunu ve öğrenme isteğini tatmin etmez! Mutlaka ayrıntılarla doyurulmalıdır tarih. Yoksa “Binlerce yıllık tarihe sahip olmak!” övüncü, beraberinde ortaya çıkan sorulara karşılık veremeyecek ve aslı bilinmeyen bir masaldan öteye gidemeyecektir. Söylenenler kafaları karıştırmamalı, cevapsız kalacak yeni sorulara sebep olmamalıdır.

“Soyluluk ve çok eski, izler bırakan bir tarih; bunun ışığında, görevini tam olarak yapmış şerefli atalar!” bir millet için gereklidir. Üstelik şanlı bir tarih, birleştiricidir.

Hem milletler, hem de birey olarak insanlar, aileler için bir tutkudur, soylu bir geçmiş. Çok az kişi, belki inandığı değerler ya da ideolojisi nedeni ile buna önem vermez. Onların bile, “merak” duygusunu yok etmeleri mümkün olmaz. En materyalistinden, en Marksist’ine, en aldırılmazından, en soysuzuna, en bireyselcisinden, en ümmetçisine kadar bu merak duygusu hâkim olur, zamanla ruhlara.

Ya Milliyetçiler...

Milliyetçiler özeldir! Türk milliyetçileri çok özeldir.

Milliyetçilik bir duygu yoğunluğudur. “Türk milliyetçileri de dünyanın en duygulu insanları...”

“İrkçılık” denilen aşırı ve yoz fikirlere saplanmadan, milliyetçiliği bir kültür, tarih, ülkü, vatan ve dil birliği esası üzerine inşa edebilen Türk milliyetçileri ki bu, Türkler’in çağlar boyunca süren yaşantılarının, tarihlerinin, kültürlerinin, inançlarının kaçınılmaz bir sonucudur, bu duyguyu çok daha yoğun yaşarlar. Sonunda milliyetçiliği, “Al Bayrağa bakarken gözleri dolmaya, tarihi bir film izlerken heyecanla titremeye!” kadar indirgeyebilir, orada noktayı koyabilirler. Zaman zaman içlerine sokulan ajanları, çok azınlıkta kalan “İrkçi, kafatasçı sapkınlık” taraftarlarını lanetleyerek görmezden gelebiliriz.

Çünkü...

İrkçi, kafatasçı yaklaşım, “Türk Milleti” gerçeğine, onun tarihine ve millet yapısına, inançlarına, geçmişine aykırıdır. İrkçilik yapmaya kalkan bir Türk, kendini inkâr etmiş, tarih boyunca doğudan batıya, kuzeyden güneye uzanan “milli göç” yansımasını yok farz etmiş olur. Böyle bir anlayış kendini hiçlemeye eşdeğerdir. O kadar uzun yolları, değişik yol çizgileri ile defalarca aşmak, yollar boyunca ve konaklanan yerlerde birçok milletle iç içe yaşamak, din değiştirerek değişik kültürlerle kaynaşmak “Saf bir ırk” anlayışının açıklayacağı gerçekler olamaz.

Düşünün üç büyük dinin mensubu olan Türk budunların yanı sıra, hâlâ eski Gök Dini'ne (Tengricilik) daha da ötesinde Şamanizm'e dâhil olan Türk budunlar vardır.

Söz konusu geniş hâkimiyet coğrafyasında ırki anlamda saf kalmak mümkün değildir. Hatta kültürde de primitif bir saflıktan söz edilmemelidir.

Bu kadar büyük bir "Vatan coğrafyası" kavramı hemen her yerde var olmak, izler bırakmak, diliyle, varlığıyla, inancıyla, töresiyle hâlâ oralarda yaşamayı sürdürmek... Üstelik aynı coğrafya içinde başka milletlerin var olmasına engel olmamak, onları ortadan kaldırmamak, yok etmemek, benimsemek, dillerini kültürlerini yaşamalarına izin vermek daha da ötesi, onlardan bir şeyler kazanmaya çalışmak anlayışı, Türkler'e "İrkçılığı yasaklamıştır!"

Yüce Allah, Türkler'in ırkçı bir fikri yapı benimsemesine asla izin vermemiştir. Bu inançla İslam'ın bayraktarlığı şerefini üstlenmiştir Türkler. Böylece büyük devletler kurmak, imparatorluklar yönetmek, üstelik bunların azınlıkta kalan, üst yönetici kesimini oluşturmak, ırkçılık ve kafatasçılık anlayışını tamamen ve kökten inkâr etmek gereğini ortaya çıkarır. En geniş manada yaşadığı, devlet olduğu Anadolu coğrafyasında bile, homojen bir ırk özelliği göstermemesi, doğudan batıya, kuzeyden güneye, yapısal özelliklerin çok geniş bir çeşitlilik arz etmesi bile biz Türkler'in "ırkçı ve kafatasçı" olmayacağımızın en büyük kanıtıdır.

Tekrarlayalım!

"Türk milliyetçiliği, bir duygu milliyetçiliğidir. Türk milliyetçileri de (Gerçek, bilinçli Türk milliyetçilerinden söz ediyorum) Dünya'nın en duygulu, en romantik insanları."

Türk Milliyetçiliği Fikir Sistemi ırkçılığı, kafatasçılığı tü-müyle reddeder!

GERÇEKLERE ULAŞMAK KOLAY DEĞİL

“Gerçekler, bizi gerçeklere ulaştıracaktır...”

Milli Tarih anlayışı, soylu, şerefli bir geçmiş, büyük bir istek olarak ortaya çıkarak, Türk milliyetçilerinin en büyük dayanağı, feyiz ve enerji kaynağı olur.

Fakat...

Bu “Fakat” çok önemlidir!

Fakat...

Tarih bilinci, maalesef tam ve olgun değildir Türk Milleti'nin. Öncelikle, tarih yazmacılığı çok zayıftır. Gerçeklerden çok destanlara inanmak, yaşananlardan ve görünenlerden çok söylentilere bağlanmak, milli ve gerçek bir tarih bilincine engel olmuştur. Tarih, ucuz sloganlara asılı kalmış, tarih olmaktan çıkmıştır. İyi yanlarını, zaferlerini alkışlamak, diğer yanlarını ise görmezden gelmek tarihi sevmek ve bilmek olamaz.

Bunun yansıması, günümüzde; teknoloji, bilgi ve kayıt çağında; hafıza yetersizliğine, daha dün olan olayların kolayca unutulmasına, onlarca değişik anlatımla ve anlamla aktarılmasına, yazılmasına, açıklanmasına mal olmaktadır. Taptaze ve kayıtlı olan olaylar, gerçekler bir yana bırakılıp, destansı ve anlamsız, gereksiz, gerçek dışı öğelerle süslenip, yaşayan genç nesle sunulabilmektedir. Hem de en duygusal yanırlarla!

Bunun en geçerli örneği yakın tarihimizin abide destanı “Çanakkale Savaşı”dır. Özünü, gerçekliğini yitiren, dini sembollerle, olağanüstü varlıklarla ve güçlerle süslü, gerçek dışı bir anlatım, genç dimağları zehirlemektedir. Orada yazılan olağanüstü fakat gerçek tarihi göglemektedir. Ayrıca, zaferleri mutlaka

mağduriyet edebiyatları içinde aramak, acındırarak yazılan bir tarih, sevgiden çok iticilik doğurmaktadır büyük kalabalıklar üzerinde. Safsataya düşkün kesimlerin maksatlı olarak dört elle sarıldığı bu yöntem, çürümüş değerlendirmeler nedeni ile asıl olanları gizlemek amacı taşıdığı halde, en ön safta ve etkindir.

Neden gerçekleri olduğu gibi kabul etmeyiz?

Abartılarla süslü, mağduriyetlere bulanmış bir anlatım kime ne kazandırır?

Bu sosyal hastalık çok geniş bir araştırmanın konusu olabilir.

Milli, kültürel, dini zaaflarımız, en yalın anlatımı ile doğruları görmemize ne yazık ki engel olmaktadır. Neredeyse gerçeğe inanmamak, gerçeği görmezden gelmek, mili bir hastalık olarak kabul edilecek derecede yaygındır bizde. Gözümüze sokulan kanıtlarla bile gerçeği inkâr garip bir tecelli olsa da geçerliliğini korumaktadır milletimiz nezdinde. Üstelik anlamsız itirazlarla, bilinçsiz inatlarla desteklenerek...

Sonuç...

"Türk Milleti, olanlara ve gerçeğe değil hatta okuduğuna ve gördüğüne değil inandığına, inanmak istediğine, inanır! Bu da dayanaksız, doğru olmayana tutunmak şeklinde bir tarih bilinci çıkarır ortaya. Tarihten çok dedikodu ve hurafeler zincirini gerçek kabul etmek, milli tarih anlayışını zedelemektedir!"

Acı, fakat gerçek bu!

Değerlendirmemize ışık tutacak, oldukça eski tarihleri işaret eden bir örnek vermek gerekirse...

"Kür Şad Destanı..."

Destandır! Türk Milleti'nin destanlara düşkünlüğünü, genç nesillerin destanlara olan ihtiyacını ve tutkusunu bilen Nihal Atsız Hoca'mız, "BOZKURTLAR" romanı ile bu düşü büyük bir katkıda bulunmuştur. Kitabının başında da yazdıklarının bir destan yaratma amacı taşıdığını özellikle belirtmiştir. Böylece

ortaya çok güzel bir roman ve düşleri süsleyen bir öykü çıkmıştır.

Ancak yazılanlar, bugün pek çok kişinin kabul ettiği gibi, tarih değildir!

Tarihi gerçeklerle benzerlik taşıyan yanları olsa bile "Kırk Göktürk Yiğidi'nin Çin imparatorluk sarayını basma" anlatısı tarihi gerçeklerle birebir çakışmaz. Destanda adı geçen kahramanları ile dahi tam örtüşmeyen bir anlatıyı tarih olarak kabul etmek, benimsemek bize has bir özelliktir.

Bu olayla ilgili, gerçekleri anlatan birkaç not bizim destanlara düşkünlüğümüze ışık tutacaktır:

Öncelikle ve özellikle sayısal olarak az olmak, çok güçlü ve kalabalık yağılarla savaşmak, bir savaşta Türkler'in yağı karşısında azınlıkta kalması, kahramanlık adına bir zorunluluk haline gelmiş gibidir. Mağdur kahramanların kazandığı başarılar nedense daha büyük övgüler almaktadır. Oysa Türkler en büyük zaferlerini; tam donanımlı, sayısal olarak yeterli, silah ve teknoloji olarak çağın üzerinde özelliklere sahip, savaş taktiklerini çok iyi uygulayan, üstün nitelikli başbuğların yönettiği savaşlarla kazanmışlardır. Bu, gurur duyulacak bir durumdur.

Atı çok iyi kullanan, atının üzerinde çağın en gelişmiş savaş taktiklerini uygulayarak savaşan Türk erlerinin zaten yeterince güçlü olduğu, bu şekilde kurulan orduların, sahip olunan güçlü yayların da etkisi ile kendinden birkaç kat fazla yağı ile rahatlıkla savaşmışları ve üstün geldikleri gerçeği kaynaklarda da açıklanmaktadır. Bu gerçekler bile kırk er ile neredeyse bir orduyla korunan, çok büyük bir alanı kaplayan Çin sarayına saldırma düşünün yarattığı etkiyi yaratamamıştır.

Atsız Hocamızın yarattığı Kür Şad Destanı'nda kırk yiğidin, yani azlığın başkaldırısı, çoğunluğun birlikte hareket ederek Çin'e kafa tutmasından daha üstün meziyet olarak belenmiştir. Oysa gerçekte kırk yiğit ile başlayan bu isyanın geri planında büyük bir ayaklanmanın izleri vardır.

Yine de şunu özellikle ve yeniden açıklayalım: Atsız Hoca'mız bir destan yaratmak istemiştir. Destanlarda da gerçek üstü öğeler kullanılabilir. Sonuçta ortaya şaheser bir roman çıkmıştır.

Destanı tarihi gerçeklerle karşılaştırsak...

Elbette gerçek tarihten yansımalar taşımaktadır Kür Şad Destanı!

Tarihi kaynaklarda geçen Göktürk başkaldırı hareketi şöyledir:

Tarihler 639 yılını gösteriyordu.

Göktürkler'den bir kısım budun Çin'de yaşıyordu. (Tarihler, Göktürkler'in çöküntü dönemlerinde birçok Türk beyinin kendisine bağlı boylarla birlikte tutsak edilerek Çin'de yaşamaya zorlandığını, bir kısmının ise kendi isteği ile Çin'e sığındığını yazar. Bu davranışın benzerleri Hunlar'da da görülmüştür. Biz de kitabımızda bu konulara ayrıntılı olarak gireceğiz.)

Göktürk kağanı Şipi Kağan'ın⁴ oğlu (Atsız Hocamız Kür Şad'ın babası olarak Çuluk Kağan'ın⁵ göstermiştir) ve soylu Göktürk beylerinden Aşina Tu-li Kağan'ın kardeşi olan Aşina Chie-shih-shuai 629 yılından itibaren, ağabeyi ve pek çok Aşina soylusu ile birlikte Çin'de yaşamak zorunda kalmıştı. Çin imparatoru, Çin'de yaşayan Göktürk beylerine unvan dağıtırken, Aşina Chie-shih-shuai de "Chung-lang Sanggünü"⁶ rütbesini almıştı. Daha sonra da imparator tarafından "Saray Muhafızlığı Sanggünü" rütbesine yükseltildi.

Aşina Chie-shih-shuai çok yakışıklı ve çapkın biri olarak tanınıyordu. Bu nedenle ağabeyi Tu-li Kağan tarafından uyarıldığı

---

⁴ Şipi Kağan: (Sihih-pi Kağan) (609-619) Şibir, Şipir, Sibir, şeklinde okuyanlar da vardır.

⁵ Çulu Kağan: Ch'olo Kağan (619-621). Çolog, Çulug, şeklinde de okunmuştur.

⁶ Sanggün: General karşılığı.

yazmaktadır kaynaklarda. Çin yönetimine olan yaklaşımlarındaki fark yüzünden olsa gerek aralarındaki tartışma büyümüş, kırgınlık artmıştı. İki kardeş Göktürk beyinin zamanla arası daha çok açıldı.

Aşına Chie-shih-shuai, ağabeyi Tu-li Kağan'ı geçmişte yaptıklarından dolayı hainlikle suçluyordu, hatta daha da ötesinde Çin imparatoru Tai-tsung'un iki kardeş arasındaki meseleye dahil olduğu Çin kaynaklarında geçmektedir. Aynı kaynaklar Tu-li Han'ın çok yaşamadığını, 631 yılı kışında 29 yaşında iken hastalanarak öldüğünü yazar.

İşte Atsız Hocamızın BOZKURTLAR romanında geçen "Kür Şad İsyanı" bu Göktürk beyi Aşına Chie-shih-shuai üzerine kurgulanmıştır. Yani "Kür Şad" adı verilen kahraman, Aşına Chie-shih-shuai'dir. Romandaki pek çok isim, tarihi kaynaklardaki isimlerle ve onların karakterleri ile uyuşmamaktadır.

Tarihi kaynaklar Aşına Tu-li Kağan'ın ihanet ettiğini doğruluyor. Yani Aşına Chie-shih-shuai bu konuda haklıdır. Çünkü Tu-li Kağan Doğu Göktürk Devleti'nin en güçlü olduğu dönemde, amcası olan İl Kağan'a⁷ (romanda Kara Kağan'la özdeşleştirilen ama aslında davranış ve karakter olarak onunla hiç uyuşmayan, ona hiç benzemeyen büyük kağan) karşı Çin tahtının velihtı (o zamanki adı Li Shih-min) sonradan imparator olacak olan Tai-tsung ile anlaşmıştır. Sonra bir hainlik daha yapmış, Göktürk devleti yıkılmadan çok önce birliği bozmuş, Çin'i yöneten Tang hanedanına tabii olmuştur. Atsız Hocamızın romanında bunları başka türlü aktarmıştır.

Olanlara dönelim:

Aşına Chie-shih-shuai Çin'de yaşayan Göktürk soyluları ile irtibata geçti. Kırdan fazla ("Kırk yiğit" konusunun dayanağı buradaki sayıdır. Tarih kırdan fazla soylu beyden er istendiğini

---

⁷ İl Kağan: (621-630). İlig Kağan, Elig Kağan, şeklinde de okunmuştur.

yazar. Bazı Çin kaynakları ise “Kırk” kişi konusunda Nihal Atsız Hocamızı onaylamaktadır) Göktürk beyi ile gizlice anlaştı. Yeğeni, Tu-li Kağan’ın oğlu Ho-lo-hu’yu da adamları ile birlikte kendi yanına çekti. Bir başkaldırı hareketi başlattı.

Şimdi soruyorum:

Kalabalıkların başkaldırısı, Göktürkler’in topyekûn başkaldırarak Çin’e karşı ayağa kalkmaları, yalnızca kırk kişinin başkaldırısından daha anlamlı olmaz mıydı? Bana göre Çin’de yaşayan Göktürkler’in hep birlikte başkaldırmaları, en azından gerçekte olduğu gibi kırk yiğidin başlattığı ama sonrasında önemli bir kalabalığın katıldığı başkaldırı, daha övünülecek bir konudur. Böylece geniş Göktürk kitlelerinin bir arada hareket edebildiklerini gösterir.

Tarihe dönüyoruz.

Yapılan plan şöyleydi:

Çin prensi Li Chih, geceleri sarayından çıkıyor, yanındaki çok sayıda muhafızıyla başkentte dolaşıyordu. Saraya girmenin en uygun zamanı buydu. Çünkü prens çıkarken kapılar açılıyor ve muhafızların bir kısmı onunla birlikte yola çıktığı için kapıdaki muhafız sayısı da azalıyordu. Göktürk erleri, prensi, gece gezisi için Chiou-cheng-kung sarayından çıktığında yakalayacaklar, o sırada saray kapısı açık olacak, Göktürkler rahatlıkla saraya girecekler, İmparator Tai-tsung’un bulunduğu bölüme geçip onu tutsak alacaklardı. Ellerinde rehin tutarak Göktürkler’in Çin dışına çıkmasına dönük gerekli düzeni kuracaklardı. Eğer başarılılarsa Tu-li Kağan’ın oğlu Ho-lo-hu Göktürk Kağanı seçilecekti.

Bu başkaldırı için “Kırk Göktürk Eri” ile anlaşılan Aşina Chie-shih-shuai adamlarını saraya girecekleri kapının çevresine yerleştirdi. Kapının açılmasını ve prensin çıkmasını beklemeye başladılar. O gece büyük bir fırtına patlak verdi. Çin Prensi Li Chih saraydan kaçamadı. Dolayısıyla kapılar açılmadı.

İsyancılar geri dönülmez yoldaydılar. İmparatorun bu hareketi öğreneceğini düşünüyorlardı. Beklemek yerine saraya doğrudan saldırarak İmparatoru tutsak alma yolunu seçtiler.

İşte gerçek cesaret ve kahramanlık burada saklıdır. Duvarlar ardında korunan, bir ordu tarafından güven altında tutulan saraya saldırmayı göze alan yiğitlere ayrıca başka kahramanlık kavramları yüklemek gereksizdir.

Saraya saldıran kırk yiğit Göktürk, sarayın kalabalık muhafız birlikleri ile savaşarak içeriye girmeyi başardılar. Dört savunma hattını geçtiler. Orta askeri barakalara kadar ulaşıp oradaki Çin çerilerini de yendiler. Neredeyse başaracaklardı. Saray muhafızları dağılmış, bu güçlü saldırıya karşı koyamaz hale gelmişlerdi. İsyancılar imparatora ulaşmak üzereydiler ki... Che-tsung Unvanlı ("Her yerde hücum eden" anlamına gelen bu unvanın karşılığının bugün de kullanılan 'Hazır kıta' olduğunu düşünüyorum) Sanggün Sun Wukai ordusu ile saraya yardıma geldi. Aşina Chie-shih-shuai ve arkadaşları zor duruma düştüler. Son çare olarak Çin sarayının ahırlarından at alıp kaçmaya başladılar. Amaçları Wei Irmağı'nı geçmek, eski topraklarına ulaşmak böylece başkaldırıcıyı sürdürmekti. Ancak Çin sınır devriyeleri önlerini kesti. İki taraftan saldırı sonucu Göktürk yiğitlerinin tamamı uçmağa vardı⁸.

Bu başkaldırıcıya katılan Ho-lo-hu affedilerek ölümden kurtuldu. Ling-wai'ye sürüldü.

Tarihi gerçekler bunlardır. Atsız Hoca destanında "Aşina Chie-shih-shuai" isimli Göktürk beyine Kür Şad adını vermiştir. "Kür" Güçlü, kuvvetli, er demektir. "Şad" ise han soyundan gelen, ordu ve yetki sahibi prenslere (Tegin) verilen bir unvandır.

Görüldüğü gibi yaşanan gerçekle destanlaşan Kür Şad arasında, isyan hareketi ile alakalı olarak çok büyük farklar olmasa

---

⁸ Uçmağa varmak: Ölmek. Ölenlerin ruhlarının uçarak Gök'e çıktığına inanılırdı.

da elbette Atsız Hocamızın kalemi, olanları destanlaştıracak kadar güçlü ve güzel yazmıştır. Ancak tarihi gerçeklerle uyuşmayan kişiler ve adlandırmalar bulunmaktadır. Zamanla destan, tarihin önüne geçmiş, gerçek kabul edilmiştir. Destanda geçen kişilerin asıl kişiler olarak kabulü söz konusudur.

Bir Göktürk başkaldırısı olmuş ve Çin sarayına saldırılmıştır. Sonuçta bu ayaklanma hareketi kısa sürede bastırılrsa da başta Çin İmparatoru Tai-tsung olmak üzere bütün Çin yöneticilerini korkutmuş, soylular imparatora Göktürkler'in Çin'de ikametlerine son vermesini, Çin dışına çıkarılmalarını söylemişlerdir.

Bunun üzerine dokuz yıldan beri Çin başkenti Chang-an'da yaşayan Göktürkler'in Çin'den çıkarılması hazırlıklarına başlanmıştır

Anlatmak istediğimiz şu:

Roman romandır, tarih de tarih. Üstad Nihal Atsız'ın eşsiz romanı BOZKURLAR, destansı yapısı ile okunmalı ve okutulmalıdır. Fakat orada yazılanların birebir gerçek tarihmiş gibi kabul edilmesi, üstelik kaynak bellenerék, olanları doğrultmak isteyenlere karşı çıkılması yanlıştır.

Tarihimiz kahramanlarla doludur. Sayısız şanlı olay yaşanmıştır. Göktürkler döneminde de onlarca gerçek kahramanın varlığı söz konusudur. Mukan Kağan, İl Kağan, Bilge Kağan, Kültigin ve Tonyukuk, başlı başına birer abidedir. Bütün bunları bir yana bırakarak yaşamamış bir kahramana dört elle sarılmak ve onca anlatılacak kahramanlığı görmezden gelip "Kırk yiğitli başkaldırı" olayını hepsinin üzerine taşımak bize has bir yaklaşımdır.

Yüzlerce örnek verebileceğimiz ve önemli bir araştırma konusu olabileceğini düşündüğüm bu "milli hastalığa" böylece dikkat çektikten sonra asıl konuya döneceğim.

5000 YILLIK TARİMİZ VE DİKKAT ÇEKİCİ KARŞILAŞTIRMALAR

“5000 yıldan beri var olmak, çılgınlığımızın sonucudur...”

Ana konumuz Çılgın atalarımız Hunlar ve onların kurduğu Büyük Hun İmparatorluğu...

Ya öncesi!

Bu büyük Türk devletinin tarihinin, bu çok önemli dönemin, başlangıcının bilinmezlerle dolu olması, hâlâ birçok soruya cevap bulunamaması araştırmaların çok ve kapsamlı sürmesi gerektiğini göstermektedir.

Oysa düşünülenin ya da farz edilenin aksine, “çok eski bir tarih!” değildir, bilinen Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi. Eğer Büyük Hun İmparatorluğu’nun kuruluşunu, Türk tarihine başlangıç olarak kabul edecek olsaydık “5000 yıl” gibi eski bir tarih inancımızın anlamı kalmazdı.

Hunlar’ın MÖ.220 yılında devlet olduğu konusunda hemfikir tarihçilerimiz. “Tarih çağları” dikkate alındığında, yakın bir tarih bile sayılabilir bu devletin kuruluşu. Türk tarihinin başlangıç noktası olmaktan çok uzak “5000 yıllık tarih” inancımıza ters bir “ilk” anlayışıdır.

Üstelik başka milletlerin kurdukları devletlerin daha eski tarihleri kayıtlardadır. O halde 5000 yıl olarak ilan ettiğimiz tarihi geçmişimize bir dayanak, tutunacak bir dal bulmalıyız ki bu dal

Hun Devleti kurulmadan önceki zamanlara uzanmalı, bu zamanın başlangıcı da en azından MÖ.3000'ler olmalıdır.

Bizi MÖ.3000 yıllarına taşıdığına inandığımız kaynaklar Çin tarih kaynaklarıdır. Hunlar'dan da önce, Hunlar'ın atalarından söz etmek zorunda kalan çünkü kendi tarihlerini yazmak için buna zorunlu olan bu kaynakların yazılmaya başlandığı tarih, söz konusu tarihten daha yakın tarihlere denk gelse de, efsane karışmış anlatılar bizi bu inanca zorlamaktadır.

Bu konuya ayrıntılı olarak gireceğiz.

Önce, bazı tarihlere dikkatinizi çekeceğim! Karşılaştırmalar yapabilmemiz ve bir tarih sıralaması kurabilmemiz açısından önemlidir!

Bazı önemli tarihleri karşılaştıralım:

Mihengi noktası olarak alacağımız tarih, Büyük Hun İmparatorluğu'nun kuruluşu **MÖ.220...**

Hemen ardından ilgi çekecek ve bizi düşünmeye sevk etmesi gereken tarihler...

Anadolu kökenli Hitit Devleti tarihi, yazılı kayıtlarla ve kalıntılarla desteklenerek **MÖ.2500-2000** yıllarına kadar geri gitmektedir. Hitit Tarihi'ne ait, **MÖ.1800'**den hatta daha öncesinden, yazılı belgelerin kaldığını biliyoruz.

Başlangıcı, Hitit Medeniyeti'nden daha yeni olan bir Türk tarihi düşünülebilir mi?

Asla...

Buyurun size Büyük Hun İmparatorluğu'nun kuruluşundan çok daha eski ancak bu imparatorluğu kuran Hunlar'ın varlığından daha eski olamayacak tarihler! Yalnızca devlet kuruluşunu esas alırsak Hitit Devleti ile Büyük Hun İmparatorluğu arasında, **2300** yıl gibi büyük bir fark var!

Bu bizi mutlu etmez, mutlu etmesi doğru da değildir.

Çünkü...

Hititler yok olmuşlar, tarih sayfaları arasında yitmişlerdir. Oysa biz hâlâ buradayız.

Bunun da ötesinde Anadolu ile ilgili önemli bir bilgi verelim:

“Medeniyetler beşiği” olarak adlandırılan Anadolu’da, **MÖ.7500** yıllarına ait tarihi kalıntılar mevcuttur (Hacılar, Çatalhöyük).

Bizim de köklü, daha eski bir geçmişe sahip olmamız, bugüne kadar var olmamızın dayandığı gerekçelerden biri olabilir. Büyük Hun İmparatorluğu’nu kurabilen bir medeniyetin daha da eski, çok eski geçmişten gelen bir devlet anlayışı olmalıdır. Hun Devleti’nde olduğu gibi bir devlet yapısının olgunlaşması, bir anda, birkaç yüz yıl içinde gerçekleşebilecek bir gelişme değildir. Öncesi hem de oldukça uzun bir öncesi olmalıdır. Oysa tarihçiler ilk Türk Devleti olarak “Hunlar”ı işaret ederler. Bunu adeta zorunlu bir kabul olarak sunarlar önümüze. İsteyen kabul edebilir, fakat bu kabul çok kişiyi doyurmamaktadır. Öte yandan atalarımız Hunlar’ın, “Çılgınlığın” da verdiği bir etki ile “Devlet” kurumunu en üst derecede teşkilatlanacak seviyeye, çok kısa sürede ulaştıkları görüşünü yine de yabana atmam.

Başka ve daha eski bir örnek, Sümer Tarihi’dir. **MÖ.3500** gibi eski bir tarih ki günümüzden **5500** yıl öncesine ulaşır.

Büyük Hun İmparatorluğu’nun kuruluşundan **3200** yıl öncesi...

Sümerler de ortadan kaybolmuşlardır karanlık tarih koridorlarında. Sümerlerin “Türk” kökenli oldukları ya da en azından “Turanî” oldukları hakkında iddialar olsa da, hatta bu satırların yazarı da, Türk tarihini daha da ötelere taşımak adına, bu iddialara tutunmak istese de köklerimizi Orta Asya’da aramak zo-

runda olduğumuza işaret eden gerçeğe pek örtüşmemektedir, söylenenler. Bu iddia, aksayan teoriler içermektedir.

Örneğin aklıma gelen ilk soru:

“Mezopotamya gibi verimli topraklarda büyük bir uygarlık kuran atalarımız, buraları bırakıp da Orta Asya bozkırlarına neden dönsünler?”

Bir başka soru:

Yazıyı ilk bulan, kullanan ve birçok tarihi belgenin bugüne kadar ulaşmasını sağlayanlar Sümerler olarak bilinmektedirler. Tarihte ilk kez yazmaya başlayanların Sümerli din adamları, rahipler olduğunun kabul edilmesi işi daha da tuhaf hale getirmektedir. Eğer Sümerler Türk ya da Turanî bir budun olsaydı, sonradan neden bu yazıyı kullanmadı atalarımız? Dünyaya öğrettikleri yazıyı, unuttular mı? Kullanmaktan mı vazgeçtiler? Neden?

Bilinen gerçek, atalarımız Hunlar’dan bu güne yazı ve yazılı kaynakların kalmadığıdır.

Türkler ve yazı konusuna yeri geldikçe değineceğiz ileride... Bu konu çok önemli!

Yazının bulunuşu ile ilgili bilinenlere daha yakından bakalım:

Yazıdan öncesi, bir işaret bırakma çabaları...

İnsanoğlu, yaşadığı olayları, önce petroglifler vasıtasıyla kayalar üzerine nakşetmiştir. Yani resimlerle... Kaya resimleri...

Kaya üzerine işlenen resimlerin MÖ.14.000’lerde başladığını biliyoruz. Bu resimler bilim insanları gözünde aynı yazı gibi anlamlar kazanabilmekte, o çağda yaşananlara dair bilgiler verebilmektedir.

Türkler’e ait olduğu neredeyse kesinlik kazanmış, daha yakın tarihli kaya üstü resimlerine ve figürlere Asya ve Avrupa kı-

tasının büyük bir bölümünde ve Afrika Kıtası'nın kuzeyinde denk gelmektedir. Bu konu pek çok tarihçi açısından çok eski bir Türk tarihinin işareti olarak kabul edilmektedir.

Petroglifler'den sonraki aşama, ideogram'dır (doğrudan doğruya fikri ifade eden işaret, varlıkların sembolize edildiği ya da bir düşüncenin anlatıldığı çizim). Daha gelişmiş ve düzenlenmiş biçimi ise piktogram (resimyazı)'dır. Piktogram'dan sonraki aşama tamga (Damga) dönemidir. Tamgadan dile doğru giden yol, hece, yarı hece ve harf şeklinde gelişmiştir.

Bizim açımızdan Orhun Yazıtları, bu aşamaların en son noktasıdır.

Atalarımızın, Çinliler gibi klasik anlamda tarihi bir arşivi olmamıştır. Bu yüzden tarihi hafızası zayıf olarak değerlendirilmişlerdir. Oysa atalarımız ulaşabildiği her coğrafyaya tarihini, düşüncelerini, yaşayış tarzlarını, inançlarını kayalar üzerine kazımıştır. Tamgalarımız geçmişin işaretleridir.

Yazıya dönersek...

Yazıyı ilk kullanan ve tarihe kayıt düşerek, "Tarih devirleri"ni başlatan, Sümerlerin, yazıyı buldukları tarih **MÖ.3500-3200...**

Hitit çivi yazısı bundan daha yeni bir tarih: **MÖ.2000-1800**

Mısır yazısının (Hiyeroglif) kullanılması, **MÖ.2000'**lerden önce...

Şimdi dikkat ediniz. Bizi ilgilendiren coğrafyada yazının kullanılması ile ilgili gerçek:

En eski Çin yazısı, **MÖ.1766...**

Çinliler bu tarihte yazıyı kullanmaya başladılar ancak bu yazı ile yazdıkları tarihlerini; anlatılara ve efsanelere dayanan bilgileri değerlendirip çok daha ötelere taşıdılar.

MÖ.1766'da yazıyı kullanmaya başlayan Çinliler, kendi tarihlerini MÖ.3000'lere kadar ötelemekten, bilinmeyenlere, efsanevi yaklaşımlarla kaynak oluşturmaktan kaçınmadılar. Yani, MÖ.1766 yılında başladıkları kayıtlarında, MÖ.3000'leri, o devrin hükümdarlarını, hanedanlarını, olaylarını anlatırlar ki bunu yaparken de Hunlar'ın ataları olduğu artık genel kabul gören budunlardan söz etmek zorunda kalmışlardır. Bu da bizim işimize yaramıştır.

Devam ediyoruz:

İlk alfabenin kullanılması, **MÖ.1500** civarı...

Hitit ve Mısırlılar arasındaki, **MÖ.1274** Kadeş Savaşı'ndan sonra yapılan ve ilk yazılı anlaşma kabul edilen Kadeş Antlaşması'nın tarihi **MÖ.1269**...

Bu tarihleri aklınıza kaydediniz. İleride başka tarihlere de değinecek ve açıklamalarımı bunların ışığında yapacağım! Amacım, tarihi gerçeklere dikkat çekebilmek ve gerçek dışı düşlerinden insanları uzak tutmaktır. Gerçeklerle, aslında gördüğümüz, fark etmediğimiz ya da görmezden geldiğimiz gerçeklerle tanışmak, kendimizi tanımak açısından önemlidir!

Şimdi... Bir iddiada bulundum!

"Hunlar da çılgındı!" dedim.

Neden böylesi bir yargıya vardığımı bu kitabımda açıklayacağımı söyledim!

Ki buna yürekten inanıyorum. Bütün Türkler gibi... Çılgınlık, genlerimize işleyen bir gerçek, üzerimizden atamadığımız, iyi ki atamadığımız bir özellik! Allah vergisi bir nimet!

Ve diyorum ki: Hunlar'dan çok önce de 'Çılgın Türkler' yaşadı bu dünyada... Hunlar'ın ataları da çılgındı!

İNSANLIK TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ

“Unutmayalım: İnsanlık tarihini yazan milletlerden biriyiz...”

Kısaca da olsa ilgilenmeliyiz dünya tarihinin akışı ile. Tarih bütünlüğü içinde, en azından bizi ilgilendiren yanları ile bazı genel konulara gözetmek zorundayız.

Çünkü Türklerin tarihi, dünya tarihinin bir parçasıdır. Gelecekte çağlar kapatıp çağlar açma özelliği ile de tarihsel zaman bölümlendirmesinin mimarlarından...

Yalnız değildik dünyada. Var oluştan itibaren sayısız budun yaşadı. Buyruğumuzda, bunların onlarcası yer aldı. Onlarcası ile karşılaştık, savaştık, birlikte yaşadık. Dost ya da yağı olduk. Gerçek bir milli tarih bilinci için, öncelikle genel bir tarih bilgimiz olmalı, tündengelimin gereği olarak... Kendi tarihimize bağlantılar kurabilmek adına, genel kabuller yapmak zorundayız.

Hatta bilinenlerle, yazılanlarla yetinmeyelim! Bilimsel verilerden hareketle, gerçekler üzerinden tahminler yürütmeye çalışalım.

Atalarımız Hunlar'ın, imparatorluk kurduğu çağlara gelinceye kadar, dünyada neler olduğuna bir göz atalım! Daha öncesinden, dünyanın varoluşundan başlayarak...

Bilimsel verilere göre dünyanın yaşı “milyarlarca yıl” olarak ifade edilmektedir.

Milyarlarca yıl...

Ateş topundan sonra değişimi ve dünyanın yaşanabilir hale gelmesini başlangıç kabul ederek tahmini net bir rakam söylemek yerine, böylesi kalabalık bir zaman aralığı daha uygun bulunmuştur bilim insanlarınca. Başka türlü mü mümkün değildir. Bilim çaresizdir.

“Dünya, milyarlarca yıl yaşındadır.”

Peki, insanlığın başlangıç tarihi...

Bazılarına göre evrim, bizim inancımızla ilk insanın yaratılışı...

Bilim insanları buna da yaklaşık bir zaman birimi değeri biçmişlerdir.

Yapılan araştırmalar sonucu, günümüzden 50.000 yıl öncesi tarihlerinden kalan, insanların yaptığı araçlarla, gereçlerle, silah olarak kullandığı ilkel malzemelerle karşılaşmaktadır. İnsanın varolduğunun kanıtı olan bu eserlerin, testlerle elde edilmiş yaşları dikkate alınarak, insanlığın başlangıcı için, 50.000 yıl önceyi işaret edilebilmektedir bilimsel veriler.

Biraz soyut olsa da en azından elimizde böyle bir başlangıç tarihi tahmini veri olarak vardır. Düşüncelerimizi zorlayan, bilinmezler içinde, bir sonuca ulaşmak o kadar zordur ki... İnsanın aklının yetmediği noktada, susmak ve doğrudan doğruya kabule yönelmek en iyisi olsa gerek...

Bu tarihi, bir önceki bölümde sıraladığımız tarihlerle karşılaştırın, karşılaştırabilirsiniz!

İrdeleyelim:

50.000 yıl öncesi!

Tarihin, yazı ile başladığı gerçeği, yani MÖ.3000’li yıllar akla getirilince, aradaki korkunç zaman aralığına dikkat çekebilir ve “Bu kadar büyük zaman aralığında, insanlar ne yaptılar?” sorusunu sorabiliriz. Tabii ki bilimsel veriler ışığında.

Çünkü dini inancımız bu konularda daha başka şeyler söyleyebilmektedir.

Tekrar edelim!

İnsanlığın başlangıcı, bundan 50.000 yıl öncesi...

İnsanlık tarihinin başlangıcı ise yazının kullanılmaya başlandığı tarih... Yaklaşık olarak MÖ.3000-3500...

Aradaki fark 45.000 yıl!

Düşünmesi bile zor!

Sahi ne oldu bu arada? Ne yaptı insanlar? Nasıl yaşadılar?

Tarihçiler, buna hemen bir cevap bulurlar:

“Aradaki farkın tarihi adlandırması “Tarih öncesi çağlar!” yani “Prehistorya”... “Bilinmeyen zamanlar!”

Tarih öncesi çağların bölümlerine verilen isimler de sırasıyla; Taş Devri ve Maden Devri!

Önce taşı kullanmış insanlar, genelde kendilerini korumak, yiyeceklerini temin etmek adına...

Kabataş Devri: Paleolitik Çağ... İnsanların tamamen doğaya bağlı yaşadıkları tarih öncesi en uzun çağdır.

Yontma Taş Devri: Mezolitik Çağ... Avcılık ve toplayıcılık dönemi...

Cıvalı Taş Devri: Neolitik Çağ... Toprak işleme ve tarımın başlangıcı... Hayvanların evcilleştirilmeye başlanması ve ilk köylerin kurulması... Çanak, çömlek ve seramik sanatının başlaması...

Ardından madenleri bulmuş, kullanmayı öğrenmiş ve Maden devrine geçmiş insanlar.

Sırasıyla, Bakır, Tunç ve Demir Çağı'na ulaşmışlar...

Maden devri gelişmelerle sürerken, yazı bulunmuş ve kullanılmaya başlanmış.

Yazının bulunması ile “Tarih Çağları” başlamış... Çünkü tarihi kaynaklar oluşmasının ana unsuru bulunmuştur. İnsanlar

yaşadıklarına ışık tutacak, bugün bizim de okuyabildiğimiz bir şeyler bırakacaklardır artık.

Elbette ilk başlarda amaçları bize kendilerini anlatmak değildi. Onlar çağlarının gereğini yaparken, kaldı bıraktıkları. Tarihi kalıntılar, bu çağa ulaştırılan, hitapsız bitiglerdir⁹. Bu bitigleri çözerek tarih yeniden açıklanıyor.

Yazdığım tarihlere yeniden dikkatinizi çekiyorum! Dönüp bir daha bakın ve zaman denilen sonsuzluğun farkına varın.

Anlatabilmek adına buna zorunluyum. Bu tarihleri gördükten sonra, Atalarımız "Çılgın Hunlar"ın devlet kurdukları devirlerin, zamanımıza çok da uzak olmadığı fikri yerleşecektir, düşüncelerinize. Bu tarih, "daha dün" farz edilecektir.

Amacım bu!

Umarım, amacıma ulaştım!

Şimdi bir soru soralım ve bunun cevabını irdeleyelim:

Atalarımız Hunlar'ın yaşadığı, devlet kurduğu çağı dikkate alarak:

Asya da, Hunlar'ın devlet olarak yer tutmaya başladığı zamanlarda, dünyada neler oluyordu? Daha batıda, Ön Asya'da, ötesinde Avrupa'da neler yaşanıyordu? Hangi devletler vardı? Ya da Afrika'da, Amerika'da...

Kaç kişi tarih okurken, bu çağ birlikteliğine dikkat etti acaba? Kaç kişinin merakını çekti? Kaç kişi aynı tarihlere ait bilgiler için, değişik coğrafyaları göz attı?

Bu konuda çok dikkat çekici tarihlere ve olgulara değineceğiz!

---

⁹ Bitig: Mektup.

YAZI VE ÇILGIN HUNLAR

“Tarih, bilinsin diye var...”

Hatırlayalım!

Dünyada 50.000 yıl öncesi, insanların varlığı görüldü demiş-tik!

Aradan on binlerce yıl geçti ve **MÖ.4000’in** hemen başlarında dünyada sosyal hayat başladı. İnsanlar bir arada yaşamayı seçti-ler. İlk sosyal oluşumları kurarak küçük topluluklar haline gel-diler. Kısa bir zaman aralığında bunlar birleşti ve kalabalık top-luluklar ortaya çıktı.

Ardından, yazı bulunup kullanılmaya başlandı.

Böylece “Tarih” başladı.

Tarih biliminin ana dayanağı yazıdır.

Yazının ilk kullanılmaya başladığı bölge dikkat çekicidir. Orada, o bölgede ortaya çıkmasının, birbirine yakın, bağlantılı bir kuşakta gelişmesinin nedeni görmezden gelinemez. Day-a-nakları, gerekçeleri olmalıdır.

İlk yazılı verilerin bulunduğu merkezler, Akdeniz’in çevre-sinde yer almaktadır. Mısır, Mezopotamya, Anadolu, Suriye-Filistin ve İran... Daha doğuda ise Çin ve Hint Bölgeleri... Başka bir deyişle Yengeç Dönencesi’nin kuzeyinde 40. paralele dek uzanan ılıman iklim kuşağı, yazıya öncelikle kavuşan alanlardır.

Böyle bir olgu tesadüf olabilir mi?

Bu bilgilerin ışığında, yazı sonrası “Eski Çağ Tarihi” devrini şu sıra ile izleme imkânı doğmaktadır: Doğudan batıya doğru; Çin, Hint, İran, Mezopotamya, Suriye, Mısır, Anadolu, Ege veya Yunan, Roma...

Bu bölgelerin karakteristik özellikleri, tarım üretiminin yapıldığı, iklimin yaşamaya, üretmeye uygun olduğu ve insanların yerleşik hayatı seçtiği, kentler kurduğu yerler olmalarıdır. Üretimin fazla vermesi, bunun sonucunda ticareti geliştirmiş, ticaretin de etkisi bir de inançların zorlamaları ile yazıya ihtiyaç duyulmuş, kullanılmaya başlanmış, bu bölgelerden diğer taraflara doğru yayılmıştır yazı.

Altını çizelim:

“Yazı, ihtiyaçtan doğmuştur!”

Sözünü ettiğimiz kuşağa Orta Asya’nın, Türklerin doğduğu yer olduğu bilinen Altaylar bölgesinin dâhil olduğuna dikkatinizi çekiyorum. Atalarımız Hunlar’ın aynı bölgede yurt tuttuğunu, buralarda ilk varlıklarını göstermeye başladığını biliyoruz.

Hunlar’ın yaşadığı bölgenin, hemen yanı başında yazı kullanıldığına göre, ulaştıkları yerlerde, savaştıkları budunlarda yazı olduğuna göre, atalarımız yazı ile ilgilenmemiş olabilirler mi? Çevrelerindeki pek çok budun, ilişki içinde olduğu budunlar yazı yazarken, Hunlar’ın bu yazıyı görmezden gelmesi düşünülebilir mi?

Hunlar yazıdan nefret mi ediyorlardı yoksa hiç mi yazma gezeği duymuyorlardı?

Bu kadar da çılgınlık olabilir mi?

İşte bu konulara cevap vermekte çok tereddütlüyüm. Yaptığım araştırmalar ve ulaştığım kaynaklar çok çeşitli görüşler ileri sürüyor. Onlara kısaca değineceğim fakat kendi kişisel fikrimi, bulduklarım sonucunda ulaştığım menzili söylerken yine de dikkatli olacağım.

O döneme ait henüz bir yazımız ortaya çıkmamış olsa da, Hunlar'ın yazı ile hiç ilgilenmedikleri fikrinin imkânsız olduğu ortadadır. En azından hakan katında, otağda en alt düzeyde milletlerarası ilişkilere bile yazı gerekliydi. Hunlar hiç yazı kullanmamış olamazlar. Fakat hangi yazıyı kullandılar? Ne kadar kullandılar? O konuda net bir söz etmemiz mümkün değil!

Bilim insanları bu konuda ikiye ayrılmış durumdadırlar. Bir kısmı Hunların yazıyı kullanmadığını söylerken, bunu Çin kaynaklarında geçen "Yazıları yoktu!" bilgisine kilitlenerek iddia etmektedirler. İkinci ve sayıları gittikçe artan diğer grup, Hunlar ve beraberinde eski Türk budunların kendilerince bir yazı geliştirdiğinde ısrarlıdırlar.

O devirlere ait bir Türk yazısının mutlaka olduğunu iddia edenler, bu konuda deliller sunmaktadırlar. Onlara göre Türkler'den kalması gereken paha biçilmez eserler ya hâlâ toprağın altındadır ya da bozkırın sert fırtınalarında, göçebe hayatın bir sonucu olarak korunamadıkları için yok olmuştur.

Bu görüşleri ileri sürenlerin kanıt olarak gösterdiği tarihi kaynaklardan bazalarına değineceğim:

Bilinen ilk Türk yazısını Göktürkler'in kullandığı fikrine karşı çıkanlar, onlardan çok önce Ak Hunlar'ın yazıyı bildiklerini iddia etmektedirler. Nitekim Yunanlı gezgin Priskos, hatıralarında, Hun yazıcıların farklı bir yazı ile yazdıkları metinleri Avrupa Hun Hakanı Atilla'ya okuduklarını aktarır. Ayrıca başka kaynaklarda "Atilla'nın sefer dönüşünde, Hun kızlarının, Hun

sanatçılarının yazıp bestelediği şiirleri ona okudukları” ifadesi geçer.

Demek ki Avrupa Hunları’nın yazısı vardı. Elimizde başka da bilgi yoktur bu yazı hakkında.

Bunun çok öncesinde Büyük Hun Hakanı, Mete Tanhu’nun Çinli danışmanlar ve yazıcılar kullandığı, Çin kayıtlarında geçmektedir. Mete Tanhu, Çinli yazıcılara yazı yazdırdıysa, bu, o devirde Çince yazının kullanıldığı, Hunlar’ın kendi yazılarının olmadığı anlamına gelmez.

Hunlar’ın bir yazısı olduğunu kanıtlamaya çalışan tarihçiler, bazı Çin Kaynaklarında geçen, “Hunlar’ın yazısı yoktur” ifadesini, “Hunlar’ın Çince okuma yazma bilmedikleri” olarak anlaşılması gerektiğini söylemektedirler. Zira yine aynı Çin yıllıklarında “Türkler, değnekler üzerine çentikler atarak kendilerince işaret koyarlardı” veya “Ok ucu ile balmumu üzerine işaretler çizerlerdi” denilmektedir.

Bunlar bir Hun yazısının işaretleri olabilir mi?

Bilmiyorum!

Bazı tarihçiler Türkler’e ait bir yazı olduğunda ısrarlılar.

Bu görüşte olanlara göre:

Türk karakterli yazının benzerleri, ilk olarak 1800’lü yıllarda İskandinav ülkelerinde tespit edildi. “Sır, esrar, giz, gizemli” anlamına gelen “Runik” kelimesi ile adlandırıldı. Runik Yazı, Türk yazısı olarak genel kabul gördü.

Runik yazının gelişmiş örneklerinin Orhun Abideleri’nde kullanıldığı, bu Türk anıtları bulunduğu, yazı karakterinin İskandinav ülkelerinde daha önce tespit edilenlerle benzer olmasından dolayı Türk karakterli Runik yazının kanıtlandığı iddia edildi. Hatta Orhun Yazıtları, İskandinav yazı sistemi ile okunmaya çalışıldı.

Bu fikre tutunanlara göre bulunmayan, özellikle saklanan bir yazının varlığı söz konusudur. Bugün “Runik yazı” adı verilen gizemli şekilleri “İlk Türk Yazısı” olarak işaret edenlerin görüşleri önemlidir fakat net bir kanıt olmadığından, anlatılanlara temkinli yaklaşmak zorundayız.

Yine de dikkat edilecek bir husus:

Türk “Runik” alfabesinin kaynağı olduğu iddia edilen kaya üzerine çizilmiş Türk karakterli resimler ve figürlerin yayılma alanının, aynı zamanda Türkler’in ve Türk kültürünün yayılma alanlarını da içerdiğini ortaya koymaktadır.

Şimdiye kadar tespit edilenlerden hareketle kaya üzerine çizilen Türk karakterli resimler ve figürlerin yayılma alanlarını ve sınırlarını şu şekilde gösterebiliriz: Merkezi Kazakistan, Çin, Moğolistan ve Rusya Federasyonu’nun sınırları içerisinde kalan Altaylar Bölgesi ve Tanrı Dağları çevresi.

Bu bölgede henüz keşfedilmemiş pek çok kanıt bulunduğu kuvvetli bir ihtimaldir. En eski örnekler Sibiry’a da bulunmuş, daha doğuda Moğolistan sınırları içerisinde binlerce örnek tespit edilmiştir. Daha da doğuya, Büyük Okyanus kenarlarına, Mançurya’ya kadar uzamaktadır, Runik kanutlar.

Yazımız vardı belki fakat çok kullanışlı olmadığı gerçeğini kabul etmek zorunda olduğumuzu düşünüyorum. Ortadan kaybolması da yaygın kullanılmadığının, yazılı kaynaklara yeterli önemi vermediğimiz bir sonucu olarak çıkıyor karşımıza. Yok olacak, bugünlere kalmayacak kadar az yazılı kaynak, önemli bir eksiklik.

Bütün bu bilgilere rağmen bilinen bir yazımızın bulunamaması ve yazılı metinlerimizin henüz ortaya çıkmaması, milletimizin, kültürel olarak etkin olmadığı anlamına gelmiyor.

Diyelim ki hiç yazımız yoktu!

Bu neyi değiştirir?

Büyük bir imparatorluk kuran atalarımızın yazıyı yeterince kullanmamasını bir eksiklik olarak bir kenara not etsek bile, hat-ta “yazımız yoktu” kabulünde bulunsak bile kurgulanan etkin yapı bu eksikliği örtecek kadar büyük ve güçlüdür. Aksine, yer-terli yazılı kaynaklarımız olmadığı halde bu kadar büyük bir et-ki kurabilmek, iz bırakabilmek çok daha önemlidir.

Atalarımız belki de bir yük olarak gördükleri kayıt tutma işi-ni, başka milletlere yükleyerek, bizi kendileri hakkında pek çok bilgiden mahrum etmişlerdir fakat başka budunlar tarafından yaptıklarından söz ettirerek, ne kadar güçlü ve baskın oldukla-rını kanıtlamışlardır.

Yazıyı etkin olarak kullanan ve kayıt bırakan hiçbir uygarlık bizi görmezden gelememiştir. Yazıyı kullanmaya başladıkları andan itibaren Çin kaynakları ve hemen yakınlarımızda yaşa-yan topluluklar, gecikmeden, atalarımızdan söz etmeye başlaya-caklar, buna mecbur kalacaklardır.

Çılgın Hunlar’ dan söz etmemek mümkün müdür?

Hemen bir tespit yapalım:

Çin kaynakları... Bizlerden söz eden en önemli tarihi kaynak-lardır. En eski değil...

Elimizdeki tarihi verilere göre, Tarih yolculuğunda, uzun bir zaman biz, bizden söz etmeyeceğiz. Başkaları, bizi anlatacaklar.

Bunu bir postulat olarak kabul edelim!

Bize ait eski bir yazı bulunduğunda, beklediğimiz yazılı kay-naklarımız ortaya çıktığında tarih mutlaka yeniden yazılacaktır.

Sonuç:

Dünyanın gelmiş geçmiş en büyük imparatorluklarından birini kuran atalarımız Hunlar'ın, maalesef kendilerini anlatan, bugüne ulaşmış, ortaya çıkmış, kendi yazılı kaynakları yoktur.

Bazı bilim insanları ve tarihçiler tarafından, Hunlar'dan kalma kalıntılarda yer alan işaretlerin, resimli anlatımların bize özel bir yazı çeşidi olduğu iddia edilmekte ise de bu yazı da henüz çözülmüş değildir. Çözülmeden de çok şey anlatabilmekte, bir yazı olduğu kanıtlanamamaktadır.

O halde, diyelim ki; yazılı eserler, tarih kayıtları bırakmadı, Çılgın Hunlar.

Bunun da geçerli bir gerekçesi olmalıdır.

Yukarıda bir tespit yapmıştık: "Yazı, ihtiyaçtan doğmuştur!"

Bu tespite dayanarak, şunu söylemeli miyiz bilmiyorum:

"Çılgın Hunlar'ın, yazıya ihtiyacı yoktu! Yazılı eser bırakmayı gerektirecek bir ihtiyaç mevcut değildi."

Belki de çılgınlık yapmaktan, yazılı eser bırakmaya zaman bulamadılar.

Hemen bunun ardından, aklımıza şu soru gelebilir.

"Bu nasıl olur? "Yazı" denilen nimete nasıl olur da gerek duymaz koskoca bir budun? Koskoca bir imparatorluk?"

Bilinen gerçek bu! Atalarımız kayıt tutmaya ihtiyaç duymadılar!

Bu konudaki öz fikirlerimi anlatmaya çalışacağım. Tarihi gerçeklerle kararak, zor bir kabule zorlayacağım sizi. Yazıyı, etkin ve geniş manada kullanmanın, yaşamak için daha öncelikli şeylere ihtiyacı olan atalarımız nezdinde, hiç de önemli olmadığını göreceğiz.

HUNLAR'IN KAYIT TUTMAMALARININ MUHTEMEL GEREKÇELERİ

“Tarihi yaptığımız kadar yazabilseydik...”

Tarihte var olan, tarihi etkileyen, zaman zaman tarihin akan çizgisini değiştiren, çağları kapatan, çağlar açan Türk Milleti'nin; tarih kaydetmekle uzun bir zaman alakası olmadı.

Türkler, tarihlerini kendileri yazmadılar.

Bu sözüm “Tarihi, Türkler yazmıştır!” sözündeki değişmeceli anlamı ile değil, doğrudan tarihçiler yetiştirmek, olayları kaydetmekle ilgilidir.

Bunu şimdi biraz daha açalım! Başka bir açıdan bakıp tartışalım:

Neden tarih yazmakla ilgilenmedi atalarımız?

Öncelikle...

Yaşamının gereği, çok daha önemli buluşlar ile meşguldü atalarımız. O zor coğrafyada var olmaya, önce etkin olmaya, sonra da devlet olmaya çalışıyorlardı. Çok kalabalık bir yağı çemberi içinde, azınlıkta kalmak durumu, sürekli hareket halinde olmak zorunluluğunda bir hayatı dayatmıştı onlara. Bildikleri, yapabilecekleri halde, göçebe hayatlarına uymayan pek çok gelişmeyi, buluşu bu nedenle kullanamadılar.

Türk budunlardan, aksini deneyenler, benzerlerine özenerek yaşantılarını, inançlarını değiştirmeye dönük hareketlerde bulunanlar, yerleşik hayatı seçenler, buna çok kısa sürede pişman oldular. Yok olmaktan kurtulamadılar.

Tarihte, uygulamaya konulan her yenilik bir ihtiyacın karşılanması içindir. Türkler, ata ihtiyaç duymuşlar, atı kullanmayı,

ondan en iyi şekilde faydalanmayı bilmişlerdir. Atı daha iyi yönetmek için gem, eyer, dizgin, kullanmaya başlamışlardır.

Silahları yaşantılarına göredir. Bunun için kemik destekli birleşik yayı bulmuşlar, en iyisini, zamana göre teknolojik olarak en modernini yapmışlar, zamanın en uzak menzilli yaylarını kullanarak yeni bir savaş tekniği oluşturmuşlardır.

Giyileri de yaşadıkları hayata uygundu. Sürekli at üzerinde yaşayan bir budunun ihtiyacı olduğu sağlamlıkta ve kullanışlılıkta pantolonun, kısa ceketin, yandan yırtmaçlı yalmanın¹⁰ varlığı bunu kanıtıyor. Yine savaşa dönük olarak zırhın, miğferin, at zırhlarının, savaş borularının, davulun, haberleşme yöntemlerinin ve daha birçok şeyin mucidi Türkler'dir.

Düşünün; yazıyı çok çok önceden kullanmaya başlayan Çin, bunların çoğunu, pantolonu mesela, atı kullanmayı, yalmayı, kısa ceket, kemeri daha iyi yayı, savaşmayı Türkler'den öğrenmiştir. Devleti de...

Bunlar öncelikliydi Türkler'in hayatında. Bunlara ihtiyaçları vardı. En iyisini, en güzelini, en kullanışlısını yaptılar, kullandılar.

Daha da fazlası, hayat tarzlarına uygun, bozulmayan yiyeceklerin, içeceklerin, kımızın, yoğurdun, pastırmanın, kurutun, sac ekmeğinin mucidi de Türkler'dir. Çünkü ihtiyaçları vardı.

Keçeye ihtiyaçları olduğu gibi, göçerken tekerlekli, çadır arabalara ihtiyaçları olduğu gibi!

Bunun yanı sıra...

Yaptıklarını sıradan, olağan buldukları, yazmaya değer bulmadıkları için de kayıt gereği duymamışlardır. Kayıt tutmanın gereğine inanmamışlardır.

---

¹⁰ Yalma: Kaftan. Uzun ceket.

Yaptıklarını yazmakla bitiremeyeceklerini, yazmakla baş edemeyeceklerini düşündükleri, “Yazsak da kim okuyacak ki?” diye bir soru ile meşgul oldukları sonucuna varmış olabilirler.

Hepsi mümkün!

Sıraladığım gerekçelerde, fark edildiği üzere yazı ve kaydetme üzerine bir küçümseme duygusu söz konusudur. Hunlar’da bu duygunun hâkim olduğuna inandığımdan dolayı bu yolu seçtim.

Atalarımız kayıt tutmamışlar, yaşadıkları olağanüstü olayları ise anlatarak destanlaştırmakla yetinmişlerdir. Destanlar, atalarımızın alışılmış yaşantılarının dışında, örneği az olan olaylar üzerine söylenmiş, bu nedenle yaşamıştır. Sıradan kahramanların çokluğu nedeni ile yalnızca olağanüstü kahramanların ortaya çıkışı sonucu ses verebilmiştir destanlar.

En iyi savaşan, en iyi ata binen, ok salan, en cesur, en yiğit, en iyi av yapan, en çok yağdıran, o kadar çok savaşçı vardır ki Hunlar’ın tamamı savaşçıdır. Hemen hemen her Hun yiğidin yapabildiği, kendi içinde sıradan olan bu davranışları, anlatmak da sıradanlaşmıştır onlar için. Öyleyse daha önemlileridir, destanlarla aktarılanlar. Bu nedenle önemlidir destanlar.

Biz tarihimizi kaydetmedik. Kayalara, mağaraların duvarlarına işlediğimiz resimler dışında, diktiğimiz sınırlı sayıda balballar ve öbür dünyaya, bu dünyadan daha fazla önem verdiğimizden olsa gerek, mezarlarımız dışında, bu mezarlara inançlar gereği koyduğumuz silah, kap kaçak, mücevher ve eşya dışında pek fazla bir şey de bırakmadık.

Destanlar bıraktık!

Çünkü çılgındık! Umursamazdık. Aldırmazdık. Yaşamak istediğimiz gibi yaşadığımız, yaratılışımıza uygun bir hayat tarzını benimsediğimizden yazılı bir şeyler bırakmaya, oturup günlük kayıtlar tutmaya gerek görmedik. Abartmadık yaptıklarımızı. Kayda değer bulmadık.

Çin tarihi kaynaklarının temelini oluşturan “Biyografiler” gibi biyografilerimiz olmadı. Ulu hakanlarımızı, teginlerimizi¹¹, şadlarımızı¹², yiğitlerimizi, beylerimizi anlatmaya, övmeye gerek görmedik. Bu görevi de komşularımıza, savaştığımız Çin buduna bıraktık.

“Biz yaptık! Biz böyle yaşadık! Onlar, anlatsınlar!”

Çünkü çılgındık!

Bunları söyledikten sonra şöyle bir soru gelebilir aklımıza:

Çinliler, Hunlar’ın yakın komşuları, neden tarih yazdılar?

Çinliler neden imparatorlarının, prenslerinin, yöneticilerinin, sanggünlerinin, kahramanlarının biyografilerini yazdılar? Neden günlükler şeklinde tarihi kayıtlar tuttular?

Çünkü...

Öncelikle yerleşik bir toplumdular. Aristokrat bir üst toplum tabakası vardı ve bunların zamanı boldu. Yanlarında çok sayıda, yazmaktan başka hiçbir iş yapmayan adam barındırabiliyorlardı. Üstelik kayıtlarını depolama ve saklama imkânları vardı. Bir de kaydedecekleri malzemeler.

Hunlar’ın yaşantıları ile karşılaştırm!

Tarihçilik Çin’de saygı duyulan bir işti. Saray protokolünde çok önemli yeri vardı tarihçilerin. Onlara özel unvanlar verilirdi, kendi aralarında bir birlik kurmuşlardı. Tarihi belgeleri korumak milli bir mesele olarak görülüyordu. Çinlilerin önemli, değerli gördükleri birileri vardı: Soylular ve yöneticiler... Bunları büyük ve kalabalık halk kitlelerinden ayrı tutma gereğini fark ettiler. Sıradan değildi, yazdıkları insanlar. İmparatorlar, vezirler, soylular, sanggünler, komutanlar, elçiler, gezginler özel bir şeyler yapan kahramanlar...

---

¹¹ Tegin: Hakan oğlu. Han soyundan olan prensler.

¹² Şad: Üst düzey bir orun. Prens, Ulu Bey anlamında...

Kayıt tutma geleneği Çin’de yazı ile birlikte başladı dersek yanlış olmaz. Tahtı ele geçiren hanedan, yaptıklarının anlatılmasını, gelecek kuşaklara aktarılmasını istiyordu. Dini inançları da destekliyordu bunu. Gelecek nesillerin gözünde iyi bir yer edinmek, yerlerini korumak isteyen imparatorlar, yalnızca bu nedenle bile tarihçileri el üstünde tutarlardı. Böylece hanedanlarının, tahtı ellerinde bulundurmasının haklılığı da anlaşılmiş olacaktı. Adeta gelecek nesillere hesap verme gereği duyuyorlardı.

Oysa Çılgın Hunlar’ın hesap vereceği tek yer Gök’tü.

Geleneğe göre, Çin hanedan kronikleri, o hanedanın dönemi tamamen kapandıktan sonra yayınlanırdı. Çin’in yüceltilmesi, tanıtımı, elde edilen zaferlerin abartılması tarihçilerin birincil göreviydi. Bu nedenle, herhangi bir soyluyla ilgili konular yazılırken, azami dikkat gösterilirdi. Aksine, kaybedilen savaşlar, yenilgiler, zorunlu olarak yapılan barışlar, yazılı, Çin’i zor duruma sokan anlaşmalar, küçümsenerek kaydedilirdi. Hunlar’a ödenen verginin adı “Armağan” olarak geçerdi kayıtlara. Savaşlarda, yağlı askerlerinin sayısını olduğundan fazla göstermek de bir yöntemdi. Böylece kazanılan zaferin büyüklüğü, ya da kaybedilen savaşın gerekçesi kotarılırdı.

Oysa bizim çılgınlar...

O kadar anlamsızdı ki bu tip yaklaşımlar onların gözünde!

Savaş hayatlarıydı. At üzerinde yaşarken, yay gerip ok salmaları, kılıç, kargı kullanmaları bu hayatın bir parçasıydı. Hepsi birer çılgın kahramandı. O halde neden yazsınlar? Neyi, hangi birini yazsınlar? Neden kayıt altına alsınlar sıradan hayatlarını?

Onlar, aralarından çok az kişinin başarabildiği, olağanüstü, destansı yiğitleri anlatırlar, gelecek nesillere öğretirlerdi. O kadar!

Çılgın Hunlar, kendilerince yaşamışlardır. Yaratılışlarının gereğince yaşarken olanlar, yani özel bir şeyler yapma çabası içinde değil, sadece yaşarken yaptıkları; başkaları tarafından önem-

senmiştir, kendilerince değil. Başkalarını daha çok etkilemişlerdir. Birey olarak hepsi benzer hayatı yaşamışlar, benzer yazgıyı paylaşmışlardır.

Düşünün; hakan da çadır da otururdu, sıradan bir çoban da. Yalnızca çadırın rengi, büyüklüğü birde yeri değişirdi. Ayırıcılık, farklılık duymamışlar, beyler, hakanlar dahi kendilerini savaşçılarından ayrı görmemişlerdir.

Onların tarih yazmak, tarih çizmek, tarih değiştirmek gibi bir amaçları olmamıştır...

Ta ki Göktürkler'e gelene, "Bilge" bir kağan ortaya çıkana, yazmanın, bengu taş bırakmanın gereğinin farkına varana kadar. Onun yazmasının da önemli bir nedeni vardı? Uyarı! O güne ve geleceğe uyarı...

Yaratılışları ve sonrasında öğretilerle beslenen davranışları gereği, devlet olmak için vardı Türkler. Devlet kurmak, hükmetmek ve yönetmek için ilahi bir emirle yönlendirilmişlerdi. Başka budunların üzerine hâkim olmak için, acunu yönetmek için yaratılmışlardı. Bunun haricindeki her şey sıradandı.

Kahramanlıkları da sıradandı kendilerine göre. Kahraman olmak için kahramanlık yapmazlardı. Yaptıkları yüzünden, başkalarının gözünde ulaşılmaz kahramanlardı. Belki hayatlarının başlangıcında, ad almak için yiğitlik gösterisine zorlardı kendilerini. Sonrasında yiğitlik, hayat tarzları haline gelirdi. Yaşamaları gerektiği gibi yaşarlardı ve bu yaşantı bütün bir ulus için ortaktı. Herkes sürüsünün peşinde gezerdi, mesela. Herkes aynı zamanda avcıydı. Herkes çok iyi savaşçıydı. Herkes ata biner, yay gerer, kargı savurur ve kılıç sallardı. Herkes çadırlarda yaşardı. Herkes zamanı gelince göçer, sürülerinin ardınca yer değiştirirdi.

Bu, çılgın bir hayat tarzıdır.

Çılgındılar!

Gerçeği; bir kez daha, üzerine basa basa söyleyelim!

Hangi sebeplerle olursa olsun, Türkler, var oldukları bilinen çağlardan itibaren, tarih açısından çok yakın sayılacak çağlara kadar, diyelim ki Yenisey'e mezar taşları dikene kadar, sonrasında Bilge Kağan'a kadar, yazılı eserler bırakmamışlar, kendilerini anlatmamışlardır. Anlatmaya gerek görmemişlerdir. Bugünkü kaynaklarla ulaşılan gerçek odur ki uzun, çok uzun bir süre yazıları da olmamış, yazı kullanmamışlardır. Elde edilen veriler bunu göstermektedir. Resimyazıları ya da işaretlere bağlı anlatımlar ise henüz ne olduğu tam olarak anlaşılamayan, çözülemeyen düzeydedir.

Atalarımız yazmak isteselerdi, yazarlardı. O coğrafyada gerek görselerdi yazılı kayıtları olurdu. Hiçbir şey yapmasalar, Çin'den yazıcı getirtir, tarihçiler getirtir, kendilerini övdürürlerdi. Buna bile gerek görmemişlerdir. Gerek gördükleri zaman geldiğinde ise yapmışlardır bunu.

Belki bugün atalarımızın yazı kullanmamasının sıkıntısını duyuyoruz ve tarihimizi, olayları, bazı konuları açıklamakta, anlamakta, öğrenmekte zorlanıyoruz ve içten içe kızıyoruz atalarımıza...

Belki bugün, düşününce, haklıyız da...

Düşünün, gelmiş geçmiş en büyük imparatorluklardan biri olan ve neredeyse altı asır süren, onlarca buduna hükmeden, binlerce kilometre kare yer tutan, etkin ve adaletli bir yönetim kuran; Hun İmparatorluğu'nun, Hunlar'ın kendilerine ait bir tarih kaydı yoktur!

Yazıya gerek duymayan atalarımız bize büyük bir dert bıraktılar!

Onları öğrenme zorluğu...

Sonuç...

Hunlar'ın çılgınlığını yazmak isterken bile... Hun tarihini başka milletlerin yazdıklarından, bıraktıklarından öğrenmek zordurdayım! En başta, Çin tarihçilerinin yazdıklarını kullanıyo-

rum. Böylesine büyük bir milletin geçmişini, başka milletlerin kayıtlarından, başka milletin kalıntılarında okumaya, anlamaya çalışmak çok saçmadır, fakat gerçek bu. Tarih yazma, yazıyı kullanma tembeli olan atalarımız, bu nedenle, bilinmez, çözülmesi zor bir tarih geçmişi bırakmışlardır biz torunlarına. İlk uygarlıklarda olduğu gibi, bırakın yazıyı bulmak ve kullanmak, duvarlara bol miktarda resim çiziktirme zahmetine bile girmemişler, taşlara işaretler bırakmakta bile cimri davranmışlardır. Hatta mezarlarını gizlemişlerdir. Bunun sonucu, biz, torunları, kendi tarihlerini öğrenme çabası içinde başka milletlerin, hem de zamanında Türkler'e yağı olan budunların kayıtlarına bağlanmak, inanmak zorunda kalıyoruz.

Bu kaynaklarda yazılanların ne kadarı doğru, ne kadarı yanlıştır? Ne kadarı yalan, ne kadarı gerçektir?

Bilmiyoruz, fakat geçmişimizi öğrenmek için başka şansımız yok! Tarihi gezi alanımızın eski dünya coğrafyasının tamamını kapsadığı düşünülürse, bu eksikliğin etkisi daha iyi anlaşılır.

Kayıtsızlık, bugün, adı bilinen, tarihi ise bilinmeyen pek çok devletin, kahramanın, Türk olup olmadığı tartışmasına çeker bizi. Hangilerinin bizim soyumuzdan, hangilerinin başka soydan olduğunu kesin olarak bilemeyiz. Bu nedenle kopukluklar vardır tarihimizde. Bu nedenle öğrenmekte de zorlanır, bu nedenle anlatım ve anlama sırasını karıştırırız.

Peki, bu duygu, bu sorumluluk nasıl girdi genlerine? Kim öğretti? Kim aşıladı! Türkler nasıl çılgın oldu?

Buna değineceğim...

Şimdi bir konuda noktayı koyalım.

"Atalarımızın yaşadıklarını kaydetmeye ihtiyaçları olmadı. Onun yerine anlatmayı, saguları, türküleri, destanları tercih ettiler"

TARİHİ YORUMLAMAK

“Yorumlar kişisel değil, milli olmalıdır. Gerçeklerle örtüşmelidir!”

Bu kitap, bilimsel tarih sorularına net cevaplar bulmak üzere yazılmamıştır. Çünkü yazarı bir tarihçi bilim insanı değildir.

Ki tarihçilerimizin dahi pek çok konuda, söz birliği edemediklerini, ayrılıklara düştüklerini söylemiştik. Net konuşamazlar. Ellerindeki verilerle, görünen ve okunan gerçeklerle, bulabildikleri kanıtlarla dahi, fikir birliği yoktur aralarında. En solcusundan, en sağcısına, en milliyetçisinden, en devrimcisine, dincisine; pek çok tarihçi bilim insanımız, bazı gerçeklerin üzerine örtmeyi, görmezden gelmeyi ya da kendilerince yorumlamayı tercih ederler. Söylentilere, fikri sabitlerine ve yandaşlarının tekrarlarıyla klikleşmiş bulgulara kulak vermeyi seçerler. Tembellik, en büyük hastalıklarıdır. Gidip yerinde araştırma yapmak yerine, yabancı, Türk’e yağı tarihçilerin eserlerinden bile yararlanırlar. Onların yazdıklarını doğru kabul ederler. Ya da birilerinin yazdıklarını bilgisayar diliyle “Copy-paste” yani “Kopyala-yapıştır” yapmak işlerine gelir.

Çok az sayıdaki gerçek tarihçileri tenzih ederek söylüyorum bunları.

“Tarih, belgelere, bulgulara, delillere dayanan bir bilimdir!”

Böylesi bir bilim dalı sonu gelmez araştırmalar ister, değil mi?

Öyledir, fakat biz klasik tavrımıza yapışırız! Beylik sözlere tutunur, siyasi fikrimizi ön plana çıkarmayı tercih ederiz.

“Türk tarihi, çok, çok eskilere dayanır! Binlerce yıllık bir tarih söz konusudur!” diye bilinir laflar etmeyi sürdürür, bu sözün ulaşması gereken merkeze yoğunlaşmayız bir türlü.

“Nasıl, 5000 yılı aşan bir tarihimiz vardır. Birileri bizim tarihimizi, kendilerince araştırır ve yazarlar. Bu bilgiler yeter bize.”

Onlar söyler, çoğunluk da ezberler.

“5000 yıl...”

Doğru! Peki, tarih... Başlangıç tarihi...

“Bilmiyorum!”

Dayandığınız kaynak, bağlantılar...

“Yok!”

Belli bir mihenk taşı, bir başlangıç noktası tanımı...

“Bilmiyorum!”

Onun yerine dillerden düşmeyen vecize...

“5000 yılı aşan tarihimiz!”

Bu anlatımın bizi ulaştırdığı tarihi belirtmiştik: MÖ.3000.

Ben bu zaman aralığının kronolojik hale getirilmesi gerektiğini düşünüyorum! Sürekli tekrarlıyorum.

Bilip bilmeden bunu söyleyenlere kızgınlığımdan dolayı, dayanaksız gibi görünen bu zaman aralığını sorgulayacağım. Hep birlikte ulaşacağız 5000 yıl öncesine. Yani MÖ.3000 yıllarına. Buna zorunluuz. Yoksa “Çok eski bir tarihimiz var!” söylevcilerine ortak olmaktan ve bu söylevin içini dolduramamaktan ileriye gidemeyiz. Oysa bir şeyleri açığa kavuşturmak istiyoruz.

Bu beylik sözü edenler, hesabı nasıl yaparlar bilinmez. Hem de saçmalarlar bu sözden sonra. Önce “5000 yıllık” bir şanlı geçmişten söz ederler. Ardından ilk atalarımızı “Hunlar”, ilk

devletimizi de “Büyük Hun İmparatorluğu” olarak ilan ederler. Sanki tutarsızlığın farkına varmazlar. Oysa gerçeği bulmak adına hesap o kadar kolaydır ki!

Buyurun!

“Büyük Hun İmparatorluğu’nun başlangıcı, yani kuruluşu, MÖ.220 yılı olarak kabul edilirse, bugünden geri gidildiğinde elde ettiğimiz rakam 2230 yıl olacaktır!”

“5000” yıl öncesine ulaşmak için daha “2770” yıla ihtiyacımız var. Ya bunu bize açıklayacaklar ya da tarihçilerimizi yalancılıkla suçlayacağız!

Eğer Hunlar ilk Türk budun, Büyük Hun İmparatorluğu da ilk devletimiz ise. Nerede 2770 yıllık tarihimiz?

Biz bunu söyleyeceğiz!

Tarihi kaynakları yorumlayacak ve sonuca ulaşacağız.

Bir tarihçi, elinde kanıt ve belge olmadan konuşmamalıdır. Böylesi “5000 yıllık tarih!” gibi bir sözü, sokaktaki en eğitimsiz adamın bile ağzına düşen, “beylik” sözü en yetkili ağızlar edebiliyorsa, hâlâ, bu bilgi çağında böylesi yuvarlak sözlerle, “Türk tarihi” ve “Türkler’in tarih sahnesine çıkışı!” anlatılmaya çalışılıyorsa yapacak fazla bir şey yok demektir.

Bir tarihçi bilim insanı olmadığım halde, tarihçilerin yazdıkları üzerinden, bazı gerçekleri görebilerek bir başlangıç, bir dayanaklar halkası, birbirine bağlı atalar zinciri kurabileceğimi düşünüyorum.

Önce...

Başka bir hastalıktan söz edelim!

Eldeki gerçekler acı bile olsa, hoşumuza gitmemiş de olsa, doğruları söylemek gerekmektedir. Birçok başka budunu, alakasız halkları, yamyamları, vahşileri, ortadan kaybolmuş, yaşama-yı bile başaramamış basiretsiz budunları, tarihte bir varlık gösteremeyenleri, “Büyük Türk Milleti’ne” bağlamanun, onlarla ay-

nı köke dayanma, aynı soydan gelme çabasının, dünyanın her yerinde var ve hazır olma gereğini çağrıştıran anlayışın nedenini bir türlü anlayamıyorum. Neredeyse herkesi “Türk” veya “Türk kökenli” farz etmek, dünyadaki bütün budunların, “Türk soylu” ya da biraz insafslısı, “Turani” olduğunu iddia etmek, biz Türkler’e ne kazandırır? Neden ihtiyacımız var buna? Ne gerek var?

Geçmişte bunu pek çok alakasız budun için denedik. Ne geçti elimize? En azından bu budunları kazanabildik mi?

O kadar yeterli ki sayımız ve tarihimiz, saçma bir aşağılık duygusu yansıması içinde takındığımız “Şunlar da Türk’tü! Bunlar da Türk’müş!” faraziyesini reddetmek gerektiğini iddia ediyorum. Ellerinde geçerli kanıt olmadan, küçücük saçmalıklara tutunarak böyle bir iddiada bulunanları da kınıyorum.

Bence Türk Milleti’nin böylesi yaklaşımlara ihtiyacı yoktur. Olanlar yeterlidir. Fazlasını, dayanaksız ve belgesiz, iddia etmek saçmalaktır.

Bir Türk milliyetçisi, milletini sevmek için gerekçe aramaz. Onu, sevdiği için sever. Hatalarıyla yanlışlarıyla kabul eder. Yalnızca kahramanlıklara, zaferlere yapışmaz. Olmayanları üzerine yükleyerek, sevmenin hiçbir işe yaramayacağını bilir, bilmelidir.

Tekrar edelim...

MÖ.3500-3200’lerde yazı kullanılmaya başladığı halde, “Türk” adını telaffuz eden bir kaynak için Hunlar’ın kendilerini göstermesini beklememiz gerekmştir.

“Tukyu”¹³ yani “Türk” urugunun¹⁴, Hunlar’ı kuran urug olduğu, Teoman Han’ın ve Mete Han’ın bu urugun üyesi olduğu

---

¹³ Okunduğu şekliyle yazıldı.

¹⁴ Urug: Büyük aile. Aileler birliği.

bilinmektedir. Çin kaynakları Tukyular ile Göktürkleri kuran “Aşina” soyunun aynı boy, akraba uruglar olduklarını yazarlar. Hatta Göktürkleri anlatırken çok yerde “Hunlar” sözünü kullanırlar.

Bu çok tekrarlanan bir gerçektir. Çin kaynakları sonradan ortaya çıkacak olan “Türk” sözünü çağrıştıran, büyük ihtimalle dilleri ancak döndüğü için kayıtlara böyle geçtikleri bir urug adını nerden biliyorlardı? Kendiliklerinden uydurmayacaklarına göre, Tukyular ve Aşina uruglarının aynı kökten geldiğini mutlaka bu urugların mensuplarının söylemesi gerekiyor mu?

Düşünce ufkumuz bizi bu gerçeğe taşıyor. Mutlaka, Hunlar zamanında geçen bu kayıt, Çin kaynaklarına yerleşti. Hunlar’ın Çin ile ilişkilere girdikleri çok eski çağlarda ve ardından Hunlar’ın devlet olduğu çağlarda bu urug isimleri telaffuz edilmiş olmalı ki Çinliler Tukyular ve Aşina soylarının akraba olduklarını bilsinler.

Hun devletini kuranlar, Teoman Han’ın urugu Tukyular soyundan geldiği için böyle geçmiştir kayıtlara. Peki, neden Hunlar, Göktürkler gibi “Türk” adını kullanmadılar da “Hun” adıyla anıldılar?

Bilinen gerçek:

Ta ki Göktürkler’e gelinceye dek, “Türk” devlet adında kullanılmamıştır. Değişik budun adları ile kaydedilmiştir atalarımızın yaptıkları, kaynaklara. Belki bunun sebebi, tarihi kaynakları tutanların dillerinin dönmediği, yazılarında “Türk” diye seslendirecek bir harf topluluğunu kullanmayı gereksiz görmeleri, belki Hun budunun özellikle böyle anılmasını gerektiren bir oluşum...

Belki de bizi değişik şekilde kaydetmek Çinlilerin işlerine gelmiştir.

Bir başka tahminim ise henüz “Türk” adı ile yani urug adı ile devlet kurmamızın zamanı gelmediği, henüz o olgunluğa ulaşılmadığı içindir.

Gelecekte “Türk” adını, yönetici ailesi adı, hakanları çıkararak bir soyun adı olarak kabul eden ve “Türkler’in yönettiği budun, Türk budun” türevine inananlar da doğruyu yapmışlardır.

Bunu düşünmeliyiz.

Çin kaynakları kendi tarihlerini yazma çabası içinde iken Hunlar’ı ve onların atalarını zorunlu olarak kayda geçirmişlerdi. Hunlar olmadan bir Çin tarihi olması mümkün değildi.

O andan itibaren bir daha unutulmamak üzere, adımız verilmiş ve tarafımızdan sevilip, kabul edilmiştir.

“Türk” adının nereden geldiği, ne anlama geldiği konusundaki tartışmalara girmeyeceğim. Bu konuda çok şeyler yazıldı.

Daha önceleri, başka adlarla adlandırılmamız “Türk” adının kullanılmaması bir kayıp değildir. Bazı değişik düşünen milliyetçilerin takıntı haline getirdiği şekliyle, “Başka budun adlarını kullanmamak gerek! Tarih sahnesine çıktığımız andan itibaren adımızı “Türk” olarak anmalıyız. Bunun dışındaki bir tavır, bölücülüktür!” fikrine de asla katılmam.

Tarihi kaynaklar bizi nasıl anıyorsa, o ada sahip çıkmak bir görevdir. Çünkü eğer biz sahip çıkmazsak, birileri sahip çıkarır. Kendi tarihlerinin kıyılarına nakşederler.

Ad sahiplenmek, tarih sahiplenmektir.

Biliyoruz ki yazının kullanılmaya başlamasından bir müddet sonra “Çin” kayıtlara girdi! Orada, aynı bugünkü devletin olduğu yerlerdeydi.” Ch’in” ya da “Çin” hanedanı tahtı ele geçinceye kadar, “Çin” olarak adlandırılmıyordu. Oysa “prenslük-

ler” ya da “beylikler dönemi” adı verilen dönemde, bir milletin varlığını ortaya koyan belgeler yazılmış, bir kenara bırakılmıştı.

MÖ.1776 yılında Çin yazısı vardı. Yani Hunlar’ın devlet kurmasından (ortaya çıkışından değil) 1500 yıl kadar önce...

İlginç olan MÖ.1776 yılında yazı kullanmaya başlayan Çinlilerin, hemen tarihlerini araştırma boyutu ile MÖ.3000'lere kadar taşıma çabaları, bilinmezleri tamamlamak üzere efsanelerden, söylentilerden bile yararlanmaları, daha ilginç, bu tarih içinde Hunlar’ın ataları olan budunlara yer vermeleri, zaman zaman da bizim atalarımızla akraba olma çabalarıdır.

MÖ.3000'lerde tarihlerini başlatan Çinliler, isteyerek ya da istemeyerek Türk tarihi adına da kayıt tutmaya başlamışlardır.

İşte 5000 Yıllık tarihimizin en önemli dayanağı...

Ben buna dört elle sarılıyım.

İyi ki de vardı Çinli tarih kayıtçıları. İyi ki de okumayı, yazmayı sökmüşlerdi Çinliler.

Atalarımız Çılgın Hunlar hakkındaki bilgileri, kısıtlı da olsa öğrenme imkânı böylece doğdu. Gelecekte komşumuz ve can yağımız olacak bu budun, bizden söz ederek, atalarımızın yaptıklarını kaydederek, kendi tarihini de oluşturan bu millet iyi ki yazdı...

Bizim yazılı kaynaklar bırakmadığımız çağlarda, Çinliler tarihlerini yazıyordu. Bu arada bizi de yazdılar çünkü bizi yazmasalardı, kendileri hakkında fazla bir şey yazamayacaklardı.

Bizi erkenden fark ettiler. Biz de onlara kendilerini fark ettirdik.

Çünkü çılgındık! Çılgınları fark etmemek mümkün değildir!

Hint, Yunan, İran... Bunlar da vardı o tarihlerde! Yazılı kaynakları bu milletlerden, söz etmeye başlamıştı. Kendi yazıları, kaynakları oluşmuştu! Kendileri, kendilerini yazmaya, çevrele-

rinde bulunan, ilişki kurdukları budunlardan da söz etmeye başladılar. Hatta hemen sonraki yüzyıllarda, zamanımıza biraz daha yakın zamanlarda ilk tarihçileri, ilk gezginleri, ilk gazetecileri, kayıtlar tuttular.

Gezgin, gazeteci ve tarihçi...

Bizim hiç ilgilenmediğimiz mesleklerdi. Tek bir mesleğimiz olduğu gerçeğini üzerine basa basa söylemeliyiz:

“Savaşçı!”

Asıl amacımız, yaratılış gayemiz olan savaşçılık, diğer mesleklere dönüp bakmamıza bile engeldi. Savaşmak, her zaman savaşa hazır olmak zorunda olduğumuz için başka meslekler edinemedik.

Çünkü...

Savaşçı budun olmak, varlığımızın tek garantisiydi.

Örnek vermek, bir gereklilik...

Tarihçi Herodot MÖ.5. yüzyılda yaşadı ve tarih kitabı yazdı... Uzun yolculuklar yaptı. Gördüklerini, duyduklarını kaydetti. Hatta daha da öncelere ait anlatıları destansı öğelerle aktardı kitabına. Gerçeküstü anlatımlarla süsledi. Olmadık şeyleri gerçek gibi kaydetti.

Bizim bir “Herodotumuz” olmadı.

Dikkat çekici başka biri, Ksenophon, “Anabasis”, bilinen adı ile “On binlerin Dönüşü” kitabında, bir savaş gazeteciliği anlayışında, yaşadıklarını kaleme aldı. Günümüze ulaşan bu eser o günün Anadolu’su, Mezopotamya’sı, Orta Doğu’su, bu bölgede yaşayan insanlar, uygarlıklar hakkında bilgiler verdi... Adeta gezgin bir savaş gazetecisi olarak dolaştığı toprakları anlattı Ksenophon. MÖ.400...

Biz, bir gezgin, gazeteci “Ksenophon” ortaya çıkarma gereği görmedik.

Oysa o devirlerde biz de vardık? Farklı budun isimleri ile kayıtlara girdik. Bu iki yazarın eserlerine de... O çağlarda tutulan kayıtların tamamını etkiledik. Bizi görmezden gelmeleri mümkün değildi. Öylesine çılgınlıklar yaptık ki, tarihçiler, gezgin gazeteciler, bizi yazmak zorunda kaldılar.

Şunu kabul etmeliyiz, yazının ortaya çıktığı çağlarda, biz varolmasaydık da bu durum Türk Milleti açısından bir kayıp olmazdı. Sonradan, çok sonradan ortaya çıksak, aniden tarih sahnesine girsek, birden bire budunluk öğrensek de bu bizi daha az şanlı yapmazdı.

Çok çok tarihimiz 1000-2000 yıl daha geç başlamış olurdu.

Oysa vardık! Hem Herodot, hem diğeri hem de daha pekçoğu bizden söz etmek zorunda kaldı. Biz ise inanılmaz bir alçakgönüllülikle kendimizi anlatmamakta, yaşadıklarımızı kayda dökmemekte direndik. Yaşadıklarımızı gelecek nesillerin okumasına hazırlamadık.

Fark ettiğiniz gibi her türlü değişik fikri açılımı yapabiliyorum. Çünkü tarihçi bilim insanı değilim! Belki o nedenle daha özgür düşünüyorum ve bazı şeyleri fark edebiliyorum. Sorguluyorum.

Bu sözlerimin ardından hemen şunu eklemeliyim: Bulunabilen ve yanlışlıkla, "ilk yazılı Türk eserleri!" adı verilen, genel kanı olarak çok eski kalıntılar olduğu fikrine odaklanılan, Orhun Anıtları'nın varlığı, çok yakın tarihlere dayanır.

MS.720-735...

Üstelik bu anıtlarımızla ilgili yukarıda yazdığımız yakın tarihin, binlerce, binlerce yıl öncesi olduğunu sanan o kadar insan, o kadar çok sayıda Türk milliyetçisi vardır ki!

Bizzat ben denedim bu konuyu. Rastladığım, tanıdığım pek çok kişiye, Orhun Anıtları'nın kuruluş tarihini sordum. Aldığım cevap MÖ.3000 yılı öncesinden başlayıp, MÖ.1000 yıllarına kadar uzandı. Çok az kişi biliyordu bu anıtlarımızın milattan çok sonraki yıllarda dikildiğini. Hatta Peygamberimiz Hz. Muhammed (SAV)'in doğumundan bile çok sonra yazıldığını. Gerçek tarihlerini söylediğimde inanmayanları, benimle iddiaya girenleri saymayacağım.

Gerçek bu:

Göktürk yazısı ile yazılan Orhun Anıtlarının yazılma tarihi, MS.720-735... Yani günümüzden yaklaşık 1250 yıl öncesi...

Ne kadar yakın değil mi? Hele 5000 yılı aşan bir geçmiştense söz ederken...

İnanılan, inanılmak istenilenlerin dışında bir tarihi anlatmanın, kabul ettirmenin zorluğu ortadadır. Tarihi yorumlama farkları değişik bakış açıları geliştirmiştir. Bu nedenle bazı peşin kabullerle uğraşmak, onları düzeltmek de çok zor olmaktadır.

Bu kitabın yazarının bir Türk milliyetçisi olduğu, hem de en duygusalından bir Türk milliyetçisi olduğu gerçeği en başında kabul görürse, kitabın okunması, burada yazılan gerçekleri, yapılan açıklamalara konu dayanakların ortaya konulması, öz fikir noktasındaki tahminlerin, özellikle belirtilmesi, büyük bir boşluğu doldurur umudundayım. Böylece "Hunlar'ın çılgınlığı" ile ilgili sorulara cevap verebilecek, herkesin anlayacağı bir dille yazılmış derleme niteliği taşıyan bir kaynak olur elinizde.

Bu bir tarih kitabı değildir! Tarihe bakış kitabıdır!

Bu kitap, Türk tarihinin en büyük devletlerinden birini kuran, "Çılgın Hunlar" dönemini anlatmaktadır, varolan ve çok daha eskilere dayanan, daha da öncelerinden kısacık da olsa söz ederek...

TÜRK TARİHİ İLE İLGİLİ KAYNAKLAR

“Önemli işler yapmasaydık, tarih bizi yazmazdı.”

Tarihi anlatan kaynaklar olmazsa, tarih öğrenilemez. Yalnızca tarihi eserlerin ve kalıntıların sorgulanması ile mezarlardan çıkan eşyalara bakarak elde edilecek bilgiler yeterli kalmaz.

Eski Türk tarihini öğrenme konusunda karşımıza çıkan acı gerçeği tekrarlayacağız:

“Biz Türkler, çok eski tarihimizi, özellikle Hunlar hakkındaki bilgileri ve öncesini, Çinlilere borçluyuz! Eğer onlar yazmasaydı, bugün Hun tarihi hakkında hiçbir bilgimiz olmayacaktı!”

Çin tarihçileri, biyografi yazarları, Çin sarayında tarih kaydı tutanlar olmasaydı, Çin edebiyatçıları, ozanların şiirleri, ağıtları kaydedilmeseydi, kâtipler ödenen vergileri, Türk iline giden gelen malları yazmasalardı, Çinli din adamları, tüccarlar kayıt tutmasalardı, Hun devletine elçi olarak gelen Çinliler günlükler yazmasalardı, Türk tarihinin çok önemli yılları, bilinmez olacaktı bugün.

Mete’yi (Moutun- Bağdır- Bahadır), babası Teoman’ı (Touman-Duman)¹⁵, Mete Han’ın oğlu Kiok Han’ı, Çiçi Han’ı, Hohanyeh Han’ı ve daha birçok Hun tanhusunu öğrenemeye-

---

¹⁵ Çin kaynaklarında geçen isimlerin tercüme farkları nedeni ile değişik okumaları mevcuttur. Kitabımızda, yerleşmiş bulunan “Mete ve Teoman” isimlerinin kullanılması tercih edilmiştir.

cektik. Savaşlarını, yaptıklarını... Adlarını bile bilemeyecektik. Belki bu nedenle tarihimizin başlangıcı çok daha yakın zamanlara kayacaktı. Hunlar'ı, atalarımız olarak bilmeyecektik.

Oysa yalnızca "Mete'yi" bilmemek bile ne büyük bir kayıptır...

Düşünün!

Tarihi yazmayan ve kayıt tutmayan Hun atalarımızı, Çin tarihi kaynakları anlatmaktadır bize. Ne büyük kayıp! Ne büyük yazık!

Bu kayıptan söz etmek, Türk milliyetçisi ruhumu üzse de yanlış tekrarlamaktan daha iyidir. Türk çocukları, atalarının kayıt tutma özürlü olduklarını bilmeli ve bu konuda onlara benzemek için ellerinden geleni yapmalıdır. Tarih, tecrübe edinmek ise bu acı tecrübenin farkına varılmalıdır.

Çinliler kayıt tutmuşlar, fakat Çince tutmuşlar, kendi yorumlarını katarak, çok yerde diğer budunları küçümseyerek ve küçülterek yazmışlardır olanları. Tek yanlı bir bakış açısı ile ve zaman zaman kendilerini abartarak kaydetmişlerdir. Beklenir bir tavidir fakat bilgi açısından bize büyük bir kayıp yaşatmıştır. Ortaya çıkan kopukluklar, büyük boşluklar yaratmaktadır anlatılarda. Eksiklikler olmaktadır.

Bizim yaşadığımız ve devlet olduğumuz topraklarda, bütün yer isimlerini, hakanlarımız ve yakınları dâhil kişi isimlerini Çince yazıp Çinlileştirmişler Çinliler, öylece kaydetmişlerdir. Zamanın, kullanılan Türkçesi ile uyumsuz olan Çin dili, bütün adları değiştirmiş, Çinlileştirmiştir. Örneği yukarıda da verdiğim gibi; "Mete" Han'ın adı, hâlâ tartışılmaktadır. Mete-Motun-Maotun-Bağdın-Bağdır-Bahadır... Hangisi o büyük kahramanın adının tam karşılığıdır, belli değil! Büyük Türk tanhusunun adını bile tam olarak bilemiyoruz. Oysa bizim atamız! Hem de akıl almaz ölçüde, cılgın bir atamız...

Çin tarihini, aynı dönemde ortak çevrede yaşayan birçok bu-
dunun tarihini değiştiren, yağlarının dahi övmek zorunda kal-
dığı büyük bir devlet adamı...

Bu nedenle, Çinlilere bazen çok kızıyorum. Sonra da yeni-
den aynı soruyu soruyorum kendime: Ya onlar da yazmasalar-
dı! Ya onlar da söz etmeselerdi atalarımızdan, biz ne yapardık
bugün?

Allah'a şükür, böyle bir şey olmadı! Yazdılar! Kendi tarihle-
rini oluştururken, zorunlu olarak söz ettiler bizden.

Gelelim kaynaklara.

Çin kaynakları:

Eski Türk tarihinin bilinmesi açısından Çin kaynaklarının
önemi tartışılmaz. Zamanımızdan çok önce farkına varılmış ve
kullanılmaya başlanmış olması da bunu göstermektedir.

Çin yazılı belgeleri, ailelerin resmi kronikleri, biyografiler,
raporlar, gezi notları, özel tarih kitapları şeklinde çıkıyor karşı-
mıza. Bölük parça, bulması ve anlaması zor... Okunması da...

Bu kaynaklar, önce orduları için düzenledikleri raporlardan
doğdu. Sonra, daha çok soyluların biyografilerinde yoğunlaştı...

Bu çok önemli Çin tarih kaynaklarından, ilk kez J.De Guig-
nes'in¹⁶ ünlü tarih kitabını esas alarak yazılan Süleyman Hüsnü
Paşa'nın *Tarih-i Alem'*inde haberdar olduk. Daha sonraları St. Ju-
lien, Leon Chaten, Chavvannes gibi araştırmacıların bu kaynak-
lardan yaptığı tercümelemler önem kazanmıştır.

Dr. Rıza Nur'un "Türk Tarihi", M. şemseddin'in "Mufassal
Türk Tarihi" bu eserlerden yararlanılarak yazıldı. Ancak Çin
kaynaklarından en geniş ölçüde, W. Eberhard'ın Ankara Üni-

---

¹⁶ Joseph De Guignes(1721-1800): Fransız orientalist ve sinologist. "Büyük Tataris-
tan, Hunlar. Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Tatarların Tarih-i
Umumisi" adıyla tercüme edilen kitabı...

versitesi'nde görevli olduğu sırada ve onun öğrencisi Prof. Dr. Bahaddin Ögel sayesinde yararlandık.

Söz Konusu kaynaklardan en önemlilerinden kısaca söz etmek gerekirse...

1. Shih-Chi (Si-çi): Han hanedanı zamanında, S-ma-çen (MÖ.145-96) tarafından yazıldı. 130 cilttir. MÖ.107-108'de yazılmaya başlanan eser MÖ.91'de tamamlandı. Adı "Tarih Hatıraları" anlamına gelmekte, "Eski Çağ Genel Çin Tarihi" niteliği taşımaktadır. Hatıra ve raporlar, imparator biyografileri, şecereleler, müzik, kanun, vergi, din, örf ve adetler gibi bilgiler, soylu ailelere dâhil kişilerin biyografileri yer almaktadır. Kitabın yazıldığı devir öncesi, geçmiş yıllara, eski tarihlere ait anlatımları, MÖ.2205 yıllarından başlamakta, MÖ.102 yılına kadar gelmektedir.

2. Han-shu (Han-şu/Han Kitabı): İkinci Han hanedanı devrinde köklü bir aileden gelen Ban-biao tarafından yazılmaya başlandı. Daha sonra yazma işini oğlu Ban-gu yürütmeye çalışsa da onun kız kardeşi Ban-cao tarafından uzun süren bir çalışma ile tamamlanmıştır. 120 cilttir.

Eser Han hanedanının tarihi niteliğindedir. İmparator Kao'dan, Wang-mang'a (MÖ.206- MS.25) kadar olan dönemi anlatır. Shih-chi'den büyük oranda istifade etmiştir. Hunlar'a dair çok bilgi barındırmaktadır. Ban-gu bu eseri işe Çin tarihçilerine yeni bir metot kazandırmıştır.

3. Ho-han-shu (Son Han Hanedanının Kitabı) Lio hanedanı zamanında Fau-ye tarafında yazıldı (MS.420-477). 120 ciltten oluşur. Ho-han hanedanı dönemine ait 196 yıllık tarihi olayları kaydetmiştir (MS.25-220).

4. San-gui-ci (Üç Devlet Kitabı) Çin hanedanı devrinde Çeng-so tarafından hazırlandı. 65 ciltten oluşmuştur. MS.220-277 yılları arasındaki olayları kapsar. Wei, Şu ve U devletlerinin tarihi anlatılır. Çeng-so'nun ölümünden sonra resmi tarih olarak kabul edilmiştir.

5. Chin-shu (Çin-şu/Çin kitabı): Tang hanedanı imparatorlarının emriyle, Hi-fa-sing ve bir kısım arkadaşının birlikte yazdıkları tarihin beğenilmesi üzerine, Başvezir Fang-siuen-ling ve iki yardımcısı tarafından hazırlanmıştır. Bu nedenle esere "İmparator tarafından hazırlanmış" adı da verilir. Bütün Çin'in resmi tarihi kabul edilir. 130 cilttir. Biyografilerde Hunlar'a ait bilgiler mevcuttur.

6. Lio-sung (Sung-şu Kitabı): Liaug hanedanı devrinde, imparatorun emriyle Sen-yüe tarafından diğer kitaplardan derlenerek yazıldı. 100 cilttir. Çi hanedanı devrinde tamamlanmıştır. MS.420-478 yılları arasında geçen olayları anlatır.

7. Nan-ci-şu (Güney Ci Kitabı): 59 Cilttir. Diğer kitaplardan toplanan bilgilerle Şan-cao ve Ciang-yenin Çi tarihinin Siao-ci-sien tarafından tamamlanması ile oluştu.

8. Liang-şu (Liang Kitabı): 56 cilttir. Liang-ça'nın başladığı eser, Yiao-si-lien tarafından tamamlandı.

9. Çen-şu (Çen Kitabı): Tang imparatorunun emriyle, Yiaso-si-lien tarafından hazırlandı. 36 cilttir.

10. Wei-şu: To-ba ailesinin Kuzey Çin'de kurduğu Wei Devleti'nin resmi tarihidir. Hunlar hakkında daha fazla bilgi vardır. 130 Cilttir.

11. Pei-shih: Tamamı 100 bölüm olan bu eserin 93. bölümü Hunlar'la ilgilidir. Wei ve Sui hanedanlarının resmi tarihi niteliğindedir.

Ayrıca **Chou-shu, Sui-shu, Tang-shu** isimli eserler Türk tarihi açısından önemlidir.

Eski çağlarda, Türklerden söz eden diğer kaynaklara da kısaca değinelim:

Eski Türk tarihine ışık tutan, bilgi alabildiğimiz diğer kaynaklar kronolojik olarak şöyle sıralanabilir: **Asur, Pers, Eski Yunan, Roma ve Bizans kaynakları...**

Bunların çoğu, daha yakın çağlara aittir! Kaynaklarda verilen bilgiler, çok parçalıdır.

Ön Asya'da, Türkler'den söz eden ilk kavim olan Asurlulara ait **Ninova Kütüphanesi'nde bulunan bir tablette**, kuzeyden inen Türk atlarının istilasından söz edilmektedir (MÖ.665). Türkler "Gogu" adıyla tanıtılmaktadır.

Pers kaynakları daha yakın zamanlara aittir.

Türkler'den söz eden Yunanlı ve Romalı yazarların başında **Herodot** gelmektedir. Bunun dışında **Ptolemaios'un Geographia'sında, Pompenius Melae'nin Fihristi'nde, Strabon'da, Ammiannus Marcellinus'ta, Plinius'un Naturalis Historia'sında, Prokopius'un** kitaplarında Türkler'le ilgili bilgiler vardır.

Bizans İmparatorluğu yazarları, Türk kavimleri üzerinde geniş ölçüde durmuşlardır. Bu ilginin sebebi biraz da kuzey Karadeniz kıyılarına, Tuna boylarına inmekte olan Türkler'i tanıma zorunluluğundan gelmektedir. Türkler'den söz eden Bizans yazarları, Priskos, Agathias, Stephanus, Byzantinus, Menander, Protector, Theophanes, Nikephoros, Phoka ve Samoslu Theophylactus'tur.

Sonraki zamanlarda, Arap, İranlı, Türk, Berberi ve Hintli yazarlar devreye girmiştir.

1. Cuveyni, Ala Al-din Ata Melik b. Muhammed, Tari-i Cihanguşay
2. İbn el Esir, İzzeddin Ebu'l Hasan Ali b. Muhammed, El-Kamil fi't-Tarih I-XII
3. Belezuri, Ahmet b. Yahya b. Cabir, Fütuh el-Buldan
4. Mes'udi, Ebu'l-Hasan Ali b. El-Hüseyn b. Ali, Murücü'z Zeheb Ve'l Meadini'l-Cevher I-IV
5. Taberi, Tarihu't-Taberi, Tarihu'r-Rusul-ü Ve'l-Müluk I-X
6. Gerdizi, Ebu Said, Abdu'l-Hayy b. Dahkak, Zeynü'l-Ahber
7. El-Mervezi, Şerefü'z Zaman, Tabayı'l-Hayavan
8. Raşiduddin Fadlullah el-Hemedani, Camiü't-Tevarih

9. Kaşgarlı Mahmud, Divan-ü Lügat-it Türk
10. Ebu'l Gazi Bahadır Han, Şecere-i Terakime
11. Uluğ Beğ, Şeceret'ül-etrak

İran kaynakları...

1. Zend-Avesta
2. Fars Kitabeleri ve yazılı parçalar
Tevrat (Ahd-i Atik)'de de Türkler'den söz edilmektedir.
Atalarımızın bıraktıklarına gelince:

Bengütaşlar... Kitabeler, yazıtlar, en önemli kalıntılardır. Taşlara işaretlenmiş, resmedilmiş, çizilmiş ve yazılmış tarih... Yenisey ve Orhun Nehri civarında bulunmuşlardır. Çok yakın zamanlara, 18. yüzyıla kadar ne oldukları, kimlere ait oldukları bilinmiyordu. Alman Messer Schmidt, ilk olarak Yenisey Yazıtları'ndan birini buldu. Bu yazıttan Petersburg İlimler Akademisini haberdar etti (1721). Önceleri dikkate alınmadı bu buluş. İlk kez ele alan ise İsveçli bir subay, Strahlenberg, oldu. 1709'da Ruslara esir düşmüş, sürgüne gönderilmiş ve Yenisey civarında incelemeler yapma imkânı bulmuştu. 1722'de Yenisey Yazıtlarını yayınladı. Büyük heyecan ve ilgi oluştu, bilim dünyasında.

1889'da Rus bilgin Yadrintsev, Bilge Kağan ve Kültigin yazıtlarını buldu. 1890'da Finli Heikel, 1891'de Radloff başkanlığındaki heyetler, bu yazıtların fotoğraflarını bilim insanlarının dikkatine sundular. 1893'de Danimarkalı W. Thomsen ve 1895'de Radloff, birbirlerinden habersiz olarak bu yazıtları okudular.

Yine atalarımızdan kalan, Uygur dönemine ait ilk kez 1890 yılından itibaren bulunan metinleri de saymalıyız. Bu metinler arasında Oğuz Kağan Destanı çok önemlidir.

Bu kadar!

Şimdilik...

ATALARIMIZ HUNLAR'IN ATALARI...

“Bizi var eden köklerimiz, sağlam ve güçlüdür.”

Çılgın Hunlar tarihte en büyük imparatorluklardan birini kurdu. Çok geniş bir coğrafyaya hükmettiler ve birçok budunu yönettiler. Yaklaşık altı asır boyunca hüküm süren Hunlar, Türk devlet geleneğinin eşsiz bir örneğini sundular dünyaya. Gerek yönetim, gerekse askeri yönden birçok yeniliğe imza attılar.

Bu büyük budunla ilgili olarak ortaya çıkan ilk verilerden sonra, pek çok yabancı tarihçi, Hunlar'ın, Türk olmadıklarını kanıtlamak için uzun ve etkin propaganda çalışmalarında bulunmuşlardır. Çünkü böylesine güçlü bir imparatorluğu, göçebe kültürün, at sırtında kurduğuna, yönettiğine inanamıyorlardı. Teoman Han, Mete Han, Kiok Han gibi cihan hâkimiyetine tutkun hakanların Türk olması, işlerine gelmiyordu. Orta Asya'da başlayan, oradan Avrupa'ya yayılan ateşin gücü onları şaşırtmıştı.

Haklıydılar bir yere kadar. İnanılmaz başarıların o zorlu coğrafyada ve sayısal olarak azınlıktaki bir budun tarafından gerçekleştirilmesini kabul etmek zor olmalıydı. Bir şeyi unutuyorlardı: Hunlar'ın çılgın ruhunu!

Devlet kurma özelliği, milletler için çok önemli, ayrıcalıklı bir yetenektir. Çünkü devlet, teşkilatlı ve donanımlı olmak demek-

tır. Tarihte, devlet kurmadan etkinlik kurmaya çabalayan, savaşlar yapan, belki belirli dönemlerde belirli coğrafyalarda hâkimiyet kuran pek çok budun olmuştur. Bunlar devlet mekanizması denen yüce kurgunun, yanına bile yaklaşmamışlardır.

Devlet, uzun süreli var olmayı sağlayan ve süreklilik gerektiren bir olgudur. Millet, hanedan, yöneticiler, yardımcıları, kurumlar, kurallar, sınırlar, başkent, diğer devletlerle ilişkiler, anlaşmalar, güçlü ve düzenli bir ordu, bayrak, kültür vs. söz konusudur devlet olgusunda. Devlet olgunluğun, faziletin, bilginin ve düzenin işaretidir. Organları, meclisi, yasası ya da Hunlar açısından, töresi olmalıdır. İç ve dış haberleşmesi, yargıçıları ve yargı düzeni bulunmalıdır. Halkının ihtiyaçlarını giderecek, düzeni sağlayacak organizasyonları kurulmalıdır

Büyük Hun İmparatorluğu bütün bunları eksiksiz karşılamıştır.

Böylesine büyük ve önemli bir oluşumu kuracak, yaşatacak budunun, bu eğitimi, öğretiyi, bilgiyi bir yerlerden almış, öğrenmiş olması gerekir. Ya da Allah'ın bahşettiği bir yetenekle sahip olmalıdır bu yetkiye.

Hunlar büyük bir devlet, çok budunlu bir imparatorluk kurdukları, bu öğretinin en temel öğelerini taşımış olmalıydılar ki öyledir. Böylesi bir bilgi birikimi, birdenbire oluşamayacağına göre, daha eski bir kaynaktan beslenmeli, feyzalmalı, tecrübeleri ile sürekliliğe dönüşecek bir geçmiş uygulamalar bütünü var olmalıdır. Mutlaka daha eski bir kaynaktan gelmelidir sayılan bu özellikler.

Bu açılardan bakıldığında, Hunlar'ın devlet kuran ilk Türk budun olmaları konusunda da tereddüt doğar. Hun Devleti'nin kuruluş tarihi olarak kabul gören yaklaşık olarak MÖ.220'ye denk gelen tarihten çok önceleri, devlet mekanizmasının, gittikçe artan ve genişleyen yapısı ile mutlaka ve mutlaka varlığı söz konusudur. Ki bu tarihi, Hunlar'ın ilk olarak devlet yapısı içinde

ortaya çıktığı zamanı MÖ.1200 olarak işaret eder tarihçiler. Neredeyse ortak bir tespit noktasıdır.

MÖ.1200...

Hun budunun varlığı için ise çok daha eski bir zamana gitmek gerekir.

O halde, Hunlar'dan önceki atalarımız, Hunlar'ın da ataları olan budunlar kimlerdi? Kimlerdi Hunlar'a "devlet" olgusunu aktaranlar? Hunlar'ın başlangıcı, Hunlar'ın öncesi neydi? Başka kimler, hangi budunlar, hangi Türk budunlar vardı Hunlar'ın öncesinde ve ortak zamanlarında?

Maalesef net bir bilgi yok bu konuda. Efsanelere dayanan söylentiler, küçük tarihi bilgi kıvrıntıları ve kalıntılar. Tarihçilerin net olarak söyleyemedikleri, çoğu teori ve tahmin düzeyinde kalan gerçekler. Çin kaynaklarına dayanan çoğu, efsanelerle doğrulanan, fakat kökleri MÖ.3000 yıllarına kadar giden bir bilinmezler silsilesi içinde adeta iğneyle kuyu kazar gibi, aranır dururuz.

Yaptığım araştırmalar, okuduklarım beni bu konuda belli bir inanca yönlendirdi. Kendi kabullerimi kurmak zorunda kaldım. Bulduklarım, tahminlerimi destekledi. MÖ.3000'den daha öncelere kadar uzanan bir atalar zinciri olması gerektiği fikrine sabitlendim. Bu zincir birbirine sınıksız bağlıydı. Arada boşluk, kopukluk yoktu. Üstelik tarih boyunca sık sık gördüğümüz, bugün bile hâlâ geçerliliğini koruyan anlayışla, birden fazla Türk budunun aynı çağlarda yaşadığı ve devlet olduğu fikrim kesinlik kazandı.

Önemli bir tarih...

Hunlar'ı devlet olmaya hazırlayan geçmiş...

MÖ.3000 ve daha öncesi...

Böylece "5000 yıllık tarihi aşan bir geçmişi işaretlemek bu kabulle birlikte mümkün olacaktır!"

Öyleyse...

Hun Devleti'nin kuruluşundan geriye doğru giderek, MÖ.220'den öncesini yapabildiğimizce sıralayarak, azıcık bilgi kırintıları ile bilinir olan en eski atalarımıza doğru ulaşmaya çalışacağız. Dayanağımız, yine Çin tarih kaynakları olacak. Şunu unutmayacağız ki Çin kaynakları, Hunlar'dan söz ederken sürekli olarak nalıncı keserliği görevini üstlenmiş, tarihi kendilerine göre yazmışlardır.

Şu şekilde:

MÖ.18. yüzyıl, Çin kaynaklarının etkin olarak ses verdiği, olanların mantıklı bir sıra aktarılmasını sağladığı tarih olarak kabul görür. O tarihten öncesine ait yazılanlar, söylentilerle, destansı öğelerle süslenen aktarmalardan ibarettir. Daha net anlatırsak, Çin kaynaklarında MÖ.3000 yıllarına denk gelen anlatımlar MÖ.18. yüzyılda Çin'de yazının kullanılmaya başlamasından sonra kayda alınmıştır. Yani yaklaşık 1300 yıl önceki tarih yeniden düzenlenmiştir.

İlk Çin hanedanı olarak, "Hsia" hanedanı yer almıştır kayıtlarda. Yarı efsanevi bilgilerle Hsiaların, MÖ.3000'den itibaren barbarlarla (Çin adlandırması ile Jung, Ti, İ. Mo, Hu adlarıyla tanımlanan bozkırın göçebe kavimleri ile) savaşlarından söz edilir. Çin'in batısındaki ve kuzeyindeki ormanlık, dağlık, bozkır alanlar bu budunlara terk edilmiştir. Daha kuzeyde ise Hun-yü budunu bulunmaktadır.

O tarihlere ait kaynaklarda adı geçen Hun-yü budunun atalarımız Hunlar'ın ilk ataları olduğu kabul edilir.

Çin kaynaklarının efsanevi bir kimlik kazandırmaya çalıştığı "Sarı İmparator" MÖ.2600 yılında kuzeye bir sefer yapmış, orada yaşayan budunlarla savaşmış ve karşılaştığı Hun-yüleri Çin sınırlarından uzaklaştırmıştır.

Dikkat edilirse MÖ.2600'de olduğu iddia edilen bu olayı, bir büyük utku anlatımıyla 1700'lü yıllarda kaydetmiştir Çin kaynakları. Daha önce de dikkat çektiğimiz gibi bu kayıtlara efsaneler, söylentiler karışacak, gerçeklerle gerçek olmayanları ayırmak imkânsız hale gelecektir.

Burada bizim kabul edeceğimiz ve tarihi bilgi olarak çıkaracağımız bilgi, atalarımızın varlığı, isimlendirilmeleri ve Çinlilerle mücadeleleridir. Bu gerçeği asla unutmamalıyız.

Çin kaynağındaki yazılanları incelemeye devam edelim:

"Kuzey Çin'deki prenslerden, Kung-liu, itibardan düşer ve yakınlarıyla birlikte, batıdaki Junglara sığınır."

Demek ki Çin'in kuzeybatısında, yakın gelecekte Hunlar'ın atalarının yurt tutacağı bölgede Çinlilerin "Jung" adını verdiği budunlar yer almaktadır.

Kimdir bu Junglar?

"Jung" genel bir tanımlamadır. Devletlerini dünyanın merkezi kabul eden Çin milli görüşü, kendi dışındaki toplulukların hepsini, buldukları bölgelere göre ayrı budun olarak farz etmiş ve onlara tek bir isim vermekle yetinmiştir. Bu isimler zaman zaman değişmiş, çeşitlenmiştir. Kendilerince küçümsemştir sınırları dışındaki göçebeleri Çinliler.

"Jung", Çin dışında batıda ve kuzeybatıda yaşayan yabancılar için kullanılmıştır. Çin dilinde "barbar" karşılığı bir kelimedir ki Junglar'ı anlatırken bunu çağrıştıran başka tanımlar da yapar Çin kaynakları,

Bu adlandırmanın içinde, Hunlar'ın atalarının ya da akraba budunların da olduğu, Çinliler'in Hunlar'a da aynı gözle baktığı akla gelebilir ancak öyle değildir. Hunlar'ın ataları Junglar'a göre biraz daha kuzeyde yaşıyorlardı. Arada Junglar ve başka budunlar vardı.

Çinliler Junglar'ın dağlı budunlar olduklarını özellikle belirtmişlerdir kayıtlarında. Hunlar'ın ataları ise bozkır budunları olarak kaydedilmiştir.

Çin kaynaklarında dikkat çekici bir şekilde, Junglar, bozkır budunları ile yerleşik Çin arasında bir geçiş budunu olarak işaret edilir. Batıda Hami Bölgesi'nden, doğuda Kingan adı verilen bölgeye kadar Junglar'ın hâkimiyetindedir. Kalabalık kabileler halinde, dağınık olarak yaşamaktadırlar. Başlarında beyleri vardır.

O dönemle alakalı bir budun sıralaması uygun olsa gerek:

Bozkırlı Hunlar...

Dağlı Junglar...

Kentli Çinliler...

Kaldığımız yerden devam edelim:

MÖ.1200 yıllarından itibaren Hunlar'ın ataları hakkında çok fazla bilgi yoktur kaynaklarda. Çünkü arada Junglar vardır ve Çinliler onlarla irtibat halindedirler. Hunlar, Çin'e daha uzakta kalmaktadırlar.

Kaynaklar diyor ki:

"... Beraberinde, az sayıdaki yakınları ile kaçıp sığındığı bu bölgede bir kent kurdu Kung-liu. O sırada Çin'e hâkim hanedan olan, Hsia hanedanına karşı, bağımsızlığını ilan etti."

MÖ.1764'de Hsia hanedanı yıkılmış, Shang hanedanı Çin'i yönetmeye başlamıştır. Shanglar, ilk gerçek Çin hanedanı olarak geçerler kaynaklarda.

"Bu bölgede yaşayan Çinliler Junglar'la kaynaşamadılar. 300 yıl boyunca orada tutunan Çinli göçmenler, MÖ.1327 yılı başlarında, Prens Shan-fu yönetimdeyken, Junglar tarafından kovuldular. Eski yurtlarına geri dönmek zorunda kaldılar. Ch'i-shan eteklerinde yer alan, Shen-si'nin kuzeyine yerleştiler. Orada yaşayan diğer Çinli kabilelerle kaynaşıp, Cou hanedanını kurdular. Güçlenince Junglarla savaştılar ve onları King ve Lou Irmaklarından kuzeye sürdüler."

İçine çok fazla efsane karışmış, aktarmalara dayalı, meydana geldiği tarihten yüzlerce yıl sonra yazıldığı için gerçek yanları tartışılır bu kayıtların önemi, daha önce de değindiğimiz gibi, söz ettiği yer ve budun adlarından dolayıdır. Junglar'ın yenildiği, bir zaman Coular'ın yönetimine girdikleri, MÖ.1000'li yıllardan itibaren başkaldırıp yitirdikleri toprakları için savaştıkları, bu sırada Çin'in birçok beyliğe ayrılmasının işlerini kolaylaştırdığı yazmaktadır.

İşte, bu olayların geçtiği dönemlerde ve mutlaka daha öncesinde, Gobi Çölü'nün kuzeyinde başka bir budunun varlığından söz edilmeye başlanır. Bunlar Hyung-nu olarak isimlendirilerek, Hyen-yun ve Hun-yü boylarının etkinliğinde ortaya çıkar ki Hunlar'ın ataları olduğu artık tartışılmaz olarak kabul edilmiştir.

Hun-yü'den sonra başka budun adları geçiyor kayıtlarda.

Hyen-yun ve Hyung-nu...

Altını çizelim: Geldiğimiz tarihler MÖ.1000 yılları... Hunlar'ın, dolayısıyla bizim atalarımız Hyung-nu'lar kendilerini tarihe kaydettirdiler. Tabi Çin kaynaklarının adlandırması ile...

MÖ.3000'den başlayarak yaklaşan tarihte atalarımızın izlerine rastlıyoruz... Doğal olarak çok kısa anlatımlarla. Buna bile razı oluyoruz. En azından yabancı bir kaynak, bizim tarihimizi MÖ.3000'lere taşıyor.

Bazı Çin kaynakları Hyung-nular'ın dört boy ve toplam 24 kabileden oluştuğunu yazar. Bu boy ve kabilelerin en önemlilerini Sülyanti, Huyen (Kuyan), Lan, Suybü, Tsülin, Tayçi, Uytı ve Tsetsyu olarak sıralar.

Hun boyları ile ilgili bu anlatımlar, pek çok kaynakta geçer. Yazımlarında ve sonrasında okumalarda farklar doğmuştur ister istemez. Daha sonra başka kaynaklar başka isimler de sıralamışlardır.

Burada bir ayrıntıyı yazmalıyız:

Hyung-nular tarafından kurulmuş olduğu bilinen kentler ya da yerleşimler; Ordu Balık, Kara Balagasum, Kuz Ordu ile İpek Yolu'nun üzerinde bulunan bazıları Kara Hoço, Kaşgar ve Yarkand'dır. Sonraları bu kentler büyük önem kazanacaklardır. Göçer atalarımızın kentler veya yerleşimler kurduklarına işaret eden bu bilgi de önemlidir. Belki de ticari yerleşimler ve pazarlar işaret edilmiştir. Ne olursa olsun bu bölgelerin Hun olarak anılması bizi mutlu eder.

Çinliler, Gobi Çölü'nün (Gobi, Çin dilinde, "Kum denizi kuyu" anlamındadır) kuzey uçlarına "Kumlu Sha-Sai Ülkesi" adını verirlerdi. Bunun "Sakaları" anlatan bir söz olduğu fikrindedir tarihçiler. Saka Türkleri'nin yaşadığı topraklar...

Sakaları ayrıca anlatacağız.

Hunlar'ın atalarının yaşadığı bölgenin kuzeyinde, başka bir budunun Ting-lingler'in yaşadığını yazar aynı Çin kaynakları. Ting-lingler, aynı bölgeye yakın yerlerde yaşayan, Tölesler olarak adlandırılan Türk budunlarla zaman zaman aynı, zaman zaman da farklı gösterilen bir başka Türk budundur.

İlginçtir; Çin tarihçileri, o eski tarihlerde bile Hyung-nular'la yani Hunlar'ın ataları ile çok ilgilenmekte ve Çinlilerle akraba tutmaya çalışmaktadırlar. Bu çok önemlidir.

Çinliler zaman zaman göçebe olarak küçümsemeye çalıştıkları Hyung-nular'la akraba olmak istediklerine göre çok önemsedikleri ortadadır. Demek ki o zaman da çılgınlıkları dikkat çekiciydi atalarımızın. O zaman da üstün yanları ortaya çıkmaktaydı.

Çinliler, köklerini Hunlar'a bağlamak için efsane benzeri kayıtlar tuttular. Yazıldığı tarihlerden çok eskileri anlatan bu efsaneler, Çinliler'in çılgın atalarımıza özendiklerinin göstergesidir.

Bu destandan...

“... Yıkılan Hsia hanedanının, sürgünde ölen imparatorunun oğlu Shung Wei, kuzeye göçtü ve burada bulunan boyları bir araya topladı!”

Yani Hunlar'ın ataları olan boyları birleştirdi!

Çok sonradan yazılan Çin kaynakları, Hunlar'ın başarılı olmalarından, özellikle Mete'nin yiğitliklerinden pay çıkarmak istemesine, bu efsaneyi geliştirmiştir. Çin tarihini yazan kayıt tutucular, kahramanlıklardan ve kahramanlardan kendine pay çıkarmayı bilmişlerdir. Yine de “Hun” varlığının MÖ.9-8. yüzyıllarda, artık inkâr edilemeyecek şekilde görülmeye başlaması, bilgilerin çok öncelere taşınarak anlatılması önemlidir.

Devam ediyoruz:

Hsia hanedanı yıkıldığında, sürgünde, bozkır kabileleri arasında ölmüş olan hükümdar Tse-kui'nin oğlu, Shung Wei'nin ailesi ve yanındakilerle kuzeye göç ettiğini, Hunlar'ın bundan sonra varlık gösterdiğini, Shung Wei'nin, Hunlar'ın atası olduğunu iddia etmişlerdir Çin tarih yazıcıları. Bu durumda Hunların, bozkırlı göçebelerle Çinli göçmenlerin karışımından olduğu savı, bir paye çıkarmak amacından öteye gitmez!

Net bir adlandırma: Çinliler kuzeyde yaşayan budunlara, ad verdikleri diğer budunlardan farklı olarak, “Hu” yani “göçebeler” demeye başlarlar. Hunlar, bu göçebeler içinde, çöle ve bozkıra hükmeden ilk budundur.

Gobi, kum denizi, asırlar boyunca Doğu-batı arasında aşılmaz bir engel olmuş, ancak Çılgın Hunlar'ı asla korkutmamıştır.

Atalarımız Hunlar, kayaların üzerine resimler çizerek çölü nasıl aştıklarını, çöl içinde nasıl dolaştıklarını, nasıl yaşadıklarını anlatan işaretler bıraktılar bugünlere. Atalarını, taşıyıcılıkta kullandıkları, zaman zaman evleri olan arabalarını çizdiler. Hatta atalarının çektiği kum kızakları bile yer aldı bu resimlerde.

O tarihlere ait bilgiler veren, bu kadar bir kayıt ile mutlu olmak zorundayız.

Altını çizelim!

Tarihler MÖ.1700'lü yılları işaret ederken, yani Çinliler yazıyı bulup kayıt tutmaya başladığı yıllarda, kaynaklara göre Junglar, hemen Çin'in batısından kuzeybatıya doğru yurt tutmuşlardır. Bunların kuzeyinde ise atalarımız Hunlar'ın ataları, Hyung-nular yurt tutmuştur. Zamanla Junglar aradan çekilecek, Çin, Hunlar'ın ataları ile sınır komşusu olacaktır.

O zamandan itibaren de ilişkiler artmış, dolayısıyla Hunlar'dan söz eden kaynaklar çoğalmıştır.

Kendi tarihlerini oldukça gerilere taşımak isteyen Çin kaynakları, MÖ.3000 yıllarından itibaren ortaya çıkan, küçük topluluklar, küçük devletçikler halinde organize olmakla meşgul olduğunu yazar. Çok sayıda beylikten oluşan karışık bir yapı mevcuttur ve bu devlet ya da devletçikleri çeşitli hanedanlar yönetmektedir.

Yukarıda söz edilen, Kung-liu, bunlardan en batıdakilerden birinin yöneticisi olarak belirtilmiştir.

Zaman içinde bu prenslikler, komşularını içlerine alarak büyüdüler. MÖ.722-481 yılları arasında, Çin kaynaklarında C'hunch'ü (Baharlar-sonbaharlar) dönemi olarak geçen dönemde, yalnızca 124 prenslik kaldı.

Çin tarihinin bir sonraki döneminin adı, Savaşan Beylikler (Chan-kuo) dönemidir. Çin beyliklerinin sayısı yedi büyük ve üç küçük beyliğe düştü. (MÖ.403-221).

Hunlar'ın ataları ve geçmişi hakkında Çin kaynakları dışında bir kaynak olmadığı için görüldüğü gibi onları çözmek, kısacık notlardan büyük anlamlar çıkarmak zorunda kalıyoruz. Dolayısıyla Çin tarihini de bilmek gereği ortaya çıkıyor. Bugüne kadar elde edilen arkeolojik belgelerin çok az olması da bize başka bir çare bırakmamaktadır.

Şimdi gelelim bu konudaki şahsi görüşlerimize, tahminlerimize...

Yukarıda sözü edilen Hsia çağına ait bilgilerin, Çin kaynaklarına çok sonradan girdiğini yeniden, üzerine basa basa hatırlatalım. Gerçeklere efsaneler karışmıştır.

Çinliler'in kendi ataları arasına Hun soyundan bir ata katma çabasını anlamak mümkün fakat bunun gerçekliğini kabul mümkün değildir. Özentinin ve benzeme çabasının sonucudur. Çinliler, atalarımızın çalgınlıklarına öykünmeye çabalamışlardır. Gelecekte de Mete Han ile akraba olmaya çalışan pek çok Çin soylusu ortaya çıkacaktır. Çünkü Çinliler Mete Han'a büyük saygı duyuyorlardı.

Kim Mete Han ile akraba olmak istemez ki?

Bu, Çinliler için gurur duyulacak bir akrabalıktır.

Hunlar büyük bir imparatorluk kurmuş, Çin'i uzun zaman rahatsız etmiş, vergi almış hatta zaman zaman yönetmiştir. Böylesi bir ezikliği yenme çabası içinde, daha sonraları Çin tarihçileri, hanedanlarının Hun tanhularıyla akraba olduğunu yazmakta haklıdır. Belki de bunu Çin'i yönetenler buyurmuştur.

Bazı Çin kaynakları daha ileri giderek, Çin'i yöneten Cou hanedanının Hun kökenli olduğunu iddia etmektedir. Bu kaynaklar da milattan hemen önceki asırda yazılmıştır ve aynı kaygılarla dile getirilmiştir.

Kaldığımız yerden sürdürüelim anlatımımızı:

Belirttiğimiz gibi, Çin'in kuzeyinde yaşayan kavimler çok geniş olarak "Hu" sözü ile adlandırıldı. Bunlardan kuzeybatıdakilerin Hunlar'ın, doğudakilerin Protomoğollar'ın (Tunghu), güneybatıdakilerin Tibetlilerin (Ti) ataları olarak kabul edilmiştir.

İLKÇAĞDA ADI GEÇEN TÜRK BUDUNLAR

"Aynı çağda, acunun birçok yerinde birden vardık!"

Buraya kadar anlattıklarımız, atalarımız Hunlar'ın ataları olan budunlar hakkında onların geriye doğru var oldukları zamana dair özet de olsa bir fikir vermiştir sanırım.

Şimdi sözünü ettiğimiz zamana yakın tarihlerde ve öncesinde biraz daha batıda, Anadolu'ya daha yakın bölgede, ilgimizi çekmesi gereken başka bir budundan söz edelim...

Sakalar...

Bazı tarihçiler tarafından kaynaklardaki söyleme şekillerine bakarak İskitler diye adlandırılan budun... Ya da İskit İmpatorluğu'nu oluşturan budunlardan, yönetici budun.

MÖ.8. yüzyılda tarih sahnesinin başrol oyuncularından olan, büyük bir hâkimiyet alanı kuran, yaşadıkları, dolaştıkları coğrafyayı etkileyen, kanıtlar bırakan, Orta Asya bozkırlarından Tuna Nehri'ne, Anadolu içlerine, Güney'de Mısır'a kadar adlarını ve güçlerini kabul ettirmiş, büyük ve çok önemli bir Türk budundur Sakalar.

Sakalar, ortaya çıktıkları MÖ.800 yıllarından itibaren MS.2. yüzyıla kadar 7000 kilometre kareden daha büyük bir alanda

varlık gösterdiler. Zaman zaman gerileyip, zaman zaman da genişlediler.

Hunlar'ın daha doğuda devlet kurdukları, bunu büyük bir imparatorluk haline getirdikleri dönemlere yakın dönemlerde daha batıda başka bir Türk budunun etkin olması oldukça dikkat çekicidir. Birbirine oldukça yakın hâkimiyet alanlarında bu iki Türk budunun birbirlerini etkilememiş olmaları mümkün değildir.

Sakaların ve Hunlar'ın aynı kökene dayandıkları konusunda en küçük bir şüphemiz yoktur. Üstelik bizim tarafımızdan verilmeyen, aslını ve asıl verilmiş sebebinin bilmediğimiz, kaynaklarda geçen, her kaynakta da farklılıklar gösteren bu isimlerin, başlangıçta aynı olduğunu düşünüyorum. Elbette bunu kanıtlanamaz şansımız yok. Belki de bu budunlara ad verenler, onları yöneten ve varlık göstermelerini sağlayan ilk hakanlarının adı ile seslenmişlerdir. Bu bir Türk geleneğidir ve inkâr edilemez. Selçuklular, Osmanlılar bunların en yakın örnekleri değil midir?

"Saka" isimli bir ilk hakanın yönettiği Türk budunu, Sakalar diye anılmış olabilir! Bu tamamen benim şahsi görüşüm.

Başka bir görüş, yaşadıkları yer isimlerinden dolayı bu isimlerle anıldıkları doğrultusundadır. Elbette bilim insanları bu isimlerin doğuşu ile ilgili olarak birbirinden çok farklı açıklamalar yapmışlardır. Bu konudaki gerçeklerin bilinmez olduğu ve bilinmezlerde kalacağı gerçeği ile konumuza dönelim.

Kaynaklarda, İskitler ve Sakalar ayrı iki kavram olarak ifade edilebilir. Bu adlandırmalar, tarihi kaynakların, özellikle Yunan kaynaklarının maharetidir. Oysa biz Türkler'in, bilinen ilk büyük kahramanlarından olan Alp Er Tunga'nın, İran efsanelerinde geçen adıyla Efrasiyab'ın bir Saka hakanı olduğunu biliyoruz. Tarihçi Herodot'un da kitabında söz ettiği bu kahraman

hakanın varlığı, İskitlerin, Türk hâkimiyetli bir imparatorluk olduğunu açıklamaya yeter. Biz bunu kabul eder ve Sakaları sahipleniriz.

MÖ.8. yüzyıl, Sakaların en etkin, en güçlü oldukları zaman dilimidir. Diğer Türk budunlar gibi at üzerinde yaşayan, yayı çok etkin kullanan bu savaşçı Türk budun, Çin kaynaklarında da geçmekte, Çinliler adlarını ve yaptıklarını az da olsa anlatmaktadırlar.

Sakaların varlığı ile Türk tarihi, başlangıç tarihini, devlet olma etkinliğini, Sakaların en güçlü olduğu MÖ.8. Yüzyıla taşımaktadır. Böylece MÖ.3000'lerde ilk izleri kaydedilen, MÖ.1200 yıllarından itibaren etkin olarak varlık gösteren Hunlar da dikkate alınır, tarihi kökenimizin eskiliği netlik kazanmaktadır. Sakaların varlığı, Hun varlığına destek olmuştur.

Sakalardan, bir miktar daha söz etmeye devam edelim! Çünkü Saka Tarihi, bizi bir başka Türk buduna götürecektir.

Aynı bilinmezler içinde, fikir yürütmek zorunda kalacağız.

Şöyle ki...

MÖ.8. yüzyılda büyük etkinlik ve devlet kuran Saka Türkleri'nin bu çağa kadar belirli ve uzun bir geçmişi, kuruluş ve yükseliş dönemleri olmalıdır. MÖ.8. yüzyıla gelindiğinde, devlet olan, büyük ordular kuran, hâkimiyet alanlarında savaşlar yapan, budunları buyruğuna alan bir budunun en azından iki, üç yüz yıllık bir geçmişi olmalıdır ki bu etkinlik seviyesine ulaşılsın. Devlet kurmanın kolay olmadığı ortadadır. Hele ki böylesine organize olmak, büyük ordular çıkarıp dört bir yana salmak, ayrı bir hünerdir.

Sakaların başlangıç noktası konusunda bir şeyler söyleme çabasındaki tarihçiler, bu çılgın atalarımızın, hâkimiyet tarihleri

için çeşitli kaynaklardan yararlanmışlardır. Bu kaynaklarda Sakalardan söz edilen tarihler, önemlidir.

Asur kaynakları MÖ.680-668...

Pers kaynakları MÖ.700...

Eski Yunan kaynakları MÖ.520-510...

Tarihçi Herodot MÖ.490- 479...

Hippocrates MÖ.470...

Ksenophon MÖ.401...

Çin kaynakları daha sonraki zamanlarda, MÖ.206 tarihleri içinde söz ederler Sakalardan. Bunlar karşılaşma, savaş, anlaşma ya da gezilerle ilgili tarihlerdir.

Nerdeyse 600-700 yıl süre ile kaynaklarda Saka adı geçmektedir. Tabii değişik varyasyonları, o dillere yakıştırılan adlandırmaları ile...

Bir de arkeolojik kalıntıların verdiği tarihler vardır. Bu kazılarda bulunan eşyaların, silahların ve diğer kalıntıların üzerinde yapılan testlerle ulaşılan tarih MÖ.800-1000 olarak düşülmüştür tarihlere. Böylece, Türk oldukları tartışılmaz olan atalarımız Saka Türkleri sayesinde, şanlı tarihimizi bu tarihe kadar ötelemiş oluyoruz.

Söyleyeceklerimiz bitmedi.

Saka tarihini araştıranlar, bir başka budunla karşılaşırlar.

Kimmerler...

Sakalar, doğudan gelen etki ve baskı ile batıya doğru göçe zorlandıklarında ki bu gücün merkezi atalarımız Hunlar'dan başkası değildi, batıda, Karadeniz'in kuzeyinde yer alan Kimmer ülkesi Kimmerya'ya girdiler. Otlaklarını istila ederek Kimmerler'i göçe zorladılar. Sakalar, Kimmerler'e göre daha savaşçı, daha kalabalık, atı ve oku daha iyi kullanabildikleri için başarılı olmuşlardı.

Hemen hemen aynı karakteristik özelliğe sahip iki budun otlak yüzünden savaşa tutuşmuş, biri yenilerek çekilmişti. Bu durumda göç, bir zorunluluktu. Göç etti Kimmer budun...

Kimmerler, Türkler'in, batıda yer tutan, ilk halkasıdır.

Kimdi bu Kimmerler?

Bilinmezler içinde, çok az bilgi ve kalıntı, inançları, yaşayışları, hareket tarzları, savaşçılıkları ile birçok tarihçi, Kimmerler'in "Türk" olduğu konusunda hem fikirdir.

Ben de kesin olarak bunu iddia ediyorum.

Haklarında daha geniş çalışmalar yapmayı düşündüğüm Kimmerler için burada da bir şeyler söyleyecek, geriye doğru aradığımız tarihimizde yeni bir halkaya ulaşacağız. Bir nokta koyacak ve sonra asıl konuya "Çılgın Hunlar'a" döneceğiz.

Kimmerler, MÖ.2300'lü yıllardan itibaren (mutlaka bu tarihin daha da öncesinde vardılar) varlıkları tespit edilen bir Türk Budundur. Onlarla birlikte MÖ.3000'lere uzanan geçmişimiz daha sağlam temellere oturmaktadır.

Karadeniz'in kuzeyinde, Hazar Denizi ve Tuna Nehri arasındaki geniş coğrafyada yaşıyorlardı. Kırım'a adını veren Türk budunun Kimmerler olduklarını özellikle belirtmeliyiz.

Göçebeydiler. Atı kullanıyorlardı. Sürülerinin peşinde gezeler, verimli otlakları tutarlardı. Keçe çadırları, göç yolları ve hareketleri, savaşçılıkları Türk olduklarının kanıtıdır. O bölgede tunç çağı kültürünün taşıyıcıları olarak kabul edilirler.

Kimmerler MÖ.13-8. yüzyıllar arasında çok güçlenmişler, Kafkasya-Dinyeper arasına kadar yaymuşlardı etkinlik alanlarını. Yukarıda sözünü ettiğimiz gibi, MÖ.8. yüzyıldan itibaren Orta Asya'dan gelen Saka baskısına dayanamadılar. İki Türk budunun yurt mücadelesini Sakalar kazandı. Kimmerler'in azınlıkta kalan bir kısmı, Saka Türkleri'nin hâkimiyetine girerken,

önemli bir kısmı göçmeyi tercih ettiler. Bu göç üç yönlü olmuştur. Karadeniz'in üst kıyılarından batıya, Kafkas Dağları'nı aşarak Anadolu'ya ve kuzeye...

Sakaların göçünün, Orta Asya'da ortaya çıkan kıtlıkla alakalı olduğunu kaydeden kaynaklar, Sakaların, en önemli varlıkları olan sürülerine uygun otlaklar bulamayınca, aynı sıkıntı ile daha doğudan gelen baskılar sonucu batıya doğru açıldıklarını bildirmektedirler. Bu baskının Hyung-nular yani Hun budunun ataları tarafından yapıldığı açıktır. Kaynaklarda, Hyung-nular hem kuraklık hem de Çin baskısı ile kuzeye ve batıya doğru kaymışlar, onlar Sakaları itmişler, Sakalar da Kimmerler'i yurtlarından etmişlerdir.

Bu arada rahatsız edilen ve kendi aralarında savaşan Massagetler, Sarmatlar ve daha birçok budunun, Sakalarla ve diğer budunlarla mücadeleleri olmuştur.

Saka baskısı ile yurtlarını terk eden atalarımız Kimmerler, Kafkas geçitlerini aştılar. Bilinmeyen bir sebeple Sakalar peşlerine düşerek Kimmerler'i kovalamayı sürdürdüler. Anadolu'ya giren Kimmerler, Urartu Devleti'nin kuzey sınırlarından itibaren Anadolu topraklarını istilaya başladılar. Sakalar, hemen peşlerinden Anadolu'ya girince, daha da batıya ulaşıp, Frigler'le karşılaştılar. Frig Devleti'ni yıktılar. Bir kolları Karadeniz kıyılarına uzandı. Sinop'u aldılar. Burayı ana merkez yaparak bölgenin istilasına giriştiler. Batıda Herakleia Pontika (Karadeniz Ereğlisi), Doğu'da ise Trapezos'a (Trabzon) kadar kıyı bölgesinde hâkimiyet kurdular. Burada isimler ve eserler bıraktılar ki bugün oralarda yaşadıklarına dair kanıt olmuştur.

Diğer bir Kimmer kolunun Çukurova'ya kadar indiği kaynaklarda yazılmaktadır. Yaklaşık iki yüz yıl kadar Anadolu'da kaldıkları ve uzun süre Kapadokya Bölgesi'nde bir bozkır devleti kurdukları bilinmektedir.

Sonra...

Anadolu'ya giren Kimmerler'in sonu hakkında çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bunlardan biri diğer kavimlerle karışıp yok oldukları. İkinci görüş ise geldikleri yoldan geçitleri aşarak, Orta Asya bozkırlarına geri döndükleridir. İkisi de bir tahminden öte gitmez.

Kimmerler'den söz ederek, Türk Milleti'nin ilk atalarından olan budunları, ilk Türkleri, tarihi tanımı ile Prototürkler'i tanımlamış olduk.

Böylece Türk Tarihi MÖ.3000 ve daha öncesine kadar uzanmıştır. Prototürkler olarak tanımlanan, Hunlar'ın ataları, Kimmerler ve Sakalar'dan başlayan atalar zincirimiz, bugün için bilebildiğimiz en eski tarih olan MÖ.3000 öncesine kadar götürüyor bizleri.

Artık bir sıralama yapabiliriz:

Kimmerler MÖ.2300 öncesinden itibaren görüldüler...

Sakalar MÖ.1000- 800 tarihinden itibaren görüldüler...

Hunlar'ın ataları MÖ.3000 tarihi itibarı ile varlık göstermeye başladılar.

5000 yıllık aşan tarihi geçmişimize, böylece bir kronoloji kurmuş bulunuyoruz.

Bu bölümü bitirmeden, gerçekleri, araştırmalarıma kendi öz fikirlerimizi katarak özetlemek zorundayım ki tarihsel fikri yapımızda kopukluklar olmasın. Bunun için de destansı bir dil kullanacağım:

Bu anlatıyı bir hikâye gibi okuyabilirsiniz. Ya da gerçeklere ışık tutan bir önsezi, bir teori olarak kabul edebilirsiniz. Bunları düşünürken, yazarken, bir fikir olarak netleştirirken, dünyanın var oluşu, yaratılış, yaşanan çağlar, Türk Milleti'nin karakteristik özellikleri ve dini inançlarımızı dikkate aldığımı ifade ediyim.

DESTANSI...

“Destanlar bizi anlatır...”

“Önce âlemler yaratıldı.

Sonra dünya, insanların ve diğer canlıların yaşayacağı hale geldi.

Sonra, ilk insan Âdem AS ve ardından Havva Anamız... Önce cennette yaratıldılar, sonra da dünyaya gönderildiler.

İnsanlar, o kutlu soyun devamı olarak dünyada çoğaldılar.

Sonra kavimler, budunlar, milletler ortaya çıktı, hepsi kendince dil, şekil ve karakter sahibi olarak, Yüce Allah’ın, Kur’an’ı Kerim’de (HUCURAT SURESİ 13. Ayet) bildirdiği üzere...

“Ey insanlar! Şüphesiz biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık. Birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O’na karşı gelmekten en çok sakınmanızdır. Şüphesiz Allah, hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdar olandır.”

Dünyanın oluşması, olgunlaşması, milyarlarca yıl sürdü. Dünyanın her yeri, aynı anda yaşanır halde değildi ki bugün de bazı yerlerin insanın yaşamasına uygun olmadığı gerçeği bunun kanıtıdır. Yaşanır hale gelen yerlerde, en başta da söylediğimiz üzere, bundan 50.000 yıl önce insanlar görüldü.

MÖ.4000 yıllarında dünyada sosyal hayat başladı. İnsanlar birlikte yaşamaya başladılar.

İlk medeniyetlerin bulunduğu bölge, en erken yazıya ulaştı. Bu bölge ılıman iklim kuşağına denk gelen bölgeydi.

MÖ.3500-3200 yazının kullanılmaya başladığı tarihler...

Böylece tarih devirlerine girildi.

Ve benim fikrimce...

Türk Milleti'nin atalarının ilk zincirini oluşturan, Prototürkler'in de ataları olan ilk atalarımız, bu ılıman iklim kuşağında yaşamıyorlardı. Daha kuzeyde, Homeros'un anlatımı ile "Issız dünyanın, sis ve karanlıklarla dolu bölgelerinde" soğuk iklimde yaşıyorlardı. Bu bölge büyük ihtimalle, Asya'nın kuzeyi, Sibiry'a'nın güney kısımlarının içleriydi.

Bilim, yapılan araştırmalar, şu gerçeği inkâr edilemez şekilde kanıtlamıştır: MÖ.3000 başlarında Altay Dağları'nda Oğuz tipinde, brakisefal, beyaz ırka mensup bir kavim yaşamıştır. Türklerin ilk ataları olduğu bilinen bu kavim, çok erken bu zamanlarda Aral Gölü kıyısında yaşayanlarla ve Çin ile temasa geçmiştir. Orhun Irmağı Kıyıları, Bugünkü Moğolistan bozkırları ve İrtiş Boyları, bu budunun etki alanındaydı.

MÖ.2000 başlarında aynı kavimin kollarından olan budunlar, Mongoloidler'in hâkim olduğu Güney Sibiry'a'nın orta kesimlerini temizleyerek, onların yerini tutmuş ve yerleşmiştir. Altay Dağları ve Güney Sibiry'a'nın orta kesimleri yurtları olmuştur.

MÖ. 3000 öncesi...

Henüz görevlendirilmemişlerdi. Çünkü henüz dünyaya gelmiş, var oluş gayeleri bildirilmemişti onlara. Yönlendirilmemişlerdi. Genlerine, "Dünyayı yönetme" karakteri aşılanmamıştı.

Yönetme ve hâkim olma etkinliği tam olarak yerleştirilmemişti ruhlarına.

Ve bir gün biri geldi. Biri gönderildi.

Bu gelen, gönderilen Yüce Allah'ın kitabında her millete peygamber gönderildiğini bildirdiği gibi ve Hadis-i Şeriflerden rivayet edildiği üzere sayıları 124 bin ya da başka bir rivayette 224 bin olan peygamberden biri olabilir.

Mutlaka vardı böyle biri...

Onun da yönlendirmesi ile bölgede yaşayanları, kültür üstünlükleri ile bastırdılar, Güney Sibirya'nın batı ve doğusuyla birlikte, bugünkü Moğolistan'ı, hatta Ural Dağlarına kadar olan sahayı, sonra daha da ötelerini hâkimiyet altına almaya başladılar.

Aynı budun güneybatıda, Batı Türkistan, Pamir bölgelerine, Amuderya'ya, Fergana içlerine kadar ulaşarak bütün bu bölgede "Turanî" veya "iki nehir arası" antropolojik tipi denilen, kendilerine benzer, brakisefal kafa yapısına sahip bir budun oluşturdu.

Altayların doğusunda ve Güney Sibirya'da yaşayan Mongoloid ırk, yerini yavaş yavaş bu Altaylı beyaz ırka terk ederek bölge Türkleşti. Ardından Yenisey Havzası'ndaki Mongoloidler'i uzaklaştılar.

Sayıları çok değildi atalarımızın. Zamanı geldiğinde, anlatacağımız çağlara ait dünya nüfus verilerini kullanarak tahmini Türk Nüfusunu bulmaya çalışacağız.

Sayısal olarak çok olmadığımız kesindi.

Azınlıktaydık, buna rağmen çok üstün meziyetler edinmiş, üstün vasıflarla donatılmıştık.

Görevlendirilenin buyruğu ile yayı, oku, kılıcı öğrendik. Demirciliği öğrendik. Çeliğe su verdik. Atı kullanmayı, dost edinmeyi, dizgini, eyeri bulduk. Keçe yapmak öğretildi. Çadırlar

edindik. Giyitimiz, yiyeceğimiz, yaşamamız gereken hayata uygun kılındı. Çadır kurmayı, göçmeyi öğrendik. Yüksek tekerli arabalar yaptık. Sürülerimiz oldu. Onlardan yararlanmayı, üretmeyi, kullanmayı bildik.

Göçmek zorundaydık, göçmeseydik yok olurduk.

Göçmek zorundaydık, göçmeseydik güçsüz kalırdık.

Yağılarımız çoktu ve biz azınlıktaydık. Göçmek bir buyruktu! Bize verilen buyruk:

“Göçün! Durmadan göçün, ta ki zamanı gelene kadar! Acunu yönetmek için buna mecbursunuz!”

Yaşamak, çoğalmak, devlet kurmak zorundaydık. Bu emredildi, bu öğretildi bize. Buna uygun yaşamak hareket etmek genlerimize kaydedildi. Çılgın bir hayattı bize bahşedilen. Çılgın ve benzersiz! Başlangıçta bu buyrukların geldiği Yüce Makamı biliyorduk. Zamanla unuttuk bir kısmını, yalnızca Gök kaldı aklımızda ve Tanrı'nın varlığı, birliği...

Sonunda Orta Asya bozkırları, otlakları göçebe yaşantımıza en uygun yer olarak benimsendi, atalarımız tarafından. Çünkü herkes yaşayamazdı yurt tuttuğumuz yerlerde. Kaçmak, saklanmak kolaydı. Bozkırın verimli bölgelerini tutmak, korumak kolaydı. Çölü kullanmak kolaydı.

Başlangıçta bütün Türk budunlar birbirlerini biliyor, tanıyordu. Otlak derdine, uygun otlaklar uğruna, bize gerekli olan sürülerimizi yaşatmak ve yaşamak uğruna, dağıldık. Bir kısmımız, çoğunluğumuz aşağıya doğru indik. Bir kısmımız da daha yukarılara, gelecekte Amerika olarak ayrılacak topraklara doğru göçtük.

Aşağıya inenler...

Orta Asya'dan, Tuna Boylarına kadar geniş bir bölgeye, az nüfusumuzla yayıldık. Dağıldık. Yayılmak, dağılmak gerekli-

di. Çünkü azdık. Çünkü sürülerimiz için verimli otlaklara ihtiyacımız vardı.

İlk güçlenelimiz, en çabuk çoğalanımız Hun budun oldu. Sonra da Kimmer budun. Onların devlet bulduğu andan itibaren devletsiz kalmadık. Batıda Kimmerya yurt tutuldu başlangıçta, doğuda ise Hunya... Aralarında Saka Yurdu...

Aynı çağda ta Çin sınırına kadar dilimizle, inandıklarımızla vardık. İlk ortaya çıkıştan itibaren, diğer budunlar da ortaya çıkmak, var olmak için fırsat kolladılar. Sıralarını beklediler ki Türk devletsiz kalmasın!

Süren bir sistemdi. Eksiksiz halkalar toplamıydı. Zaman zaman bir arada, birlikte varlık gösteren, zaman zaman tek başlarına, birbirleri üzerinde egemenlik kurarak devlet oldu, Türk budunlar.

Ancak böyle anlatılabilir!

Türk Milleti'ne uygun bir destan...

ANAYURT

“Binlerce yıl sonra bile anayurdunu özlemek, Türkler’e has bir özelliktir.”

“Anayurt” tanımı, var olan, yaşayan ya da gelip geçmiş, yer yüzünden silinmiş bütün canlılar için yapılır. Hatta kültürel öğeler ve sanat için de bir orijin belirlemek gerektiğinde benzer yol kullanılır!

Bitkiler, hayvanlar ve insanlar için çıkış merkezi, ilk görüldükleri yer, dini anlamda ise yaratılış merkezi, yayılma merkezi olarak açıklanır “Anayurt”.

Anayurt kavramına bitkilerden ve hayvanlardan örnek vermek gerekirse, mısır ve tütünün anayurdu, Amerika’dır. Aslanın anayurdu, Afrika, kaplanın anayurdu, Asya’dır.

Yüce Allah, ilk insanın yaratılma yeri olarak “cennet”i ana olarak da “toprağı” işaret etmiştir yüce kitabında. İnsan dünyaya cennetten gönderilmiştir. (Ya da kovulmuş...)

Bilim, insanın ilk ortaya çıkış yerini, kalıntılardan bulmaya çalışır. Milletlerin anayurtları da yine bıraktıkları izler takip edilerek bulunur.

Sosyal hale gelen ve birlikte yaşamaya başlayan, ortak değerler çevresinde birleşen ve budun olan insanlar için anayurt kavramı biraz daha değişik anlamlar ifade eder. Bu anlam, kutlu öğeler içerir. Duygusal etkiler içinde bir garip özlem uyandırır.

İnsanın anayurdu söz konusu olduğunda, dini dayanaklarla, cennet, işaret edilirken, millet kavramında anayurt tanımı, o budunun “millet” olarak varlık gösterdikleri yer olarak ifade edilmelidir. Bundan evveli önemli değildir.

Daha önceki konularda ifade etmeye çalıştığım şekilde “budun olmak, millet haline gelmek öğretisi alan” insanların, bu öğretiyi aldıkları ilk yer, birlikte var olduklarına inandıkları ilk yer, “anayurt”tur.

Anayurt; kökenlerin bulunması ve bütünleşme yerinin, zamanının tahmini; milleti oluşturan bağların boyutu, çeşitliliği ve gücü bakımından önemlidir. Sosyal olarak bütünlük sağlanan, birey olarak yaşamaktan çıkıp, bir bütünün parçası olan insanların varlığından söz edilir anayurt tanımı ile.

Bu konuda belki en şanssız, hakkında bilgi bütünlüğü en az olan budunlardan biridir, Türkler. Kökenleri ile ilgili kesin bir çıkış ve başlangıç noktası verilememekte, oldukça geniş bir coğrafya üzerinde bile tam bir ittifak sağlamak zor olmaktadır.

Net olmasa da bu konuda bir şeyler yazmak, Türkler’in anayurdundan, yani dünyaya yayıldıkları yerlerden söz etmek zorundayız, geniş bir, “Ergenekon” a tekabül eden bir anayurt tanımı ile karşılaşsak da.

Bu tanımın çerçevesi içinde, Türkler’in, Türkler’in atalarının ilk menşei, varlıklarını ilk tanıdıkları, tanıttıkları anayurda bir göz atalım.

Önce şunu söyleyelim: “Biz Asyalı bir ırkız. Asya da doğduk. İlk devletlerimizi Asya’da kurduk ve dünyaya Asya’dan yayıldık.

Asya’nın neresi?

Bu sorunun klasik cevabı, daha ilköğretimden itibaren öğrendiğimiz söyleme tarzı ile “Orta Asya”dır. Asya’nın orta yer-

leri... Bunu söylerken, göçer bir yapı içinde, çok geniş sınırlar çizmek zorunda olduğumuzu gözden kaçırmayalım.

Bilim insanları da bizimle aynı fikirdedir. Geniş bir alan göstermişlerdir Türkler'in anayurdu olarak.

Geniş bir Orta Asya tanımı ile işaret edilen Türk anayurdu:

Güneyden itibaren Kuenlün, Pamir, Hindikuş ve Kafkas Dağları'na; kuzeyde buzlu ormanlık bölgelere, batıda Hazar Gölü, Ural Dağı'nın eteklerine, güney sınırları Khingan Dağları'na kadar uzanır.

Dar Orta Asya tanımı:

Hazar, Aral, Balkar göllerinin kuzey kesimlerinden, Altay Dağları'na doğru uzanan bereketli otlaklar ile doğuda Çungarya Geçidi'nde son bulan bölge...

Bu konuda ileri sürülen başka görüşler de vardır. Daha dar bölgeleri işaret eden bu görüşleri de sıralayalım!

1. Baykal Gölü'nün doğu kesimleri

2. Kingan Dağları çevresi

3. Asya'nın kuzey batısı, Altay Dağları ile Urallar arası, Aral Gölü'nün kuzey kesimleri...

4. Tien-Şan Bölgesi

5. Orta Tien-Şan Bölgesi

Görüldüğü gibi fikirler çok çeşitli...

Atalarımızın bıraktıkları kalıntılar, mezarlar, işaretler buna sebeptir. Göçer yapının bıraktığı kalıntıların geniş bir coğrafyaya yayılması gerçeği ile çeşitlenmektedir bilgiler. Bilim insanları bu kalıntıların en eskisini, en ilkini bulmak için çabalamakta, yapılan araştırmalar sonucu buluntular üzerinde uygulanan bilimsel testlerle bu geniş anlatım içinde başka bir yeri işaret edilebilmektedirler.

Asya'da başlayan macerasını Avrupa'da tamamlayan, Sibirya'da da Hindistan'da da Mısır'da da sonrasında Anadolu'da da yurt kuran bir budununun anayurdunu sorgulamak çok zordur.

Tarihi olarak var oldukları zamandan beri aynı yurdu tutan aynı coğrafyada yaşayan milletlerden (İran, Arap, Çin...) farklı bir bakış açısıyla bakmalıyız bu konuya.

Bu nedenle Türkler'in anayurdu olarak mümkün oldukça geniş sınırları kabul etmek daha akılcı olacaktır. Çılgın Türkler'i, anayurt kavramı içinde dahi, dar sınırlar içine tutsak etmek mümkün değildir.

Yukarıda sözü edilen coğrafya içinde hareket ederek, sonra daha da ötelere giderek varlıklarını haykırdılar dünyaya Türkler. Genel olarak yaşadıkları, göç ettikleri, bir sistem halinde sulak ve yeşil otlakları takip ettikleri bu anayurdun onlara yetmediği zamanlar oldu. Kuraklıklarla, salgınlarla, çekirge afetleri ile sık sık sıkıntılara maruz kaldıkları için, boylar ve uruglar halinde ayrılmışlardı.

Atalarımız nasıl yerleri yurt tutardı?

Ne çok aşağıya, çok sıcak bölgelere inerlerdi göç için, ne de yukarıya, kuzeye, çok soğuk bölgelere çıkarlardı. Kılavuzları sürülerinin ot ve su bulma güdüsü idi.

Oldukça uzun bir geliş-gidiş alanı düşünmeliyiz. Bölgeye göre, dar bir koridor içinde, yaşayıp çoğaldıkları 7000-8000 km. boyunca yeşil bir şerit halinde, Ural Dağları ile Altaylar arası iyi bir varoluş sahası olmuştur.

Sonuç...

Türk anayurdu; Ural-Altay şeridi...

Ural Dağları, Aral Gölü, Altay Dağları...

Türk anayurdu için tek bir yer ismi söylemek gerekirse: Altaylar...

Açık bir alandı Türkler'in yurt tuttuğu yerler. Denizden uzak, yüksek dağlarla çevrili bozkırda, yağışlı olmasına rağmen sert bir iklim hüküm sürüyordu. Onları sert ve dayanıklı yapan da buydu. Kışın soğuk ve kar fırtınalı, yazın zaman zaman kuraktı... Kışın ısı, sıfırın altında 17 ila 51 dereceye düşen, yazın 25 ila 50 dereceye çıkan uç sıcaklıklar arasında...

Bozkır...

Kurak yerlerde yer yer çöle dönüşür.

Değişik bir bakış açısı ile bozkıra çok şey borçlu olduğumuzu düşünmeliyiz ki Orta Asya'dan yola çıkan her hareket batıdaki güçlere karşı galip gelmiş, önünde hiçbir millet duramamıştır. Tarihteki, Moğol Cengiz ve Türk Timur hareketlerinin başarısının nedeni de budur. Bozkır, savaşçılığı ateşlemektedir.

Öylesine bir yurttur ki bozkır, nüfus yoğunlaşmasına asla izin vermez. Nüfus artışı mevcut dengeyi bozar. Kurak yıllarda yaşama alanları daralır. Bu nedenle sürüleri doyurmak zorlaşır. Dolayısıyla, otlak kavgaları kızışır. Göç, kendi içinde bile bir zorunluluktur.

Atalarımız, bu bozkıra mahkûm olmamışlar, olmak istemişler, bu nedenle çoğaldıkça, güçlendikçe yayılmışlar, devletler, imparatorluklar kurmuşlardır.

Bazı milletlerin tarihi varoluşları ile başlayan yurt tutma özellikleri pek değişmemiştir. Türkler için bu söz konusu değildir. Gök'ü altındaki her yeri yurt tutma anlayışı hâkimdir Türkler'de.

Allah, bu yaşantıya ve anlayışa uygun bir hayvan bahşetmiştir Türkler'e: At... En dayanıklı, en güçlü, en kanaatkâr türüden... Bu coğrafyada at olmadan varlık göstermek, yaşamak mümkün olamazdı.

Çılgın Hunlar'ın anayurduna gelince:

Hunlar'ın anayurt kavramı için farklı bir şeyler söylemeyeceğiz. Genel tanımlanan Türk yurdundan sonra "Hunlar'a" ayrı bir yurt belleyecek değiliz. Yaygın boy, kabile anlayışı içinde Hun budunun yaşadığı bölgelerle diğer Türk budunların yaşadığı yurtları sınırlayabiliriz sanırım. En azından başlangıçta...

Hun yurdu tanımının karşılığı, Hunlar'ın ilk olarak ortaya çıktıkları, adlarını Hun olarak duyurdukları yerlerdir. Çin kaynakları, tarihi yer isimleri ile Hunlar'ı, Şansi, Şensi ve Ho-beğ kuzeyinde gösterirler.

Doğuda Şansi'nin kuzeyinden Şara-muren kıyılarına kadar Tunghular, güneyde bugünkü Kansu Bölgesi'nde Yüeciler oturmaktadır, kayıtlara göre. Böylece Hun yurdu, Altayların güneydoğu eteklerinden başlayıp, Etzine-göl ve Alaşan bozkırlarının kuzeyinden Gobi Çölü'ne kadar uzanmaktadır. Orhun-Selenge Irmakları ile Türkler'in kutlu ülke bildikleri Ötüken Bölgesi, merkezdir.

İlk dönemlerde Sarı Irmak (Hoang-ho) dirseği etrafındaki yerler ve güneyindeki Ordos Bölgesi de Hun yurdu olmuştur.

Bu konuda en doğru bilgileri veren B. Ögel'in Hun yurdu tanımına mutlaka değinmeliyiz:

"Hunlar daha ziyade Tanrı Dağları'nın doğu uçlarında, batıya doğru uzanan büyük bir kitle idiler. Batıda nereye kadar uzandıklarını bilmiyoruz, çünkü elimizde hiçbir kaynak yok. Öyle anlaşılıyor ki kuzeybatıda Volga Irmağı, güneybatıda da Türkistan'a kadar olan bölgelerde yaşayan budunlar onların akrabaları idiler. İmparatorluk kurulduktan sonra tıpkı Göktürk Devleti'nde olduğu gibi devletin ağırlığı ve başkent doğuya kaymış ve başkent Orhun Irmağı'nın kaynaklarını aldığı Ötüken Bölgesi'nde kurulmuştu. Burası Orta Asya'nın en kutsal yeri idi. İnanca göre bütün büyük devletlerin başkenti burada kurulmalıydı. Esasen bu bölgeyi ele geçirmeyen ve başkentini burada kuramayan devlet büyük bir imparatorluk sayılmazdı."

“HUN” NE DEMEK?

“Hun budun, Türkler’in ana damarıdır!”

Atalarımız Çılgın Hunlar’ın Çin tarihi kaynaklarında yer aldıkları ilk andan itibaren, adlarının değişik şekillerde anıldığını görürüz. Çinliler Hunlar’ı tanımlamak adına bir sürü adlandırmalar yapmışlardır.

Hunlar’ın ilk ataları olan ve Çin’in kuzeyinde yaşayan budunların Hun-yü daha sonra da Hyung-nu adıyla kaydedildiğini belirtmiştik. Çin, Çou hanedanı devrinde ise artık Hien-yün adını vermiştir atalarımıza.

Hunlar MÖ.800’lerde Sarı Irmak’a dayanınca, artık bir budun, güçlü bir yağı olarak kabul görüyorlar.

MÖ.300’lerde Çin, Hun akınlarını engellemek için duvar inşaatına başlamıştır. Duvarın tamamlanmasına büyük önem veren Ch’in hanedanı imparatoru Şihuangdi zamanında, Hunlar’ın iyice güçlendikleri biliniyor. Çin, Hunlar’ı sınırlarından sürmek için büyük bir ordu kurarak mücadele etme yöntemini seçmiştir. Böylece Çin tarihi kaynakları Hunlar’dan daha çok söz etmeye başlamışlardır.

“Hun” kelimesinin anlamını çok tartışmıştır tarihçiler. Bu tartışma sürmektedir. Çin kaynaklarıncı kullanılan Hyung-nu, Hien-yün adlandırmasının Kui, Kun, Hun, Kiüan, adlarının birleşmesi ile doğduğu iddia edilmektedir.

Çinliler bu adlandırmaları yaparken, gelecekte atalarımızla karşılaşacak olan Hintliler, “Huna”, Avrupalılar “Hunni” diyerek aslına çok yakın seslendirmelerde bulundular atalarımızın

adını kullanırken. Dikkat edilirse “Hunlar” anlamına gelen bu sözcüklerde ortak hece “Hun” dur.

Batılı tarihçiler de tartışmaktadırlar bu konuyu. J.De Guignes ‘Hyung’ kelimesinin “Göğüs, bağır, akıl, zekâ, hafıza, hatıra, dimağ” ‘nu’ ekinin ise “Köle, esir, hizmetçi” anlamında aşağılayıcı bir anlam taşıdığını iddia eder. İki birlikte “Mutsuz esir” anlamına gelmektedir. Bu iddianın sahipleri Çinliler’in “Hun” kelimesini ses bakımından Çince’ye mal ederken kasıtlı olarak bu sese döndürdüklerini söylerler.

“Hun” kelimesinin anlamı ile ilgili halen süren tartışmalara girmeden bu konuda en gerçekçi tanımlamalara değinmemiz daha doğru olacaktır.

Eski Türkçede “H” sesi olmadığı için “Hun” kelimesinin Türkçe’deki aslının “Kun” olması gerektiği iddiasına tutunarak yapılan tanımlar özellikle bir anlam bulmaktadır.

İ. Kafesoğlu “İnsan, Halk” manasında “Hun” (Khun) denildiğini ileri sürmüştür. H.N. Orkun ise bu kelimenin “Koyun” anlamına geldiğini, koyun sürüleri nedeni ile bu adın verildiği görüşündedir.

Z. Gökalp dâhil pek çok bilim adamı ise Hun/Kun kelimesini “Kon” şeklinde anlamak gerektiğini söylerler. Kimine göre bu “Dağ beli, geçit” anlamındadır kimine göre de “Sarp”... Bunu “Ergenekon” daki “Geçit, bel” anlamında “Kon” kelimesi ile özdeş kılmak mümkündür. Yine yakın kelime Orkun/Orhun olduğuna göre, Hyung-nu gibi adlandırmaların aslının “Kun” olduğu ve bu kelimenin Türkçe olduğu konusunda bir şüphe yoktur.

Göçüp, konmaktan “Kon/Kun/Hun”...

Ya da koyun sürülerinden “Koy/Kon/ Kun/ Hun”...

Aslını bilmemiz mümkün değilse bile biz bunlardan herhangi birini, atalarımızı anarken tanımlayabileceğimiz birini kabul edebiliriz.

ARKEOLOJİK KANITLAR

“Varlığımıza acun tanıktır!”

Arkeolojik bulgular, tarih biliminin en büyük dayanaklarındandır. Hele yazının olmadığı, yazılı kaynakların ses vermediği dönemlerle ilgili olarak danışılacak bilginin tek anahtarıdır.

Ortaya çıkmak için bahane bekleyen bu tanıklar, uzun çabalarla, bozulmadan açığa çıkarılmaya ve bunlardan yararlanılmaya çalışılır. Bir kemik, silahlar, eşya veya eşyanın parçası, madenler, süs olarak kullanılan maddeler, kap kaçak vs...

Bilenler için dillenir, geçmişten bir şeyler anlatırlar. Her dilde, her kültürden haberler sunarlar.

Orta Asya, pek çok budunun çıkış noktası özelliği ile arkeologların ilgi odağıdır. Durmadan süren kazılar, her geçen zaman yeni bilgilere ulaşmayı sağlamaktadır.

Yapılan arkeolojik kazılarda, Altay Dağları'nda MÖ.3000 yılları başlarına ait ve o zamandan başlayarak daha yakın çağlara uzanan çok önemli kalıntılar bulunmuştur. Bu bulgularla birlikte, Oğuz tipinde brakisefal beyaz ırka mensup, savaşçı, güçlü bir kavmin varlığından kesin olarak söz edilmektedir.

Atalarımız Hunlar'ın ataları olduğu tespit edilen bu kavim çok erken çağlarda Aral Gölü kıyısındaki kültürlerle ve Çin'de yaşayanlarla temasa geçmişler, etkinliklerini Orhun Irmağı kıyılarında, bugünkü Moğolistan bozkırlarında, İrtiş Irmağı boylarında göstermeye başlamışlardır.

Altay-Sayan dağlarının kuzey batısına düşen bölgelerde bulunan kalıntılarda elde edilen verilerle, ne yaptığını bilen, değişik düşünen ve farklı yaşayan bir budunun varlığına dair elde edilen deliller kesinlikle Hunlar'ın atalarına aittir. Oraya nereden geldikleri, nasıl yerleştikleri ve nasıl ad aldıkları hakkında yalnızca inançlar ve efsaneler yol gösterebiliyor bize. Fakat orada oldukları, yaşadıkları kesinlikle kanıtlanmıştır.

Bilim adamlarının "Afanasyevo" adı verdikleri bu kültür, Hunlar'ın ataları, dolayısıyla biz Türkler'in bilinen ilk ataları olarak varlığımızı işaret eder. Altay Dağları'nın doğum yerimiz, ilk anayurdumuz olduğunu kanıtlayan bu kayıtlara sınımsız tutunmak ve sahiplenmek durumundayız.

"Afanasyevo" adı verilen kültürü var edenler Türkler'di. Türk sosyal hayatının kabul görmüş özelliklerini taşıyorlardı. At eğitilmişti ve etkin olarak kullanılmaktaydı. Koyun beslenmekteydi ki Türk'ün vazgeçemediği bir hayvandır. Göç yaşantısına uygundur. Ayrıca toprak kaplar, tunç silahlar ve süs eşyalarının durumu atalarımızı işaret etmekteydi.

Gelişmeye ve yayılmaya açık bu sahada sayımız ne kadardı? Keşke buna ait bir fikrimiz olsaydı. Böylece, ortaya çıkışın hemen ardından gerçekleşecek yayılma yollarımızı izlemek mümkün olacaktı.

Bu kavmin MÖ.2000 başlarına kadar saflığını koruduğu, Mongoloid ırkların hâkimiyetindeki Güney Sibirya'nın orta kesimlerini temizleyerek onların yerlerini aldıkları bilinmektedir. Ardından, güçlü ve yayılmacı yapıları ile Altaylar ve Güney Sibirya'da yaşayan, çevrelerindeki budunları etkileyerek, kültürlerinin daha üstün olması sonucu Orta Asya'ya tamamen hâkim olmaya başladıkları görülmektedir.

Batıya uzanan kolları ile Batı Türkistan, Pamir bölgelerinde yerleşik dolikisefal Akdeniz tipi ırkları etkilediler. Kalıntılar gösteriyor ki bu bölgelerde, Göktürk çağlarına kadar bozulmadan var olan bu savaşçı ırk, Altay-Sayan dağlarını, Tanrı Dağla-

r'nu kaplayıp, Kazakistan'a kadar etkili oldu. Daha sonra Pamir, Kuzey Afganistan, İran ve bugünkü Rusya'nın güneyi etki alanlarına girdi. Amuderya ve Fergana içlerine sızdılar. Bu bölgede "Turani", iki nehir arası antropolojik tipi denilen, kendilerine benzer, brakisefal kafa yapılı bir topluluk oluşturdular.

Arkeolojik kalıntılar izlenerek doğuya gidildikçe Moğolların ataları olan budunların, batıya gidildikçe Türkler'in atalarının yurt tuttuğu anlaşılmaktadır.

Atalarımızın göçer yapısı dikkate alındığında yayılmanın çok daha önceki tarihlere ve daha da ötelere uzanması gerektiği gerçeği çıkar ortaya. Atalarımız Kimmerler'in yaşadığı bölgeye, Hazar Denizi'nin ötesinden, Karadeniz kıyılarına doğru bir akış olduğunu kabul etmeliyiz.

Arkeolojik çağlar geçildikçe tunç eşya kullanımının gelişmesi bir yana, altın da kullanılmaya başlanmış, kalıntılarda altından yapılmış süs eşyaları da bunun kanıtı olmuştur.

Altaylarda başlayan yolculuk, Ural Dağları'na, Aral Gölü çevresine doğru yoğunlaşmıştır. Bilim insanları bu bölgede bulunan ve bir önceki kültürle akraba olan kültürü "Andronovo" Kültürü olarak adlandırmışlardır. Bir de tarih vermektedirler bize: MÖ.1700-1200...

Belirli bir bölgeye hapsedilmesi mümkün olmayan "Andronovo" kültür değerlerinin, özümsemiş ve karakteristik hale gelmiş sosyal yapının uzantıları Yenisey-İrtiş çevresinde görülmekte ve böylece bilimsel adıyla "Karasuk" kültürü ortaya çıkmaktadır.

MÖ.1300-800 yıllarına kadar uzanan kalıntıların Tuva ve Abakan Bozkırları ile Baykal Gölü havzasında bulunan hayvan figürlü kaplar ve silahlar ile benzerlikleri aynı kültürün devamı olduğunu işaret etmektedir.

"Karasuk" Kültürü, çok önemli, özel ve bize has net etkiler taşımakta, en büyük işaret olarak da demirin işlenmeye başlaması ile silah yapımında kullanılması üstünlüğünü kanıtlamak-

tadır. Artık bu kültüre dâhil olan atalarımız, keçeyi bulmuş, çadırılarında kullanmaya başlamış, yüksek tekerlekli arabaları göçebe hayatlarına dâhil etmişlerdir.

Karasuk'un hemen ardından, "Tagar" Kültürü, Minusinsk ve Abakan bölgesinden, Altaylara uzanan bölgede, MÖ.700 yıllarına gelene kadarki bir geçişi ifade etmektedir. Buluntular, demir işçiliğinin nadir örnekleridir.

Hemen devamında, MÖ.300 yıllarına doğru olan tarihi gelişmeler ışık tutacak şekilde, "Pazırık" Kültürü ortaya çıkmakta, Orhun ve Selenge ırmaklarının boylarına yayılan bu kültür öncesini yukarıda sıraladığımız, binlerce yıllık Türk kültürünün Hun çağına nasıl ulaştığını kanıtlayan buluntular sunmaktadır bize.

Sıralanan buluntular ve adlandırılan kültürler Türk anayurt coğrafyasının doğal sınırlarını ifade etmek açısından çok önemlidir. Böylece tarihi kalıntılar, buluntular, inkâr edilemez bir geçmişini işaret ediyor.

Bu geçmişin can damarının atı ehlileştirerek âdeti onunla bütünleşmek olduğu, böylece Türklerin, konar-göçer yaşantılarını bozkır coğrafyasında hâkim kıldığı ortadadır.

At çağı diyebileceğimiz çağ, altın bir çağdır ve Türk tarihi açısından önemi büyüktür. Hız kavramı at sayesinde keşfedildi. Göçlerin hızlı ve zamanında yapılması gerçekleşti. Sürülerin ardında daha kolay ve kontrollü hareket edildi. En son fayda olarak, atı çok iyi kullanan, yay ağırlıklı silahı ile etkin olan bir atlı savaşçı yapısı doğdu. Dizgin ve gemin keşfi, ata hâkimiyeti kolaylaştırdı, kullanımını artırdı.

Bozkır bölgesinde çok daha önceleri, "Taki" cinsi atların yaşadığı bilinmekte, bugüne kalan mezarlarda yapılan kazılarda da buna ait kalıntılara rastlanmaktadır. Bozkırın batı yarısında ise, "Tarpan" cinsi at ehlileştirilmiştir.

Elde edilen bütün arkeolojik bulgular, atalarımız Hunlar'ın atalarının, başlangıçta avcı kavimler olduğunu göstermektedir.

Sonra hayvancılık ağır bastı. Zamanla az da olsa tarıma girdiler. Genelde Buğday ve darı ekerlerdi.

Ekonomilerinin temeli at üzerineydi. Yalnızca binmek için değil, etinden, sütünden ve derisinden de yararlandılar. Kuyruklarını tuğ yaparak modelleştirdiler. Atın dışında koyun ve sığır nadiren deve, eşek, katır ve Tao-tu adı verilen bir yük atı cinsi yetiştirildi.

Surlarla çevrili kentleri, evleri, sürekli yerleşik oturdukları mekanları, tarımla iç içe olmak gibi bir dertleri yoktu. Mevsimlere bağlı döngüsel bir hayat tarzı söz konusuydu.

“Baharla birlikte dağlar arasında yer alan, suyu bol, yeşil otlaklarda sürülerini otlatır, yazın daha yükseklerle çıkar, oraları yayla olarak kullanırlar. Sonbahar gelince karın nispeten az düştüğü yerlere kışlaklara çekilirler ...”

Sürülerinin peşinde dolaştıkları yerleri seçerken; yayla iklimini ve bölgelerini seven Hunlar, ormanlık, sıcak ve çok rutubetli bölgelere ilgi duymazlardı.

Çin kaynaklarının, bozkır göçebelerinin yaşantısına küçümseyen bakışları, kayıtlarında dikkat çeken bir unsurdur. Onların bu tavrının aksine, göçebe yaşantısının gelişigüzel olmadığı, düzenli bir çizgi ve zaman bütünlüğü takibi olduğu bilinmektedir. Başka türlü olması mümkün değildir.

Şunu unutmamalıyız: O bölgede, o az nüfusla başka türlü bir hayat tarzı olamazdı. Olsaydı erimek, yok olmak kaçınılmazdı. Bu zorunlu seçim, atalarımızın atalarından gelen bir yönelimdi. Sayısal olarak az olmanın getirdiği, var olmanın, korunmanın tek yoluydu.

HUN ÇAĞINDA ASYA BUDUNLARI

“Yönetilen değil yöneten olmak için yaratıldık!”

Hunlar'ın tarih sahnesine çıktıkları veya bu tarihe yakın zamanlarda, Orta Asya, Ön Asya bölgesinde, Türkler'in yurdu olarak bilinen toprakların yakınlarında yaşayan, yurt tutan diğer budunlar hakkında kısa bilgiler sunacağız. Böylece aynı çağın üyeleri olan farklı budunların varlığı, bir tarihi düşünce birliği olgusu sağlanmasına yardım edecek. Çılgın Hunlar'ın nasıl zorlu bir ortamda yaşamayı başardıklarını, ne denli çılgın olduklarını daha bir gösterecektir bu bilgiler.

Hunlar birçok budunla irtibata geçtiler. Savaştılar, anlaştılar, birlikte yaşadılar veya birbirleri üzerinde hâkimiyet kurdular. Yurtlarına uzak olan budunlarla bile etkileşimler oldu aralarında. Kavimlerin hareketliliğinden etkilendiler.

Tarih, böylesi ilişkilerle oluştu.

Şuna dikkat etmeliyiz: Çin kaynaklarında geçen birçok kavim isimleri zamanla değişikliğe uğramıştır. Bu kavimler arasında net anlatımlarla ortaya çıkabilecek kesin sınırlar yoktur.

Zaman zaman Çin'in iç kısımlarındaki bölgelerde aynı budunların parçaları yaşamaktaydı. Budunların birbirlerini etkilemesi, karışmaları kaçınılmazdı. Bu kültürel etkiler içinde dikkat çekici olan konulardan birisi, kuzeyde yaşayan Türk budun-

ların hazırlamış ve geliştirmiş oldukları bronz çağının, önce Kuzey Çin’de, sonra Güney Doğu Çin’de yayılmasıdır.

Benzer şekilde Çin’de yerleşen bazı Hun boylarının ziraatçı olmaları, göçbeliği bırakmaları, etkileşmenin önemli bir sonucu olsa gerektir.

Bu budunlardan öncelikle bölgenin en eski ve köklü medeniyetini kuran Çin’e bakacağız. Çünkü Hun tarihi ve Çin tarihi birbiri içine geçmiş olaylar nedeni ile çok alakalıdır. Ardından Çin kaynaklarında da anılan budunları tanımaya çalışacağız.

ÇİN

Hunlar’ın hem en güçlü yağuları hem de sınır komşuları olarak sürekli ilişki içinde buldukları Çin, etkin, kalabalık yerleşik yapısı ve ekonomisi ile bölgedeki en güçlü budundu. Elbette devlet haline gelene kadar uzun bir gelişme ve değişim dönemi yaşadı. Bu dönem Çılgın Hunlar’ın değişimine paralel bir seyir takip etmiştir.

Çin tarihinin Hsia hanedanı ile başladığını yazmıştık.

İlk Hsia beyliğinin Wei ırmağı kıyısında kurulduğu iddia edilir. Bu bilgi efsanelerle karışmış bilgidir. Kayıtlara çok sonradan girmiştir.

Çin budunun var olduğu bölgeyi tanıttığımızda, bu bölgenin Hun yurdundan ne denli farklı olduğu dikkatinizi çekecektir. İki budunun hayat tarzlarını değişik kılan bu fark, devlet ve budun yapılarını ayrı şekilde etkilemiş, iki budunun etkileşimi başka bir anlam kazanmıştır.

Alabildiğine geniş bir ülkedir Çin. Nehirlerle sulanan devasa ormanlar, bataklıklar, ekin tarlaları... Geniş göller, ucu bucağı olmayan çorak alanlar...

Meralar ve bozkırlar dağlık bölgelere saçılmıştır. Doğuda Sarı Irmak (Huang ho) ile Yang-tse’nin aşağı akımlarıyla sürük-

lenmiş verimli topraklar bulunmaktadır. Wei Irmağı'nın suladığı havza gür bitkilerle kaplıdır. Devasa meşe ağaçları ile servi ve çamlarla kaplı ormanlarda, kaplanlar, kara parsler, sarı leoparlar, ayılar, mandalar, yaban domuzları, çakallar, kurtlar ve daha çok çeşit av hayvanı yaşamaktadır.

Çin, nehirlerle var olmuştur, aynı zamanda nehirlerle savaşıyor. Kuraklıkta sular çekilir, yağmurlarda seller oluşur.

Çin'in asıl ana kültür kaynakları, küçük bir bölgede ve az sayıda kavim tarafından oluşturulmuştur. Bu kültür ilkel bir kültürdür. Gelişmeye açık değildir. Geniş anlamda ve gelişme döneminde bu kültüre, çevresinde yaşayan bütün budunların etkisi olmuştur ki Çin kültürünün ne kadar baskıcı, ezici ve yok edici olduğu dikkate alındığında bunun sebebi daha çok anlaşılır. Bu kültür yığılmaları ile canlı, tesir gücü yüksek, yayılmacı bir kültür çıkmıştır ortaya.

Çığın Hunlar'ın bu kültüre katkısı azımsanamaz.

Çin kültürünün, etki alanı içine giren budunlarca yadırganmaması da ilginçtir.

Çin açısından Wei Irmağı'nın önemi her dönem çok büyük olmuştur. Wei Irmağı, Sarı Irmak'ın kollarından biridir ve Çin'in içlerine kadar gidebilmenin yoludur. Ulaşımında etkin olarak kullanıldı. İlk medeniyetler bu ırmak kıyısında oluştu.

Sarı Irmak'ın güneyi geçit vermeyen dağlarla kaplıydı. Kuzeyinde bozkırlar ve çöller bulunmaktaydı. Buna karşılık çevresi çok zengin ve yeşildi.

MÖ.122 yılına kadar Hunlar, bu ırmağın batısına sahip oldular.

İlk zamanlarında, hem coğrafi alan, hem de sosyal yapısı itibarıyla değişken bir yapıdadır Çin. Zaman zaman bugünkü Türkistan ve Moğolistan'ın tamamını içine alacak kadar genişlemiş, zaman zaman da Sarı Irmak bölgesiyle kısıtlanan bir devlete dönüşmüştür. Tek bir budun ve tek bir dilden ortaya çık-

mamıştır. Çin budunun oluşması için birçok kavim ve boy kaynaşacak, birleşecekler ve uzun bir zamanda ortak kültüre kavuşacaklardır. Bu ortaklığın başlangıcı için MÖ.2000'leri aşmak gerekecektir. Yani neredeyse 1000 yıldan fazla sürmüştür kaynaşma.

MÖ.1800'lü yıllarda yazıyla tanışan Çin'in yazılı resmi tarihi yaklaşık olarak MÖ.1450-1050 yılları arasında Çin'i yöneten "Şang" hanedanı ile başlamıştır.

Çin medeniyetinin asıl başlangıç tarihi olarak, MÖ.1000 verilebilir ki atalarımız Hunlar hakkında doğrudan bilgiler de bu yıllarda belirgin olarak ortaya çıkar.

Şang hanedanı zamanında devletin merkezi Şansi Dağı'nın yakınındaydı. Kentler kurulmuş, tarımla uğraşanların sayısı artmıştı. Çin yazısı, ilk kez kemiklerin üzerine yazılan fal yazısı olarak bu devirde kendini göstermiştir. Devleti yöneten imparator aynı zamanda dini lider olarak görülmektedir.

MÖ.1050-247 yılları arasında (Hunlar'ın etkin olarak görülmeye başladığı döneme denk geliyor) Çou hanedanı, hâkimiyeti ele geçirdi. Çin'de gerçek devlet anlayışı, Çou devrinde başladı. Konfüçyüs, Lao-tse ve diğer Çinli filozoflar bu hanedan zamanında ortaya çıktılar. Bu devirde Çin'in bütün kuzey yanı Hun ve Protomoğol budunlarınca kuşatılmıştı.

MÖ.771'de Çin'in kuzeybatısında yaşayan Hun boyları yani Altay Bölgesi ile batıdaki Kansu'dan gelen Hunlar güçlenerek sınır komşuları Çin beyliklerine karşı harekete geçtiler. Çou hükümdarını öldürdüler, Çouları doğuya doğru ittiler.

Bu dönemde yaşanan Hun-Çin savaşları kaynaklarda ayrıntılı olarak yazılmıştır. Hun akınları, MÖ.730-640 yılları arasında çok güçlü ve etkili olarak sürmüştür.

MÖ.480-356 yıllarında "Savaşçı Beylikler Devri" denilen çağda Çin'de feodal yapı tam olarak hâkim olduğu için 100'den fazla derebeyi ortaya çıkmıştı. Bu beylikler birbirleri ile savaşmaya

başladılar. Zamanla sayıları azaldı. Uzun savaşlardan sonra on dörde indi. Ardından yedi ve sonra üç beylik kaldı.

Bir zaman sonra kuzeyde ve güneyde birer devlet olarak hüküm sürdüler. En sonunda beylikler devri sonra erecek ve devlet, adını aldığı Çin (Ch'in) soyunun hâkimiyeti altına girecektir.

MÖ.300'lerden itibaren Çin kaynaklarında Hunlar, Hyung-nu adı ile anılmaya başladılar.

MÖ.221'e geldiğinde Çin'de eski feodal yapı tamamen ortadan kalkmış, Çin soyundan gelen hükümdar kendisini imparator ilan etmişti. Bu etkinlik MÖ.206'da Han hanedanının yönetimi eline geçirmesine kadar sürecektir.

Han hanedanı MS.220 yılına kadar sürdü. Devletin başkenti MS.8'e kadar Şensi'deki Çang-an, bu tarihten sonra ise 25 yılına dek Loyang oldu...

JUNGLAR

Junglar'dan daha önce de kısaca söz etmiştik!

Çin kaynaklarında eski tarihlere ait kayıtlarda, bir dönem sıkça anılan budun isimlerinden biridir "Jung". Karışık, dağınık budun yapıları ile ve Çin'e yakın olmaları nedeni ile diğer budunlardan daha fazla önemsenmişlerdir. Dağlı bir budun olduklarına özellikle işaret edilmiştir. Akrabaları oldukları sanılan "Ti"lerin ise onlara göre biraz daha kuzeyde yaşadıkları belirtilmektedir.

Anlaşıldığına göre Junglar'ın asıl kabileleri, yoğunlukla Kuzey Çin'de yaşıyorlardı. Kaynaklarda adı geçen kabilelerden bazıları, Shan-Jung, C'hi-Jung, Hsian-lü, Fei, K'u Wu-chunglar... Ayrıca Pai-ti, Lu-Shih, Lou-fang ve Pa-yang kabile adları da kaynaklarda yer almıştır.

Junglar'ın en doğudaki bölümünün Tung-hu ve Hyung-nular'la komşu olduğu bilinmektedir. Ayrıca aynı bölgede "İ"ler'in yaşadığı Çin kayıtlarında yer almaktadır.

Çin kaynakları Junglar'ı şöyle anlatır:

"Junglar, yurtlarını sık sık değiştirirler, toprağa pek az bağlıdırlar ve önem vermezler. Yurtları satın alınabilir. Dil, giysi, arazi ve kültürleri Çinliler'den tamamen farklıdır. Hububat yemezler. Soldan ilikli elbise giyerler. Hayvan postunu giysi olarak kullanırlar. Kumaş bilmezler. At, sığır ve koyunlarla birlikte göçerler. Ölülerini yakarlar. Dumanda tütsülenerek temizlenirler. İki ak köpekten türediklerine inanırlar."

Aynı kaynaklar Junglar'ın akrabası olduğunu iddia ettikleri "Ti"ler, için: "Mağaralarda yaşarlar. Ovalardan uzak dururlar. Kuştüyü ve saçlarla örtünürler. Hububat yemezler." demektedir. Tarihçiler bu bilgilerin Tibetlileri işaret ettiğinde hemfikirdirler.

YÜEÇİLER

Hunlar'ın sıkça savaştıkları bir budundur. Hele bir dönem en önemli yağuları olarak dikkat çekmişlerdir. Yüeçiler yaşayışları ve kültürleri ile diğer budunlardan oldukça farklı bir yapı görmüşlerdir.

İpek Yolu üzerindeki Kansu'yu yurt tutmuş bir bozkır budunu oldukları halde kentleşme yönünde de etkindiler. Tarımla uğraşırlardı. Türk budunlardan biri oldukları konusunda iddialar varsa da bu iddia kanıtlanamamıştır.

Yüeçiler Orta Asya ticaret yoluna hâkimdiler. İpek Yolu'nun Doğu Türkistan'a ve Tanrı Dağları'na kadar uzanan kesimlerini kontrollerinde tutuyorlardı. Bu da onları zengin ve güçlü yapıyordu. Bugün Doğu Türkistan'ın Doğu kapısı olan Tunhuang bölgesi ellerindeydi. Sucou ve Kancou gibi bereketli bölgelerde yayılmışlardı.

Büyük kentlere ve bereketli topraklara sahiptiler. Kansu'nun alüvyonlu topraklarının zenginliğinden yararlanarak çok güçlenmişlerdi.

Hunlar'dan, başlarını tıraş etmeleri ile ayrıldıklarını yazar Çin kaynakları. Aynı kaynaklar MÖ.5. yüzyıla kadar fazla söz etmez Yüeciler'den. Bu da Çin'e uzak olmaları, arada başka budunların olması ile alakalı olsa gerektir. Daha sonraları Hun-Yüeci ilişkileri Çin tarihçilerinin dikkatlerini çekmiştir. Özellikle, yabancılara karşı uygulanan Çin siyasetinde, Hunlar'a yağ yaratmak adına gerekmiştir Yüeciler.

Yüeciler, Mete Han zamanında, Hunlar'a yenildikten sonra batıya doğru çekilmişlerdir.

TUNGHULAR

Moğolların ataları oldukları kabul edilen bu budunun Hunlar'la ilişkileri onların yazgılarını değiştirmiştir. Tunghular'ı Doğu Moğolları, Eski Moğollar olarak da adlandıran tarihçiler çıkmıştır.

Çin kaynaklarının, Tunghular'ı, başlangıçta Ti grubuna dâhil ettiği bilinmektedir. Domuz yetiştiricisi kavimlerden oldukları özellikle vurgulanmıştır. Türkler tarafından genel olarak "Tunguz" tanımıyla adlandırılmışlardır. Bu tanımın Türkçe "domuz"a karşılık geldiği iddia edilir.

Hunlar'la sınır komşusu olmaları, güvenilmezlikleri onlara çok pahalıya patlamıştır. Hunlar'a yağ olmayı seçince büyük zararlara uğramaları kaçınılmaz olmuştur. Mete Han Tunghular'ı yurtlarından sürmüştür.

Başlangıçta avcılıkla geçinen bu budun daha sonraları Hunlar'ın da etkisi ile hayvan yetiştiricisi çobanlar oldular. Hayvan konusunda ağırlıklı olarak sığırı tercih ettiler.

Varlık göstermeleri oldukça sonradandır.

Çin'in kuzey kesimlerinde, Hunlar'ın doğusunda yaşadılar. Başlangıçta Çin'e akınlar yaparlardı. Zamanla asıl kavgalarını Hunlar'la yaptılar. Bunda Çinliler'in kışkırtmaları da etkili oldu. Genel bir politika olarak bozkır kavimlerini birbirine düşürmeyi seçen Çin, Tunghular'ı Hunlar'a karşı sık sık kullanmaktan çekinmemiştir. Sonunda bu durum Tunghular'ın bölünmesine neden olmuştur.

WUHUANLAR

Tunghular'dan doğan bir budundur. Mete ve Hun korkusuyula uzun süre Wuhuan Dağları'nda gizlendikleri bilinmektedir. Hunlar'ın zayıflaması ile kendilerini göstermeye başladılar. Hunlar sık sık Wuhuanlar'a saldırır, kadınlarını, çocuklarını ve sürülerini alıp giderlerdi.

Çinliler Wuhuanlar'ı hoş tutup, Hunlar'a karşı kullanmaya çalışmışlar, zaman zaman da bunda başarılı olmuşlardı. Bunun için bir Wuhuan askeri garnizonu bile kurdukları bilinmektedir (MÖ.100 civarı). Kurak mevsimlerde onlara yiyecek yardımı da yaparlardı.

Hunlar güçlü iken ortalıkta pek görünmeyen Wuhuanlar, MÖ.86-74 yıllarında ortaya çıktılar. Hunlar'ın ata mezarlarına saldırıp açtılar ve hakaret ettiler. Hunlar buna çok kızdı. Wuhuanlar'a saldırıp onları büyük yenilgiye uğrattılar. Wuhuanlar'ın iyice ezildiğini gören, ikili oynamayı seven Çin bu fırsatı değerlendirerek sınırlarına yakın yer tutan, bu budunu yok etmeye çalıştı. Saldırıp 6000 Wuhuan'ın başını kesti. Bu durum Wuhuanlar'ın sonu olmadı. Çin'i tanımışlar, akılları başlarına gelmişti ki toparlanıp yeniden Çin'e akınlara başladılar.

SİENBİLER

Milattan sonraki devirlerde Hunlar'a karşı, Çin için çok büyük rol oynayan budundur. Çin ve Tibet'in kuzeyinde yer tutup devlet kurdular. Moğol ırkının yayılmasını sağladılar. MS.91'de Orhun'daki Hun başkentini ele geçirdiler. Sonradan bir kısım Hunlar'la birleşip Toba Devleti'ni kurdular.

Sienbiler de Tunghular'dan ayrılmış bir budundur. Mete Han onları yurtlarından atıp Sienbi Dağı'na sürmüş, bu dağın ismi ile anılır olmuşlardı.

Çin kaynakları küçümseyerek anlatır Sienbiler'i. İlkbaharın üçüncü ayında Lo Irmağı yukarısında toplandıklarını, evlenmek isteyenlerin görücüsüz ve serbest olarak kız seçtiklerini yazar. Düğünlerini de orada yaparlardı. Saçlarını kesip içki içerlerdi.

Aynı kaynaklar onların yetiştirdiği ve Çin'de görülmeyen hayvanlara dikkat çekmiştir. Yaban atı, yaban koyunu, Tuan sığırı (veya Ren Geyiği. Boynuzlarından yay yaparlardı). Ayrıca gergedan da vardı.

Hunlar güçsüz düşünce ortaya çıktılar. (MS.25 civarında...) Hun ilinde görülen büyük kıtlıktan sonra Hun yurduna girdiler. Hunlar'a karşı Çin ile anlaşılabilir. Bu antlaşmaya göre Çin'in teklifi çok dikkat çekicidir.

Çin sanggünü Yun onlara dedi ki: "Hunlar'dan öldürdüğünüzün başını bize getirin. Bedelini altın olarak alın."

Sienbiler bunu yapmış ve Çin'den çok miktarda ödül almışlardır.

Sienbiler Hunlar'ı batıya ittiler. MS.86-106 sıralarında Hunlar, Sienbiler'in baskısı ile Orhun'u terk ettiler.

WUSUNLAR

Tanrı Dağları'nın doğusundaki bozkırlarda yaşıyorlardı. İlk yerleşim yerlerinin Beşbalıç civarı olduğu iddiası da vardır. Bi-

lindiği kadarı ile yurtları Yüeciler'le aynı bölgedeydi. Bu bölgeye sıra ile sahip olmuşlardı. MÖ.3. yüzyılda Yüeciler'in baskısı ile bölgeden uzaklaştılar.

Çin kaynakları göçer olduklarını özellikle belirtmiştir. Hayvancılık yapar, sürülerinin ardında otlakları ve su boylarını gezlerdi. Yaşantıları Hunlar'a benzerdi. Yüz binden fazla savaşçıları vardı. Mete Han'ın ordusu Loulan'dan sonra Wusunlar'a ulaştığında, Hunlar'ın buyruğunda yaşamayı kabul etmişler ve uzun bir zaman batıda küçük bir devlet olarak kalmışlardı.

Çin kaynaklarına göre: "Çobandırlar. Kentleri yoktur. Tarım bilmezler. Adetleri Hunlar'a benzer. Çadırları, keçeleri ve kıyımları vardır. Çok sayıda güçlü atlara sahiptirler. Yeşil gözlü ve kızıl saçlıdırlar."

TİBELLİLER

Orta Asya'nın kuzeybatısında yer tutmuşlardı. Batıdan Çin'e giden yol üzerindeydiler. Dağlık bölgelerde yaşarlardı. Bir süre Hunlar'la karışık yaşamışlardı. Koyuncu Tibetliler grubu dağlarda yaşadılar ve koyun üretimi ile uğraştılar. Çin içine yerleşenler ise tarımla uğraşıp toprağa bağlandılar.

Tibetlilerin anayurdunun Çin'deki Wei Irmağı'nın üzerinde olduğu söylenmektedir. Bu ırmak Hunlar'la karşılaşmalarının sebebi olmuştur. Doğudan batıya bir geçit görevi gören bu ırmak sayesinde Tibetliler Çin içlerine yayılmışlardır.

Tibetliler, köpek ata'ya inanırlardı. Göktürk Hakanı Bilge Kağan'ın, Çin elçisi ile görüşürken "köpek soyundan gelen Tibetliler" tanımını yapması bu nedenledir.

Tibetliler Hunlar'ın aksine ölülerini yakarak da onlardan ayrılırlar. Türklerle kesin inanç ayrılıkları vardı. Bir kısmı zamanla Türkleşecek ve Türkler'e karışacaktır.

TİNG-LİNGLER

Hunlar'ın kuzeyinde yaşıyorlardı. Yenisey'den, Selenge'ye kadar uzanan sahada, Sayan sıradağlarının eteklerine dağılmışlardı. Yenisey boylarında yaşayan Ch'i-ku (Kırgız) halkıyla ilişkiydiler. Onların batısında, Altay eteklerinde Yueh-shieh (Kıpçaklar) yaşıyordu.

MÖ.5. yüzyılda isimleri Türk Töles boyları ile birlikte geçer. "Töles" genel bir addir. Türk budundurlar. Töles tanımı, Çin kaynaklarında teşkilatlanmamış Türk boyları için kullanılmıştır. Çin kaynakları elli Töles (veya Tölös) boyundan söz etmektedir.

Ting-lingler Mete Han'ın üzerlerine yaptığı akının ardından buyruğuna girmişlerdi. Daha sonra Hunlar'ın zayıflaması ile başkaldırdılar. Batıya yürüyen Çiçi Han zamanında ise büyük darbe yediler.

MÖ.63'ten sonra Hunlar zayıfladığı için Hun yurduna sık sık akın yaptıkları bilinmektedir.

BOMALAR

Kim oldukları pek çözülemeyen, kaynaklarda açıkça anlatılmayan bir budundur. Sayan-Altay dağlarının eteklerinde, kuzey kesimlerinde yaşadıkları bilinmektedir.

İğne yapraklı ormanlarla kaplı dağlar arasında yaşamayı seviyorlardı. Orman budunuydular.

At yetiştirirlerdi. Atları benekliydi. Boma, "Benekli at" anlamına geliyordu ve adları da bundan dolayıldı. Evleri ağaçtandı. 30.000 savaşıları olduğu yazıldı kayıtlarda.

SAKALAR (İSKİTLER)

Yabancı tarihçilerin İskitler genel adıyla andığı federasyon, uzun bir zaman Tanrı Dağları'ndan Hazar Denizi'ne kadar uza-

nan bölgede yaşayan ve birlik halinde görülen kavimler topluluğudur. O bölgede kurulan birliğe genel bir ad olarak İskit adı verilmiştir. Oysa biz bu topluluğun ana unsurunun ve yöneticilerinin Saka Türkleri olduğunu biliyoruz.

Sakalar, MÖ.8. yüzyılın ortalarından itibaren Kimmerler'i yerlerinden sürerek Karadeniz'in kuzeyindeki sahayı ele geçirdiler. Atlı göçebelereydi. Yunan tarihçisi Herodot, Sakalardan "Saca" adıyla söz etmektedir. Yunan kaynakları Yayık ile Tuna arasında yaşayanlara genelde İskit adını vermiştir. İran kaynaklarında da "Saka" adı geçer.

Kuzeylerinde Fin kavimleri ve Slavlar yaşıyordu.

Daha çok konfederasyon şeklinde teşkilatlanmışlardı. Saka toplulukları arasında sıkı bağ yoktu. Yalnızca güçlü bir lidere sahip oldukları dönemlerde birleşmişler, komşu kavimleri yönetimleri altına almışlardır. Onlarla büyük mücadeleler yaşamışlardır. Bu mücadelelerin en önemlisi İranlıların Efrasyab adını verdikleri Saka Hanı Alp Er Tunga ile İran Hükümdarı Kyros (Keyhusrev) arasında geçmiştir.

İran'la olan mücadeleleri yalnızca doğuda değil, zaman zaman batıda da sürmüştür. Zamanın en büyük ordusunu kuran İran Pers Hükümdarı Darius, İstanbul Boğazı'nı geçmiş, Balkanlardan kuzeye yönelmiş, Tuna'yı da aştıktan sonra Saka hâkimiyetindeki topraklara girmiştir. Sakalar Turan savaş taktiği ile Pers ordusunu yıpratın saldırılar yapmış, geri dönmeye çalışan Persleri ağır yenilgiye uğratmıştır.

Makedonyalı Büyük İskender'in MÖ.329'da Sirderya (Seyhun Irmağı) ötelere ilerlediği sıralarda Sakaların Soğdiyana ve Sirderya'nın ötesinde Isıg Göl civarında yaşadıkları bilinmektedir.

Çin tarihçileri Sakaları değişik kaynaklarda Sai ve Sai Wang olarak anmıştır.

MÖ.2. yüzyıldan itibaren doğudan Sarmatlar'ın, batıdan da Gotların baskısına dayanamayarak yavaş yavaş tarihten çekilmişlerdir.

Atlı göçebeler oldukları, birinci derecede sığır, ikinci sırada at besledikleri bildirilmiştir. Kaynaklarda, iyi savaşçı oldukları için olsa gerek savaşta kaba ve vahşi oldukları yazılmıştır. Genel bir göçebe özelliği olarak araba evler kullanmışlardır.

Kültürlerinde süt çok önemliydi. Özellikle at sütü... Sütü çalkamış ve yağını almışlardır. Kölelerini kör ettikleri ve süt çalkalamakta kullandıkları yazılmıştır ki abartılı bir anlatımdır.

Sakaların asıl anayurtları Fergana Bölgesi'nin özellikle dağlık bölgeleridir. Bazı araştırmacılar Sirderya'nın ötesinde de yaşadıklarından söz ederler.

Hunlar'ın, Sakalar'ı etkilemesinden söz edecek olursak: Mete Han ve sonrasında oğlu Kiok Han'ın Yüeciler'i sürmesi, onların da Sakalar'ı yurtlarından etmesine sebep olmuştu. Orta Asya'da kavimler göçü haline gelen bu olayla, pek çok budun yerinden oynamıştır. Yalnız Orta Asya'yı değil daha uzakları, batıdaki kavimleri etkisi altına almıştır bu göç.

Yüeci baskısı ile önce batıya geçen Sakaların, MÖ.150-100 yıllarında Hindistan'a indikleri bilinmektedir.

MASSAGETLER

Batı Asya'da, İran'ın kuzeyinde, Hazar Denizi ile Aral Gölü'nün doğusundaki ovalarda yaşıyorlardı. Alan ve Khorezm İrani ırklarla karıştıkları, ana menşe itibari ile Türk olabilecekleri hakkında görüşler bulunmaktadır. İndo-Cermen ırkından oldukları da iddia edilmiştir.

Makedonyalı İskender'in kuzeybatı Hindistan seferi sırasında adı geçen bir kentin adı Massaga idi. Herodot Massagetler'in Saka halklarından olmadığını iddia eder. Kaynaklarda, MÖ.530

yılında Kyros'un seferi ile adları, Sakaların kadın Hanı Tomris Hatun'un ordusunda yer aldıkları şeklinde anlatılmaktadır.

Tarihçi Strabon, Masseget halkının büyük ve göçebe bir halk olduğunu söylemektedir. Bir kısmının dağlarda, bir kısmının ovalarda, bir kısmının da bataklık ve adalarda yaşadığını yazmıştır.

Yunan kaynakları Massagetler'in balık yakaladıklarını belirtirken, bunların bir kabilesi olarak geçen Apasiakailer'i de Tomashek, "Apa-Saka" yani "Su Sakaları" şeklinde yorumlamıştır. Bu bilgilerden çıkarabileceğimiz sonuç; Massagetler'in, balıkçı, toplayıcı, tam olarak örgütlenememiş ilkel bir Batı-Asya budunu olduklarıdır.

Massagetler ve Yüeciler'i aynı kabul edenler de olmuştur. Bunlardan, Haskins, bu konfederasyonun bir tür Hint-Avrupa dili konuştuğunu ancak MÖ.4. ve 5. yüzyıllarda İran dilinin konuşulup konuşulmadığının bilinmediğini söylemektedir.

Massagetler kaynaklara göre İskender'den sonra birlik olabilmişlerdir. MÖ.328 yılındaki seferinde İskender'e başarıyla karşı koyabilmeleri bunu gösterir. Haskins'e göre, Pers Kralı Kyros'un ölümünden (MÖ.528-530), Bactria Grek Krallığı'nın düşüşüne (MÖ.130) kadar; Batı Türkistan'da en güçlü birlik Massaget Federasyonu'dur. Bunun doğu ucunu Yüeciler, batı ucunu ise Sarmatlar oluşturmaktadır.

Onlar da Mete Han'ın Orta Asya'dan gelen baskısına dayanamayıp güneye ve batıya itildiler. Çünkü Sakaların hemen doğusundaydılar.

Daha sonraları Hazar Denizi kuzeyinde, Alanlarla karışacaklardır.

Kaynakların yazdığına göre, başlangıçta toplayıcıydılar. Balık ve kök yerler, koyun kürkünden elbiseler giyerlerdi. Ural Dağları'ndan altın çıkarırlardı. Bu altın süs eşyası yapımında kullanırdı. Tek kadınla evlilik yaygındı Massagetler'de. Zinanın

cezası ölümdü. Güneşe taptıkları bilinmektedir. Yaşlıları kurban ettikleri sonra da onları pişirip yedikleri, bunu bir dini ritüel olarak kullandıkları bazı kaynaklarda geçse de pek inandırıcı değildir.

SARMATLAR

Pers kaynakları, ardından Roma devri kaynakları bu kavimden nedense çok geç söz etmemektedirler. Sakaların buyruğunda yaşadıkları için onlardan ayrı düşünülmedikleri görüşü yaygındır.

Heredot, Don Irmağı doğusunda yaşadıklarını söyler (Sauromatae). Ona göre İskit dili konuşmaktadırlar. Başka bir görüşe göre de Don Nehri (Tanais) ötesinde yaşıyorlardı. Haskins, Sarmataeler'in MÖ.345 yılına kadar Don Nehri'ni geçemediklerini iddia eder. Sakalar güçten düştüğünde kalabalıklaşmış ve güçlenmişler, Türkistan'ın kuzeyini tutmuşlardır.

MÖ.2. yüzyılda batıya yöneldiler. Keltler'le birlikte hareket ettiler. Yüceçiler'in göçünde, önlerinden kaçanlar onları da batıya sürdüler. Yaşadıkları yer Sarmatia adını aldı. Hazar Denizi'nin çevresinde, Kafkaslardan Volga'ya kadar olan bölge...

Heredot onları Amazonlar'la akraba olarak tanımlamaktadır fakat iddiası pek akılcı değildir. Roma kaynakları ise onlardan İran kökenli olarak söz etmiştir.

Kadınlara çok saygı duyulurdu. Kadınları, erkekler gibi giyinir, ata biner, onlarla ya da yalnız olarak savaşa giderlerdi. Tahta bile çıkabilirlerdi. Ana ailesi benzeri bir aile yapıları vardı. Bunları yazan kaynakların Amazonların çok etkisinde kaldıkları düşünülmektedir.

Ağırlıklı olarak kılıç ve mızrak kullanırlar, demir levhalı deri zırhlar giyerlerdi. Miğferleri de öküz derisinden yapılmıştı. Demiri işlemeyi bilmezler, oklarını ağaçtan yaparlardı. Uzun

kement kullanmak karakteristik özellikleriydi. Yalnızken korkak, sürü halinde korkunç davrandıkları anlatılmıştır. İnsan da yediklerinden de söz eder tarihler. At ve sığır beslerlerdi. Devlet düzenine ulaşabilecek medeniyete ulaşamadılar.

TOHARLAR

Batılı tarihçiler tarafından, biraz da zorlama ile Orta Asya'da, Indo-Cermenler'in öncüleri olarak gösterilirler. Oysa Orta Asya budunlarındandırlar. Yüeciler'in batıya göçleri sırasında adları yayılsa da çok eski çağlardan itibaren Çin kaynaklarında adları geçmeye başlamıştır. Yaşadıkları yer "Ta-hsia" olarak belirtilmiştir.

Ülkeleri Amuderya'nın (Ceyhun Irmağı) güney kıyılarındadır. Surlu ve sursuz kentlerde yaşarlardı. Her kentin kendi başkanı vardı. Gezerek ticaret yaparlardı.

Orduları ve savaş güçleri zayıftı. Savaşçı değillerdi. Yüeciler'in batıya göçü sırasında yenilmişler ve Yüeciler'in boyunduruğuna girmişlerdir.

Yukarıda saydığımız budunların dışında, kaynaklarda adı geçen budunlardan bazılarını sıralayalım:

Hu-chihehler: Mete'nin akın listesinin sonunda yer alan bu budun daha sonraki devirlerde Çiçi Han'a teslim oldular. MÖ.3. Yüzyılda adları kaynaklara girdi. Uygurların ataları olduğu iddia edilir.

Chien-kunlar: Kırgızların ataları sayılırlar. Semerkand Kralığı'nın (Kang-chü) batısında yaşıyorlardı. Hunlar zamanında 30.000 savaşçıları vardı.

Hu-teler: Pamir Yaylası'nın (Tsung-ling) yukarısındaki sıradağların kuzeyinde yaşıyorlardı. Wusunlar'ın kuzey batısındaydılar. Mete Han'a bağlandılar. 10.000 savaşçıları vardı.

ÇILGIN HUNLAR TARİH SAHNESİNDE

“Hunlar’ı tarih sahnesine hazırlayan nedenler incelendiğinde, hiçbir şeyin tesadüf olmadığı görülecektir.”

Atalarımız Çılgın Hunlar’dan söz ederken, birden bire ortaya çıkmış, “Hun” adı ile anılan bir budunla ya da devletle karşılaşmayacağımızı söylemiş ve Hunlar’ın atalarının kaynaklarda geçen adlarına ve tarihlerine kısaca değinmiştik.

Belli bir yol haritası çizgisinde ve zamanın değişken etkisi ile hazırlanarak tarih sahnesinde yerlerini aldı Hunlar.

Zamanın çizgisinde, yine zamanın kuralları ile bir gelişme söz konusuydu. Kısıtlı kaynakların zor aydınlatan ışığında, tahminlerden öteye gidemeyen bir başlangıç tarihi tespit etmemiz bile zordu ki bu tarihin, MÖ.3000 yılları olduğunu kabul ettik.

Böylece günümüzden 5000 yıl öncesinde atalarımızın izine rastladık tarih gerçeğinde.

Belki hayalî, destansı bulunur kimilerince. Belki net verilerle desteklenmeyecek bir tarihtir bu, ancak doğrudur, karşımıza çıkarılacak aksini kanıtlayacak bir şeylerin varlığından da söz edilemediği için...

Hunlar’ı anlatan tek bilgi kaynağımız Çin kaynakları olduğuna göre ve Çin, kendi tarihini, zorlamalarla, efsanelerin, sözlü aktarımların ışığında MÖ.3000 yıllarına taşıdığına göre, bizim de aynı yolu izlememiz yanlış olmasa gerekti. Çünkü Çin tarihi

ile bağlantılı bir tarih, gerçekçi bir Hun tarihi olacaktır. Başka çaremiz de yoktur. Yoksa tarihi kaynaklarla ters düşer eksik bilgiler aktarırız. Tutunmak zorunda olduğumuz kaynaklarla bağımızı kuramayız. Tabii bu bağı destekleyen başka kabullerimiz de olacaktır.

Çin’de, MÖ.1776 yılından itibaren kullanılmaya başlayan yazının, hem o tarihten itibaren yaşananları, hem de geçmişe dair efsaneler karışmış tarihi anlattığını biliyoruz artık. O yıllarda tarihe kayıt düşmeye başlayanlar, adeta geçmiş 1200 yıl öncesine dair duyularını aktarmışlardır kayıtlara. Çok net ve bilinen değildir bilgiler Bunu yaparken, bizim tarihimize de ışık tutmuşlardır.

Atalarımızı tam olarak tanımamız ve anlayabilmemiz için, Hunlar’ın ortaya çıktıkları bu bölgeye, arazi ve toprak yapısına, iklimine ve hayat şartlarına çok ayrıntılı olarak göz atmamız gerekiyor:

Orta Asya kutlu bir yer, kutlu bir tarımdır geleneğimizde. Sürekli söylemlerle ve verilen bilgilerle, Orta Asya kavramı, unutulmaz bir öge olarak hafızalarımıza yerleşmiştir. En küçükten, en büyüğe, bütün Türkler, belki hiç gitmedikleri, hiç görmedikleri anayurdu yüreklerinin bir köşesine, akıllarına yazmışlardır.

Nasıl bir yerdir Orta Asya?

Dört tarafı dağlarla çevrili bir bölgedir.

Kuzey batısını Sayan-Altay Sıradağları kapatmıştır. Bu sıradağlar Orta Asya’yı çok daha soğuk ve nemli ormanlarla kaplı Sibirya’dan ayırır.

Tam orta kısımda, Orta Asya’nın ortasında bir deniz gibi Gobi Çölü uzanır. Neredeyse tam ortadan ikiye bölerek... Uçsuz bucaksız, deniz gibidir. Belki de o nedenle Çinliler “Han-Hai Denizi” adını vermişlerdir.

Çinliler'e göre bu çöle girmek akıl işi değildir, çıkmak ise büyük bir şans ister. Yaşanır bir yer bulmak için günlerce yol almak, yaşamak için, iyi tanımak gerekir.

Atalarımız Hunlar, çılgın oldukları için, Çinliler'in "Yaşanacak yer değil" diyerek kayıt düştükleri bu çölü kullanmayı, bilmişler, zaman zaman varlıklarını sürdürmek için çöle çekilmişler, Çin ile aralarına çölü koyarak korunmuşlardır.

Çin'in doğal olmayan ve yıllarca büyük emeklerle yaptığı "Duvar" sınırına karşılık gibidir Gobi Çölü.

Çöl hiçbir zaman Hunlar'ı korkutmamıştır. Hunlar Gobi Çölü'nün sırlarını, bilinmezlerini çözmüşler, güzergâh edinmişler, iki yanını da yurt tutmuşlardır. Çölün sahibi olmuşlardır. Çölde kendilerince yollar belirleyerek yaşamının yolunu bulmuşlardır. Üstelik arabalar da kullanıyorlardı. Hatta kumda atların çektiği kızaklar...

Çin'e, etkili saldırılar düzenliyorlar, saldırıp sonra Çöl'e çekiyorlardı.

Gobi Çölü'nü geçer geçmez, kendileri ve atları yorgun olacağı için o şekilde Çinliler'le savaşmak istemiyorlardı. Dinlenmek amacı ile Çin sınırlarındaki stratejik bölgelerde ileri karakollar kurdukları bıraktıkları kalıntılardan anlaşılmaktadır. Bu da üstün bir savaş anlayışının ürünü, geçerliliği olan bir taktiktir. İleri üs bölgeleri kurarak burada çetin savaşlara hazırlanmak elbette sonucu etkilemektedir.

Orta Asya, güney doğusundan Yin-shan sıradağları ile sınırlanmıştır. Eteklerindeki ormanlar pek gür olmasa da bol avlar barındırmasa da genelde verimli sayılabilir. Kuzey tarafları ise bozkırla birleşmiştir.

Çinliler'in Huang-ho adını verdiği Sarı Irmak bölgesinden sonra batıya doğru yine geçilmesi zor Alashan Çölü uzanır. Bu çölün güneyinden itibaren de Nan-shan sıradağları yer alır.

Batıda verimli Tun-huang Vadisi, sonra da, Hami Vadisi gelmekte, bunlar kervan yolunun başlangıcını oluşturmaktadır. Tehlikeli ve zor bir yoldur.

İşte sınırlarını çizdiğimiz ve biraz olsun anlatmaya çalıştığımız coğrafya Atalarımız Hunlar'ın yaşadığı coğrafyadır.

Kent hayatı ile göçebe hayat tarzının seçimi çok farklı sonuçlar doğuracaktır. Çünkü kent hayatı yerleşikliği, bir iş bölümünü, buna uygun korunma önlemlerini beraberinde getirir. Eğer kalabalıksanız ve saldırılara karşı koyacak gücünüz varsa, yerleşir, önlemlerinizi alırsınız.

Azınlıktaysanız, bunu bir kez bile denemeniz yok olmanıza sebep olacaktır.

Kentli, planlı yaşamak zorundayken, göçebenin seçimi gündüştür ve olaylara bağlıdır. Hava şartlarının ve doğanın etkisine, çevresel güçlerin yönlendirmelerine açıktır. Göçebe ardında hiçbir şey bırakamaz. Çünkü bıraktığı her şey yağları tarafından yağmalanacak ve yok edilecektir.

Bu nedenle göçebelerde zorunlu olarak taşıma kültürü gelişecek, tekerlek bulunacak, taşıyıcı hatta barınak olarak kullanılan arabaların ihtiyaca uygun planlanması yapılacaktır.

Hunlar gelmiş geçmiş en büyük imparatorluklardan birini bu şartlarda, atın üzerinde kurmuşlardır. Hun imparatorluğu, ayakları yere değmeyenlerin, bir yerde yerleşip kalmayanların devletidir.

Bu devleti kuran ve imparatorluk haline getiren Hunlar'ın en önemli gizemleri güçlü yaylara sahip olmalarıydı. Azınlıkta olmaları, uzaktan savaşmalarını gerektirdiği için çok önemliydi güçlü yaylar. Kendileri de güçlüydüler. Dayanıklıldılar. Çünkü yağlı ve kaliteli hayvansal besinlerle besleniyorlardı.

Hun budunun tamamı savaş talimi yapıyordu. Herkes savaşçı olmak zorundaydı. Buna tamamlayan, uygun ortamda yaşıyorlardı.

Göçebe Hunlar'ın en yakınında, onlardan çok farklı bir hayat tarzını benimseyen Çin vardı ve Çin, göçebelere uzak tutmaya çalışacaktı. Kentli olmanın özelliği bu. Göçebeler ise her zaman Çin'e yakın olmak için çaba göstereceklerdi.

Bu bir ihtiyacın yansımasıdır.

Beylikler halinde yaşayan Çinliler, kuzeylerine düşen budunları tanımaya başladıktan sonra, yerleşik hayatlarına yabancı, göçebe ve barbar belledikleri, içlerine sokmak istemedikleri bu budunlara, itici küçümseyici isimler verdiler. Hu, Ti, İ, Jung, Mo diyerek pek birbirlerinden ayırmadılar onları. Uzun bir dönem de ayrı bellediler. Tipik ayırıcı özelliklerine dikkat etmediler, etmek istemediler. Onlar için yalnızca barbar yabancıydılar.

İlişkilerini sınırlamak onları hiç tanımamak isterlerdi belki, bunu başaramıyorlardı. Çünkü onlar yerleşiktiler, yaşadıkları yerler belliydi. Diğerleri ise göçebe... Tutmak, bulmak, kollamak, önlemek zor oluyordu.

Hunlar'ın, diğer göçebelere farklı olduklarını kanıtlamaları, kendilerini belli etmeleri uzun sürmedi.

Çok uzun bir geçmişten itibaren saflığını koruyan, aynı bölgede komşu olduğu diğer budunlardan karakteristik özellikleri ile ayrılan, savaşçı- göçebe bir budunun, Hunlar'ın varlığı dikkat çekici bir şekilde kaynaklara girmeye başlamıştır ki bu kaynaklar Hun çığırını unutulmaz kılacaklardır.

Hunlar'ın adının duyulmasına sebep olan olayların Çin ile ilişkileri, Çin'e yaptıkları akınlar olduğu gerçeğini kabul etmek zorundayız! Çin tarihi kaynaklarında geçen akınlar atalarımızın bilinmesini, adlarının kayıtlara düşmesini sağlamıştır.

Çin kaynaklarında, önceleri genel bir saldırı ya da rahatsız edici olaylar zinciri içinde ele alınmıştır bu akınlar... Sıradan olaylardır.

Hunlar'ın varlıklarının tanınması ve devlet olma döneminden hemen öncesi önemlidir bizim için. Çıkış çizgisini yakalamalı, neler olduğunu az da olsa anlamaya çalışmalıyız.

Sıralanan bu bilgilerle birlikte atalarımıza ait isimleri telaffuz etme ihtiyacı doğmakta...

Efsanelere dayalı bilgi yığını içinde bu konuda da bir şeyler yazıyor Çin kaynakları. İşaret edilen ilk yönetici atamız, Çonk Ata, Kunvi (Çung-vi) olarak geçiyor. Hemen ardından, söz edilen ise Torunu Kiya Han... Kiya Han'ın oğlu Suni Han'ın 500 kişi ile Huyi boyunu kurduğu da verilen efsanevi bilgiler arasında.

İşte bu Huyi Boyu Hun Devleti'ni kuran Teoman Han'ın boyudur.

Yine Çin kaynaklarında işaret edilen bir gerçek de atalarımız, Hunlar'ın ataları olarak bilinen ilk Hyung-nu'ların hakanları (Tanhular), Türk oldukları kesinlikle kanıtlanan, Tuk-yu (Tu-cu-e) urugundandı. Çin kaynakları Tuk-yu urugunu (Tu-ku/Tu-cüe/Tu-cu-e) Hyung-nu boyundan göstermiştir.

Böylece "Türk" adını ilk söylemi, ilk kaydı çıkıyor karşımıza. İşaret edildiği üzere, soylu yönetici ailenin ası, soy adı olarak ifade edilmektedir.

Yine aynı kaynaklar, Tuk-yu ailesiyle gelecekte Göktürkler'i kuracak olan Aşina ailesinin akraba olduklarını yazarlar.

Böylece Tukyü urugunun yönettiği Hunlar artık bir devlet olarak tarih sahnesine çıkmaya hazırdılar.

ÇILGIN HUNLAR'IN ÇİN'E İLK AKINLARI VE ETKİLERİ

“Hun budun, harekete geçmek için zaman yitirmedi.”

Akın, çılgınların ruhuydu. Bozkırlının göçebe hayatını dingin tutan etmendi. Olmazsa olmaz bir gereklilik, kaçınılmaz bir olguydu.

Akıllı ve teşkilatlı bir budunun, durup dururken akına karar vermesi, kendilerinden çok kalabalık ordulara karşı savaşa girmesi düşünülemez. Elbette bunun geçerli nedenleri vardır. Bozkırın acımasız şartlarında yaşamaya çalışan, henüz birlik kuramamış, devlet olamamış, boylar halinde teşkilatlanmış bir budunun Çin'e akın yapma gereği için şartların oluşması gerekmektedir.

Akın zor ve risklidir. Çıkış bölgesinden itibaren uzun ve meşakkatli bir yol beklemektedir akın yapanları. Çöl aşılacak, arada bulunan budunlardan zarar görmeden geçilecek, ardından geçit vermez dağlardaki tehlikeli geçitler kullanılarak Çin sınırına ulaşılabacaktır.

Uzun süren bu yolculuktan sonra yorgun düşen savaşçıların, savaşacak gücü yeniden elde edebilmeleri için uygun bir konak yerinde gizlenmeleri ve dinlenmeleri gereklidir. Bu da tehlikeli bir aşamadır. Pusuya düşme, dinlenirken kuşatılma ihtimali her zaman vardır.

Ayrıca başka bir tehlike de geride bıraktıkları üzerindedir. Savaşçıları uzaklaşan boy topluluğu, aniden saldıracak yağlılara

karşı nasıl savunacaktır kendisini? Obalarının akına uğraması, sürülerinin yağmalanması ihtimali her zaman vardır.

Bu kadar da değildir engeller. Bir çağdan sonra Çin Duvarı vardır karşılarında. Yüksek, korunaklı ve kesintisiz... Sonra kalabalık Çin Orduları...

Bütün bunlar göze alınarak yapılan akının, mutlaka hayati bir gerekçesi olmalıdır. Başka türlü düşünülemez. Bazı yabancı tarihçilerin adeta dillerine doladıkları "yağma" amaçlı keyfi akınlar olması mümkün değildir. Göçebeler, yaşamak için akın yapmaktadırlar.

Kentleşmiş kesimin, tarımsal üretim yapan, eken, biçen, zamanın mucizesi ve ulaşılmazı ipeğin tek üreticisi, etkin olarak kullanıcısı Çin'in, ürettiklerini pazarlar aracılığıyla göçebelere sunması o zaman da mümkündü. Göçebelere de bu pazarlara gelip, ürünlerini değiştirme imkânları vardı. Ellerinde değerli ürünleri de... Fakat Çin, iç içe olmak istemediği, çekindiği göçebelere engeller koyuyordu. Ticarete izin vermiyordu.

Bu engellerin en göze çarpanı kentlerin, yerleşim alanlarının çevresini yüksek duvarlarla çevirmektir ki zamanla Çin Duvarı haline gelecek bu doğal olmayan sınırın ilk örnekleri oluşmaya başlamıştı.

Bozkır, Hunlar'ı beslerdi. Koyunlarını, sığırlarını ve en önemlisi atlarını beslerdi. Çoğalmalarını bu yolla sağlıyorlardı. Devamlılıkları, sürülerinin devamlılığı ile doğru orantılıydı. Refahları ve zenginlikleri de...

Üretken budundu, Hunlar. Ürettikleri yetmediğinde, bozkırın büyük soğuklar, kuraklıklar yaşadığı durumlarda ya da başka ihtiyaçları olduğunda bunları ticaret yoluyla elde etmeyi seçerlerdi. Eğer, sayısal kalabalığına ve göstermelik gücüne güvenen Çin, ticareti yasaklar, engeller çıkarırsa, bir de Hunlar'ı yurtlarından etmeye, otlaklarına el koymaya, onları kendi yurt-

larından sürmeye kalkarsa, karşı koymak, yapılanın karşılığını vermek ve ihtiyaçlarını zorla almak, bunun için de akın, kaçınılmaz bir gereklilik olarak ortaya çıkardı.

Bozkırın cömert olmadığı, otlakların yetmediği, zaman zaman yaşanan ve çok uzun süren kuraklıklar sonucu ortaya çıkan yiyecek açığını kapatma yolu akın olarak görülüyordu. Bu acımasız kuraklıklarda hem sürülerini, hem de insanlarını yitiriyordu bozkırlılar. Hem de büyük miktarlarda. Hunlar'ı güçsüz kılan büyük kuraklıklar, çok acı sonuçlar doğuruyordu ki ilerde bunların örneklerini anlatacağız.

Önceleri, bölgede yaşayan ve Çin'e komşu olan bütün göçebe budunlar için yalnızca ihtiyaçların temini yoluydu akın. Akın olmadan, bozkırlılar hayatlarını sürdüremezlerdi. Laf olsun diye akın yapılmazdı.

Başlangıçtaki Hun akınlarını bu basit sebebe bağlayabiliriz. Devlet olduktan sonra artık akınlar, dediğini yaptırmanın, hükmetmenin bir aracı haline gelecektir. Sözünü tutmayan, vermesi gereken vergileri zamanında ve yeterince ödemeyenin haddi, mutlaka bildirilecektir.

Akın için iki önemli yardımcısı vardır Hunlar'ın.

At, akındaki en büyük destektir.

Sonra da güçlü, uzun menzilli birleşik yay...

Çılgın Hunlar'ın, atları da çılgındı, yayları da... O coğrafyada olmaları gerektiğince...

Bir millerin yaşama gücü, onun kültüründeki sağlam öğelerin üzerine inşa edilebilir. At kültürü, Hun kültürünün temel taşlarından ve en önemlisidir. O nedenle ata sahip çıkmıştır Hun.

Bütün hayvanları sevmiştir göçebeler. Çünkü onlarla iç içe dirlers. Bu hayvanlar içinde birine, ata, varlıklarını borçlu olduk-

ları için, onu bir başka sevmişlerdir. At adeta vücutlarının bir uzvu, ayrılamaz bir parçası haline gelmiştir. Hun budunun ekonomisine, sosyal hayatına, savaşçılığına ve inançlarına eşlik etmiştir, at. Destansı varlıktır. Destanlar yazan kahramandır. Büyük bir kahraman...

Çılgın Hunlar'ın, bozkırı alabildiğine dolduran at sürüleri vardı.

Atın her şeyinden yararlanırdı Hunlar. Gücü ve savaşta kullanımını dışında, etinden, sütünden, derisinden... Ayrıca dini inanlarının gereği adak kurbanlarının ana unsurudur.

Acunun en iyi, en dayanıklı, en cins atlarıdır Hun atları. Gösterişli değildirler fakat en uzun koşan, en hızlı koşan, en zor ortamlarda yaşayabilen... Üzerindeki çılgınla birlikte yorulmak bilmeyen, onunla birlikte savaşan...

Yas törenlerinde, uçmağa varan yiğitlerin yoğ törenlerinde¹⁷ ayrı bir yeri vardır atın. Yiğide eşlik eder, kutlu yolculuğunda. Kurbanlık en iyi, en geçerli hayvandır. Kuyruğu "Tuğ" edilen bir kutsallıkta...

Hun'un çılgınlık aracıdır at!

Çin'e akın yapmak için mutlaka at gereklidir. Başkaları için geçilemez olan Gobi Çölü, at sayesinde geçilir olmuştur Hun'a.

Hun budunlar, Çin'in kuzeyindedir. Arada Çinliler'in "Junglar" olarak adlandırdıkları budunlar vardır. Dağlı budunlardır ve bozkırlı Hunlar'la kentli Çinliler'in doğrudan komşu olmalarına engeldirler. Bilinmeyen bir nedenle, belki de bozkırı kurtan bir kuraklıktan sonra, Junglar'ı da aşarak, Çin'e akınlar yapmıştır Hunlar'ın ataları.

---

¹⁷ Yoğ Töreni: Eski Türklerin ölüleri için yaptıkları yas töreni.

Tarihlerin MÖ.934-910 işaret ettiği zaman dilimi, devlet halinde ve düzenli Hun akınlarının başladığı ve etkili olduğu dönemleri işaret etmektedir Çin kaynaklarında. Zaman zaman yapılan rastgele yağma akınları da söz konusudur. Kaynaklarda ifade edilen adlandırma ile o zamanlar Hunlar'ın atalarına verilen adla, "Hyen-yun Akınları" ile Çılgın Hunlar, Çin tarihine ağırlıklarını koymaya, kendilerini fark ettirmeye başlamışlardır.

Çin kaynakları, bu akınları yapan Hunlar'ı anlatırken, kendi tarihlerini de yazmaktadırlar farkında olmadan.

Kaynaklar, bu akınların büyüklüğünden ve kalabalık olmasından söz eder. Bu da boyların birlikte hareket ettiğini ortaya çıkarır. Güçlü akınlar yapacak kadar kalabalık orduları başka türlü açıklayamayız.

Bozkırda birlik kurmak kolay değildir. Boyları bir araya getirmek için hem çok akıllı ve güçlü bir lider çıkmalıdır ortaya hem de bunu sağlayacak önemli gelişmeler olmalıdır. Ne bu gelişmelerden ne de liderden uzun bir zaman söz etmez Çin kaynakları. Sürülerini beslemek zorunda olan göçebelerin otlak sıkıntısında olmaları belki bir sebeptir. Ancak çok daha önemli sebepler olması gerekmektedir bu birliği sağlamak için.

Çılgın Hunlar'ın bu ilk güçlü ve düzenli akınlarından söz eden Çin kaynaklarının bir kısmı MÖ.9. yüzyıla ait tarihi nitelikten çok edebi parçalar ve şiirlerdir. Bunların bazılarında Hunlar, "gururlu ve yüce" olarak anlatılmaktadır. Demek ki akını yapanlar, Çin köylülerini bir dertten kurtarmışlardır. Yoksa neden övsünler kuzeyden gelen yabancıları?

Bazılarında ise "öfkeli köleler" olarak hakir görülürler. Çekilen acılar ve kayıplar anlatılır. Yazanın duygularına ve o zamanki keyfine göredir bilgiler.

Bir örnek:

“Çou İmparatoru Hsüan yeni bir ordu kurdu. Hyen-yunlar’a karşı akına geçti. Ötelere itildiler!” diye yazarken aynı döneme ait ağıtlardan biri...

“Ne evimiz kaldı ne de yurdumuz.

Bu Hyen-yunlar’ın yüzünden.

Bunlara karşı önlem alınmadı

Niçin engel olunmadı?” demektedir.

En eskilerinden biri olan ve MÖ.822 yılına denk gelen bir şiirde ise Hunlar’ın öfke ile saldırısından söz edilir. Çinliler’in, Hunlar’ı yendiklerinden ve sürdüklerinden dem vurulur. Taraflı bir bilgidir. Güçlü atların üzerinde, etkin silahlarla gelen atalarımızın, o zamanki ağır ve hantal Çin orduları tarafından sürülmesi söz konusu bile olamaz. Muhtemel gerçek, Hunlar bu akında alacaklarını almışlar ve Junglar’ın kuzeyine doğru çekilmişlerdir. Çinliler’in onları izlemesi bile mümkün olmamıştır.

Aynı zamanlarda Çin, hemen sınırları dibindeki, Hunlar’la arasında kalan Junglar’la savaşmaktadır. Yaklaşık beş asır süren bu savaşların sonunda Junglar yenilir ve ikiye ayrılırlar. Büyük kısmı batıya, dağlık, Kukunor Gölü civarına çekilirler. İkinci grubun ise doğuya yöneldiği, Tunghular’a karışarak Kingan Dağları’nı yurt tuttuğu yazılıdır. Bu karışma ile Tunghular güçlenmiştir.

Çin, Junglar’ı sürmüştür. Junglar’ın aradan çekilmesi Çin’e pahalıya patlayacak, onların yerini Hunlar dolduracaklardır.

Dağlı Junglar gitmiş, Bozkırlı Hunlar doğrudan doğruya Çin’le komşu olmuştur.

Tarihte tesadüf olmaz.

Çin kaynaklarında o döneme ait kayıtlarda, Hunlar'la ilgili çok dikkat çekici bir cümle yer almaktadır.

“Çadırlarda yaşıyorlardı. Yılda bir kez toplanıp kararlar alıyorlardı”

Çin kaynaklı bu kısacık notta dikkat edilmesi gereken konu, yılda bir kez yapılan, kararlar alınan toplantılardır.

Düzenli ve kararlar alınabilecek toplantılar, sıradan kalabalıkların işi olamaz. İşte Hunlar'ı devlet kurumunun bilincine ulaştıran mekanizma bu olsa gerektir. Başka hiçbir budun için böylesi bir kayıt yoktur kaynaklarda.

Hunlar'ın ataları, budun olarak birlikte hareket ederek Çin gibi büyük bir devlete, çok kalabalık bir buduna etkili akınlar yapmaya başladılarsa bunun öncesi, bir araya gelme, toparlanma, ordu olma, güçlenme, en azından bir devlet başlangıcı ya da budun birliği haline gelme zamanı gerekmektedir.

Çin kayıtları, bilinen adı ile Teoman Han'a kadar, bir Hun Devleti'nden söz etmez. Oysa akın yapabilecek güce ulaşmak için birlik şarttır.

Bu birlik nasıl bir organizasyondur? Bilemiyoruz.

Akınlar aralıklarla sürmektedir. Artık, Hyung-nu olarak adlandırılan atalarımız, MÖ.800'lü yıllarda, Sarı Irmak (Hoang-ho) kıyılarına dayanmışlardır ki Sarı Irmak Çin için önemli bir sınırdır.

“Hyung-nu” adının Çince karşılığı “Kuzey Barbarları Hanedanı”dır.

Hunlar karşılarında güçlü bir Çin Devleti bulamayacaklardır. Beyliklerden oluşan çok başlı bir sistem, onların işine yaramaktadır.

Zamanın etkin beyliği, sınırları Hunlar'a komşu olan Çou hanedanının yönettiği Çou beyliği, çok sayıda askeri garnizonlar kurarak etkili Hun akınlarına karşı koymaya çalışmaktadır.

MÖ.771 yılından itibaren, batıdan ve kuzeyden gelen güçlü akınlar, önlenemeyecek, bu beyliğin güçsüz düşmesine, yıkılmasına sebep olacaktır. Başka bir derebeyi, Şen, Çüanlar'la birleşerek hücumu geçecek, Çou hükümdarı Yü ve hanedanı yok edilecek, kalanlar ise daha doğuya kaçacaklardır.

Hunlar, Çin'de hanedan değiştirmiş olacaklardır, böylece. Bunun, gelecekte de çok önemli örnekleri ortaya çıkacaktır.

Çin'i etkileyip, kayıtlara geçen bu akınlardan sonra, MÖ.706, 652, 640 yıllarında yapılan büyük akınlardan söz eder Çin kaynakları. Hunlar güçlenmekte, Çin'i etkilemeleri yıllar geçtikçe artmaktadır. Akınlar daha kalabalık, güçlü ve etkili olmaktadır.

Bozkırlıların birliğinde önemli gelişmeler olmalıdır ki bu etki yaratılabilsin!

Dikkate değer, etkili bir başka akın için Çin kaynaklarının verdiği bilgilerle hesaplanan tarih MÖ.569 yılına denk gelmektedir.

Hunlar'ın tarih sahnesine ilk çıkışlarından, yüzyıllar sonrası...

Bu akın da MÖ.569 tarihinden daha önceki tarihlerde yine bir Hun birliğinin olduğu düşüncesine götürecektir bizleri.

Çin kaynaklarında bu akını anlatırken Hunlar'la ilgili tanımlama çok dikkat çekicidir:

"Güçlü yaylara sahip, zırhlı atlılardı. Herkes savaş eğitimi alırdı."

İşte zamanın en aydınlatıcı Hun Savaşçı tanımı budur. Bunu kaydeden Çinli büyük bir gerçeğe işaret ederek bize önemli bilgiler vermekte, bu oldukça güzel açıklama, kısa da olsa çok şeyi anlatmaktadır.

Savaşçı bir budunla karşı karşıyaydı Çinliler. Hunlar, herkesin savaş eğitimi aldığı "ordu-budun" kültürünün temsilcileriydiler. Yaylarının çok güçlü olduğu, kayıtlara geçecek kadar

önemliydi. Zırhları olduğu belirtiliyor, atlı olduklarına dikkat çekiliyordu. Atları da zırhlıydı.

Tam bir çılgın savaşçı tanımı!

Bu dönemde Çin’de hâlâ tek bir devletin olmaması akınları daha etkin ve bozkırlılar için kârlı kılmaktaydı. Kendi askerlerinin tamamını akınlara karşı kullanamayan ve birbirleri ile savaşan beylikler çözüm olarak sınırlarda asker-köylü kolonileri kurmayı seçtiler. Bu aynı zamanda ordu-budun yapısındaki Hunlar’ı taklit etmekten başka bir şey değildi. Köylüler hem ekip biçecekler hem de akınlara karşı koyarak köylerini koruyacaklardı. Ayrıca paralı askerler de vardı yanlarında.

Çin, Çılgın Hunlar’la baş edebilmek için yine onların her şeyini taklit etmekten başka çözüm bulamıyordu.

İşte gelecekte Çin Seddi olacak büyük duvarın ilk örneklerinin yapımı da bu sırada görüldü. Önceleri, köyleri kentleri korumak, akınlara engel olmak, sonraları ise Çinliler ve Çinli olmayanlar arasında gerçek ve değişmeyen bir sınır anlayışı ile yapılmaya başladı ilk duvarlar...

Bu arada Hunlar’la ticaret de geliyordu. Duvarların yakınlıklarında büyük pazarlar kuruluyor, ürünler Çinli ve Çinli olmayanlar arasında takas sistemi ile alınıp satılıyordu.

Çin Seddi, çılgın atalarımızın gücünü ve etkisini anlatmak açısından çok önemlidir. Bundan önce, atalarımızın Çin’de reform niteliğinde değişikliklere olan etkisini görmeliyiz.

Evet, Hun çılgınlığı Çin’e çok şey öğretmiştir. Daha önce yazının bulunmasından ve kullanılmasından söz ederken “Tarihimizi öğrenmeyi Çinliler’e borçluyuz!” demiştik. Şimdi ise şunu gururla yazacağız.

“Çinliler tarihlerini ve devlet anlayışlarını Hunlar’a borçludurlar!”

Hunlar Çin’i değiştirdiler. Yaptıkları akınlarla, ticaretle, gelişen ilişkilerle onların gelişmesine yardımcı oldular. Çin’de ordu, silah ve elbise reformu Hunlar’ın sayesinde gerçekleşti. Çin’in bu kaçınılmaz değişime çok ihtiyacı vardı.

Çin’de, o zamana dek hâkim görüş olan Konfüçyanist felsefeye göre gelenekçilik önemliydi. Bu gelenekçilik yaşıttan, giyime, silahlara kadar kendisini gösteriyordu. MÖ.4. yüzyıldan itibaren değişim başladı. Çünkü başka çareleri yoktu.

Çin elbiseleri uzun, ince ve genelde ipek... Üstelik pantolon kullanımını yaygın değil. Bunlarla ata binildiğini ve savaşıldığını düşünün...

Çin ordu yapısında atlı bireysel savaşçılar yerine “savaş arabaları” ve yaya askerler kullanılırdı. MÖ.1450-1050 yılları aralığında etkili olarak kullanıldı savaş arabaları. Daha önce yaya olarak savaşan askerler, at kültürünün Çin’e girmeye başlaması ile bir gelişme unsuru olarak iki tekerlekli arabaları ordu sistemlerine dâhil ettiler. Savaş arabalarını ilk kullanan beylikler, diğerleri üstünde baskı oluşturmakta gecikmediler. Şang hanedanı üstünlüğünü buna borçluydu.

Bu arabalardan söz edelim:

Ağır ve hantal olan Çin savaş arabalarında üç savaşçı yer alırdı. Ortada duran asker arabayı sürer, sağdaki mızrak kullanır, soldaki ise yay kullanırdı. Her arabanın ardınca yetmiş iki yaya asker yürürdü. Onların ardında da yine yirmi beş askerlik artçı birlik gelirdi. Böylece her savaş arabası yüz askerlik bir birliğe tekabül ederdi. Büyük bir Çin beyliği bin arabalık bir orduya sahipti. Daha büyük beyliklerin ise üç bin arabalık orduları vardı.

Çin askerleri miğfer olarak başlangıçta deri şapkalar kullandılar. Miğfer ve zırh hakkındaki gelişmeleri de Hunlar'a borçluydular.

Çou beyliğinin ortadan kalkmasından sonra Kuzey Çin'de çok sayıda beylik çıkmıştır ortaya. Birbirleri ile sürekli savaşan bu beyliklerin sayısı gittikçe azalacak ve on dörde inecektir.

MÖ.481-256 arasındaki bu döneme "Savaşçı Beylikler Çağı" adı verilmiştir.

Hunlar'ın, bu devirlere ait kayıtlarda, Hyung-nu adı ile ilk kez MÖ.318'de Kuzey Şansi'de bir savaşla ilgili olarak anıldığı görülmektedir.

Çin'de MÖ.4. yüzyılın ortalarından itibaren ilk atlı birlikler kurulmaya başlandı. Özellikle Kuzeyde, Hunlar'la yakın temasta bulunan beyliklerde hızla yayıldı. Aynı zamanda Hun savaşçılarının giysileri de taklit edilmeye başlandı.

Bu konudaki belgeler aynen şöyle yazmaktadır.

"Cao Beyliği'nin kralı Wu Ling (MÖ.325-298) devletindeki geleneği değiştirdi. Çin çerileri, Hunlar'ın giydikleri elbiseleri giymeye başladılar. Pantolon, kısa, tokalı ceketler ve ayaklarına çizmeler... Ayrıca ordusunda atlı ve yay kullanan birlikler oluştu!"

Bakın Hun çılgınlarının yaptıklarına. Bir yandan Çinliler'i korunma amaçlı duvar inşaatı ile meşgul ederken, öte yandan ordu, silah ve elbise reformu ile kendilerine benzetmeye başladılar.

Atlı birliklerin kurulması Çin'de yeni bir sorunu ortaya çıkardı.

Çin’de at çok azdı. Yeni ordu kuruluşunda gereken atları yine Hunlar sattılar Çin’e. Çin askerleri at üzerinde savaşmayı, yay kullanmayı bilmiyorlardı. Bunu da Çin’de yaşayan Hunlar öğrettiler.

Çinliler şu soruyu sordular kendilerine:

“Köklü bir devlet, kalabalık bir budun olduğumuz halde, neden sayıca çok az göçebelere karşı zafer kazanamıyoruz?”

Cevap:

“Çin’in iklimi ve şartları Orta Asya bozkırlarından çok farklıdır. Çinliler bozkırda yaşayamayacakları gibi, savaşmakta da zorlanmaktadırlar. Ayrıca atları, silahları ve giysileri bozkır savaşlarına uygun değildir”

O halde!

“Değişmek zorundadırlar!”

Artık bir şeylerin zamanı gelmiş, tarih değişmeye başlamıştır!

MÖ.3. yüzyıldan itibaren Hunlar’ın Çin üzerine saldırıları gittikçe yoğunlaştı. Bu çılgın saldırılara karşı alınacak önlemler Shan-si’deki beyliğin başkomutanı Li Mu şöyle dillendirdi.

“Hunlar devletimizin sınırlarından içeri girer ve yağmalamaya başlarsa, hemen kışlanıza dönün ve duvarların ardına geçerek savunma hattına çekilin! Kimse esir almaya kalkmayacak. Esir alanı idam ederim!”

Bu sistem Çin ordusunda kayıp vermemeyi sağlamış, ancak hoş karşılanmamıştı. Buyruğu veren Li Mu istifa etmek zorunda bırakıldı. Onun yerine gelen komutan bu taktiği uygulamayarak o kadar çok zayıf verdi ki Li Mu’nun değeri anlaşıldı ve göreve iade edildi.

Çin çerileri, Çılgın Hunlar saldırıya geçince hemen duvarın arkasına geçiyorlar, gizleniyorlar ve saldırının geçmesini bekliyorlardı. Hunlar işlerini görüp gittikten sonra ise birer kahra-

man edasıyla saklandıkları yerlerden çıkarak, yeniden sınırlarını koruma görevine dönüyorlardı.

Nasıl bir korumaysa?

Oysa Hunlar çok kalabalık ordularla inmiyorlardı Çin sınırına. Küçük gruplar halinde geliyorlar yıldırım hızıyla baskınlar düzenliyorlardı. Akınların özü de buydu. Azınlıkta olan Hun birlikleri uzaktan güçlü yayları ile ok yağdırıp bir anda ortadan kayboluyorlardı.

Bu şekilde saklanarak geçen süreden sonra Çinliler karşı koymanın zamanının geldiğini düşündüler ki, Çin kaynaklarının anlattığına göre, Li Mu büyük bir ordu kurdu 1300 savaş arabası, 13.000 atlı, 50.000 “yüz altın savaşçısı¹⁸” ve 100.000 seçme okçudan oluşan ordu ile Hun ordusunu kuşattı ve yendi.

Bu yenilgiden sonra Hunlar bozkırda üstünlüğü yitirdi, bir zaman için...

Bu bilgiye inanmak zor. Ağır arabalarla Hun savaşçılarını kuşatmanın, yenmenin mümkün olacağı düşünülemez. Böylesi büyük bir ordu harekete geçince, Hunlar geri çekilmiş, iaşesi ve bir arada tutulması çok pahalıya patlayan ve uzun ömürlü olmayan bu ordunun dağıtılması için geçecek zamanı beklemişlerdir. Bu da bir zafer anlamında hoş bulunmuştur Çin tarihçilerince. Ki duvarlar ardına saklanmayı görev bilen zihniyet için bu büyük bir zafer sayılabilir.

Bundan kısa bir süre sonra Cao hanedanı yerini Ch'in hanedanına bıraktı (MÖ.226). Ch'in hükümdarlığı, beş yıl içinde Çin'e adını vererek bütün Çin'i birleştirdi.

---

¹⁸ Yüz altın Savaşçısı: Bazı tarihçilere göre karşı tarafın kumandanlarından esir alıp 100 altınla ödüllendirilen, bazılarına göre ise 100 altın karşılığı askere alınan iyi ve seçkin Çin askerleri.

DİKKAT ÇEKİCİ TARİHLER...

"Tarihi anlamak için, zaman bütünlüğü içinde incelemek gerekir."

Epeyce mesafe aldık! Zaman yolculuğunda ilerledikçe, kaynaklarda Hunlar hakkındaki bilgiler artıyor. Çin kaynakları, atalarımızdan daha sık söz etmeye başladılar.

Bu bir zorunluluktur. Çünkü MÖ.3. yüzyıla gelindiğinde Hunlar Gobi Çölü'nün tamamından, Sibiryaya taygalarına kadar bütün bozkırın sahibiydiler. Devlet olma yolunda ilerliyorlardı. Birlik ruhu yayılmıştı. Yine boy beyleri etkindi ancak başta daha güçlü bir reisin varlığı söz konusu olmalıydı.

MÖ.300 yıllarından ve ondan sonrasında söz etmeye başlayacağız artık. Hun Devleti'nin kuruluşuna giden olaylardan, günümüzden 2500 yıl önceki Türk varlığından...

Çılgın atalarımız tarafından kurulan büyük imparatorluğun kuruluşunun ilk adımları acunda duyulmaya başlamıştı. Tarih ve yer Çılgın Hunlar'ın unutulmayacak destanına hazırды.

Bu konuya girmeden önce, yine dünya ve Türk tarihi ile ilgili bazı bilgiler, ilgi çekici tarihler vermek istiyorum. Hem bilinen yanlışları düzeltmek hem de tarih karşılaştırması yapmak tarih bilinci ve algılama açısından yararlı olacaktır. Tarihi bütünlüğü içinde dünyayı tanımalı, olayları karşılaştırmalıyız. O zaman daha iyi fark edebiliriz gerçekleri. Yoksa öğrendiklerimiz, sıradan bilgi yığından öteye geçemez ve birbirine karışır.

Hunlar'ın tarih sahnesini tuttuğu çağların öncesinde, yakınlarında ve aynı çağda neler oldu dünyada? Hangi budunlar yer tuttular yeryüzünde? Neler yaptılar?

Daha öncede belirttiğimiz gibi, devlet kurmakta, yurt edinmekte, diğer budunlara üstünlük sağlamakta ve dünyayı yönetmekte aceleci davranan atalarımız, kayıt tutma konusunda hiç acele etmemişler, Orta Asya'da geniş bir coğrafyada büyük bir imparatorluğun temellerini atmaya başladıkları tarihten tam 900 yıl sonra ilk yazılı belgelerini oluşturmaya başlamışlardır. Dile kolay gelir belki... 900 yıl kendi tarihi kayıtlarına ait düzenli tutulmuş belgeleri yoktur Türk Milleti'nin.

Aynı çağlarda yazının etkin kullanıldığı coğrafyada hâkimiyet kuran bir budunun, böylesi bir eksikliğini akıl almıyor. Bazıların söylediği gibi henüz çözülmeyen ve ortaya çıkmayan bir yazımızın olduğu konusundaki görüşe katılsam ve gönülden inanmak istesem de henüz bir bulgunun olmaması üzüyor beni.

Bunu bir yana bırakalım ve ilginizi çekecek tarihler verelim...

Mısır'da Menes'le başlayan Tinitler devrinin ilk dönemleri için **MÖ.3315-2778** yılları düşünülmektedir tarihe. (Tarihlere dikkat ediniz!).

Mısır Firavunu Khufu'nun yaptırdığı Büyük Piramit ya da bilinen adıyla Keops Piramiti'nin yapıldığı tarihler yaklaşık olarak **MÖ.2550-2560...**

Mısır'da Orta İmparatorluk Çağı **MÖ.2065-1580...**

Mısır'da Yeni İmparatorluk Çağı **MÖ.1580-1085...**

Yine Mısır'da, Pers egemenliğinin tarihi **MÖ.525-403...** Dikkat ederseniz, Hunlar'a oldukça yakın bir zaman! Aynı yıllarda Hunlar'ın Çin'e yaptığı akınlar hız kazanmış ve çok etkili olmaya başlamıştı. Yine yakın zamanlarda atalarımız Sakalar, Persler'le savaşıyorlardı.

Şimdi vereceğim tarih daha da ilginizi çekecek:

Büyük bir imparatorluk kuran ve "Büyük" unvanı alan Makedonyalı İskender, **MÖ.356'**da doğmuş, **MÖ.323'te** ölmüştür.

MÖ.334'de Anadolu'ya geçmiş, **MÖ.331'de** Pers İmparatorluğu'nu yıkmış, **MÖ.326'da** Hindistan'a girmiştir.

Bu yolculuk sırasında Türkler'le tanıştı İskender. Başka tür-lüsü de mümkün değildi. Çünkü yolu üzerinde Türk budunlar yer almaktaydı.

İskender **MÖ.333'te** Mısır'ı işgal etti! Hunlar'ın devlet olma-ya başlamaların çok yakın bir tarih değil mi? Bu tarihten nere-deyse bir asır sonra Mete Han çıkacak ortaya... Bir soru geliyor aklıma. Beni düşündürüyor. Acaba Mete Han, İskender'den ha-berdar mıydı?

Bilmiyoruz!

Yine ilginç bir tarih...

Davut Peygamber'in yaşadığı zamanın, **MÖ.1025-974** yılları arası olduğu tahmin edilmektedir. Yine bir peygamber, Hz. Sü-leyman çağının yaklaşık tarihi, **MÖ.974-931**.

Daha eskilere giderek; Hz. Musa Çağını da yazmalı, tarihçile-rin verdiği tahmini zamanı söylemeliyiz. Hz. Musa'nın **MÖ.2000** yıllarında yaşadığı tahmin edilmektedir. Bu tarih ata-larımız Kimmerler'in ortaya çıkışı ile aynı tarihlere denk gel-mektedir.

Atalarımız Kimmerler'in, Hz. Musa'dan haberdar olduğunu düşünebilmek mümkün mü? Bilmiyoruz.

Hemen ardından Hz. İsa'nın doğumunun milad takviminin başlangıcı olduğunu hatırlatalım.

İslam Peygamberi Hz. Muhammed (SAV), bilindiği gibi 571 yılında doğmuştur. Miladdan sonra...

İlginç tarihlerle dikkatinizi çekmeye, sizi şaşırtmaya devam edeceğim!

Anadolu'da Hitit tarihi **MÖ.1800...**

Hatırlarsanız **MÖ.800'lü** yıllarda atalarımız Kimmerler ve on-ları kovalayan, yine atalarımız Sakalar Anadolu'ya girmiştir. Hi-

titlerden 1000 yıl sonra bugünden de 2800 yıl önce Kimmer Türkleri ve Saka Türkleri Anadolu'daydı. Kimmerler'in, bir Anadolu uygarlığı olan Frigya Devleti'ni ortadan kaldırdıklarını ve Kimmerler'i kovalayan Saka Türkleri'nin Anadolu'daki uzun süreli hâkimiyetini de hatırlatalım.

Daha uzaklara, batıya bir göz atalım:

Helenler'i birleştirme savaşları olarak bilinen ünlü Peloponnes Savaşları'nın tarihi **MÖ.431-404...** Bu, çok ünlü, etkileri önemli bir savaştır. Tarihe dikkat ediniz. Hun akınlarının Çin'i zorladığı tarihlere yakındır.

Yunan filozof Aristo **MÖ.384-322** yıllarında yaşamıştır. Aristo ile hemen hemen aynı dönemlerde varlık gösterdi ve etkin devlet olmaya başladı Hunlar. Acaba, Aristo gibi düşünürleri var mıydı Hunya'da?

Mutlaka vardı. Böylesi büyük bir devletin kendine has felsefesini birileri üretmeliydi. Felsefesiz, sistemsiz devlet olmaz. Belki bir din adamı, Kutlu Gök Eri, bir kam'dı bu kişi.

Başka bir tarih!

Yunanistan'da ünlü Sparta'nın, hani şu ünlü "300 Spartalı" filminde adları geçen Spartalılar'ın ülkesinin, **MÖ.4. yüzyılda** kuruluşunu tamamladığı bilinir. Ünlü Sparta Hunlar'dan uzakta ve yaklaşık iki yüzyıl önce devlet olmuş.

Yine aynı bölgede, Atina'da, Krallar dönemi **MÖ.10. yüzyılda** başlamıştı. Oldukça eski bir tarih. Atalarımız Sakaların devlet olduğu, Asya'nın batısını ellerinde tuttukları zamana yakın bir çağ...

Atina'da ünlü Solon Yasaları'nın tarihi, **MÖ.594...**

Bu tarih çok önemli bir tarih! Dikkate değer... Hunlar'ın çığgın etkinliğinden yaklaşık üç yüz yıl önce "yasa" oluşturan biri çıkmış ortaya. Tabi çok daha eskiden konulmuş, yazılmış ve uygulanmış yasalar da var.

Ünlü Hammurabi Yasaları...

Mezopotamya kökenli bu yasaların tarihi **MÖ.1760...**

Oysa daha önce de söylediğimiz gibi, 600 yılı aşan bir süre yaşayan Hun İmparatorluğu'nun bu zaman diliminde yazılı yasa ihtiyacı olmamıştır.

Etrüskler'in İtalya'da Po Ovası'na girme tarihi **MÖ.7. yüzyıldır**. Anayurdumuza oldukça uzak bir yerde, yine Türk olduğu bilinen bir budun varlık gösteriyor. Tarihe çıkış yılları Kimmer ve Saka göçüne çok yakın. Acaba bu göçün, doğudan gelen bu zorlamanın Etrüsklerin İtalya'ya ulaşmasına katkısı oldu mu?

Roma Kenti'nin **MÖ.753'**de kurulduğu söylenir. Atalarımız Sakaların en parlak devlet yıllarına yakın bir zaman...

Roma ve Kartaca arasındaki savaşlar:

Birinci Kartaca Savaşının tarihi, **MÖ.264-241;**

İkinci Kartaca Savaşı, **MÖ.218-201...**

Eskiçağ'ın en büyük savaşlarından biri sayılan Roma ve Hannibal Yönetimindeki Kartaca arasında yapılan ve Roma'nın ağır yenilgisi ile sona eren Canae Savaşının tarihi **MÖ.216...**

Bu tarihler de çok ilginç. Tam o sıralarda, Hunlar da Çin ile büyük savaşlar yapıyorlardı.

Hunlar: Ata yapışık kavim¹⁹...

Roma ve Kartaca'nın ağırlıklı olarak piyadelerden oluşan bir orduya sahip oldukları biliniyor. Kartacılıkların ordularında fileri kullandığını hatırlayalım.

Asya'ya uzak ve alakasız bir yerden Amerika Kıtası'ndan tarihler vermek istiyorum:

---

¹⁹ Ata yapışık kavim: Atı yaşantılarının ayrılmaz bir yapan atalarımıza tarihçilerin verdiği ad.

Mayalar, Amerikan'ın asıl yerlilerinden olan bu budun, **MÖ.300-MS.1500** yılları arasında hüküm sürdü. Maya medeniyeti adı verilen bugün de hayranlıkla araştırılan oluşumun yükselme döneminin, **MÖ.600** yılları olduğu, kent devletlerinin milattan sonraki yıllarda çöktüğü **900** yıllarına dek günümüzün Orta Amerika'sı ve Meksika'sı sınırları içinde kalan geniş bir alanda yaşadığı biliniyor.

Hunya'ya daha yakın bölgelere çevirelim gözlerimizi.

Persler, İran'a **MÖ.2000'de** hâkim oldular... Bu tarih, Atalarımız Kimmerler'in tarih sahnesine çıkışı ile yakın tarihlere denk geliyor.

Urartular **MÖ.9. yüzyılda** Anadolu'da, Başkent Tuşba (Van) olmak üzere bir devlet kurdular. **MÖ.8. yüzyılda** bu devlet önce Kimmerler'le, sonra da Sakalarla tanıştı.

İlginç değil mi? Hatırlatılmadan daha önce belki dikkatinizi bile çekmeyecek kadar ilginç... İnsan tarihle ilgilenirken, yalnız bir bölgeye, örneğin Orta Asya'ya takılıp kalmamalı. Aynı zamanda dünyanın başka yerlerinde neler olduğunu hatırlayarak öğrenmeli okuduklarını. Böylece çok daha farklı sonuçlara ulaşacağı açıktır.

MÖ.3. yüzyıl Türk tarihi açısından çok önemli bir geleceğin müjdecisidir. Garip bir şekilde, güçlü ve uzun ömürlü, etkili bir devletin ilk temelleri atılmaktadır. Karmakarışık, çok budunlu, kalabalık yağışlarla dolu bir bölgede, iklim olarak sert, meşakkatli, yüzey şekilleri olarak zorlu bir coğrafyada, Hunlar, büyük bir devletin temellerini oluşturarak, tarih sahnesinde adlarını unutulmayacak şekilde yazdırmaya, yazmaya değil, başladılar.

Eşine az rastlanır hakanlar çıkacak, geniş bir coğrafyada, çok sayıda budunu hâkimiyet altına alıp yöneteceklerdir. Üstelik töre ile...

ÇILGIN HUNLAR'A TANIKLIK EDEN MEKÂNLAR

“Kutlu mekânlarımız, güç aldığımız kaynaklardır.”

Yer adları ve özellikleri tarihin doğmasına yardımcı olurlar. Sanki tarih orada başlamalı, o zamanda orada olmalıdır budunlar. Kahramanları, destanları yaşatan, kişileştiren, tamamlayan güçtür mekânlar.

Etkili mekânların varlığı ile tarih zenginleşir. Üstelik duygusal anlamlar kazanır. Sevgi ve özlem, hatırlanır kılar.

Hem yerin hem de Gök'ün etkisi vardır budunların üzerinde. Dağların, ırmakların, göllerin, ormanların da... Yaşanılmalı, benimsenilesi oldukça...

Zaman, varolmanın ilk adımıdır. Hemen ardından mekân, gelir akla. “Ne zaman?” sorusunu “Nerede?” sorusu tamamlar.

“Kim?” sorusunun cevabı bellidir: Çılgın Hunlar...

Zaman hakkında söylenmesi gerekenleri söyledik.

Şimdi Hunlar'ı çılgınlığa taşıyan kutlu mekânlara göz atacağız ki olayları anlatırken fikir sahibi olalım.

İzler taşır mekânlar. Bu izlerle anlatırlar yaşanılanları. Gerçekliği ifade ederler. Her izin ayrı bir sıcaklığı, ayrı bir gücü vardır. Asla inkâr edilemez doğruluğu da... Atların nal izleri,

bozkurtların ayak izleri... Kavga izleri, savaş izleri... Tamgalar, bedizcilerin²⁰ armağanı çizikler...

Çılgın atalarımız 600 yılı aşkın bir zaman dolaştıkları, sahiplendikleri mekânları unutulmaz kıldılar. Öylesine ki hâlâ dilimizde, gönlümüzde...

Şimdi o mekânları anacağız:

ÇİN SEDDİ

Hunlar'ın çılgınlıklarını anlattığımızı göre bu çılgınlığın en büyük tanığı olan, daha önce kısaca değindiğimiz Çin Seddi'nden ayrıntılı olarak söz etmemiz gerekli.

Çin Seddi ya da diğer adlandırması ile Çin Duvarı kendi başına ve başlı başına bir tarih gibidir. Orada üst üste konulan, yüz binlerce Çinli'nin canı, kanı üzerine inşa edilen, Çin Duvarı'nın her taşında, çılgın atalarımızın da izleri bulunmaktadır.

"Çin Seddi", diyerek iki kelime ile tanımladığımız bu gösterişli yapıyı tanımamız, atalarımızın çılgınlığını anlamamıza yardımcı olacaktır. Bir buduna karşı yapılan en büyük engeldir ki bu da o budunun çılgınlığını kanıtlar.

Çok geniş sınırlara sahip bir devletin bir sınırını boydan boya yüksek duvarla örmesi, her geçen gün bu duvarları tahkim etmesi, yükseltmesi, uzatması, nasıl bir etkinin, karşı konulamaz bir korkunun sonucudur? Bunu çok iyi düşünmeli ve anlamaya çalışmalıyız.

Gidip görenler, Çin Duvarı'nın azametli duruşu karşısında şaşkınlıklarını ifade etmektedirler. Bu kadar zamanı, gücü ve

---

²⁰ Bedizci: Ressay.

emeği harcamanın nedenini anlayabilmek için Hunlar'ı iyi tanımak gerekmektedir.

Çünkü bu engel Hunlar'a karşı yapılmıştır.

Zaman zaman kimi tarihçilerin "Çin Duvarı yalnızca Hunlar'a karşı yapılmamıştır. Bütün göçebelere karşı bir sınır olması için ortaya konulmuştur." sözlerini kabul etmek mümkün değildir. Çünkü başlangıcı, yükselmesi ve uzatılması döneminde, Çin sınırlarını zorlayan bir tek budun vardı.

Çılgın Hunlar...

Hunlar, budun olmanın bilincine vardıkları çok eski zamanlardan itibaren birbiri ardına yaptıkları güçlü akınlarla, Çin topraklarında baskıyı artırdılar. Büyük ve etkin bir askeri üstünlüğe sahiptiler. Karşılarına çıkan Çin ordularını daima bozguna uğrattıyorlardı. Aniden ortaya çıkıyor, hızla saldırıyor ve çekiliyorlardı. Durdurulamıyorlardı.

Çin, bu saldırıları önlemek için çareler düşünmekteydi. Bu çarelerden biri de duvar oldu.

MÖ.800'lü yıllara gelinmiş Çin beylikleri aralarında birlik sağlamakta gecikmişlerdi. Birbirleri ile vuruşurken kuzeyden gelen akınlara karşı güçlü ordular çıkaramıyorlardı. Genel ve ortak bir savunma düzeni de kuramamışlardı. Aldıkları önlemler sıradan ve yetersiz kalıyordu. Oysa akınlar bıktırıcı bir etki ile sürüyordu.

Bir dönem, Hun akınlarına karşı koymaları için sınıra asker-köylü kolonileri kurdular. Hun ordu-budun sistemine benzer bir sistem oluşturmak için zorunlu göçle köylüleri sınıra naklettiler. Hem savaşan hem de üreten yerleşim yerleri oluşturmak amacıyla yapıldı bu çalışma. Çünkü beylik askerleri birbirlerine karşı savaşmak için eğitiliyordu. Ordu yapıları da bunun üzerine kurgulanmıştı. Oysa Hun savaş yöntemleri çok farklıydı.

Kurulan kolonilerin, yerinde kalma ve tamamen savunma yapma şartı ile büyük yarar sağlayacağı düşünülüyordu. Başka yerlerden getirilen bu köylüler, hem üretecekler hem de kendilerini koruyacaklardı. Ürettiklerini ve devletin sınırlarını da...

Bu yapılanma yeterince etkili olmamıştır. Gittikçe daha organize ve kalabalık akınlar karşısında yetersiz kalan koloniler, Hunlar'ın daha kısa zamanda daha fazla ürüne ulaşmalarına neden olmuştur. Hunlar Çin koloni sisteminden çok memnundular.

Akınlarla bu yollarda baş edemeyeceğini anlayan Çin, yeni önlemler alma gereği duydu. Savunma duvarları yapma fikri böylece ortaya çıktı. Gelecekte, insan eliyle yapılmış en uzun engel olma özelliği taşıyan Çin Duvarı'nın ilk ilkel hatları oluşmaya başladı.

Çin kaynakları ilk duvar yapımının, MÖ.827-782 yılları arasında, Hunlar'ın ataları olarak anılan Hyen-yunlar'a karşı Taiyüan bölgesinde yapıldığını yazmaktadır. Birbirinden bağımsız yerlerde, gelişigüzel olarak başlamıştı ilk yapılar.

Başlangıçta bir set anlayışında düşünülmemişti duvar.

Önce...

Çin'deki yerel hanedanların yönettiği beylikler, uzun savunma savaşları sırasında, korunmak maksadı ile yerleşim yerleri ve askerî yığınak bölgelerini surlarla çevirmeye başladılar. Kuzeyden ve kuzeybatıdan gelen saldırılara karşı, ilk başlarda yalnızca gözetleme ve ateşle haber ileten işaret kuleleri yapılmıştı. Akın yapanların çok uzaklarda iken görülmeleri, bunun halka haber verilmesi ve önlemler alınabilmesi için...

Elbette bu kadar önlem yetmeyecekti.

İnşa edilen bu kulelerin ve korunma duvarlarının arası yine duvarlarla birleştirilmeye başlandı. Böylece yerleşim yerleri duvar içine alındı.

Bu da yeterli olmadı.

Duvar zaman geçtikçe uzadı ve yükseldi. Birbirleri ile birleştirildi.

Duvarların yapımı genel kabul görerek, "Savaşçı beylikler" çağında sistemli hale geldi. Daha önce yapılmış, yerleşim yerlerinin çevresindeki duvarlarla başladı düzenlemeler. Bu duvarların birleştirilmesi yoluna gidildi.

Duvarlar akıl almaz bir şekilde çekim merkezleri haline geldi. İşaret ve belirleme mekânı olarak kullanılmaya başladı. Çünkü uçsuz bucaksız topraklar üzerinde kendini belli eden bir iz, bir çağrı gibiydi ve insanları çekiyordu. Duvarların yakınında pazarlar kurularak ticaret gelişti. Bu pazarlardan barış zamanlarında Hunlar da yararlanıyor, genelde at satıyorlardı.

Birbirinden bağımsız yerlerde, gelişigüzel olarak başlayan duvarlar, zamanla bütün Çin sınırını tuttu. Böylece Çinliler ile Çinli olmayanlar arasında "sınır" anlayışı da doğmuş oluyordu. Çin, Hunlar'ı sınırlamak isterken çizdiği sınırla kendisini de sınırlıyordu.

Duvar inşaatı gelişerek sürdü. MÖ.350-300 yıllarında yapılan duvarlar, Şensi'nin ortasından geçiyordu. MÖ.307'de Cao hanedanının büyük prensi Wu Ling, Hun atlılarının saldırılarına karşı Yai-men sınır kalesini ve Yin-Shan dağlarını çevreleyen savunma surlarını yaptırmak zorunda kaldı.

Ch'in hanedanı sınırı daha da batıya alarak, Sarı Irmak kıyılarındaki kaleleri de duvarla birleştirdi... Sonraları, Şang, Pei-ti, Ordos duvar içine girdi. Buralar Hun yurdu, Hunlar'ın sürülerini yaydığı otlaklardı. Çin, sınırı aşmış, Hun yurdunu sahip lenmeye çalışmıştı.

Çouları devirerek iktidarı devralan Ch'in hanedarunun ünlü hükümdarı Şihuangdi (M.Ö.247-210) Hun akınlarına karşı sınırlarını büsbütün kapatmak için, surların iç kısımlarını yıktırarak elde ettiği malzeme ile dış surları birbirine bağlamak ve boş yerleri tamamlamak sureti ile meşhur Çin Seddi'nin son duruşunu meydana getirdi.

Duvar, Çin budun için moral kaynağı oldu. Elbette başlangıçta Hunlar için bunun tam tersi bir etki yaptığı inkâr edilemez. Ayrıca duvar yapımı sırasında açılan yollar Çinliler açısından ulaşımı kolaylaştıracak, dağlar düzlenecek, uçurumlar doldurularak sağlanan araziyi değiştirme işleminin savunmaya yararı olacak ve Çin ordusunun kısa zamanda yer değiştirebileceği, sınır boylarında hızlı hareket edebileceği imkânlar hazırlanacaktır.

Ch'in (Çin) Hanedanı İmparatoru Şihuangdi MÖ.214 yılında Çin Duvarı'nı tamamladı. Ch'in hanedanının duvar yapımında, bir kısmı muhalif hanedan mensubu soylular olmak üzere 400 bin işçiyi kullandığı bilinmektedir. O dönemde çok can almış ve duvar çok pahalıya mal olmuştur. Özellikle soyluların ve eski devlet görevlilerinin cezalandırılma yeri olmuştur duvar.

Tamamlama inşaatı doksan yıl boyunca süren ve son şekli verilen duvarın bitiminden sonra ölen Çin imparatorunun cesedi ile birlikte çocuğu olmamış eşleri ve kabrin yapımında çalışan işçiler canlı olarak gömülmüştür temellerine.

Çin Duvarı'nın yüksekliği ortalama 5-10 metredir. Bazı yerlerde ise 15 metreye kadar ulaşmaktadır. Genişliği ise 4-7 metre arasındadır. Bazı yerlerde 9-10 metreye çıkar.

Çin Duvarı'nın üzerinde arazi durumuna göre, 60-100 metrede bir gözetleme kuleleri yapılmıştı. Bu yüksek kulelerde her an ateşlenmeye hazır odun yığınları bulunur, tehlike anında tu-

tuşturulurdu. Bu şekilde kuleden kuleye ateşle işaret verilir, saldırılar duyurulurdu. Buradaki nöbetçiler sürekli uyanık kalmak zorundaydılar.

Çin Seddi, bugün, Moğolistan yüksek ovasının güney kenarı boyunca 6000 km. uzanarak, değişik türden iki doğal görünüm arasında, kesintisiz bir duvar oluşturur.

Çin Duvarı oldukça serbest bir sınır olarak hatırlanır. Çince Adı Vanli-çang çeng (On binlik duvar), Moğolca adı: Çagan Kerme (Ak duvar) olarak anılır.

Çin Duvarı Hun çılgınlarının eseridir dersek yanlış söylemiş olmayız.

Orta Asya Hun tarihinin en etkili mekânıdır Çin Duvarı. İnşasında budun olarak maddi bir katkımız olmasa da, yapılışına sebep olmak anlamındaki katkımızla benimsediğimiz hatta sahiplendiğimiz görkemli bir eserdir.

Resimlerine bakınca bile kendimizi değişik bir âlemde hissederiz. Atalarımız bu yüksek ve uzun duvarın üzerinde savaşlar vermiş, zaman zaman üzerinden aşmış, yıkmış, delmiş ve sahiplenmiş... Sahiplenmiştir çünkü bir dönem, Çin Duvarı'nın bir bölümü Hun Devleti sınırları içinde kalmıştır.

Çin Duvarı'nın inşasını planlayan ve tamamlayan düşünceye hayran olmamak mümkün değildir. Belki Çin'in savunmasına pek katkı sağlamamıştır. Hatta fazla sayıda asker tutma ihtiyacını, korumak için yapılan masrafları ile Çin devlet ekonomisinin uğradığı zararı düşünürsek tam bir fiyaskodur. Onca emeğin ve canın karşılığında bekleneni vermediği, duvarı bir noktadan aşan orduların bir daha durdurulamadığı gerçeği dikkate alındığında, anlamsız ve gereksiz kalsa da, bir işaret olarak dahi çok güzel ve değerlidir Çin Duvarı.

“Buradan sonra Çin toprakları başlıyor! Lütfen gelmeyin! ” tipi yakarmanın anıtlaşmış halidir. Çin’den çok “Türk varlığını” işaret eden, inkâr edilemez bir gerçektir.

Çin Duvarı orada durdukça Hunlar hatırlanacak, Mete Han ve bütün Hun tanhuları anılacaktır.

Değişik zamanlarda yapılmış, sonradan birbirine bağlanarak bütünleştirilmiş surlardan oluşan bu uzun duvarı, “Çin Duvarı” ya da “Çin Surları” adı yerine “Çin Seddi” diye adlandırmanın özel bir anlamı olsa gerek. Bildiğiniz gibi set, sellerin önüne çekilir. Çılgın Hunlar’ın Çin’e yaptığı akınlar o kadar güçlü ve etkindir ki bunları önlemek amacıyla yapılan bir yapının yükleneceği görev gereği “Set” adını alması normaldir. Akın selini durdurmak için, önüne çekilmeye çalışılan, üzerine yüklenen görevi bir türlü başaramayan set...

TANRI DAĞLARI

Tanrı Dağları bir efsanedir Türkler için. Doğal bir anıttır.

Anlatılmaz duygu etkileri ile düşşelleşmiştir. Çin kaynaklarında Chi-lien şeklinde ad verilir büyük dağ ve sıradağlara. Hun dilinde ise “Gök” veya “Tanrı” anlamına gelen kelimeler kullanılmıştır.

Tanrı Dağları... Tien-shan...

Orta Asya’da büyük bir dağ sistemini oluşturan sıradağlar...

Dağdan da öte bir kutlu makam...

Hunlar’a, öncesinde ve sonrasında başka Türk budunlara mekân olan bu dağlar Kansu’nun güneyinde yer almaktadır. Zengin otlaklara, avlalara sahip geniş bir bölgedir.

Uygun alanları yazın yaylak olarak kullanılırdı, kışın kışlak... Kışın ılıman, yazın serin bir iklimi vardı. Hayvan yetiştirmek

için çok uygundu. Üzeri gür ormanlarla kaplıydı ki bu ormanlar ava tutkun Türkler'e bin bir zenginlik sunuyorlardı.

Hunlar Tanrı Dağları'na çok bağlıydılar. Çin baskısı sonucu bu dağları yitirdiklerinde acı ağıtlar yakmışlar, Tanrı Dağları'nı özleyip ağlamışlardır.

Aşağıdaki ağıt Çin kaynaklarında yer almaktadır.

"Tanrı Dağları'nı yitirdik.

Artık altı türlü hayvan ve sığırımız yetişmeyecek.

Bizim olan dağlarımızı yitirdik.

Kadınlarımız, kızlarımız renklerini yitirdiler."

Tanrı Dağları'nda mabetler kurmuşlardır Türkler. Bu mabedlerde kendilerini Gök'e yakın hissetmişlerdir.

Hunlar için kutlu sayılan ve altında adak kurbanlarının keşildiği "Altın Heykel'in" bir dönem Tanrı Dağları üzerindeki bir mabette muhafaza edildiği bilinmektedir. Hsiu-tu Hun Beyliği'nin muhafazasında bulunan ve Hunlar için çok değerli olan bu heykelin daha önceleri, Çin başkenti yakınlarında, Çin'in ortasından geçen Wei Irmağı'nun kuzeyindeki, Yün-yang'da, Kan-ch'üan Mabedi'nde olduğu yazılmaktadır kaynaklarda. Bu bölge önceden Hun yurduydü. Hunlar bu bölgede otururlar, bu heykelin dibinde Gök Tanrı'ya kurban verirlerdi.

Çin hanedanı orada yaşayan Hunlar'ı yendi ve batıya sürdü. Hunlar, heykeli batıya taşıdı. Kan-chou'da yeni bir Kan-ch'üan Mabedi kurdular ("Kan-ch'üan", mabedin özelliğini gösteren genel bir isim olsa gerek). Daha sonra yapılan savaşlarda, Çin sanggünü Ho Ch'ü-ping, Hunlar'ı yenerek bu heykeli ele geçirdi. Türkler'i çok üzen, yüreklerini yakan bu olay hiç unutulmamıştır.

Tanrı Dağları, inandıkları Gök'e açılan bir kapıydı Hunlar için. Uçmağa varan ata ruhlarının ilk durak yeri, yiğit erlerin ulaşmak için seve seve can verdikleri kut.

Tanrı Dağları Türk'ün dağlara tutkun ruhunu yansıtan yüceliktir. Adı hep anılacak, Türk ruhunun simgesi olarak...

TEOMAN KALESİ

Çin kaynakları, Teoman Han'ın ordusunun konak yerlerinden söz ederken "Teoman Kalesi" (Teoman Ch'eng) adı dikkat çekicidir. Sarı Irmak kıvrımının kuzeybatı köşesinde, Orta Asya'ya giden yol üzerinde... Çin sınırında, surlarla çevrili bir konak yeridir.

Yeri, Çin kaynaklarında tarif edilir.

"Wu-yüan ilindeki Ku-yang yerleşim yerinden kuzeye gidilirse, Taşkapı (Shih-men-chang) geçilir. Oradan Kuang-lu Kalesi'ne ulaşılır. O bölgeden kuzeybatıya doğru gidildiğinde Teoman Kalesi'ne varılır."

Büyük ihtimalle, Çin'e ait bir kale, Teoman Han tarafından alınmış, akın yolu üzerinde dinlenme ve konak yeri olarak kullanılmıştır. İkinci bir ihtimal de Teoman Han tarafından inşa ettirildiğidir. Her iki şekilde de Çin kaynaklarına geçecek kadar önemlidir. Adını Hun hakanından aldığına göre onunla özdeşleşecek, bugün bilemediğimiz bir neden olmalıdır. Teoman Tanhu Çin'e akın yapan ordularını, Gobi Çölü'nü geçtikten sonra, burada dinlendirmiştir. Bulunduğu yer itibarıyla geçitleri tutan bir kale olduğu anlatılmıştır kaynaklarda.

Elbette bugün hiçbir iz yoktur bu kaleden. Yaşayan ve yaşayacak olan adı dışında...

ORDOS BÖLGESİ

Sarı Irmak kıvrımının güneyinde, çok önemli bir Hun yurdudur. Verimli otlaklara sahiptir. Çin'in en büyük hedefiydi. Hunlar'ı bu bölgeden atmak, Sarı Irmak'ın kuzeyine sürmek için büyük emek verdiler. Savaşlar yapıldı.

Hunlar, bir dönem buradan sökülüp atılmışlar, Ordos Bölgesi Çin Duvarı içine alınmıştı. Bu da Hunlar'ı çok kızdırmış, Ordos geri alınana kadar akınlar sürmüştür. Bünyesinde barındırdığı otlaklar açısından, Hunlar için çok değerliydi Ordos.

LOULAN BÖLGESİ

Hem Loulan Krallığı'nun hem de Loulan kentinin ayrı bir önemi olmuştur Hun tarihinde. Ele geçirmek ve ondan sonra da elde tutmak için büyük savaşlar verilmiştir. Çin, Loulan'ı Hun hâkimiyetinden almak için oyun üzerine oyun kurmuş, bu bölgedeki budunları Hunlar'a karşı ayaklandırmak amacıyla her türlü yola başvurmuştur.

Loulan, doğudan batıya uzanan ticaret yollarının yüreğidir. Çöllerin ve bataklıkların ortasında yer almıştır. Çin'den batıya giden İpek Yolu Loulan içinden geçer. Kervanlar buradan çıktktan sonra büyük çölleri aşmak zorundadırlar. Bu zorlu yolculuk öncesi ikmal yapılan, su ve yiyecek temin edilebilen son yerdir. Çin açısından önemi büyüktü çünkü batıya doğru yol alan ipek kervanları mutlaka buradan geçmek zorundaydılar. Çin'i batıya bağlayan kapı olarak görülmüştür.

Hunlar'ın verdiği önemle büyük bir ticaret merkezi olmuş, çok sayıda budunun ticaret kolonisine yurtluk etmiştir. Hunlar Loulan'ı bir askeri ileri üs olarak da kullanmışlardır. Buradan alınan vergilerin ve yapılan ticaretin Hun ekonomisine büyük katkısı olmuştur.

KANSU BÖLGESİ

Çin'in hemen yanı başında bir batı kapısıdır. Çinliler buraya Ho-hsi, "Sarı Irmak'ın batısı" derlerdi.

Kansu başlangıçta Yüeciler'in yurduydü. Yüeciler Kansu sayesinde zengin ve güçlü bir budundu. Mete Han Yüeciler'i yenerek sürünce Kansu Hunlar'ın eline geçti. Uzun bir zaman Hun yurdu oldu.

Kansu çok verimli tarım arazilerine sahiptir. Üstelik batıya giden ticaret yolu üzerindedir. Çinliler, Kansu'yu Hunlar'ın elinden almak için çok büyük uğraşlar vermişlerdir. Sonunda bunu başardılar.

FERGANA

Ta-yüan olarak adlandırılır, tarihi Çin kayıtlarında. Bereketli, verimli toprakları vardır. Hun yurdunun batısındadır.

Halkı toprağa bağlı olarak yaşar ve tarımla uğraşırlardı. Pirinç ve buğday ekerlerdi. Fergana'nın üzümü ünlüdür ve bu üzümünden çok güzel şarap yapıldığı bilinmektedir.

Fergana halkının yerleşik bir budun olduğu, duvarlarla çevrili kentlerde, evlerde yaşadığı anlatılır kaynaklarda. Halkı yüz bin civarında olarak belirtilmektedir. Atları ile de ünlüdür Fergana vadisi. "Fergana atları kan terler!" diyen bir deyiş hem destanlara hem de tarihi kaynaklara geçmiştir.

Fergana'nın ünlü atlarının Gök'ten gelen Gök Aygırından (Tien-ma) türediği destanlaşmıştır.

Fergana atlarından söz ettiğimize göre bu destanı anlatmalıyız:

GÖK AYGIRIN DESTANI

"Her anlatıdan bir ışık..."

Atların kökeni ile ilgili bu destan, dilden dile yayılmış, Boz-kır inanç sisteminin gizemli dünyasında, çok önemli bir yeri sahiplenmiştir.

At, kutlu bir yaratıktır. Yeryüzünün en hızlısı, en güzeli... Bütün güzel ve önemli şeyler gibi, köklerinin Gök'te olması kaçınılmazdır eski inanca göre. Hele güçlü, dayanıklı, savaşçı Hun atlarının mutlaka Gök'e dayalı bir tanımı vardır.

Gök'e sunulan en iyi armağan, en kabul gören kurbandır at. O halde Gök'ten gelmiş olmalıdır.

Fergana Vadisinde yüksek, ulu bir dağ vardı. İyiliklerin yüceliğinde, güçlü, gizemli bir dağ... Dağlara tutkulu Hun budun, onun zirvelerine baktığında, görmek istediği nice kut varsa, onları görürdü. Gök'e yakın, bulutlarla özdeşleşen, zirveleri zaman zaman bulutlarda kaybolan bu kutlu dağa sevdalı olmamak mümkün müydü?

Bu kutlu dağın en kutlu bölgelerinde, birbirinden değerli ve verimli otlaklar bulunmaktaydı. Yalnız atların yaşamasına izin verilen, onları besleyen, eğiten ve bir arada kalmalarını sağlayan otlaklar. Çok sayıda at özgürce yaşıyordu. Birbirinden güzel, güçlü ve soyluydu bu atlar.

Beş renkliydiler: Gök, Doru, Ak, Kula, Yağız...

Yakalanmaları mümkün değildi. Ki sıradan erler yanlarına bile yaklaşamazlardı. Yalnız, atlarla dost, atlara tutkun, onlara yapışık Hun budunun erleri başarabilirlerdi bunu. Gerektiğince alırlar ve giderlerdi. Kökü Gök'e dayan budunun erleri, mutlaka Gök kökenli atla dost olmalıydılar.

Garip bir sıra söz konusuydu. Yiğit bir Hun erinin sahibi olacağı at, yiğitlik sırasının geldiğini bilir, kendiliğinden sürüden ayrılır ve düze inerdi.

Er, atı seçerdi, at da eri.

Er atı beklerdi, at da eri...

Birbirlerini tamamlamak için!

Bu dağda yaşayan beş renkli kısraklar bahar gelince ulu dağın zirvesine yakın yamacında durup beklemeye başlardı.

Bekledikleri, Gök Aygırı'ydı. Gök'ten gelecek ve onları dölleyecekti ki soyları bu aygırın soyundan türesin. Birbirinden güçlü, soylu tayları olsun...

Yılda bir kez gelirdi Gök Aygırı. Bütün heybetiyle iner, kısrakları dölleri ve onlarla oynardı.

Rengi Gök rengiydi. Sıradan kişilerin onu görmesi mümkün değildi.

Görevini yaptıktan sonra, ait olduğu yere, Gök'e dönerdi.

Bu aygırdan doğan taylar Gök Tayı diye anılırdı. Çok güçlü ve hızlıydılar. Kan terledikleri bilinirdi. Hunlar'ın atları bu soydan gelen atlardı.

Teoman Han'ı hakanlığında bu atın kanından atlar taşıdı.

Metem Han'a bütün savaşlarında, Gök Aygırı'nın yavruları eşlik etti.

Sonunda Çin, öğrendi bu atların kutunu. Onlara sahip olmak istedi.

Gök Aygırı, bir daha yeryüzüne inmedi.

Destan bu kadar...

hâlâ anlatılır Fergana'da...

Gök Aygırının soyundan gelen taylar, yılda bir kez Gök'e bakar, Gök Aygırının geleceği gün... Ataları olan bu soylu attan bir iz bulunur diye... Oysa o artık Gök'te bir yıldız olmuştur.

Tarihe dönersek...

Çin İmparatoru Wu (MÖ.140-86) bu atların varlığını, oraya yolculuk yapan Çin elçisi Chang Chien'den duyunca, Hunlar'la baş edebilmek için böylesi atlara ihtiyacı olduğunu fark etti. Bir elçi ile ipek ve çok sayıda altın göndererek Fergana Krallığı'ndan bu atlardan istedi.

Fergana Kralı Çin'in çok uzak olduğunu düşündü. Korkmasına gerek yoktu. Oysa Hunlar yakındaydılar. Hunlar'dan çekindiği için atları göndermedi Çin'e. Bunun üzerine elçi krala hakaret etti. Kral da elçiyi öldürtüp getirdiklerine el koydu.

Fergana atlarını mutlaka isteyen ve Hunlar'la baş etmenin tek çaresi gören Çin imparatoru, yalnızca bu atları elde etmek için, büyük bir ordu kurdu. Başına ünlü Çinli, sanggün Li Kuang-li getirildi. Çin ordusu Fergana'ya yürüdü.

Bu akın dört yıldan uzun sürdü. Çin sanggünü Fergana Kralı Mu-kua'yı yendi ve öldürdü. Ancak 3000 kadar at toplayarak Çin'e götürdü. Güya bu atlara binecek olan Çinli çeriler Hunlar'a karşı daha başarılı olacaklardı.

Oysa kut çoktan bozulmuştu.

TARIM IRMAĞI

Türkistan'a hayat veren ırmaktır. İki kaynağı vardır. Birincisi Pamir ve Kaşgar Dağları'ndan çıkar. İkincisi ise Hotan'dan çıkar. Irmak doğuya doğru giderek Tuz Gölü'ne (Lobnor) dökülür.

Tarım Irmağı'nun önemi beslediği geniş arazilerin zamanın en paylaşılamaz, uğrunda en çok savaşılan toprakları olmasındadır. Geniş bir tarım havzasını zenginleştirir.

Bu toprakları uzun bir zaman ılğın Hunlar kontrol etmiştir. Tarım Irmağı suları “Türk” diye çağlar hâlâ... Ağlar da...

BEŞBALIG

Tanrı Dağları'nın doğu ucunun kuzey eteklerinde kurulmuş bir Türk kentidir. Bulunduğu bölge tarihte “Turfan'ın Yaylası” olarak kabul edilmiştir. Çünkü Turfan çukurdadır. Yazları kurak ve sıcaktır. Beşbalig ise serin...

Çin, başlangıçtan beri bu iki bölgeyi ayrı isimle anmıştır: Chü-shih... Turfan, kozmopolit bir ticaret bölgesi olmuştur. Beşbalig ise Kuzey Asya ve Türkistan'ı ticaret yollarına bağlayan bir kapı özelliği taşır. Hunlar için çok önemliydi bu bölge. Türkistan'ın tarım ve ticaret merkezleri ile Orhun arasında bir birleşme bölgesiydi. Ayrıca yolların kontrol ve orduların çıkış noktasıydı.

Tanrı Dağları'nın kuzeyinden akan sular Beşbalig çevresini verimli kılmıştır. Çok zengin otlaklar ve tarım alanları oluşmuştur.

Hunlar'ın kontrolünde olan Beşbalig, Çinliler'in göz diktiği yerlerdendi. Belki yitirildi bir zaman fakat yine de özü, ruhu değişmedi.

GOBİ ÇÖLÜ

Sıkça söz ettiğimiz, söz edeceğimiz bu çölün Hunlar açısından önemi büyüktü. Güçlü olmadıkları dönemlerde, Çinliler'le aradaki büyük engel ve koruyucuları olmuştur Gobi Çölü. Çinliler uzun bir zaman Gobi'yi aşip Hun yurduna ulaşmayı göze alamadılar.

Orhun'dan çıkarlar, dayanıklı ve güçlü atları ile Gobi'yi aşarlar ve Çin sınırına yakın bir yerde konaklardı Hun erleri. Akın öncesi bir zaman dinlenirlerdi ve sonra...

Geldikleri yolları kullanarak geri dönerlerdi.

Bir zaman geldi. Gobi'den çok ötelere yurt tuttular. En büyük güvenceleri yine de bu kutlu çöl oldu.

Çin, başlangıçta girmeye bile cesaret edemediği bu kum denizini, geçmeyi zamanla öğrenecek, geçtiğine çok kez pişman edilecektir. Gobi Çölü'nün bütün sırları Hunlar tarafından çözülmüştür. Çölü yenmiş bir budunla Çinliler'in çölde baş etmesi mümkün değildir.

Orta Asya'da, Moğolistan'ın güneyi ve bugün Çin'e bağlı Türk yurdu olan Sin-Kiang ve Kansu eyaletlerinin yakınlarındaki bölgeleri de içine alan bu büyük kum denizi, batıda Tanrı Dağları, kuzeyde Altay ve Hangay Dağları, Güneyde Altun Dağ, Bei ve Yin dağları ile çevrilmiştir. Uzunluğu 1600 km, genişliği yer yer 480 ile 1000 km arasındadır.

Hemen her yerinde Hunlar'dan izler taşıyan, onların yaşantılarına hâlâ tanıklık eden Gobi Çölü, kızgın kumları içinde kim bilir daha neler saklamaktadır?

ORHUN

Bugünkü Moğolistan'ın orta yerinde, Başkent Ulanbatur'a 370 km. uzaklıktadır.

Efsanevi Türk Yurdu olan bu kutlu bölge keşfedilmeyi beklemektedir hâlâ. Hemen her yeri Türk'e ait emanetlerle doludur. Şimdi suskun, birgün mutlaka konuşacak emanetler...

Orhun, deniz seviyesinden 1500 m. yüksekliktedir. Gobi çölü ve Sibirya'nın yüksek ormanları arasında, birbirinden tamamen farklı bu iki bölgenin nefes aldığı yerdir.

Asya su sınırı üzerinde, bozkır bölgesi...

Tanrı Orhun'u Türk için hazırlamıştır. Çevresine göre öylesine değişik ve canlıdır ki...

Bir yanı bozkır, bir yanı orman, diğer yanı çöl...

Hunlar'ı Hun yapan özellikler biraz da bu toprakların eseridir.

Orhun Irmağı'nın suladığı vadi, mutlaka özlemektir o güzel günlerini. Tarih burada yükselmiştir ve yeniden yükselmnin özleminde...

ÖTÜKEN YIŞ²¹

Ötüken Yiş olarak anılmıştır, Türkler'in kutsal başkenti... Türk yurdunun yüreği...

Aslında Türkler'in yüreği...

Kaynaklarda Ötüken Yiş, şeklinde anılması, kuruluş yerinde yüksek ormanların bulunduğu yargısını doğurmuştur. Mutlaka öyledir ki atalarımız ormanlardan uzak duramazlardı. Elbette başkentlerini kutlu bir ormanın yakınında kuracaklardı. Belki de içinde...

Türkler için devlet olmanın en büyük dayanağıydı Ötüken Yiş. Güç ve kut alınan yerin adıydı. Çok değişik çok özel anlamı vardı.

Bugün neresi olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Bu konuda çokça iddialar gündeme gelse de kendini gizlemektedir Ötüken Yiş. Belki ortaya çıkmasının zamanı gelmemiştir.

---

²¹ Yiş: Orman.

HUNLAR'DA TÖRE VE YASA KAVRAMI

“Bilge ve töre bilir hakanlar, Hun budunu yükselttiler.”

Yazılı yasaya, yasa yapmaya da ihtiyaçları olmadı Hunlar'ın. Yazılı hukuk gerekmedi atalarımıza. Çünkü hukuk, sınıfsal toplumlarda gereklidir ve sınıflar arası hakları korumak, kotarmak için kaçınılmazdır. Bir sınıftan diğer sınıfa geçmek için gerekli şartları, yazılı hukuk belirler. Kayıtlar bu nedenle tutulmalıdır. Toprak paylaşılmalı, ürün hesaplanmalı, kar ve zarar ortaya konmalıdır. Devlet vergisini bu kayıtlar üzerinden alacaktır. Mülk kavramı özelleşmeli, zenginlik derecelendirilmeli özgürlük ve kölelikten kurtuluşun kuralları konmalıdır.

Hunlar için üç kelime yeterli olmuştur koca bir karmaşayı çözmeye.

Kut (Gök'ten gelen siyasi iktidar gücü), ülüş (kısmet, nasip, pay, ganimetlerin adil paylaşımı), küç (güç)... Bu üçünü taşıyan ve varlığında sağlayan hakan, elbette töreyi uygulamaya yetkili olacaktır.

Hunlar başlangıçtan itibaren sınıfsız bir budundu. Yönetenlerin, Gök'ten geldiğine, Gök'ten buyruk aldığına inanılanların bile öyle fazla bir ayrıcalığı, dokunulmazlığı yoktu. Soy ve soyluluk önemliydi elbette fakat en soylu olan yöneticiler bile budunla aynı şartlarda yaşıyorlardı. Gerektiğinde baş tacı yapılır, yetmediklerinde “Tanrı kutunu geri aldı” denilerek alaşağı edilirlerdi. Bu sistem içinde oğlun atasına karşı gelmesi, onu tahından indirmesi bile uygundu. “Kut” kimdeyse tahta o otururdu. Mete Han'ın tahta çıkış öyküsü bunun örneğidir.

Hunlar'ın mülkiyet kavramı içine girecek maddeleri, malları o kadar az çeşitteydi ki... Çadırı, silahları, atı, sürüleri ve genel kullanıma açık, boyların, urugların sahiplendiği otlaklar... Bunlar için yazılı yasalara, keskin kurallara gerek yoktu.

Çünkü hemen tamamında benzerleri vardı bu malların. Otlaklar da ortak kullanıldığına göre... Budunun kişileri arasında yaşantı farkı yok denilecek düzeydeydi. Herkes benzer hayatı paylaşır, benzer yiyecekleri yer, benzer giysileri giyerdi ve iyi atlara binerdi.

Töre işlerdi yalnızca. Çok etkindi ve geçerliydi töre. Yeterliydi. Aksi davrananın ise cezası kesindi.

Yazılı yasalar sayfalarca, maddelerce yer tutar. Oysa bozkır töresi kısa ve nettir. Öyle uzun süreli hapisler, tutuklamalar olmaz.

Atalarımızın, yazılı hukuka ihtiyacı yoktu! Törelere koydular ve uyguladılar. Hayrettir ki yazılı olmayan töreleri, başka budunların kalabalık yazılı yasalarından daha geçerliydi. Düşünün, koskoca imparatorlukları töre ile yönetmişlerdir.

Bu çılgınlık değil de nedir?

Töre kavramını inceleyelim:

Eski Türk toplumlarında devletin temelini oluşturan ve sosyal yapıyı düzenleyen Töre kurallarının ortaya çıkışında üç yol söz konusudur:

Birincisi, Törenin, doğrudan hakan tarafından konulmasıdır. Hakan töre koyabilir, çünkü yasamanın başıdır. Bu yetki Gök Tanrı'dan gelen ve ona verilen egemenlik yetkisi (kut) ile açıklanıyordu. Devlet kuran ve devleti yöneten her hakan bunu törelerle gerçekleştirirdi. Hakanın töre koyması ile uygulanmaya başlanan kural Türk budunun töresi olmaktadır.

Mete Han'ın hem ordu hem de budununu yeniden şekillendirmek adına koyduğu töreler bu konuda örnektir. Uzun bir zaman değiştirilemeyecek ve eksiksiz uygulanacak etkili yaptırımları vardır.

Hakanın töre koyma görevi, ülkeyi idare etme ve halkı düzene sokma ödevinin bir sonucudur. Ana görevlerinden biri olan ülkeyi ve halkı idare etmenin töreye uygunlukla sağlanabileceği vurgulanmak istenmiş ve hakanın da daha önceden töre olmuş kurallara uyması gerekmiştir.

Töre koymanın ikinci yöntemi kurultaylardır. Genel adı "Toy" olan toplantılardan biridir Kurultay. Budunun soylularının, beylerinin, ileri gelenlerinin, hakanın ve yakınlarının katıldığı kurultaylarca alınan kararlar da törenin bir kaynağı olarak görülmektedir. Kurultaylara büyük önem verilmiştir. Çözümlememiş, eski törede cevabı olmayan sorunlar için kurultay yeni töreler koyma yetkisine sahiptir. Uzun tartışmalarla sonuca varılır. Kurultay üyesi olan ve "Toygun" unvanını alan üyeler düşüncelerini açıklamaktan çekinmezler. Töre konulduktan sonra ise artık kimsenin itiraz hakkı yoktur.

Hunlar'da kurumsallaşmış, zamanları önceden belli olan üç kurultay toplantısından söz edilir. Bunlardan birincisi yılın ilk ayında, başkentte hakanın otağında yapılan ve daha çok dini niteliğe sahip olan bir kurultaydı. Bu toplantıda atalara kurbanlar verilir, bazı önemli idari ve hukuki kararlar alınır. Yıl boyunca yapılacaklar planlanırdı.

Yılın beşinci ayında toplanan ve "Büyük Kurultay" adı verilen kurultayda da dini törenler yapılır, kurbanlar kesilir, devletin bütün yöneticilerinin ve bağlı beylerin katıldığı bu kurultayda hakana bağlılık ve sadakat yemini yenilenirdi. Bu toplantıya katılmayan beyler hakana başkaldırmış sayılırlardı. Büyük Kurultay'da da yönetimle ilgili kararlar da alınır, ayrıca törede yapılması düşünülen değişiklikler tartışılırdı. Yeni otlakların paylaşımı konusunda da çalışmalar olurdu.

Görüldüğü gibi, ilk iki kurultayın, hukuk kuralı hazırlanmasında ya da mevcut törede bazı değişiklikler yapılmasında rolü bulunmaktadır.

Üçüncü kurultay toplantısı sonbahar'da, eylül ayında yapılan "Savaş ve Sayım Kurultayı" idi. Yine dini törenlerin yapıldığı kurbanların kesildiği bu kurultayda asker ve at sayımları yapılır, onların savaş kabiliyetleri tespit edilir, yapılacak akınlara dair konular konuşulur, askeri talim ve manevralar düzenlenirdi. Bu hazırlıkların yapılmasının nedeni, artık savaş zamanının gelmesidir; zira yerleşik ulusların ambarları ürünle dolmuştur. İhtiyaçları karşılamak için gereken her şey akınla alınacaktır. Elbette daha öncesinde barışla ve ticaretle elde edilme yolları denenmiştir.

Kurultayların hakanın aldığı kararları denetleyici bir rol üstlenerek onun egemenliğine bir sınır teşkil ettiği bilinmektedir. Kurultaylara hakanın ilk eşinin, ulu hatunun katılması, söz sahibi olması da kadına verilen değeri gösterir.

Bu iki töre koyma yolunun dışında, toplumda kendiliğinden ortaya çıkan, ihtiyaca göre şekillenip yerleşen gelenek görenek kuralları (Yosun töresi) törenin oluşmasında karşımıza çıkan üçüncü kaynaktır. Toplum içinde geleneksel olarak, yavaş yavaş ve kendiliğinden oluşan kurallar, hakanın kabul ettiği nispette Türk töresinden sayılırdı.

Hunlar'da, özel hukuka ait kurallar, özellikle de kişi, aile ve miras hukuku kuralları bu şekilde oluşmuştur. Yine, dinle alakalı konularda da yosun töresinin geçerli olduğu görülmektedir.

Töre her ne suretle ortaya çıkmış olursa olsun, tüm toplumu, hatta hakanı da bağlayıcı objektif kuralların toplamıdır.

Toplumda düzen ve halkın refahı için konulmuş bulunan töre kurallarının uygulanmasının mutlaka "adalet" ilkesine uygun olması istenmiş, Hun hakanları da ülkelerinde adaletin oluşmasına çabalamışlardır.

Güçlü olan Merkez, güçlü ve kutlu olan sol yan (Doğu) ve yetkide onun ardından gelen sağ yan (Bati) sistemi ile devlet oldu Çılgın Hunlar. Hakan ya da tanhu (Şanyü veya yabgu) etkin

ve güçlü olan merkezde otururdu. (Çin kaynaklarına dayalı olarak çeşitli okumaları olan bu tanımlar içinde, tanhu, unvanını Türkçe'ye daha yakın bulduğum için kullanıyorum) Merkezin imparatorluk üzerinde kesin ve tartışılmaz bir hâkimiyeti vardır.

Tanhunun tahtı kurulduğunda yüzü güneye (kızılyan), ardı kuzeye (karayan) dönüktür. Sol yan (gündoğusu ya da doğu) kutlu ve önceliklidir. Çünkü güneş oradan doğmaktadır.

Hakanın töre koyma yetkisini coğrafi koşulların dayattığı göçebe tarzı yaşamın yanısıra, eski Türk egemenlik anlayışı da etkilemiştir. Hunlar'da hakanın egemenliğinin, ona Gök Tanrı tarafından verildiğine inanılmıştır. Bu inanışa göre, Gök Tanrı, budun içindeki bir aileye egemenlik hakkını vermekte, artık o aile budunu yönetme hakkına mutlak olarak sahip olmaktadır. Devlet, hakan ailesinin ortak malıydı.

Ailenin tüm erkek üyeleri devlet yönetiminde söz sahibiydi. Bu üyelerden biri hakan seçilse bile, aslında diğerlerinin de devleti yönetme hakkı devam ediyordu. Bu sebeple, hakan, ülkesini ailesinin erkek üyeleri arasında bölüştürme yoluna giderek yönetimi onlarla paylaşmıştır. Bütün eski Orta Asya Türk devletlerinde görülen sağ-sol şeklindeki bölünmelerin sebebi budur.

Hakan, ailesinin erkek üyelerini ülkesinin çeşitli bölgelerine yönetici olarak atar ve bu kişiler kendilerine verilen topraklar üzerinde dilediklerince bir yönetim gösterebilirler; töreyi uygular, vergiler koyabilir ve cezalandırma yetkilerini kullanabilirlerdi. Hakan onların yönetim biçimlerine karışmazdı. Eğer hakan güçlü bir kişiliğe sahipse, aile üyeleri arasında birliği sağlayabilir, bu da devletin iyi idare edildiğinin bir göstergesi sayılırdı. Buna karşılık, hakanın kişiliği zayıfsa, aile bireylerini belli bir disiplin altında tutmak zorlaşır, sonuçta devletin parçalanması kolaylaşırdı. Orta Asya Türk tarihi güçsüz hakanların yönetiminde devletin kısa zamanda nasıl parçalandığına ilişkin pek çok örnekle doludur.

HUN GIYSİLERİ, SİLAHLARI VE SAVAŞÇILIĞI

“Yaşadığımız hayat neyi gerektiriyorsa onu yerine getirdik.”

Atalarımız Hunlar’ın çılgınlığı bütün yaşantılarını etkilemiştir.

Çin tarihi kaynakları, kayalara çizilen resimler, Hunlar’dan kalan tamgalar, mezarlar ve diğer tarihi kalıntılar atalarımızın yaşantıları, giyimleri ve silahları hakkında bilgiler vermektedir bizlere.

Savaşçı bir budunun bütün özelliklerini taşıyorlardı. At üzerinde geçen hayatlarını çılgınlık üzerine kurmak zorundaydılar. Dolayısıyla giysileri, silahları, hareket tarzları da savaşmak, var olmak, hâkim olmak ve göç etmek üzerine kurgulanmıştır.

İlişki kurdukları budunlara bu yapılarını taşımışlar başta Çin olmak üzere bütün budunları etkilemişlerdir.

Hunlar’ın giysileri ve silahları zorlu hayatları ve savaşma tarzlarına uygundur. Giysileri ve silahları birbirine uyumlu, tamamlayıcı olmak durumundaydı

Hunlar’ın giysileri at üzerindeki davranışlarına uygun olmalıydı. Her an savaşa hazır bir savaşçının giysisi olma özelliklerini taşımalıydı. Uzun süre at üzerinde kalmasına silahlarını rahatlıkla kullanmaya izin vermeliydi.

Savaşçının çetin arazi koşullarından ve değişken iklimden etkilenmemesini sağlamalıydı bu giysiler. Sıcak ve soğuğa karşı koruyucu olmalı taşlara, kayalara, dikenlere takılıp yırtılmamalı, yaz-kış, gece-gündüz bozkırda değişken olan hava sıcaklığını karşılamaya uygun, soğuklardan, aşırı sıcaklardan koruyacak yapıda olmalıydı.

Hun Savaşçısı giysileri ile uyumlu olmalıydı ki iyi savaşsın.

Yün ya da pamuklu bir içlik genelde eksiksiz olarak her Hun Savaşçısı'nın tercihiydi. Kısa ve dar veya uzun kenarlarından yırtmaçlı, at üzerinde harekete engel olmayan, uçları sarkan, genelde madenlerle süslü deri bir kemerle belden sıkıca bağlanan, bacakların yarısına kadar inen, genelde uzun çizmelerine kadar uzanan, bir kaftan ya da uzun ceket giyerlerdi (yalma).

Şiddetli soğuklara karşı bu giysinin kolları bileklerden sımsıkı büzülür, bunun üzerine omuzları örten kürkten yapılmış, kısa bir pelerin giyilirdi.

Deri ve kürk Hun'un giysilerinin değişmez tamamlayıcısıydı.

Halkın neredeyse tümü tek tip elbise giyerdi. Börk ve sarı çizme gelenekseldi.

Hakan urugunun ve yakınındaki soyluların giysi rengi tercihleri beyaz, altın rengi ve kırmızı üzerine olurdu. Savaşlarda ise hakan ve urugu, orduları yöneten ordubaşlar²² bayraklı ve beyaz giysili olurlardı.

Silahların takıldığı kalın deri kemer giysileri tamamlayan vazgeçilmez bir aksesuardı. Kılıç, kısa bıçak ve gerektiğinde ok

---

²² Ordubaş: Komutan

sadağı bu kemere asılırdı. Ayrıca deriden yapılmış küçük bir torba kullanılırdı.

Deri, dayanıklı, dar pantolonlar geniş, uzun, deri çizmeler kaçınılmazdı. Pantolonların paçaları da dar olur çizmelerin içine sokulurdu.

Hun, Saka ve Kimmer giysilerinin birbirine çok benzer olduğu kalıntılardan ve kaya resimlerinden anlaşılmaktadır.

Aynı dönemlerde Çin'de giysilerin üzerinde rütbeleri gösteren işaretler kullanılırdı. Halk sınıflara ayrılır, bu sınıflar şapka, düğme ve kuşak gibi işaretlerle birbirlerinden ayrılırdı. Hunlar rütbelere ve işaretlere değer vermezdi.

Çinliler elbiselerini sağda, Hunlar solda iliklerlerdi. Bu ayırım dikkat çekici bir şekilde uygulanırdı.

Basit dokuma dışında zanaat yok kadar azdı Hunlar'da. Olan da savaşa dönük üretim ya da halı, kilim, keçe yapımı için kullanılırdı. Bunların dışında gereken zanaatkârları ise genelde Çin'den temin ederler, ihtiyaç duydukları insan gücünü akınlarda elde ederlerdi.

Diğer budunları tarımda da kullanırlardı. Yeni aldıkları yurtlarda köylülere ve tarımla uğraşanlara kesinlikle ilişmezler, oldukları yerde üretmelerine destek olurlardı.

Göçebe için tarım ikincil uğraş olarak görülürdü. İlkel araçlarla tohumun ekilip bırakılması, göç dönüşü bitenlerin toplanması şeklindeki bir tarım ideal olamaz. Tarımla uğraşacak zamanı yoktu Hunlar'ın. Yaşantıları da buna uygun değildi. Yine de Hunlar'ın az da olsa sulak bölgelerde sulu tarım yaptıkları ya da buyruğundaki budunlara yaptırdıkları bilinmektedir.

Aslında ekonomi ve Hun, birlikte düşünülemez iki kelime gibidir. Çünkü Hunlar, göçebe koyun çobanları olarak bilinirler. Yeni araştırmalar, bu bakış açısını değiştirmiştir. Baykal Gölü etrafındaki son kazılardan sonra bilim insanları, Hunlar'ın yalnız-

ca hayvancılığa dayanan göçebe ekonomisi görüşünü terk etmişlerdir. Mutlaka çok önemliydi sürüleri ancak yükselme döneminde ulaştıkları refah hayvancılıkla açıklanamayacak kadar büyüktür.

Yükselme döneminde Hunlar'ın şehirler kurduklarını, bunların etrafını duvarlarla koruduklarını, taştan ve odundan sürekli kullanmak için evler yaptıklarını, sadece çadır kullanmadıkları tespit etmişlerdir.

Kurdukları kentlerin bölgelerin ticaret ve tarım merkezleri olduğu, esnaf ve birçok zanaatkârın bulunduğu, ayrıca Hunlar'ın pulluğu kullandıkları, arpa ve buğdayı bildikleri ortaya çıkmıştır. Hunlar'a ait oldukları kanıtlanmış birçok mezarda ise, bazı tarım aletleri bulunmuştur.

Hunlar, buğdayı büyük çukurlarda saklamışlar, iki taşın arasında öğütmüşlerdir. Ticaret kervanları, Çin'e ve İran'a kadar ulaşmıştır. Ormanlar da Hunlar'ın ekonomisinde çok etkili olmuştur özellikle Mete Han'dan sonra.

Keçe, kayış, urgan, çadır ağacı, araba, kap-kacak, beşik, eyer, koşum takımı, ok, yay, zırh, kılıç vs. Hunlar'ın kullandığı malzemelerdir. Düzenli göçebe hayatları için yeterliydi bunlar. Bunlar olmadan da olmazdı.

Hunlar hareketli ve hızlı olmak zorundaydılar. Bozkırın sert ve acımasız yaşantısına ayak uydurmak, her an savaşa hazır olmak bir gereklilikti. Her şeyleri, bütün varlıkları, servetleri taşınır olmalıydı. Bunun için tekerlekli arabalar kullanırlardı. Yoksa bir anda her şeylerini kaybederlerdi. Bir yere bağlı olarak yaşamak, yok olmaları anlamına gelirdi.

Atalarımızın hareketliliklerinin temeli ise attır.

Hunlar söz konusu olduğunda, at, sürekli söz edilen bir konu olarak karşımıza sık sık çıkacaktır. O kadar önemlidir ki...

Atlı birlikler yayalara her zaman üstündür. Kaçmak, kovalamak ve manevra için at zamanın en etkili aracıdır. Vurucu gücün temelidir. Öyleyse atı yönetmek, hem de çok iyi yönetmek gerekir. Bunun için ne lazımsa o bulunmalı, at etkin kullanılmalıdır. Üstelik atlar da çok iyi yetiştirilmeli, amaca uygun dayanıklılıkta ve hızlı olmalıdır.

Yaşanan çevre dikkate alındığında, bozkırın dayanıklı olmayan canlılara karşı acımasızlığı ortadadır.

Hun budun için at, her şeydir.

At, tarih yapan hayvandır. Atlı uygarlığın genelde Sakalar'la başladığını yazar tarihi kaynaklar. Türk budunlardan hangisinin atı daha önce kullandığının önemi yoktur. At kültürü bizim öz kültürümüzdür. Etkin olarak Türk budunlarının ana ögesidir.

Aynı dönemlerde batı ordularında yaya savaşçılar hâkimdir. Çünkü sayısal üstünlük vardır ya da kurulmuştur. Büyük kalkanların ardına gizlenerek yapılan göğüs göğse savaşlara uygun bir yapılanmadır.

Oysa Hunlar azınlıktaydılar. Her zaman kalabalık yağılarla savaşmak zorundadırlar. Bu da yakın ve göğüs göğse savaş yerine, uzaktan savaşı, vur-kaç taktiklerini kullanmayı gerekli kılmaktadır. Başarıları hız, çeviklik, emniyet ve baskın yeteneğine bağlıdır Atlı birlikler bunu yitirdikleri anda yok olurlar.

Hunlar atsız hiçbir yere gitmezlerdi. Yerde kısa ve gösterişsiz, at üzerinde heybetli görülürlerdi. Savaş güçleri, atlarının besili ya da zayıf olması ile ilgiliydi. Akınlarını da atlarının en güçlü olduğu zamanlarda yaparlardı. Genelde sonbaharın başları bunun için en uygun zamandır. Bu nedenle otlaklar çok önemlidir. Kendilerinden önce atlarını beslemek zorundadırlar.

At, bir insan gibi boyun, budunun asıl üyesi sayılır, aynı insanlar gibi, sayımla sayıları tespit edilirdi.

Hun atlarının konaklamadan, dinlenmeden 60 km. yol gittiği bilinmektedir. Hun, hakanlarının Gök kökenli olduğuna inandığı gibi, en yakın dostu atın da Gök kökenli olduğuna inanır.

Hunlar'ı taklit eden Çinliler, atlı birlikleri kurmuş, kıyafetlerini benzetmişler. Dar ve kısa ceketler ve vücuda yapışmış giysilerle Hun atlı savaşçı tipi askerler yetiştirmişlerdir.

Hun silahlarına gelince...

Zamanın en teknolojik en gelişmiş silahının, en gelişmiş modellerini yapmış, kullanmıştır Hunlar.

En etkili silahları yaydı. Birleşik yay kullanıcılarıydı. Basit yaylardan üstündü, çünkü kemik destekli bu yaylar uzun mesafeye ok atabiliyordu ve dayanıklıydılar. Eğitimle atışlarını isabetli kılan Hun yayları, devrin en etkin silahıdır. Ağaç, boynuz, hayvan siniri ve tutkalla yapılan bir birleşik yayın bir yılda imal edildiği bilinmektedir.

Öncelikle ana gövde için kayın ya da akça ağaç diye bilinen uygun ve şekil alabilir bir ağaç olması gerekiyordu. Yay'ın gövdesine, boynuz ve sert odun parçaları yapıştırılıyordu. Deriyle ya da huş ağacı ile kaplanarak nem karşısında önlemler alınmış oluyordu. Bu yay sayesinde, Çinliler'in kullandıkları yaylardan daha etkili ve hızlı bir şekilde atış yapabiliyorlar, daha az yoruluyorlardı.

Düşünün, 10.000 atlı savaşçı yağların karşısında ve atlarını sadece sözleri ve diz hareketleri ile yönetebiliyorlar, birbiri ardına hızla 4-5 yay atıyorlar... Bu bir dakikadan az bir sürede, aynı anda 40 000 ok demektir ki bu şekilde bir ok atımı yağların üzerinde yıldırıcı ve yıkıcı etki yapacaktır.

Avrupalı ve Çinli tarihçiler, Hunlar'ın en tehlikeli ve hileli taktiğini, yani bizim bildiğimiz Turan taktiğini şöyle tanımlamışlardır: Ordu bütün kuvvetleri ile yağlı hatlarına hücum eder, kısa bir süre çarpıştıktan sonra, bir işaretle geri çekilir, gözünü hırs bürümüş yağlı, zaferi kazandığına inanıp Hun ordusunu takibe koyulur. Ani bir işaretle Hun atlıları, eğerlerinin üzerinde ters döner ve 3-5 ok atarak ön hücum hattının saldırısını kırarlar ve bu sırada yanlara açılmış Hun okçuları, yağlıyı iyice çevirmiştir. Avrupa tarihçileri bile, bu taktikleri ve iyi organize olmuş savaş düzenini, barbar ve kana susamış ilkel kavimlerin yapamayacağını kabul etmiştir. Çılgın Hunlar böyle savaşmışlardır!

Çin yaylarına karşı net bir üstünlüğü vardır Hun yaylarının. Ok salım uzaklıkları bugünkü ölçü ile 700-800 metreye ulaşır. Hun ordusu yayları sayesinde başarıdan başarıya koşmuştur.

Hunlar savaşlarda mahvediciydiler. Kullandıkları taktikler, Çin çerisi için bilinmeyen ve sezilemeyen tuzaklarla doluydu. Hun savaşçıları, hep sayıca üstün kuvvetlerle savaşmışları için, öncelikle onların sayılarını etkisiz hale getirene kadar ok yağmuruna tutar, iyice yıpranan yağlıya son darbe, mızrak ve kılıç hücumuna çıkarlardı. Oklara karşı kalkan kullanmayı deneyen ordulara karşı ise, grup halindeki okçularla ok salarlardı. Önce havadan ok yağmuru başlar, diğer grup da hemen, kalkanlarını havaya kaldırmış askerleri oklardı. Genellikle, pusu kurarak hücum etme taktiği kullanılırdı.

Atalarımızdan kalan mezarlarda bu yayın örneklerine rastlanmıştır. Elbette bu yaylar, yerin altında binlerce yıl kaldıklarından, bugün sadece kemikle yapılmış kısımları mevcuttur. Bir Macar okçuluk uzmanı ve seyisi, Lajos Kassai, yıllar sonra Hun tarihine buluntulara ve arkeolojik kazılara dayanarak Macar, Hun ve Moğol yaylarını üretmeyi başarmıştır. Bu yayların kuru

tutulmak zorunda olduğunu açıklamış, Hunlar'ın savaşırken yağmurlu havaları hiç sevmediği gerçeğinin altını çizmiştir.

Atlı Hun savaşçıları yayları ile birlikte bir de deriden su geçirmez yay korunağı bulundururlardı yanlarında. Ayrıca okları bellerinde, omuzlarında ve at üzerinde deriden yapılmış bir sadakta (okluk) taşırlardı.

Hun savaşçılarının kullandığı bir silah da ucu kanca şeklinde yapılmış uzun kargılardır. Yağayı atın üzerinden söküp almak, onu yere düşürmek için kullanılırdı bu kargılar. Ayrıca yakın savaşlarda ve yağlı hatlarını yarmak için kısa kargılar kullanmışlardır.

Hun kılıçları uzun ve ensizdir. Yaygın kanaatin aksine kılıç, Hunlar'ın çok kullandıkları ve etkili silahı değildir. Hunlar yakın muharebelere girmekten hep uzak durmuşlardır.

Her savaşçının kemerinde ayrıca bir kısa bıçak bulunurdu.

Tek ve çift ağızlı balta, çeşitli ağırlıklarda ve şekillerdeki gürz (topuz) da silahları arasındadır.

Çılgın Hunlar savaşta zırh kuşanırlar ve miğfer takarlardı. Atların da zırhları vardı. Hun zırhları deridendi. At üzerinde hafif ve hareketli olmak zorunda oldukları için ağır zırh kullanmazlardı. Zırhları, Çinliler'in "Kia" adını verdikleri, zırh çeşidiydi. Bu zırhlar aynı zamanda günlük giyim olarak da kullanılırdı. Üzerleri, deriden yapılmış süslerle süslenirdi. Bunun üzerine de keçeden yapılmış bir aba giyilirdi, uzun yolculuklarda.

Atlı askerlerin daha çevik ve hareketli olmaları ağır zırha izin vermezdi. Eski İranlılar zincirden yapılmış "Katafraktoi" adı verilen (yunanca) zırh kullanırlardı. Sarmatlar'ın kullandığı zırhlar da buna benzerdi. Hunlar, savaşlarına en uygun koruyucu zırhı ve miğferi kullanmışlardır. Deri zırhların yanı sıra, Hun savaşçıları zincirden yapılmış zırhlar da giyerlerdi.

Hun savaşçıları savaşta geri çekilmekten utanmazlar, bunu yenilgi bellemezlerdi. Geri çekilme çok kullandıkları bir taktikti. Geri çekilme manevrası sırasında da at üzerinde hızla giderken geri dönüp ok salarlar, attıklarını da vururlardı.

Hun savaşçıları ikmal yolları, ikmal birlikleri kurmazlar, hizmet erleri kullanmazlardı. Her savaşçı yiyeceğini, silahını, çadırını, sefere çıkmadan önce hazırlamak zorundaydı. Bunları yedek atlarına yüklerdi. Her Hun erinin en az iki yedek atı olurdu. Savaş sırasında yorulan atını değiştirmek için de yedek at gerekiyordu.

Hunlar, eyeri kullanmasını biliyorlardı, fakat üzeniyi kullanmamışlardır. Aslında kullanmalarına gerek olmadığı da bazı Çin ve Avrupa tarihçileri tarafından bahsedilmektedir. Çünkü Hun askerleri, ata, sözleri ile hâkim olabiliyorlar, böylece ok ve kılıç kullanırken, çok rahat hareket edebiliyorlardı. Emirlerle atların yağı atlarını ısırması ve yere düşen yağı askerinin ezilmesi sağlanıyordu.

BÜYÜK HUN İMPARATORLUĞU

“Acun, devlet olmayı bizden öğrendi.”

Hem Asya tarihi hem Türk ve dünya tarihi açısından çok önemli bir devlettir Büyük Hun İmparatorluğu. Bulunduğu coğrafyada altı yüz yıl, binlerce kilometrekarelik, zamanına göre akıl almayacak genişlikte topraklara hükmetmiştir. Sayısal olarak çevresindeki budunlara göre azınlıkta olan bir budunun bu başarısının temelinde yatan gerçekleri bilmek gerekmektedir.

Üstelik bu hâkimiyet çok düzenli işlemiştir. Devlet yazılı olmayan kurallarla, töre ile yönetildiği halde çok az aksamalar olması dikkat çekicidir. Bu büyük imparatorluk dağıldıktan, sonra bile uzun zaman hükmünü sürdürmüş, yerine yeni devletler kurulmuş, Türk hâkimiyetinin, Türk varlığının sürdürülmesi gibi önemli bir görevi başarı ile yerine getirmiştir.

Devlet yapısında güçlü olan bir merkez, güçlü ve kutlu olan sol yan (Doğu) ve sağ yan (Batı) sistemi ile devlet oldu Hunlar.

Tanhu etkin ve güçlü olan merkezde otururdu. Merkezin imparatorluk üzerinde kesin ve tartışılmaz bir hâkimiyeti vardır. Hun ilinin en uzak bölgesinde bile onun izni olmadan iş yapamazdı. Özellikle güçlü tanhuların yönetimde olduğu dönemlerde, merkez çok etkili olmuştur.

Hakanın egemenliğinin ona kut olarak Gök Tanrı tarafından verildiğine inanılıyordu. Bu inanışa göre Gök Tanrı kut vermekte hakan budunu yönetme hakkına mutlak olarak sahip oluyordu. Devlet hakan urugunun ortak malı olarak görülmekteydi.

Hun hakanları için bilgelik vazgeçilmez bir özelliktir. Bilge hakanlara büyük saygı duyulur, sözleri dinlenirdi.

Hakan urugunun tüm erkek üyeleri devlet yönetiminde söz sahibiydiler. Bunlar da soyluluk sırasına göre devletin sol yanından başlayarak görevler alırlardı. Hakan, urugunun erkeklerini ülkenin çeşitli bölgelerine yönetici olarak atar ve bu kişiler kendilerine verilen topraklar üzerinde dilediklerince bir yönetim gösterebilirler, hakanın töresine uyumlu töreler koyabilir, vergiler alabilir ve cezalandırma yetkilerini kullanabilirlerdi. Hakan onların yönetim biçimlerine karışamazdı.

Hakan güçlü bir kişiliğe sahipse, urugunda birliği sağlayabilir, bu da devletin iyi idare edildiğinin bir göstergesi sayılırdı. Buna karşılık, hakanın kişiliği zayıfsa, urugun yönetici beylerini belli bir disiplin altında tutmak zorlaşır, sonuçta devletin yönetimi zorlaşır.

Şimdi Çılgın Hun atalarımızın kurduğu bu büyük imparatorluğun tarihini inceleyeceğiz. Hun tahtına oturan tanhuları kaynakların el verdiği ölçüde ele alacak, kendimize has anlatımla o çağa ışık tutmaya çalışacağız.

TEOMAN HAN²³

(... - MÖ. 209)

“Devlet kurmak, büyük olmanın sonucudur.”

Teoman Han adı bilinen ve Çin tarih kayıtlarında geçen ilk Hun tanhusudur. Gerçek anlamda çılgın bir Hun hakanı olduğu reddedilemez.

Onun çılgın düşleri ile Hun Devleti doğmuştur.

Teoman Han'ın ne zaman başa geçtiğini, Hun birliğini nasıl oluşturduğunu bilmiyoruz. Hun Devleti'nin kuruluş tarihi hakkında da bir bilgi yok elimizde.

---

²³ Teoman Han: Büyük Hun Hakanının Çin kaynaklarında işlenen şekli ile adının okumasında zamanla değişiklikler olmuştur. İlk olarak Fransız sinoloğu J.De Guignes tarafından, adı, “Teoman” diye okunmuş ve bu okunuş Z. Gökalp, M.Ş Günaltay, R. Nur gibi tarihçi yazarlarımız tarafından benimsenmiştir. Bu okunuş uzun yıllar kullanılmış, vazgeçilmez bir ad olmuştur.

Sonraki devirlerde bu okunuşun yanlış olduğu iddia edilmiş, ardından da yeni okumalar gündeme gelmiştir. Tö-ban, Deuman, Tou-man, Tuman ve daha değişik şekillerde okunmuştur Hun hakanının adı.

B. Ögel, bu adın “Tou-man” olarak okunması gerektiğini, bunun da “Duman” anlamına geldiğini iddia etmiş, bu tezi büyük kabul görmüştür. Ancak yine de Teoman adı unutulmamıştır.

Bugün bile değişik adlandırmaları kullanan yazarlar, parantez içinde “Teoman” adını yazmak zorunda hissederler kendilerini. Pek çok Türk'ün adıdır, Teoman. Unutulması mümkün değildir.

Bu nedenle biz de bu ulu Hun hakanını “Teoman” olarak anacağız.

Zamanı gelmişti, demek ki...

Bozkır, sıradanlığa doymuştu. Bu sıradanlık içinde boylar, uruglar halinde, sürülerinin ardında dolaşan Hunlar, her yeni günün, beklenen değişikliğe doğru adımlanan bir aracı olduğunun farkındaydılar.

Tanrı onları, yalnızca sürülerine çobanlık yapsınlar diye yaratmış olamazdı. Büyük ideallerin budunuydular fakat bir öncünün çıkıp, onlara bunu hatırlatması gerekiyordu.

Bekliyorlardı.

Dört bir yanları yağlarla çevriliydi. Çoğalmaları ve güçlenmeleri bozkırın insafına kalmıştı. Bir yandan zorlu arazi ve iklim şartları içinde etkin kalabilmek için bütün zorlukları yenmeye çalışırken, öte yandan güçlü ve kalabalık yağlıları, onların parçalanmış yapılarından istifade ediyorlar, zaman zaman yaptıkları saldırılarla zor durumlara sokuyorlardı Hunlar'ı.

Boy beyleri boylarını selamette tutmak, uygun koşullarda yaşatmak için çırpınıyorlardı. Bu yeterli olmuyordu. Hâkim oldukları bölgelerdeki otlakların yetersizliği içinde göç ederek, tek zenginlikleri olan sürülerini muhafaza etmeye çalışıyorlardı. Zaman zaman yaptıkları akınlarla ihtiyaçlarını karşılama yoluna gidiyorlardı.

Bir boy beyi, soylu Huyen Boyu'nun reisi, büyük düşler görüyor, bunları gerçekleştirmek için yapılması gerekenleri düşünüyordu.

"Hak ettiğimiz gibi yaşamıyoruz. Hakkımız olan saygınlığa sahip değiliz. Her biri gerçek bir savaşçı olan erlerimizle yazgımızı değiştirebilir, bambaşka bir hayat kurabiliriz budunumuza! Gök bizimle..."

Ulaşılmaz, o güne kadar denenmemiş düşlerdi gördükleri.

Bir gün, bu düşlerini gerçekleştirmek için and içti.

"Hun Devleti'ni kuracağım! Hun budunu yükselteceğim!"

Çin, yerleşik insanların ülkesidir.

Çok kalabalık ve zengindir. Sayıları yüzü aşan beyliklerden oluşmuştur. Bu beylikler birbirleri ile sürekli mücadele etmektedirler. Her geçen zaman bir beylik başka bir beyliği sınırlarına katarak büyümektedir. Çin, birliğe doğru ilerlemektedir.

Çin'in yerleşik halkı sahip olduğu verimli topraklarda tarım yapıyor, zamanın en önemli sırrı olan ipeği ürettiyordu. Refahına ortak olmalarından çekindiği göçebe budunları sınırlarından uzak tutmaya çabalıyordu. Üstelik onları küçümsüyor ve ticaret yapmalarını engelliyordu.

Kendi tarihini yazarken MÖ.3000'lerden beri var olduğunu iddia eden Çin budun bu zaman diliminde, sınırlarının ötesinde yaşayan bütün göçebelere rahatsız olduğunu kayda geçmiştir. Onları yok etmek, en azından sınırlarından uzak tutmak için önlemler almıştır. Bu önlemlerin en belirginini Çin Duvarı'dır...

Duvarların hükmü ne kadardı?

Tarih, bunu sınamak üzere hazır bekliyordu!

Çin, sınırlarının ötesindeki bütün göçebe budunları aynı gözle görüyor ve onlara ortak isimler veriyordu. Kısa bir zaman sonra topraklarının içine kadar pervasızca dalan, güçlü akınlarıyla kendilerini belli eden Hun budunun diğer göçebelere farklı olduğunu anlamakta gecikmeyecektir.

Hunlar farklıydılar!

Çinliler bunu fark ettiler ve işaret ettiler kaynaklarında:

"Güçlü yaylara sahip, zırlı, atlılardı. Herkes savaş eğitimi alırdı."

Ata yapışık, güçlü yayları olan, keçe çadırlarda yaşayan, yüksek tekerlekli arabaları olan, töre sahibi bu savaşçı budunun adını unutulmaz bir şekilde kaydettiler tarihlerine.

"Bozkırın hâkimleri, Hunlar..."

Ünlü Çin tarihçisi Sema Çien, o dönemi anlatırken aynen şöyle yazmıştır ki bu tanımlama pek çok açıklama içerir.

“Bu çağda Tunghular güçlü, Yüeçiler kuvvetli idiler. Hunlar’ın hakanunun adı ise Teoman’dı.”

Dikkat çekici bir kayıt!

Bu kayıтта üç budunun adı geçmektedir. Yüeçiler Çin’in batısında, Tunghular kuzeydoğusunda yurt tutmuşlardı. Kuzeyde ise Hunlar’ın yurdu vardı.

Bu üç budun da tehlikeydi Çin için. Daha sonraları büyük etkileri görülecek olan “Çin siyaseti” bu zamanda olgunlaşmaya başladı.

“Göçebeleri birbirine düşürmek!”

Çin, çekindiği göçebelere karşı her türlü önlemi alacaktır.

Tunghular, bugünkü Moğolların ataları oldukları kanıtlanmış bu budun, güçlü, saldırgan, korku saçan ve enerjiktir. Kalabalık savaşçıları vardı. Üstelik atlıydılar.

Tunghular’ın yurt edindiği topraklar çoraktı. Daha iyi yaşamak için Çin’e saldırmak ya da onlarla alışveriş yapmak zorundaydılar. Çin, Tunghular’ı kısa sürede çözdü ve yaptığı antlaşmalarla, sınırlarından uzak tutmayı başardı. Hâkim olmak, yeni yurtlar edinmek, devlet olmak gibi bir ülküsü olmayan Tunghular’ın ihtiyaçlarını karşılamak yetiyordu. Tunghular’ı böylece yanına çeken Çin onları gelecekte Hunlar’a karşı kullanmayı planlıyordu. Çin yağılık için çok uzun gelecekle planlar kurmayı iyi bilirdi.

Çin desteği Tunghular’ı daha güçlü yapmış, şımartmıştır.

Yüeçiler çokluk, kalabalık ve refah içinde bir budundu. Çünkü Kansu’nun bereketli ovalarında yaşıyorlardı. Ayrıca batı ticaret yolu, gelecekte İpek Yolu olarak adlandırılacak kervan yolu, yaşadıkları bölgeden geçiyordu. Gerek alınan vergilerle,

gerekse ticaretle, alabildiğine zenginleşmişlerdi. Orduları güçlüydü. Üstelik bozkır budunlarının özelliklerini taşıyorlar, atı kullanmasını iyi biliyorlardı.

Yurtları oldukça uzak olan Yüeciler'le Çin'in ilgilenmesi oldukça geç zamanlardadır. Çıkan ilk fırsatta onları Hunlar'a karşı kullanma yolunu seçecektir.

Neredeyse bu iki budun arasında sıkışmış kalmış, genişlemek adına dört bir yanı zorlamak zorunda olan, aynı zamanda denge unsuru Hunlar, boylar arasında birliği sağladıktan sonra mutlaka bütün bu budunların dikkatlerini üzerlerine çekeceklerdir.

Yukarıda sunduğumuz kaynaktaki önemli ayrıntı, Tung-hular'ı ve Yüeciler'i budun olarak anan Çin kaynakları, sıra Hunlar'a gelince Teoman Han'dan söz etmiştir.

Çin'in Teoman Han'a verdiği önemi gösteren en önemli kanıt!

Boylar halinde yaşayan Hun budun Çin'in bakış açısı ile pek birleşeceklermiş gibi görünüyordu. Hele devlet olmalarına ihtimal dahi verilmiyordu.

Büyük hata...

Bu değişik ve güçlü budunun yönetici ailesinin fertleri Gök'ten geldiklerini, Gök'e bağlı olduklarını iddia ediyorlardı. Kut onların yetkisindeydi.

Boy yapısı içinde birlik kurmak, devlet oluşturmak çok zor gibi görünse de bir gün bir çığgın çıktı ve bütün Hun boylarını birleştirdi.

"Teoman Han"

Böylesi bir coğrafyada güçlü olmak, öne çıkmak, üstünlüğünü kabul ettirip hakan olmak çok önemli bir yönetme yeteneği gerektirir ki bu yeteneğin sahibidir Teoman Han.

Zamanında Hunlar, Orhun kıyıları ve Altaylar'dan Çin'in kuzeybatısına inmeye başladılar.

Çin kaynakları, bu çılgın Hun hakanını hemen fark edecek yukarıda anlattığımız gibi adından söz edeceklerdir. Çünkü görmezden gelinemeyecek kadar bilge ve cengâverdir Teoman Han. Üstelik geniş ufuklu ve düş sahibidir.

Çin kaynakları, Hunlar'ı birleştirip onları sıkıntıya sokan Teoman Han'ın büyüklüğünü gölgelemek için yanlışlarını ön plana çıkarmaya çalışacaklar, oğlu ile aralarında geçen iktidar kavgasını Teoman Han'ı kötü tanıtmak için kullanacaklardır. Bu döneme ait başka da kaynak olmadığı için tarihçiler, bu büyük Hun hakanını, Çin tarihçilerinin etkisinde kalarak anlatacaklardır.

Oysa Teoman Tanhu'nun büyüklüğü tartışılmaz bir gerçektir. O zorlu coğrafyada, özgürlüklerine alışmış, başına buyruk yaşayan Hun boylarını bir araya getirmek, birliğe, devlete inandırmak, altın renkli, üzerinde bozkurt başı tamgası olan tek bayrak altında toplamak hiç de kolay değildir. Bunu başarmıştır Teoman Han.

Düşü gerçekleştirmiştir.

Çin'e yaptığı akınlarda başarılı olmuştur Teoman Han. Sonunda onunla dost olmak isteyen Çin imparatoru, bir Çin konçuyu²⁴ göndermek zorunda kalacaktır. Teoman Han'a hatun olacak bu konçuy gelecekte Hun budunun başına bela olacak ve yazgısını etkileyecektir.

---

²⁴ Konçuy: Prenses

Çin kaynakları, Hun boylarını tanıtmakta, belli başlı Hun boylarının adlarını sıralamaktadır. Değişik kaynaklarda defalarca yazılan bu boyları biz de anmak durumundayız.

Ch'i ve Li-yang Dağları ile Ching ve Ch'i ırmaklarının kuzeyinde; İ-ch'ü, Ta-li, Wu-chi, Huyen boylarının yer aldığı geçmektedir kayıtlarda.

Mete Han döneminden söz ederken de Hun boylarından üçüne çok önem vererek kayda almıştır Çin tarihçileri: Hu-yen (Huyen-Huyi-Kuyan), Lan ve Su-pu...

Huyen ya da Kuyan Türkçe bir kelimedir ve "Tavşan" anlamına geldiği iddia edilmektedir. Boyun tamgası bu olabilir. Huyen boyu tanhu ile akraba boydur. Yani Teoman Han'ın ve Mete Han'ın boyudur.

Kendilerinden söz ederken alabildiğine abartıya kaçan, küçük ayrıntıları bile atlamayan, sahte ve gereksiz kahramanlar yaratan Çin tarih yazıcıları, maalesef Çılgın Hakan Teoman'ın Hun birliğini ne zaman ve nasıl gerçekleştirdiğini, ne zaman Hun Devleti'ni ilan ettiğini ve tahta oturduğunu yazmamıştır.

Eğer çılgın bir hakan olmasaydı, adının bile anılmayacağı ortadadır.

Teoman Han'dan, Hun birliği kurulmadan önceki tarihlerde yaşayan boy beylerinin adları ile ilgili kayıtların olmaması bu görüşü desteklemektedir.

Efsanelere dayalı kaynaklar, adı bilinen ilk Hun hakanı Teoman Han için bir atalar zinciri sıralamışlar, onun kutlu bir soydan geldiğini bu yolla açıklamaya çalışmışlardır. Bu kayıt, belki de hanlık iddiası ile ortaya çıktığında, onu desteklemek için kayda alınmıştır. Aksi ve başka bir bilgi kaynağı olmadığına göre bizim de bunu benimsememizin bir sakıncası yoktur.

Hakan olmadan önce soylu Huyen Hun boyunun başında olan Teoman Han, dolayısıyla efsanevi Kiya Han'ın soyundan gelmektedir.

Kutlu bir geçmişe büyük önem veren Hun budunun, ardından gideceği hakanın soylu olduğuna inanması gerektiği kaçınılmaz bir gerçektir.

Teoman Han'ın babasının adının "Tuvu", dedesinin adının "Ahie", onun babasının adının da "Natulu" olduğu, bazı kaynaklarda yine efsanelere dayanılarak yazılmaktadır. (Tarihi kaynaklar aynı isimleri Göktürkler'i kuran Aşina soyunun ataları olarak da saymakta ve Tukyü (Türk) adını anarak Hunlar'la akraba olduklarını bildirmektedir.) Efsanelerle desteklenen veriler onca bilinmez içinde yine de bu büyük hakanın soylu geçmişine ait bir atalar zinciri kurmak açısından önemlidir.

Gerçek ya da destan...

İnanmak yeter!

Hunlar önemsenmeye başladılar. Hakanları adını duyurdu. Çin kaynakları, Hunlar'ı tanıdıkça, onların hakanlarına unvan vermekten geri kalmadı.

"Tanhu"

Bir önemli konu daha...

Teoman Han, Çin kaynaklarında tanhu unvanı ile anılan ilk Hun hakanıdır. Ondan sonra bu unvanla anılacaktır hakanlar.

"Tanhu", sonsuz genişlik ve büyüklük anlamında kullanılmış, gücü anlatan bir sözdür.

Teoman Han, adı tarihi kaynaklara geçmiş ilk Hun hakanı olmasının da ötesinde Çin tarihçilerinin kaydında "Teoman Han'a gelinceye kadar, Hun tarihinde binden fazla yıl geçti" tezi ona başka bir anlam kazandırır.

Aslında bin değil, diğer bölümlerde açıkladığımız gibi, üç bin yıla yakın bir zaman geçmiştir.

Bu tarihi kaynakta, Teoman Han'ın adının, bir mihenk taşı olarak kullanılması çok önemlidir. Teoman Han adını duyurana kadar geçen zaman, onun varlığı ile dikkat çeker hale gelmiştir.

Hun Devleti'nin ya da devlet olmadan önce Hunlar'ın yaşadıkları bölgenin sınırları bazen küçüldü, bazen büyüdü. Hun budun bazen güçlendi, akınlarla adını ve etkinliğini duyurdu. Bazen de güç kaybedip geri çekildi. Gobi Çölü'nün ötesinde kendi içine döndü.

Hun Devleti'nin kuruluş tarihini, tarihçilerin büyük bir kısmı Teoman Han'la birlikte başlatırlar. Bazıları ise onu görmezden gelip doğrudan oğlu Mete Han'ı işaret ederler ki bu yanlıştır.

Teoman Han zamanı ve çevredeki değişiklikleri kullanmayı, şartlara göre davranmayı bildi. Hun Devleti'ni ki artık bu devletten söz etmemek mümkün değildir, yüceltti.

Çin kaynakları, Hun yurdunu işaret eder:

“Çin'in kuzeybatı kesimleri, Teoman Han'ın yurduydular.”

Teoman Han, büyük, kalabalık, zengin Çin'e, her biri yeterince güçlü ve ordu sahibi Çin beyliklerine kafa tutacak kadar çılgındır. Bu kadar da değildir çılgınlığı, çevresindeki bütün budunlarla savaşmış, varlığını kabul ettirmiştir.

Bir gerçek daha var: Çin tarihçileri, kişisiz, varlık gösterememiş yöneticilere yer vermez ve anlatmazken, onları sıradan barbarlar olarak nitelerken, Teoman Han'dan söz etmişlerdir.

Teoman Han, Hunlar'a güçlü olma ruhunu aşılamaş, uzun bir dönem sonunda yenilmezliğe inandırmıştır. Çevresindeki göçebelere ve güneyindeki Çin'e karşı akıllı bir siyaset uyguladığı da ortadadır.

Teoman Han çağ ı Hunlar için aynı zamanda zaferler çağ ı olarak işaretlenmelidir. Akınları, kazandığı savaşlar bunu kanıtlamaktadır.

Teoman Han'ın Hun hakanı olduğu dönemde, Çin'de, bu devlete ad veren "Ch'in" hanedanı hâkimdi. Bu hanedanın ilk imparatoru Şihuangdi etkin bir yöneticiydi. Üstelik göçebelere karşı da önyargılara sahipti. Kuzeyden gelecek tehlikelerin boyutlarını tahmin ediyor, gittikçe zora düşeceklerini anlıyordu. Zamanında Çin Duvarı'nın tamamlanması için çalışmalar hız kazanmıştır.

Şihuangdi, Hun akınlarına karşı yeni askeri önlemler aldı. Ordusunun yapısını değiştirdi. Asker-köylü kolonileri çoğaltarak, sınır garnizonları inşa ettirdi. Nüfusu azalmış bölgelere, zorunlu göçlerle insan nakletti. Hunlar'ın üzerine kalabalık ordular göndermeyi ihmal etmedi, Şihuangdi. Hedefi, Çin sınırları içinde kalan, Çin Duvarı'nın çizdiği sınırları tanımayan Hun budunun çok eskiden beri yurt tuttuğu yerlerin ellerinden alınması, burada yaşayan Hun boylarının Gobi Çölü'nün ötelere atılması üzerine kurulmuştu. Hakları da olsa, kendi yurtları da olsa, Hunlar, Sarı Irmak'ın güneyine inmemeliydiler. Çin, Hun yurdu, geniş otlaklara sahip Ordos'u ve ardındaki dağlarda yer alan, Hunlar için hayati önemi olan yaylaları sahiplenmek istiyordu.

Çin kaynakları, Şihuangdi'nin, ünlü sanggünü Meng-Tien'e 300 bin kişilik bir ordu kurdurduğundan ve Teoman Han yönetimindeki Hunlar'a karşı akına çıkardığından söz eder. Tarihler MÖ.215-212 arasını işaret etmektedir.

Asker sayısı zamana göre abartılı olsa da büyük bir ordu kurulduğu ortadadır. Çin kaynakları sayılar konusunda her zaman geçerli rakamlar vermemişlerdir. Genelde kendilerini ve savaşçıları yağ ırlarını abartarak başarılarını yücelten bir tavır hâkim-

dir. Tarihçiler, Teoman Han üzerine çıkarılan bu ordunun yüz bin-yüz elli bin çeri civarında olabileceğinde hemfikirdirler.

Teoman Han, akıllı bir siyasetle Şihuangdi'nin kalabalık orduları karşısında geri çekilmeyi tercih etti. Böylece Hun budunun geleceğini kurtardı.

Hunlar'ı yok etmek veya en azından sürmek üzere planlanan bu akın aksi tesirle, Hunlar'ın daha da birleşmesine, kinlenmelerine ve organize olmalarına yardım etmiştir.

Teoman Han elbette tamamen boş ve rahat bırakmadı Çin'i. Küçük kuvvetlerle de olsa akınlarını sürdürdü. Yıkıcı ve yıpratıcı fakat akıllı akınlar ile Çin'i yormaktan başka çaresi yoktu.

Teoman Han'ın, çölün ardına çekilmeye zorlanması Çin kaynaklarıncı bir başarı olarak nitelendirilse de Hunlar güçlerini bu şekilde muhafaza etmeyi başardılar. Yenilmemişlerdi. Doğrudan yapılacak savaşta, sayısal üstünlüğü elinde tutan ve askeri alanda Hunlar'ı taklit ederek önemli gelişmeler sağlayan, savaşçıları daha da etkinleştiren Şihuangdi'nin başarılı olması ihtimaline karşı Teoman Han, ona bu şansı vermeyerek ne denli ileri görüşlü olduğunu göstermiştir.

Yenilme ve yok olma ihtimaline karşı geri çekilme ve zamanı beklemek; bir bozkır yöntemidir.

Aslında Çin, güçlü olduğunda, onunla arasına çölü koymak Hunlar'ın işine geliyordu. Geri çekiliyorlar Gobi Çölü'nün kuzeyine, Orhun ve Altay bölgelerine gidiyorlardı. Çin orduları çölü geçmeye cesaret edemiyor, Hunlar'a ulaşamıyordu. Oysa Hunlar için çölü geçmek mesele değildi.

Hun ordularının Çin'e akın yolunda, dağlardaki zorlu geçitleri aşarken bir dinlenme, konaklama ve gözetleme yeri olarak, kendi adıyla bir kale yaptıracak kadar ileri görüşlüdür Teoman Han. "Teoman Kalesi" kaynaklara onu adıyla geçen bir yapıdır. Yeri de çok açık bir şekilde tarif edilmiştir.

Teoman Kalesi, çok stratejik bir bölgede yer alıyordu. Çin'den, Orhun ve Altay Dağları'na giden anayol üzerinde kurulmuştu.

Çin İmparatoru Şihuangdi Sarı Irmak'ın kıyıları boyunca duvarlar yaptırmış, kırk dört yeni ilçe kurdurup buralara Çin'in başka yerlerinden getirilen köylüleri yerleştirmişti. Çok sayıda askeri garnizon kurulmuştu.

Bunlarla yetinmedi Şihuangdi.

Chiu-yüan ile Yün-yang arasını doğrudan birleştiren büyük bir yol yapıldı. Yol olursa orduyu nakletmek kolay olacaktı. Çünkü Hun atlıları dağları, yarıları kolayca aşıyor, Çin'in hantal savaş arabaları onları takip edemiyordu. Üstelik yollar ikmal için gerekliydi Çin'e. Bu yol dağların tepelerinden, vadileri ve uçurumları aşarak ilerliyordu.

1800 mil...

Yolun ardından Lin-tao bölgesinden, Liao-tung'a ulaşan 10.000 milden fazla uzunlukta bir duvar daha yapıldı.

İmparatorun Hunlar üzerine gönderdiği Sanggün Meng-Tien Sarı Irmak'ı aştı. Kuzeye doğru ilerledi. Yang-şan Dağları'nı (Güney Dağları) aldı. Yin-shan Dağları'na erişince surlarla çevrili otuz dört ilçe kurdu. Buralara da insanlar yerleştirilip askeri koloniler oluşturuldu. Bir zaman önce boşalmış olan Hun sınırı, Çin'in uzak illerinden köylüler getirilerek dolduruluyordu.

Akın yolları belliydi Çılgın Hunlar'ın. Dağları aşarak, çoğunu yalnız kendilerinin bildiği dar ve engebeli geçitleri aşarak, neredeyse Çin içlerine kadar girebilirlerdi. Orhun, Altay ve Tanrı Dağları'ndan gelen orduların en kestirme yoldan ve gecikmeden Çin'e inmek için kullandıkları bu geçitlerin ünlü kapısı, daha önce de sözünü ettiğimiz, Çin kaynaklarında Kao-chüeh adlandırılan, Türkçe'de karşılığı "Yüksek Geçit" olan yerdir. Sarı Irmak'ın kuzey batı kıvrımının batısındaki yüksek dağlar üzerindedir bu geçit. Hayati öneme haizdir. Yalnız Hun döneminde

değil, gelecekte de Türk budunları kullandılar bu geçidi. Efsanevi başkent Ötüken'den gelen yolların çıkış yoluydu.

Hunlar'ı zora sokacak engeller kurarak ilerliyordu Meng Tien. Kao-chueh (Yüksek Hisar'ı) aldı ki bu Hunlar'a vurulan büyük bir darbeydi.

Yüksek Hisar'ın Çin kontrolüne geçmesi Hun akınlarını oldukça zora soksa da Hunlar akınlardan vazgeçmediler. Yılmadılar, yorulmadılar. Çılgınlıkları yeni yollar bulmalarına yardımcı oldu.

Hunlar akınlarını sürdürseler de bir şeyler değişmişti. Kaynakların yazdığı şekliyle, "Çinliler, bu savaşlar sırasında Hunlar'ı yenmeyi ve itmeyi öğrendiler". Bu durum, Çinliler'in kendilerine güvenlerinin artmasına neden oldu. Durdurulamaz bilinen, Çılgın Hunlar da durduruluyordu. Üstelik duvarın inşaatını tamamladılar.

Çin politikası olan Hunlar'ı Gobi Çölü'nün ötesinde tutmak fikrinin karşılığında yeni bir Hun düşü ortaya çıkacaktır.

"Ne olursa olsun Çin duvarını aşmak ve Ordos'u geri almak."

Önemli olduğunu düşündüğüm bir konu, Hunlar'ın o çağdaki insan sayısıdır. Çin'in kalabalık, Hunlar'ın da azınlıkta olduğu bilinmektedir. Çin ve Hunlar'ın nüfuslarının karşılaştırılması, Hunlar'ın geri çekilme ve göç etme taktiklerinin gerekçeleri açısından çok önemlidir. Karşılarına çıkarılan orduların büyüklüğü, Hunlar'ın zorunlu olarak uyguladıkları vur-kaç savaşları sırasındaki mevcutları; aradaki sayı farkını açıklamaya yeterli olacaktır.

Göçerlerin sayısı, yerleşik budunlardan her zaman az olmuştur. Hele yağış çok, sürekli olarak savaşmak zorunda olan budunlar düşünülürse...

Bu konuda doğru bilgiye ulaşmak için çeşitli varsayımları dikkate almak zorundayız. Yorumlama yoluyla sağlıklı rakamlara ulaşabiliriz.

MÖ.6000 yıllarında dünya nüfusunun 5 milyon civarında olduğu tahmininde bulunuyor bilim insanları. MÖ.3000'de ise bu nüfusun 20 milyona ulaştığı varsayılıyor.

Teoman Han'ın buyruğunda devlet kuran Hunlar'ın çağında dünya nüfusunun 300 Milyona ulaştığı, aynı çağda oldukça geniş olan, Çin Devleti sınırları içinde yaşayanların nüfusunun ise 59 milyon olduğu belirtilmektedir kaynaklarda. Tahminlere dayanan bu rakamı, gerçeğe yakın olarak kabul edeceğiz.

Çin kaynaklarında geçen ordu sayıları, savaşların sonuçları Hun nüfusu hakkında bir rakam vermemize yardımcı olacaktır. Yalnızca Hun nüfusundan söz ediyorum, Hunlar'ın buyruğuna girecek bağlı budunlardan ve daha sonrasında imparatorluk nüfusundan değil!

Çin kaynaklarının abartılı rakamları bir yana bırakılırsa Teoman Han'ın zaman zaman 50-60 bin kişilik ordusuyla Çin'e akın yaptığı tahmin edilmektedir ki akınların şekli ve etkileri bu rakamlara ulaştırır bizi. Ordu-budun yapısındaki bir devletin, savaşabilecek sayıdaki insanı bu kadarsa, tahmini nüfusu, en yüksek bir tahminle 280 ila 300 bin arasında bir rakama ancak ulaşabilecektir. 59 milyon Çin nüfusuna göre çok düşük olsa da bu rakamın doğruya yakın bir Hun nüfusu ifade ettiğini düşünüyorum.

Bu iddiamı destekleyen başka bir kaynak:

Mete Han'ın oğlu, Kiok Han devrinde, Hun otağında görevli, hizmetini Han'ın emrine adayan Çin asıllı ayguç²⁵ Yüeh'in, Kiok Han'a söyledikleri çok önemlidir ve iddialarımıza ışık tutacak niteliktedir.

Özetle şöyle demektedir Ayguç Yüeh:

---

²⁵ Ayguç: Vezir, danışman...

“Hunlar’ın bütün nüfusu, bir Çin kentinin nüfusuna bile denk gelmez. Hunlar törelerini yaşattıkları ve Çin’e bağımlı olmadıkları için güçlüdüler.”

. Nüfus hakkında söylenenler çok dikkat çekicidir. Bütün Hun nüfusunu, Çin’deki bir kentin nüfusu ile karşılaştırmak, Çin ile olan büyük nüfus farkını, bunun göstergesinde Hunlar’ın yiğitliklerini, çılgınlıklarını izah etmeye yeter.

İşte bu nedenle gerektiğinde geri çekilmek, uzaktan savaşmak ve vur-kaç taktiği uygulamak zorundaydı atalarımız.

Teoman Han’ı anlatmayı sürdürelim!

Hunlar’ın Çin’in iç bölgelerindeki yurdu Ordos Bölgesi’nden ve Hunlar için önemli diğer yerlerden söz edelim. Çünkü gelecekte de pek çok savaş bu bölgeye hâkim olmak için çıkacaktır.

Çin’in asıl sorunu olan, Hunlar’ı üzerlerinden atmak istedikleri topraklar, yüzyıllardır Hunlar’ındı. Sürüleri için gerekiyordu ve vazgeçmeleri mümkün değildi. Sarı Irmak’ın güneyinde olması, Çin’in kendisine sınır bellediği bölgenin içinde kalması demektir. Oysa Çin, Hunlar’ı çölün öte yanında, uzakta istiyordu.

En önemli ve verimli otlaklar Ordos Bölgesi’ndeki otlaklardı. Bu önem nedeni ile Sarı Irmak kıvrımının güneyinde olan bu bölge, Çin akınlarının asıl hedefini oluşturmuştur. Çin, Hunlar’ı buradan söküp atmak için çok uğraşmıştır. Sonunda başarmıştır da... Burayı korumak için Çin Duvarı’nı uzatmış, yeni koloniler kurmuş, sürgün Çinliler’i Ordos’a yerleştirmiştir.

Sarı Irmak’ın kuzeyindeki Yinşan Dağları, Hunlar için çok önemli bir başka mekândır. Bu dağlar, Hunlar’ın yayla olarak kullandıkları yerlerdir. Ayrıca Hunlar’ın büyük otağ yerlerinden biriydi. Bu bölgeyi de ele geçiren Çin, otuz dört askeri koloni kurmuştu. Yaylalarını ellerinden alınca, Hunlar’ı durdurabileceğini sanıyordu.

Yinşan Dağları'nın bir önemli özelliği de zengin demir yataklarıdır. Ayrıca av hayvanları açısından bolluğunu da belirtmeliyiz.

Hunlar yaylalarını, av sahalarını yitirmenin çok sıkıntısını çektiler.

Bu sıkıntılı dönemde, Teoman Han, oğlu Mete'yi (Çin kaynaklarında, bu konuda anlatılan destansı ögelere göre) Yüeciler'e rehin vermiştir. Gerekçesi, Çin'le savaşırken, başka bir güçlü yağıyla arasını iyi tutmak olabilir. Belki Yüeciler'le savaşabilirdi, yapmadı. Gelecekte yapacağı savaşı kazanması, bu güce sahip olduğunu göstermektedir.

MÖ.209'da İmparator Şihuangdi öldü. Çin karıştı. Muhaliflerin baskısı ile Sanggün Meng-tien, zehir içerek intihar etti. Çin hanedanı gücünü yitirince Hunlar toparlandılar. Yeniden Sarı Irmak'ı geçmeye ve Çin içlerine akmaya başladılar.

Çin kaynaklarının Teoman Han hakkında bundan sonra yazdıkları onun oğlu Mete ile olan ilişkileri ile ilgilidir.²⁶

Teoman Han'ın ve oğlu Mete arasında geçenler, sıradan bir iktidar kavgası olarak görülmelidir. Mete Han'ın Hun ve Türk tarihi için büyüklüğü tartışılmaz, ancak Hun İmparatorluğu'nun temellerini atanın Teoman Han olduğu gerçeğini unutmamak gerekir.

---

²⁶ Kripto Kitaplar'dan çıkan "Büyük Hun Devleti'ni Kuran Türk Hakanı/TEOMAN HAN" isimli romanım, Teoman Han'ın hayatına ışık tutan bir çalışmadır.

METE HAN²⁷

(MÖ. 209-174)

“Mete Han, Turan’ı gerçekleştirmiştir.”

Mete Han, adeta bir armağandır Hunlar için.

Tarihi var eden, tarihi güzel kılan, ender değerlerden biridir.

Türk’ün ulaşabileceği sınırların sonsuzluğunu göstermiştir.

Çılgınlığı hâlâ akılların almayacağı büyüklükte bir düşünürdür.

Mete Han, daha hakan olmadan çok önce Çin tarih yazıcılarının dikkatini çekmiş olmalı ki, kaynaklara atası Teoman Han ile olan mücadelesiyle girmiş ve sürekli haklı olan taraf olarak işaret edilmeye çalışılmıştır.

Çinliler takdir edip övmüşlerdir Mete Hanı. Bir yağı hakan dan çok bir bilge kişi muamelesi yapmışlardır. Ondan çok şey

---

²⁷ Mete Han: Teoman Han’ın büyük oğlu, Hun tahtına oturan ikinci hakanıdır. Mete Han’ın adının Çin kaynaklarındaki haliyle okunuşu hakkında da çeşitli görüşler, farklılıklar olması kaçınılmazdır. Çin kaynaklarının okunma sistemine göre zamanla değişiklikler olmuştur.

Bu adı kaynaklardan ilk okuyan ve “Mete” okunuşunu tanıtan yine J.De. Guignes’tir. Onun “Mei-dei” söylemini Türk Tarihçiler “Mete” olarak almış, böylece bu isim yayılmıştır. Daha sonra ise çok çeşitli Mete, Made, Mado, Madok, Batur, Matur ve şeklinde pek çok okuma olmuştur. Sonuç olarak bu isimlerin “Bagadır” yani “Bahadır”dan türediği kabul görse de “Mete” unutulmamıştır. Biz de bu nedenle “Mete” yaygın adını kullanacağız.

öğrenmişler, onu taklit etmeye çalışmışlardır. Gelecekte de Mete Han'la akrabalık bağı kurma derdine düşmüşlerdir.

Hun tarihi, dolayısıyla da Türk tarihi açısından çok önemli, özel bir hakandır Mete Han. Teoman Han'ın birleştirdiği, devlet haline getirdiği Hunlar'ı, imparatorluğa taşıyan, kendi sözleri ile "26 Buduna hükmettiren" ideallerin sahibidir.

Çin kaynaklarında, Mete Han'ın Hunlar'ın Tukyü (Türk) adlı uruguna mensup olduğu defalarca yazılmış ve bir de not düşülmüştür.

"Tukyular, Aşinalarla aynı kökten gelir."

Gelecekte Türk'ün bayrağını taşıyacak Göktürkler'le, Hunlar'ın akrabalığının tescilidir bu not.

Hun boylarını Teoman Han birleştirmiş ve devleti kurmuştur ancak Hun olma bilinci ve güveni Mete Han ile oluşmuştur.

"Hunlar Gök'ün gururlu çocuklarıdır."

Çin kaynaklarına kaydedilen bu tespit, Mete Han'ın soyundan gelenlerin yükseldiği ruh seviyesinin göstergesidir.

Çin tarih kaynaklarında, Hunlar hakkındaki temel bilgiler Mete Han'ı anlatmakla başlamaktadır. Mete Han ve yaptıkları Çinliler'i öylesine etkilemiştir ki adeta Hunlar'la ilgili konular tamamen onun varlığı çevresinde inşa edilmiştir. Her bağlamda Mete Han'a bir atıf vardır mutlaka.

Hun tarihi kronolojisi, Mete öncesi ve sonrası olarak işaret edilmiştir.

Hunlar arasından Mete gibi bir hakanın çıkması tesadüf değildir. Böyle bir rastlantı olması hiç mümkün değildir. Hun budununun, yaşadığı bölge, hayat şartları, tarihi birikimi ve yöntemleri böylesi bir liderin ortaya çıkmasına hazırlıktır adeta.

Genelde Türk tarihi benzer gelişmelerle oluşmuştur.

Mete Han Hun hakanı olmadan önce Çinliler'e göre kendi devletleri tekti ve dünyanın merkeziydi. Diğer bütün millerler barbar ve vahşiydiler.

Bu görüş hâlâ etkisini sürdürmekte, Çinliler bugün bile ülkelerini "Chungkuo" yani Orta Memleket-Orta Devlet olarak adlandırmaktadırlar. Bu inanca karşılık, hemen yanı başlarında, daha kuvvetli ve düzenli üstelik barbar dedikleri bir budun tarafından kurulan büyük devletin onları huzursuz etmesini doğal kabul etmeliyiz. İnançlarını yıkmıştır Mete Han. Bilinenleri alt üst etmiştir.

Yerleşik bir zihniyetin değişimi zor olacaktır. Mete Han, orta devleti ikileştiren kişidir. Bunu itiraf eden ve zorunlu kabul gören Çin imparatorları yazdıkları bitiglerde belirtmekten geri durmamışlardır.

"Duvar'ın kuzey yanında ve güney yanında iki devlet..." Tanımlaması sık sık kullanılmıştır.

Etkin Çin felsefesini temelden sarsan bu olay Çinliler'i yeni arayışlara strateji geliştirmeye sevk etmek zorundadır. Teoman Han zamanında başlayan Çin Devleti'nin değişimi, Mete Han zamanında başka mecralara sürüklenmiştir. Yağı, tanınabildiği ölçüde ona karşı başarılı olunabilecektir ki Çin'in tarih boyunca başarısı buna bağlı olmuştur. Bu tanıma çabası Çin tarih yazıcılığını da geliştirmiştir.

Net olarak şunu söyleyebiliriz!

Çılgın Tanhu Mete Han, Çılgın Hunlar'ın beklediği bir hakanı. Zaman bu çılgının gelmesine, Hunlar'ı yüceltmesine hazırı.

Geldi ve görevini hakkıyla yaptı.

Ne yazık ki onun çocukluğu, gençliği hakkında fazla bilgi yok elimizde. Eğer olsaydı, yetiştiği çevre, insanlar, etkileyen büyükler ve yaşadıkları, onu büyük yapan etmenler hakkında bilgi edinirdik. Bu büyük hakanı daha yakından tanırdık böylece. Oysa elimizdekiler, yoruma açık kısa notlar ve Çinli tarih yazıcılarının kaydederken insafına kalmış bilgilerdir.

Yine de bu kadarına razıyız!

Ya olmasaydı?

Ulu Atamız Mete Han'ı tanımasaydık!

Çin Seddi, Mete Han'ın tahta oturmasından 5 yıl önce tamamlandı. Duvarın gelişimini, yükselmesini ve uzamasını Mete, bizzat gördü, yaşadı. Onu aşması gerektiğinde nasıl davranacağına dair ilk düşünceler de böylece oluşmuş olmalıdır mutlaka kafasında.

Akla gelen soru: Mete Han daha önce tahta geçseydi, Çin Seddi'nin yapımını engelleyebilir miydi?

Bu soruya kesin bir cevap vermek mümkün değil ancak Çin'in o kadar da rahat hareket edemeyeceğini söyleyebiliriz rahatlıkla. Gelecekte Mete'nin adından bile çekinen Çin elbette onun buyruğu ile Çin Seddi'nin yapımını durduracak, en azından eski Hun yurtlarını kuşatmaya cesaret edemeyecekti.

Mete'nin gençlik çağlarında Çin güçlenmiş, otakları, yaylakları, av sahaları ellerinden alınan Hunlar ise zayıflamıştı. Yüce ve Tunghular da güçlü ve etkin durumdaydılar. Hunlar, üç güçlü yağının arasında varlıklarını sürdürmeye çalışıyorlardı. Ayrıca kuzeylerinden gelen saldırılara da karşı koyuyorlardı.

Şimdi Çin kaynaklarında geçen bir konuyu aktaracağız. Teoman Han ve oğlu Mete arasındaki çekişmelere zemin oluşturan

bu olay içinde destansı ögeler barındırsa da bağlı kalmaya zorunlu olduğumuz kaynaklarda geçen bu bilgiyi paylaşmalıyız.

Mete Han, Hun töresi gereği Hun tahtının tek varisiydi. Çünkü Ulu Hatun'un²⁸ oğlu ve en büyük tigindi. Yalnız kendisi değil Hun budun bu gerçeği kabullenmişti. Fakat Çin'den, Teoman Han'a gelen ya da gönderilen konçuy, pek çok şeyin değişmesine neden oldu.

Çin'in konçuy yani prenses ihracı, bilinmeyen bir konu değildir. Gelecekte de çokça geçecek, pek çok konçuy, Çin'in siyasi amaçlarına hizmet etmek üzere uygun budunların, uygun hükümdarlarına gönderilecektir. Özellikle etkin ve güçlü Türk hakanlarına güzellikte rakip tanınmayan, bir o kadar akıllı ve eğitimli konçuyular gönderilmiştir.

Bir kısmı gerçekten Çin soylularının kızları, sarayda büyüyen prenseslerdir. Bir kısmı ise toplanan kimsesiz güzel kızların sarayda bir prenses gibi eğitilmesi ile ortaya çıkan bu ihrac malı, Çin'i başka budunlara yaklaştıran, onların hükümdarları ile ak-raba kılan, barışı sağlayan, savaşı önleyen, yanlarında getirdikleri çok sayıda danışmanları ile yönetimlere karışmaya, onları etkilemeye kadar varan bir mekanizmanın oluşmasını sağlayacaktır.

Hun hakanlarına gelen Çinli konçuyular, oldukça etkilidirler. Kısa sürede hatun yani Yen-shih²⁹ olurlar ve bir de erkek çocuk doğururlarsa, devlete el atmaya başlardı. Çünkü Hun töresinde kadın önemlidir, kurultayda yeri, konuşma yetkisi vardır.

---

²⁸ Ulu Hatun: Hun hakanlarının ilk eşleri, veliahdı doğuran hatuna verilen unvan. Önceleri mutlaka Hun kökenli eşler alırdı bu unvanı.

²⁹ Yen-shih: Hakanların Çinli eşlerine verilen unvan.

Çin yönetimi bu durumun farkındaydı. Özellikle sokuluyordu hakan otağlarına Çinli hatunlar.

İşin ilginç yanı, pek çok göçebe budunun hükümdarı Çinli bir konçuy almak için sıradadır. Hatta barış yapmak için ya da Çin siyasetine yardımcı olmak için bunu şart olarak ileri sürenler bulunmaktadır.

Çin, bu mekanizmayı nasıl işletiyordu, konçuyalarını nasıl bu derece çekici ve işe yarar şekilde eğitiyordu, üzerinde çok durulması gereken bir konudur. Türk tarihinde, Çinli konçuyalar yüzünden sıkıntıya düşmemiş bir devlet yok gibidir.

Genelde göçebe kültürü içinde, kadının yeri ve yaptığı işler bellidir. Çoğunlukla erkeklerden hiçbir farkı yoktur eğitim de ve savaşçılıkta. Çalışma şartları gereği bozkırda, hemen erkeğinin yanındadır. Bu şartlar altında kadının narin kalması, kadınsı yapısının ağırlık kazanması mümkün değildir. Çalışmaktan, savaşmaktan ve çocuk doğurmaktan belli ki kendine bakmaya, süslenmeye zamanı olmayacaktır.

Belki de bu nedenle narin, sarayda yetişen ve ek birçok vasıfla eğitilen, ipekler içindeki genç kızlar çekici gelmektedir bozkırlılara. Haksız olmasalar gerek!

Naz yapmayan, sabahtan akşama kadar sürülerle, çocuklarla uğraşan, av yapan, ata binen kadınların yanına gönderilen, Çinli bir taze bütün dengeleri değiştirecektir.

Bilmiyoruz, belki de Teoman Han bir üstünlük hakkı olarak kendisi istemiş, belki de dengeleri bozmak, onu tuzağa düşürmek isteyen Çin sarayı kendiliğinden bir konçuy göndermiştir. Her iki halde de Hun iline gelen ve Yen-shih olan bu kadın törelerin izinde yürüyen sistemi değiştirmeye çalışmış, ata ile oğlu karşı karşıya getirecek bir yapının parçası olmuştur.

Çin kaynakları bu konuyu şöyle anlatmaktadır.

“Teoman Han’ın ikinci hatunundan (Yen-shih), bir oğlu daha olmuştu. Aslında Hun hakanlığı, töre gereği, Teoman Han’dan sonra, ilk hatunundan (Ulu Hatun) olan büyük oğul Mete’nin hakkıydı.”

Çin kaynakları yarı efsane niteliğindeki bu olayları anlatırken, Teoman Han’ı kötülerden çekinmemekte, Teoman Han’ın, Mete’nin hakkı olan Hun hakanlığını Çinli hatunundan olan küçük oğluna verme düşüncesinde olduğunu yazmaktadır.

Etkili olması büyük ihtimal dâhilinde olan iyi yetişmiş Çinli hatunun bu dilekte olması, gelecekte Hun Devleti’nin yönetiminde söz sahibi olmak istemesi, belki de bunları Çin sarayının öğretisinin etkisinde, yanında olan danışmanlarının yönlendirmesi ile yapması doğrudur kendi açısından.

Mete, tiginlik hakkı olarak buyruğunda tümen büyüklüğünde (on binlik) bir orduyu yönetecek çağa geldiğinde, Teoman Han oldukça yaşlı olmalıdır ki Çinli hatun kendi yerini garantiye alabilmek amacıyla da böyle bir isteğe kapılmış olmalıdır.

Bu saydığımız ihtimallerin hepsi mümkündür. Sonuçta oğlunu hakan yapmak isteyen Yen-shih, Mete’den kurtulmak zorundadır. Üstelik oğlunu varisi olmaktan çıkararak Teoman Han da Mete’yi tehlike görmektedir.

Kaynaklar, ikinci hatunun etkisi ile Teoman Han’ın, oğlu Mete’yi Hunlar’a yağı budun olan Yüeciler’e rehin verdiğini yazmaktadır. Rehin vermek saldırmazlık ve savaşmama garantisidir için o çağda kullanılan bir yöntemdir. Gelecekte de benzerleri çok görülecektir. Rehinlik müessesesinin genelde karşılıklı olması yönünde bir eğilim vardır. İki taraftan iki değerli ve önemli kişinin rehin olması, hayatta kalmalarının da garantisidir. Bu durumda, Mete’nin rehin gittiği Yüecilerin de Teoman Han’a, Mete’ye denk bir rehin göndermesi gerekmektedir. Oysa böyle

bir kayıt düşülmemiştir Çin kaynaklarına. Bu da, yapılanın Mete'den kurtulmak amacı taşıdığı ihtimalini doğurmaktadır.

Bu birinci ihtimal...

İkinci ihtimal; Hun budun yapısını dikkate alınca daha uygun görülmektedir. Teoman Han'ın oğlunu rehin vermesi için çok zor durumda olduğu gerçeğini kabullenmek gerekmektedir. Belki Çinli hatunun bir dereceye kadar eli vardır bu işte, hakanı etkilemiştir. Mevcut durum, bunu bir gereklilik haline getirmiş de olabilir.

Hun Devlet yapısı, böylesi bir kararı, hakanın tek başına almasına izin vermez. Kurultay'da alınması zorunlu bir kararla Hun veliahdı Mete, rehin gönderilmiştir. Bu da Hun Devleti'nin Çin saldırılarının arttığı bir durumda, batılarında yer alan yağlılarına karşı bir barış çabası olma ihtimali dâhilinde doğrudur.

Ancak bunun ardından gelen olaylar, bu ihtimali zayıflatmaktadır.

Sonuçta yazgı görevini yapmakta, Mete kendisini hakanlığa taşıyacak zorlu bir yolda ilerlemektedir.

Bundan sonra yaşananlar için rengini değiştirecek Teoman Han'ın, oğlu Mete'den kurtulmak istediği fikri ağır basacaktır. Çünkü Teoman Han'ın yaptığından başka bir anlam çıkarılamaz. Anlatılanlar, Mete'nin yok edilmesini sağlamaya dönük bir hareketlenmeyi işaret eder.

Teoman Han, ani bir hareketle Yüecilere savaş açtı. Demek ki Yüeciler'le savaşacak gücü vardı. O halde oğlunu gerçekten ondan kurtulmak için rehin vermişti. Çünkü bu hareket, Mete'nin hayatını tehlikeye atmak demektir. Mete'nin rehin gönderilmesi barışın garantisi iken alınan savaş kararının açıklaması başka türlü nasıl yapılabilir?

Savaşın sebebi ne olursa olsun, sonucu da ne şekilde gelişirse gelişsin, Mete, öldürüleceğini anlamıştı. Planını yaptı. Savaş alanının yakınlarında bir yerlerde, kaynaklarda “Devlet Atı”³⁰ olarak tanımlanan, hızlı, soylu atına atlamış kendisini kuşatan çemberi yararak kaçmıştır. Hiç bir Yüeci atı onu yakalayamamış, atılan oklar ardından ermemiştir.

Bu çok büyük bir başarıdır. Hun budun gözünde Mete'nin yerini yükseltmiş, ününü artırmıştır. Ani karar vermek, her şeyi göze alarak kendini saran kalabalığın arasında atına atlamak, onları yarmak ve ileriye atılmak...

Önceden planlanmış bir hareket olması mümkün değildir. Ancak kararlı, ileri görüşlü ve kolay karar verebilen liderlerin yapacağı bir harekettir. Büyük cesaret ister. Bu hareketle canını kurtarmakla kalmamıştır Mete, bütün bir budunun kaderini değiştirmiştir.

Çılgınların göstergesidir bu.

Kararlı olmak ve her şeyi göze almak!

Kaynaklar olanları böyle aktarırken, tarihle efsanenin birbirine karıştığı bu olaya çeşitli açılardan bakan tarihçiler, görüş farklılıkları taşımaktadırlar. Bazılarına göre Teoman Han Çağında rehin vermek zayıf kabilelerin izlediği bir yoldur. Hele ki karşılıksız rehinlik... Ki Yüeciler'le savabilen bir Hun hakanı zayıf olamaz.

Öyleyse...

Çin'in adını aldığı Ch'in Hanedanı zamanında, Ordos'un Çinliler tarafından alınması Teoman Han'ı oldukça güç durumda bırakmıştır. Otlak sıkıntıları bütün budunu etkilemiş, belki

---

³⁰ Devlet Atı: Hunlar ata ayrı bir kişilik tanıyan töreleri içinde, at güreşi adı verilen oyunlarda kazanan atları seçer ve onlara devlet atı unvanı verirlerdi.

de bölünmeler, boylar arasında otlak savaşları başlamıştır. Bu sırada Hunlar'ın yağılarının nasıl bir hareket içine girmiş olduklarını bilmiyoruz. Göçebe ruhlu Yüeciler'in ve Çin ile alışverişi olan Tunghular'ın bu fırsatı değerlendirmemesi düşünülemez.

Teoman Han, Tunghu ve Yüeci gibi iki güçlü yağı devletin arasında sıkışınca en azından bir yanını garanti altına almak için böyle bir yol seçmiş olabilir. Veliht oğlunu rehin vermiştir Yüeciler'e. Buna rağmen savaşı engelleyememiş bütün bunlar Yüeciler'i durduramamıştır. Hunlar'a saldırı planları yapmışlardır.

Bu durumu fark eden Mete, kurtuluşu kaçmakta bulmuştur. Mucize bir kaçıştı ve Teoman Han oğlunun bu başarısını ödüllendirmiş, kendisine on binlik bir birliğin yönetimini vermiştir.

Bu da başka bir bakış açısı...

Mete'nin Yüeciler'in yanında ne kadar süre ile rehin kaldığını bilmiyoruz. Büyük etkisi olduğu, Yüeciler'in arasında rehin kaldığı süre içinde Mete'nin çok şey kazandığı muhakkaktır. Öncelikle o çevreyi çok iyi tanımış, ticaret yollarının önemini, bir devlete kazandırdıklarını görmüştür. Gelecekte batıya uzanan ticaret yollarını alma ve elinde tutma gayreti bunun göstergesidir.

Yüeciler'in kazancı ise Mete'nin nefreti olmuştur. Yaşadıklarını hiç unutmamıştır Mete Han. Her fırsatta Yüeciler'i ezmek için ordu çıkarmış, onlara rahat vermemiştir.

Hunlar, Yüeci savaşını kazandılar ve geri döndüler.

Hem Yüeciler'den kaçıışı sırasında yaşananlar hem de savaş sırasındaki etkinliği, Mete'yi babasının gözünde yüceltmiş, Teoman Han oğluna iyi davranmaya başlamıştır. Kendisine hakkı olan yetkiyi ve orduyu vermekte tereddüt etmemiştir. Artık on bin savaşıyı yöneten bir tümenbaşısıdır Mete. Bazı kaynaklar ise

verileni “On bin çadır” olarak kaydetmişlerdir. Her iki şekilde de güç ve yetki sahibi bir tigin olarak karşımıza çıkar Mete.

O andan itibaren Mete Han, bütün çalgınlığı ile gelecekte başına geçeceği Büyük Hun İmparatorluğu’nun temellerini atmaya başladı. O güne kadar yürüyen ordu sistemini değiştirdi. Disiplini ve sorgusuz itaati şiar edinen sistemi kurdu. Verdiği askeri kararlar ve uyguladığı yöntemler bugün hâlâ kullanılmaktadır.

Bu çalgın atamız, bütün dünya budunlarına askerliği öğretmiştir dersek, hata yapmış olmayız. Çevresinde, güvenilir yoldaşlar toplayan, onları eğiten ve tümenini en üstün eğitim seviyesiyle yenilmez kılan Mete, onluk (ya da ondalık) askeri sistemin kurucusudur. Onluk, ellilik, yüzlük, binlik ve tümenden oluşan ordu sitemi içinde, orun sıralamasını kurmuş, savaşçıların yönetimini kolaylaştırıp verilen emirleri eksiksiz ve kısa sürede uygulamaya dönük, zincirleme buyruk yöntemini uygulamıştır. Tam bir disiplin içinde yetiştirmiştir savaşçıları. Buyruğa itaatsizliği asla bağışlamamıştır.

Kendi askeri metodu içinde, katı ve kesin “Saf düzeni” geliştirmiştir.

Düzenli ve toplu şekilde hareket eden, atağa dayalı, verilen kesin buyruklarla hareket eden savaşçıları, büyük bir üstünlük göstergesi haline geldi. Ordubaşlarına öğrettiği odur ki: Yağırı yenebilmek için şu iki şey akıldan çıkarılmayacak. Birincisi, yağrıya büyük hızla ve bütün güçle yüklenmek, ikincisi, yağrıyı kuşatmak...

Reformcu, yenilikçi bir liderdi Mete. Üstün yetenekli Hun okçularının eğitimcisiydi. Atlı birliklerinin taktik uygulatıcısıydı. Mete, kendi buluşu askeri metodu ile ileri, kesin ve katı bir saf düzeni getirdi atlılarına. Düzenli ve toplu olarak hareket edebilen ordular yetiştirdi.

Savaşlarını hız üzerine kuran bir ordudur Hun ordusu. Önce büyük bir hızla yağıya yüklenmek, ardından hızla yağıyı çevirmektir. Saldırı ve geri çekilme, uzaktan ezici ve etkili okları ile yağıyı bezdirme, göz açtırmama...

Ok atışı sayısal ve hızlı ok saldırısı çok önemliydi. Güçlü yayların, hedefi bulan okların yanı sıra başka bir buluş daha yaptı Mete.

Çin kaynakları onun askeri buluşlarından söz ederken, ıslık çalan işaret okunu anlatırlar (çavuş ok). Yol gösterici, yön belirlemede kullanılan bu ok zamanın en önemli teknik buluşudur.

Mete, kendisini, hakkı olan Hun hakanlığına hazırlamaktadır. Bunun için önünde engeller vardır. Teoman Han'ın Çinli hatunu, veliaht olan oğlu ve Teoman Han'ın kendisi...

Planladıklarını gerçekleştirmek için en güvenilir adamlarla, buyruğunu uygulamakta bir an bile tereddüt etmeyecek yiğitlerle birlikte hareket etmek zorundadır. Bu güveni de denemelerle sağlayacaktır.

Çin kaynakları, bu denemeler konusunda da efsane niteliğinde bilgiler vermektedir. Oldukça yaygın olarak bilinen olayları kısaca anlatacağız.

Mete, tümeninin karşısına geçip şöyle seslendi:

"Islık çalan okum nereye yönelirse, okumu nereye salarsam, siz de oraya ok atacaksınız! Buyruğumu dinlemeyenin, ıslık çalan okumu attığım yere ok atmayanın başını alırım!"

Tek bir buyruk, kararlılık ve sözünü tutmak, liderlik vasıflarındandır. Geleceğin şekillenmesine katkı sağlamaktadır.

Kaynakların anlatımına dönelim:

"Tümeni ile ava çıktı Mete. Sürek avları, savaş eğitiminin esasını oluşturuyordu. Orada ilk güven denemelerini yaptı.

Gördüğü avlara ıslıklı okunu fırlattı. Onu takip etmeyenlerin, okunu atmakta gecikenlerin hemen başlarını vurdurdu.

Bir başka seferinde güçlü ve soylu devlet atına saldı ıslık çalan okunu. Onu oklamakta gecikenleri de bağışlamadı.”

Tümenindeki savaşçıları asıl güne hazırlamaktadır Mete. İstiyordu ki her buyruğu hemen uygulansın. Bu konuda kararlılığını göstermek, gelecekte yapacakları için sonuna kadar güvenebileceği yoldaşlarını seçmek için zorunluymdu buna.

Okladığı atının, onun Yüeciler’den kaçmasını sağlayan, güçlü, hızlı kahraman devlet atı olduğu konusunda hiçbir şüphem yok. Böylesi bir buyruk tereddüde sebep olur ve bazı savaşçılar acıma duygularını ön plana alarak ok salmayabilirler. Oysa Mete kararlıdır.

Kaynaklar bu destanı anlatmaya devam ediyor:

“Başka bir gün, daha büyük bir çılgınlık yaptı Mete. Okunu aniden sevgili hatununa fırlattı. Görenlerin hayret içinde kaldığı, inanmadığı bu davranış, adamlarını seçmede ne kadar isabetli olduğunun bir denemesiydi. Çok az kişi izlemedi onu ve ok salmayanlar başlarını yitirdiler.”

Bu konuda değişik fikirler var. Ok salınan hatunun bir cariyeye, esir ya da sıradan bir kadın olma ihtimali var olduğu gibi, en sevdiği hatununu oklattığı konusunda da görüşler bulunmakta. Sonuçta kararlılığını gösterir bir eğitim yapmaktadır Mete.

“Çevresinde gittikçe en güvenli, buyruğundan asla çıkmayacak savaşçıları kalıyordu. Onun her dediğini dinleyen ve yerine getiren bu savaşçılarla hakanlığa hazırlanıyordu.

Derken bir gün de Teoman Han’ın atına çevirdi ıslık çalan okunu.”

Büyük bir cesaret ve inanılmaz bir cürettir. Çılgınlıktır. Devleti yöneten bir hakanun atını oklamaya cesaret ettiğine göre o

zamana kadar etkinliği artmış olmalıdır. Yoksa Teman Han gibi bir hakanın bu işi cezasız bırakması düşünülemez.

“Bu kez fire vermeden bütün savaşçıları onu izlediler.”

Artık ordusu hazırды, son darbeyi vurmasının zamanı geliyordu.

O gün... Türk tarihi yeniden şekilleniyordu.

Son darbeyi vuracaktır artık Mete.

“Büyük bir devlet avı yapılıyordu. Hun ordusunun tamamının katıldığı bu sürele avında, Mete, tümenin başındaydı. Aniden ıslık çalan okunu Teoman Han’a yönlendirdi. Savaşçıları onu izlediler. Teoman Han oklanıp öldürüldü”

Çin kaynakları olanları böyle aktarıyor.

Belki böyle oldu, belki de başka türlü.

İnkâr edilemeyecek tek gerçek, Mete’nin atası Teoman Han’ı öldürdüğü ve hakkı olanı bileğinin gücü ile aldığıydı. Görülen o ki o zamana dek Teoman Han’ın ordu ve budun içinde etkinliği kırılmıştı. Olanlar hemen kabul gördü.

Hiçbir zaman işini yarım bırakmayan ve geride yağı bırakmayan Mete; atasının ölümünün ardından, Teoman Han’a yakın olan soyluları, Teoman Han’ı etkileyerek Mete’nin hakkını gasp eden Çinli hatunu ve oğlunu da oklattı. Böylece tahtın sahibi olarak Hun buduna hakan oldu.

Anlatılan olayların tamamının av sırasında geçmesi dikkat çekicidir. Avın Hun savaşçıları için eğitim yolu olduğunu söylemiştik. Bireysel olarak beslenmeye dönük bir göçebe ihtiyacıdır. Ayrıca günler, aylar süren sürele avları orduyu dingin, savaşçıları hazır tutmak için yapılır.

Çılgın Hun ordusu, bu avlarda savaş taktikleri üretmektedir. Mete Han bu sistemi çok iyi kullanmış, geliştirmiş ve etkinleştirmiştir.

Büyüklüğüne göre iki türlü av yapılmaktadır.

Tümen eğitim avı.

Devlet avı.

Tümen avları, tümen başının ya da boy beyinin yönetiminde, nispeten daha az sayıda savaşçının katıldığı avlardır. Devlet avları ise bugün yapılan silahlı kuvvetler tatbikatlarının bir benzeridir. Hakan bizzat başkanlık eder devlet avına.

Sürek avı konusu Orta Asya Türk budunları için hayati öneme haizdi. Büyük bir disiplin ve düzen içinde yapılırdı. Her boyun ya da birliğin ayrı görevi olurdu av içinde. Büyük, devlet avları binlerce savaşçı, birçok boy ve urugun katılımıyla yapılır, birlikler halinde görevlerini yapardı savaşçılar. MÖ.62 yılında yapılan bir sürek avına yüz bin kişinin katıldığı kaynaklarda geçmektedir. Büyük bir meydan savaşı gibidir.

Sürek avlarında uygulanan sistemi de kısaca izah edelim:

Bolca av bulunan yer, binlerce atlı tarafından daire biçiminde kuşatılır. Çember dıştan içe doğru gittikçe daraltılarak av sürülür ve bir araya toplanır. Kuşatma düzeninin bozulmamasına, verilen görevlerin harfiyen yapılmasına çok dikkat edilir. Avın sürülmesi ve kuşatılması uzun zaman alıp, birkaç ay da sürebilir. Bir araya toplanan ava ilk önce hakan ok atar. Sonra soyluluk sırası ile diğerlerine gelir sıra. Av sürerken, ilk oku atan hakan, yüksek bir yerden olanları sonuna kadar izler. Sonra üleş (paylaşım) başlar.

Hem askeri eğitim için hem de gıda, örtünmek ve giysi amacıyla, Hunlar avsız olamazdı.

METE HAN'IN ÇILGIN AKINLARI

Mete, babası Teoman Han'a karşı bir ihtilal yaptı. Yanında, yalnızca kendisine bağlı tümeni vardı. Uzun bir süre hazırlandı bu ihtilal için. Büyük bir cesaret örneğiydi. Bunu yalnızca tahta oturmak için yaptığı düşünülemez.

Durmak olmazdı Mete Han için. O durunca, dünya durur, tarih dururdu. Oysa tarih, yazılacak kahramanlıklar bekliyordu.

Büyük amaçları, düşsel hedefleri vardı Mete Han'ın. Kendisini çok uzun zamandan beri Hun hakanlığına hazırlıyordu. Hun tahtına oturur oturmaz bu yüksek idealleri için devleti ve orduyu yeniden teşkilatlandırma çalışmalarına başladı. İlk denemesini hakan olmadan önce yaptığı ve sonuç aldığı sistemi bütün Hun ordusuna yerleştirecekti. Böylece yenilmez Hun ordusu ile acunu yönetecekti.

Artık Türk tarihinde yeni bir dönem başlamıştı.

Mete Han'ın MÖ.206'da tahta çıktığı sanılıyor.

Teoman Han'ın ardından, ortaya çıkan durumu değerlendirmek için harekete geçen Hunlar'ın doğu komşuları Tunghular'ın isteklerinden söz ediyor kaynaklar. Yine büyük kısmına efsaneler karışmış da olsa, Mete Han'ın tavrını, düşünce sistemini, inandıklarını göstermek açısından anlatılması gereken bir örnektir.

Kaynaklarda geçtiği şekliyle tarihi bilgi kabul edildiği için biz de bu çok bilinen olayı yineleyeceğiz.

"Hunlar'ın doğusunda yurt tutan Tunghular, Teoman Han'ın öldüğünü, Mete Han'ın tahta çıktığını duyunca, Teoman Han gibi güçlü bir hakanın başlarında olmadığı Hunlar'ın kendilerine zarar veremeyeceğini düşünerek bu fırsatı değerlendirmek istediler.

Yeni hakanın başında bir sürü dert vardı. Toparlanması ve devlete hâkim olması için zamana ihtiyacı olduğu ortadaydı. Tahta oturuş şekline bakılırsa içerde de çok sayıda yağısı olmalıydı. Güçlenmeden, kendini kabul ettiremez Hunlar'a tam olarak sahip çıkamazdı. Çin ve Yüeciler Hun yurdundan toprak kapmak içi sıradayken, erken davranmak gerekiyordu.

Tunghular ise Mete Han'ın kim olduğunu, nasıl bir hükümdar olduğunu öğrenmeye çalışıyorlardı. Bir savaş belki de Hunlar'ı buyrukları altına almak demektir.

Tunghular açısından savaş için bir bahane gerekiyordu. Belki de bir deneme... Ardından daha fazlalarının geleceği bir istekler dizini, Hunlar'ı rahatsız etmek amacıyla kullanılacaktı. Eğer isteklere boyun eğmezlerse Tunghular Hunya'ya saldıracaktı.

Cüretkâr bir istekte bulundu Tunghu kralı. Hun iline bir elçi göndererek, Mete Han'dan atını istedi. Bir başka kaynakta ise istenen Teoman Han'ın atıdır. Çünkü hakan ölmüş, ata ihtiyacı kalmamıştır. Hunlar'ın hakan öldüğünde mezarına atını da koydukları töre bu anlatımla çelişmektedir. Belki Teoman Han'ın çok sayıdaki atlarından birini istemişlerdir. Belki o zaman ünlü olan bir at istenmiştir. Ünlü ve at güreşi kazanmış kahraman atların dikkat çekeceği açıktır.

Hunlar'ın ata verdiği değer ortadayken bir hakandan atı istenmektedir. Doğrudan savaş sebebi sayılacak bir konu olduğu ortadadır.

Mete Han vardı karşılarında. Bilge bir tanhu olarak düşünen, karar veren ve genelde zamanını bekleyen. Mete Han devletini ve budununu tehlikeye atamaz, sonuçsuz bir maceraya giremezdi.

Planlarını çoktan yapmış olan Mete Han, Tunghular'a savaş açmanın henüz zamanının gelmediğini düşünüyordu. Bu isteğin de aslında onu zor duruma düşürecek ve savaş amaçlı bir

bahane hazırlamak üzere planlandığını anlamıştı. Yine de devletin bilgelerine danışmalıydı.

Toy kurup devletin ileri gelenlerini topladı ve onlara ne yapması gerektiğini sordu.

Kurultay üyeleri Tunghular'ın isteğini duyunca başkaldırdılar. Asla kabul edilemez olan bu isteğin cevabının en sert şekliyle verilmesi gerektiğini söylediler. Hun Devleti'nin uluları bunun bir başlangıç olduğunu biliyorlardı. Yağının haddini aşmasına izin vermemek gerektiğini, törenin, bunu savaş sebebi saydığını, at verilirse, Tunghular'ın, Hunlar'ı korkuttuklarını düşünerek isteklerini artıracaklarını, bu nedenle atın verilmemesi gerektiğini söylediler.

Doğruyu söyleyen ulularına gururla baktı Mete Han. Ancak henüz hazırlıklarını tamamlamamıştı. Tunghu denilen belayı ortadan kaldırmak, uzun yılların derdini kökünden halletmek için zamana ihtiyacı vardı. Belki savaş kazanılırdı ancak onun istediği basit bir kazanım değildi.

"At benim. Benim olan bir mal için budunumu tehlikeye atamam!" diye seslendirdi düşüncelerini. Sonra da gülümseyerek ekledi.

"Bir at için komşumuzu kıracak değiliz ya!"

Bu işin ardının geleceğini, Tunghular'ın şımaracağını Mete Han da biliyordu. Bu arada kullanacağı zamanda, onlara unutulmayacak bir ders verecek kadar işlerini yoluna koyabilirdi. Ordusunu güçlendiriyor, Tunghular'ı ortadan kaldıracak büyük bir ordu hazırlıyordu.

At Tunghular'a gönderildi.

Tunghular, beklemedikleri şekilde atın verildiğini görünce, Mete Han'ın korktuğuna hükmettiler. Bundan yararlanmaları gerekiyordu. Durmadılar. Bu kez daha ağır, hakaret dolu bir is-

tekte bulundular. Gönderilen elçi, Mete'nin hatunlarından birisini istiyordu.

Yine bir başka kaynak istenenin, uçmağa varan Teoman Han'ın hatunlarından biri olduğunu yazmaktadır. Her iki halde de dayanılmaz bir hakaret söz konusudur.

Hun ili çalkalandı bunu duyunca. Yiğitler, Tunghu ilini yerle bir etmek için hanlarından buyruk bekliyorlardı. İleri görüşlü, Çılgın Mete, gelecekte başaracakları uğruna çılgınlığına gem vurdu. Yeniden toy toplayıp bunu da danıştı soylulara.

Onlar çoktan kılıç kuşanmışlar, yaylarını hazırlamışlardı. Hepsî şiddetle karşı çıkıp bu teklifin kabul edilemez olduğunu asla yerine getirilmemesi gerektiğini söylediler.

Mete Han hâlâ hazır değildi. Ordusunun istediği sonucu elde edemeyeceğini biliyordu.

Bu isteği de kabul etti, savaşı ertelemek için. Kadınlarından birini elçinin yanına verip gönderdi Tunghular'a. Kaynaklar bu hatunun kimliği hakkında bilgi vermemektedir. Zaten yapılane değil, bunun ardından gelecek çok önemli derse dikkat çekmişlerdir.

Tunghular gittikçe azıyordu. Şımarmışlar, had bilmez olmuşlardı. Bu kez işi daha da ileri götürdüler. Hun sınırındaki verimsiz, yoz bir arazi parçasının kendilerine verilmesini istediler. Sıradan bir toprak parçasıydı. İşlerine de yaramayacaktı. Hunlar'dan toprak almış olacaktı. Hem de savaşmadan.

Kurultay'da düşünceliydi Mete Han. Yüzü gülmüyordu. Toygunlardan fikirlerini dillendirmelerini diledi. Doğudan gelen haberler, Tunghu ordusunun toparlanmaya başladığını ve gözdağı vermek istercesine Hun iline doğru hareketlendiğini söylüyordu. Tunghu kralı "Eğer sen vermezsen, ben gelip alırım!" demeye getiriyordu.

Verilmemesi gerekenler verilmiş, şimdi sıra bir vatan parçasına gelmişti. Bazıları bu işe şiddetle karşı çıkarken, bazıları o toprak parçasının hiçbir işe yaramadığını söylüyorlardı. Alt tarafı üzerinde kimsenin yaşamadığı, çorak bir araziydi. Mademki Tunghular'ın ilk iki istekleri kabul edilmişti, bu isteklerinin karşılanmasında hiçbir mahzur yoktu.

Mete Han toprak parçasının verilmesi gerektiğini söyleyenlere çok kızdı ve hemen başlarının vurulmasını buyurdu. Hun buduna hitaben şunları söyledi:

“At benimdi verdim! Hatun benimdi verdim! Oysa şimdi söz konusu olan bir vatan toprağıdır. Yoz da olsa, verimsiz de olsa, üzerinde kimse yaşamasa da vatanın bir parçası verilemez. Çünkü bir budunun malıdır! Yalnız bugün yaşayanların değil, gelecekte yaşayacak olanların da hakkı vardır üzerinde!”

O halde!

Durmayacaktı artık. Vatanından bir parçayı isteme cüretinde bulunanlara, bunun hesabı sorulacaktı. Atına atladı ve buyruk verdi. Hun ordusu Çılgın Mete'nin ardından Tunghu ülkesine hücum etti...

Efsane karışmış bir anlatım da olsa, Çin kaynaklarına bu hali ile giren olay, Mete Han'ın vatan anlayışını ortaya koyması açısından çok önemlidir. Böylece Hun tarhüsü, çok özel bir şekilde vatana verdiği önemi göstermiş, bu değişmez fikrini aşlamıştı budununa.

Bunu, bir örnek niteliğinde kaydetmiştir Çinli tarihçiler. Adepta “Hakan dediğın böyle olur!” örneklemesinde...

Mete Han, Tunghular'ın üzerine büyük bir ordu çıkartmıştır. Bu onun ilk akınıdır. Kaynaklarda “Doğı Akını” olarak geçer. Tarihi değiştiren, bir budunun yapısını alt üst eden bir akındır.

Mete Han bu ilk büyük akınında liderlik dehasını, savaş yeteneğini, bilgi ve becerisini ortaya koymuş, Tunghular'ı, kalabalık ve güçlü Tunghular'ı, aniden bastırmıştır. Yüzyıllar boyunca unutulmayacak, sonuçları çok etkili olacak bir savaş olmuştur.

Tunghular yenildiler. Her şeylerini, sürülerini, çadırlarını, kadınlarını ve çocuklarını Hunlar'a terk edip kaçabilenler, yakınlardaki yüksek dağlara sığınmak zorunda kaldılar. Tunghu budunu yoktu artık. Tunghu yurdu yoktu. Darmadağın olmuşlardı.

Mete Han sabırla zamanın gelmesini beklemiş, tam zamanında vurmuştur darbesini.

Sonraları, sığındıkları dağların isimlerini alarak iki ayrı budun haline geldi Tunghular. Wuhuan Dağları'na sığınanlara Wuhuanlar, Sienbi Dağları'na sığınanlara Sienbiler denildi.

Mete'nin çılgın akınları, budunların yaşantılarını, yurtlarını değiştirdiği gibi onları bölmüş, birbirinden ayırmış ve yeni isimlerle iki yeni budun çıkmıştır ortaya.

Üzerinden çok uzun yıllar geçse de Tunghular bu akını hiç unutmadılar. Hatta 300 yıl sonra bile bu yenilginin acısını çıkarmak için harekete geçtiler. Yine aldılar derslerini.

Bu konuyu ileride anlatacağız.

Mete, doğuya yaptığı bu akının sonucunda sınırlarını Çin'in kuzeydoğusunda, Moğolistan'ın doğu bölgelerine kadar genişletti.

Gelecekte bu sınırlar Büyük Okyanus kıyılarına kadar uzanacaktır.

"Taluyka"... Türkler'in okyanusa verdiği ad...

Yola çıkınca durmak bilmeyen, dünyaya nizam vermek için sınır tanımayan Türk ruhu, bu büyük su ile karşılaşınca acaba

ne düşündü? “Son nokta” mı dedi yoksa bunu nasıl aşacağıının hesaplarını mı yaptı?

Bence Mete gibi bir Çılgın Hun şunu düşünmüştür.

“Şimdilik buraya kadar! Diğer tarafları halledeyim. Sonra Taluyka’yı nasıl aşacağımı düşünürüm! Eğer benim ömrüm yetmezse, oğlum, o da olmazsa torunum... Yine olmazsa... Gün gelir bir Barbaros Hayrettin çıkar, bir Piri Reis çıkar...”

Mete Han, Türk’ün devlette devamlılık ananesinin de başlangıcıdır. Ufukları o kadar ilerilere sürmüştür ki... Adı “Kızıl Elma” olan sonsuz ve sınırsız idealin kurucusudur. Düş görme-yi, sonra da bu düşü gerçekleştirmeyi öğretmiştir Türk buduna. O nedenle ilerleme hiç bitmemiş, yurt sonsuz çizgilerle dahi sınırlanamamıştır.

Mete, doğuya yaptığı, had bilmez Tunhgular’ı yeryüzünden sildiği seferinde, bu bölgede yaşayan bütün budunları bayrağı altında birleştirdi. Yenilen Protomoğol kabileler, Hunlar’a bağlı kaldılar ve sığır, at, koyun olarak vergilerini verdiler. Vergilerini geciktirmelerine bile izin vermedi Mete Han. Hemen gerekeni yaptı.

Mete Han’ın Bayrağı!

Bu konu çok önemli ve dikkat çekicidir. Bayrak Türkler için hep kutlu bir simge olmuştur. Bayrağın üzerine konulan öğeler de düşlerinin, inançlarının işareti... Zaman zaman tamgalar değişse de hiç unutulmamış, ortadan kaldırılmamıştır.

Bayrak direği ile başlar kutsallık. Bu direk, o zamanlar inanılan, Gök’ün direğidir. Gök’ü yere bağlantılayan, Türk’ün tuttuğu, feyz aldığı gücü temsil eder. Gök’ün direği Türk’ün elinde oldukça, Bilge Kağan’ın sözlerine atfen “Gök çökmeyecektir!”

Başlangıçta beyaz renkli, üzerinde altın rengi kurt başı vardı Mete Han'ın bayrağında. Sonradan bayrağın altın rengi olduğu yine üzerinde kurt başı tamgası işlendiği bilinmektedir. Bu bayrak eskiden beri (Hyung-nular olarak adlandırıldıkları devirlerden itibaren) bütün Hunlar'ın ortak bayrağıydı. Boylar halinde yaşayan budunun, bayrak konusundaki ortaklığı çok ilgi çekicidir. Devlet kurmadan önce başlayan bu ortaklığın köklerini keşke tam olarak bilseydik.

Mete Han kurt başlı bayrağı kullanmıştır.

Bazı tarihçilere göre, imparatorluk devrinde Hunlar'ın bayrağı altın ve al renk üzerine, tam ortaya ejderha kafası konmuş şekildedir. Bu konuda tartışmalar sürmektedir. Bu tespit Mete Han'ın Çin üzerinde oluşacak hâkimiyetine işaret etmesi açısından doğru kabul edilebilir bir bilgidir. Çünkü ejderha Çinliler'in simgesiydi.

Kimi tarihçiler böyle bir Hun bayrağı olmadığı iddiasındadır. Bu bayrağın varolduğunu iddia eden tarihçiler, Mete Han'ın bunu Çin'in de sahibi olduğunu, Çin'i buyruğuna aldığını ifade etmek için kullandığını iddia ederler.

Al renk halkın simgesi, ordunun savaş rengidir. Altın rengi ise hakanı temsil eder. Kutlu tuğlarla süslenen bayraklar her zaman han otağının önünde dikili olarak yer almış, savaşlarda da çok sayıda bayrak kullanılmıştır. Bayrağı üst orunlu, ordubaşların taşınması verilen değeri gösterir. Yer ile gök arasında Türk varlığını ifade ederek, yurt edinilen yerlere gururla dikilmiştir. Hun tanhusu için kurulan ve hakimiyet simgesi kabul edilen "Otağ yerleri"nde mutlaka bulunmuştur. İlginçtir, süre avlarında da aynı savaşlarda olduğu gibi bayrak kullanılmıştır. Bu da daha önce anlattığımız süre avlarının savaş kadar önemli olduğunun başka bir kanıtıdır.

Bayrak varsa, hakan vardır. Bayrak varsa devlet, millet vardır.

Bir hâkimiyet alameti, bir varlık göstergesidir bayrak.

Mete Han Türk idealini çizerken, “ Güneş bayrağımız, Gök çadırımız!” diyerek yola çıkmış, budunları çadırının altına, bayrağının gölgesine almıştır.

Doğuya yaptığı ve Tunghular’ı yendiği seferin hemen sonrasında yüzünü batıya, bir zamanlar içlerinde rehin kaldığı Yüeciler’e çevirdi, Mete Han. Öç amacı vardı mutlaka. Gücsüz anlarında Hunlar’a yaptırımlar uygulayan, tehdit eden, bir zamanlar rehin kaldığı Yüeciler’e yaptıklarının cezasını ödetmeyecek değildi.

Bu tahmin edilen amacının dışında bir amacı da batıya giden ticaret yollarını ele geçirmekti. Ticaretin zenginlik ve refah olduğunu biliyordu. Üstelik Çin’i zora sokacaktı eğer İpek Yolu’nu ele geçirirse.

Mete Han’ın Yüeciler’in üzerine yürümesi, yeni bir kavimler göçüne sebep olacaktır. Çünkü onun önünden yurtlarını bırakıp kaçak zorunda kalacak olan Yüeciler, başka budunları da rahatsız edecekler ve harekete geçireceklerdir.

Yüeciler, Kansu’nun bereketli topraklarında yaşıyorlardı. Batı sınırları Tanrı Dağları’nın doğusuna kadar uzanıyordu. Batıya giden kervan yolları Yüeci ilinden geçmek zorundaydı. Çok önemli ticaret merkezleri ve büyük kentler kurulmuştu o bölgede. Loulan bunların en önemlisiydi ve İpek Yolu’nun kilidi gibiydi.

Bir imparatorluğun ana kaynağı olan ticaret yolları, batı seferi ile Mete Han’ın olacaktır.

Yüeci Akını, Mete’nin en zor, en verimli seferidir. Bütün gücüyle yüklenmiş, Yüeciler’i büyük bir yenilgiye uğratmıştır.

Mete Han'ın bu çılgın seferinden sonra Yüeciler yurtlarını terk ettiler. Fergana'yı aşır, batıda Toharistan'a saldırdılar. Onların ittiği topluımlar, başka budunların da yerlerinden olmasına sebep oldu. Doğudan batıya, büyük bir göç dalgası yayıldı.

Yüeciler'in azınlıkta kalan bir kısmı kaçmayırp yerinde kaldı. Hunlar'ın buyruğuna giren bu gruba, Küçük Yüeciler adı verildi. Göç edenler, Büyük Yüeciler adıyla anıldı.

Doğuya ve batıya düzen verdikten sonra kuzeye bir akın yaptı Mete Han. Çin kaynaklarına dayanarak kuzey akını sırasında buyruğu altına aldığı budunları sayalım: Hun-yü (Henüz Hun birliğine girmeyen Hun kökenli kavimler), Ch'üshe, Ting-ling, Ke-kun, Hsin-li... Bu budunların bazılarının Türk budunlar olduğu bilinmektedir.

Bu seferden sonra Devlet sistemini yeniden yapılandırdı Mete Han. Kendi töresini kurdu. Merkezde güçlü, sol ve sağ yanlardan oluşan Hun Devlet yapısını yerleştirdi.

O kurmak, ilk olmak ve yapmak için gelmişti Hunlar'ın başına.

Hun başkenti Ting-ling iline yakın olan, Tai-yün'e (Ötüken'de bir bölge) taşındı. Bu sırada devletin Sol Bilge Beyi Shang-ku ilinde, Sağ Bilge Beyi de Shang-kün'de oturuyordu.

Çin kaynakları Tanhu Mete'nin Huyen Boyunun Luanti urugundan olduğunu yazar. Yeni yapılanma içinde urugundan beyleri görevlendirmiş, diğer boy beylerine de hak ettikleri yer ve yetkileri vermiştir.

Hun budun ona Cheng-li Ku-tu unvanını vermiştir: Tanrı'nın kutu veya Gök'ün kutu

Cheng-li (Gök), Ku-tu (oğul) demektir.

Bir görüşümü ifade etmek istiyorum:

Kurucu ve uygulayıcı etkinliği ile Mete Han'ı efsanevi Oğuz Han'la aynı kişi olarak kabul eden bir görüş vardır. Genel olarak geniş bir tarihçi kitlesi bu görüşten yanadır. Bir kısım tarihçiler ise buna karşı çıkmaktadırlar ki ben de onlarla aynı fikirdeyim. Mete Han ve Oğuz Kağan'ın farklı kişiler olduğunu düşünüyorum. Destan kahramanı olan Oğuz Kağan ile Mete Han aynı kişi değildir.

Bunun aksi görüşü savunanlara saygı duyarak, açıklayayım:

Oğuz Kağan Destanı'nı okuyanlar, inceleyenler, Mete Han'ın hayatını, yaptıklarını, davranış eğilimlerini, karakterini bilenler, bu farkı açıkça göreceklerdir. Tahta gelişi ve davranışları benzer değildir.

Buna rağmen Mete Han'ı illa da Oğuz Kağan'la özdeşleştirme inadı, Mete'nin büyüklüğünün bir yansıması olsa gerek. Onun, Oğuz Kağan'la efsaneleştirilmesi gereğine işaret etmek isteyen birilerinin ısrarı sürecektir. Oysa kendisi tek başına efsane olan Mete Han'ı Oğuz Kağan'laştırmak, Türk tarihinden bir kahramanı eksiltmek anlamına gelir.

Bence, Mete Han ile Oğuz'un ayrı kişilikler olarak varlığı, daha bir zenginleştirici öğedir. Şahsi görüşüm, Oğuz Han'ın, Mete Han'dan çok daha önceleri yaşadığıdır. Zamanla, anlatımlar, destana yapılan eklemeler, bu destanın öğelerini yakın çağlara taşısa da bu gerçeği kabul etmek daha doğrudur.

Konumuza dönelim:

Hakan olmak Tanrı'nın kut olarak verdiği bir yetki ve haktı Hunlar'da. Tanrı bu kutu herkese vermezdi. Bu nedenle bu kutu alanlar özel insanlardı.

Hakan ülkeden ve halktan birinci derecede sorumlu olan kişidir. Bilgelik, adalet ve iyilikseverlik hakanda aranan başlıca özelliklerdir.

Hakan hükmederken tek başına değildir. Eşi, Ulu Hatun her zaman yanında yer almakta, gerektiğinde hüküm verebilmektedir. Asıl önemli yapı ise, Hunlar'ın genel "Toy" tanımı içinde yer bulan kurultaylardır.

Töre'nin kesin hükümlerle uygulanmasını ve kağanların icraatlarını kontrol eden "Kurultay" müessesesinin varlığı ile hiçbir yerde monarklığa, yerli ve yabancı tebaayı tedirgin edici bir askeri diktatörlüğe dönüşmemiştir.

Hakanın başlıca vazifeleri; milletine bakmak, gözetmek, doyurmak, boyları bir arada tutarak, düzen içinde yaşatmak, dış tehditlere karşı tedbir almak ve akın yapmaktır. Tüm bu görevlerini yerine getirebilmesi için de kendisinden beklenen; ordu'nun başında bulunması, akınlar yaparak kazanç sağlaması, düzen ve adaleti temin etmesidir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Hun budun, hakanın Tanrı tarafından verilen "kut"a sahip olduğuna inanırlar ve bu sebeple kendisine büyük bir saygı ve sevgi gösterirlerdi. Parlak bir yönetim gösteremeyen hakanların "Tanrı'nın 'kut'u geri aldığı" şeklinde yoğun eleştirilere maruz kalabildiği de belirtilmelidir. Gelecekte birçok hakan bu gerekçeyle tahttan indirilmiştir.

Mete Han'a dönelim:

Mete Han kuzeydeki budunları hâkimiyet altına aldıktan sonra, yeniden batıya yönelmiş Kuça şehrini almıştır.

Mete Han, Hun budunu, tarihin en büyük imparatorluklarından birini kurmak üzere hazırlıyordu. Bunun için de asıl hedefi olan Çin'le ilgili düşünceleri vardı. Çin'i yenmeden, en azından susturmadan ve yönetimine müdahil olmadan hakanlığı eksik kalırdı.

Doğusundaki, batısındaki ve kuzeyindeki sorunları çözdükten sonra bakışlarını Çin üzerine yöneltti. Yapacağı en önemli iş-

lerden biri Çin'e haddini bildirmek, Çin elinde bulunan Hun topraklarını, otlaklarını geri almak olacaktı.

MÖ.215 yıllarında Teoman Han zamanında kaybedilen bu topraklar Hun ekonomisi için çok önemliydi.

Kuzey Çin'deki Çin beylerinden bazıları, Çin'i yöneten Ch'in hanedanına yağıydı ve Mete'nin yanında yer alacaklardı. Sıra'nın Çin'e geldiğini anlamış olacaklar ki Mete Han'a gizlice elçiler göndererek bağlılıklarını bildirdiler.

Mete Han, nerelere kadar ilerleyeceğini, nerede duracağını önceden planlamış kale içten fethedilmişti.

O zamana dek kurulan en kalabalık Hun ordusunu kurarak Çin üzerine yürüdü.

Çin'e yaptığı ilk akınında duvarla sınırlanmış bölge dışındaki yerleri ve Sarı Irmak'ın güneyinde olan ve duvar içinde kalmış eski Hun yurtlarını ele geçirdikten sonra durdu Mete Han. Bu akın daha öncekiler gibi bir yağma akını değildi. Planlanmış ve tam zamanında yapılmıştı. Toprak kazanmaya dönüktü.

Geçmişte, Teoman Han döneminde Çin sanggünü Mengtien'in aldığı yerler, Hunlar'a ait toprakların hepsi geri alındı.

Mete Han durmadı.

Bölgedeki hayati öneme haiz geçitler ve Sarı Irmak güneyindeki Çin kaleleri Hunlar'ın eline geçti. (MÖ.201) Böylece Hunlar, otlaklarına kavuştukları gibi daha birçok Çin toprağını sahiplendiler.

Çin kaynakları bu akınla ilgili kayıtlarında aynen şöyle anlatırlar:

"Mete Tanhu Yüeci akınından sonra, güneye indi. Lou-fan ile Sarı Irmak'ın güneyinde bulunan Pei-yang beyliklerini aldı. Doğuda Yen ve Tai bölgelerini ele geçirdi. Hunlar'ın eski topraklarının hepsi, Çin geçitleri ve Sarı Irmak'ın güneyindeki kaleler ile birlikte tamamen Hunlar'ın oldu!"

Mete Han, bu akının ardından durmadı. Beş büyük akın daha yaparak Çin kuzeyindeki Hun varlığını sağlamlaştırdı. Her seferinde sınırlarını biraz daha öteledi.

“Eli yay tutan bütün budunları Hun yaptım!”

Mete Han'ın Çin kaynaklarına geçen bu sözü büyük bir ülkenin müjdesidir. Birleştirici bir ülküdür. Turan'ın ilk kuruluşudur. Mete Han Türk birliğini, Büyük Hun İmparatorluğu bayrağı altında gerçekleştirmiş, bunu da farkına vararak yapmıştır.

Bütün bunlar tarihe ikinci büyük Çin akını olarak geçen ve Çin'i teslim alan akına hazırlık niteliğindedir.

Çin'i yöneten imparatora karşı olan beylikler, Mete Han'ın akınlarının etkisinden yararlanmak için harekete geçmekte gecikmediler. Mete Han da onların bu tavrını değerlendirmekten geri durmadı.

Han Kralı Hsin, önce direndiği ve karşı koyduğu Mete Han'a sonra boyun eğerek buyruğuna girdi.

Hunlar MÖ.201 Eylül ayında ünlü Mai kentini kuşattılar (At kenti). Kenti yöneten Çin Bey'i direnmeden Mete Han'a teslim oldu. Bey'in ordusunu, ordusuna katan Mete Han daha güneye indi. Kou-chu dağlarını geçti. Tai-yüan eyaletini de aldı.

Zamanın Çin imparatoru Kao Ti daha fazla dayanamayarak, Hunlar'ı durdurmak için büyük bir ordu çıkardı. Büyük bir savaş kaçınılmazdı artık. Sonuçları bütün bölgeyi, o bölgede yaşayan bütün budunları etkileyecekti. İki devletin de geleceği söz konusuydu.

Çin imparatoru Kao Ti, kaynaklarda üç yüz bin olarak belirtilen ordusunun başındaydı. Mete Han da Hun ordusunun...

Sayıcı azdı Hun ordusu. Bunun gereği yapılacak, Mete Han'ın savaş dehası ile hareket edilerek, bilinmeyen, denenmemiş savaş taktikleri uygulanacaktı.

Mete Han üzerine gelen kalabalık orduya karşı askeri maharetini kullandı. Kao Ti'nin ordusunu küçük savaşçı grupların aldaticı saldırıları ile üzerine çekti. Yenilme ve geri çekilme taktiği uyguladı. Amacı Çin ordu bütünlüğünü bozmak ve onları dağıtmaktı. Hızlı Hun atlarının ardından yetişmeye çalışan Çin ordusunun uzun zaman bir arada kalamayacağını, özellikle ya-ya çerilerin geriden geleceğini biliyordu. Sayıları az görüldüğü için Çin imparatoru bu eksilmelere ve gecikmelere aldırmayacak, Hunlar'ı kovalamaya başlayacak, Çin ordu birlikleri birbirlerinden kopacaklardı.

Hunlar'ın çekildiğini sanan İmparator, oyuna gelerek hızla Mete Han'ın üzerine gitti. Bu arada ordusu bu hıza dayanamamaya bölündü, gruplara ayrıldı. Mete Han'ın beklediği buydu.

İmparator Kao Ti yönetimindeki Çin ordusu farkına bile varamadan bir anda kuvvetlerinin çoğundan kopmuştu.

Mete Han Kao Ti'nin yanında kalan ordusunu Peteng yaylasında çepeçevre kuşattı. Geride kalan Çin ordusu ile bağlantısını kesti.

Hava çok soğuktı ve Çin ordusunun kıyafetleri bu hava şartlarına uygun değildi. Kısa zamanda perişan oldular. Aç kaldılar, elleri ayakları dondu. Bir türlü kuşatmayı yarım çıkamadılar.

Bu savaşta ilk kez deneneni ve kuşatmanın etkin olmasını sağlayan Mete Han'ın çılgın buluşu, "At Rengi Kuşatması"ndan söz etmeliyiz:

Çinlilerin kuşatmayı yarmasını ve sızmaları önlemek için ordusunu at renklerine göre dört gruba ayırdı Mete Han.

Mavi (kır) atlılar doğuda, siyah (yağız) atlılar kuzeyde, kırmızı (doru) atlılar güneyde, Beyaz (kır) atlılar da batıda yer alıyordu. Böylece aralarına başka renk atlı girince belli olacaktı. Çin ordusunun kuşatmayı yarması zaten mümkün değildi, fakat karışıklıkların çıkması önlenmiş oluyordu Mete Han'ın zekâsı sayesinde.

Yaylayı çepeçevre saran Hun savaşçıları, ne girişe ne de çıkışa izin verdiler. Deneyenler pişman ediliyor, uzaktan oklanıyordu. Geçitler tutulmuş, toplu çıkışların yolu kapatılmıştı.

Çin ordusu soğuktan ve açlıktan kırılmaya başladı. Geride kalan kuvvetleri de yollarını şaşırılmışlar, ikmal hatları yok olmuştu. Çin imparatoru, ordusu ile birlikte yok olmak üzereydi. Sonunda Mete Han'ın Çin kökenli bir konçuy olan Hatununa hediyeler ile birlikte bir elçi göndererek yardımını istedi.

"Burada yok oluyoruz. Çin yok oluyor. Yardım et! Soyunu kurtar!"

İşe yine efsanelerin karıştığı bir olayla karşı karşıyayız. Çin kaynakları bu konuyu aktarırken, tarafsızlıklarını yitirmekte, yetiştirip Mete Han'a sundukları bir konçuya paye vererek kendilerine pay çıkarmaya çalışmaktadırlar. Bu efsanede birbirine uymayan birçok yanlış görülmektedir.

İlki böylesi zorlu bir kuşatmada, o zorlu arazide ve soğukta Mete Han'ın hatununun yanında olmasıdır. Hadi diyelim ki bu oldu, böylesi büyük düşleri olan bir hakanın hatununun, Çinli bile olsa, orada bulunması bile zor hediyelere kanması ve Mete Han gibi bir hakanı kandırmaya kalkması düşünülemez.

Mutlaka bir şeyler olmuş, durum değişmiştir. Hun töresi gereği kadının söz hakkını kullanan hatun Mete Han'a bir şeyler söylemişse bile son kararı verecek olan Mete Han'dır.

Oysa Çin kaynakları bu konuyu ciddi ciddi yazmış ve tartışmıştır.

Bir imparatorun, kendisinin, ordusunun ve ülkesinin geleceğini, umudunu bir kadına bağlaması söz konusuydu. Hayatı Mete Han'ın iki dudağı arasındaydı. Belki de Çin'de hanedan değişecekti bu savaşın sonunda.

Çin kaynakları ne yazarsa yazsın, bu olay hakkında ne derlerse desinler, kabul edilebilir gerçek, Mete Han gibi bir hakanın kim olursa olsun bir kadının sözü ile fikrini değiştiremeyeceği yönündedir. Geniş ufuklu, geleceği gören, büyük zorluklarla Hun tahtına oturan Mete Han'ın bu olayın getirecekleri ile ilgili kararlarını çoktan vermiş olması gerekir. Hun töresi gereği çok kişiye danışmış ve hanımıyla da konuşmuştur mutlaka fakat olayı çok yönlü düşüneceği ve göreceği açıktır.

Kaynakların yazdıklarına dönelim.

Çinli hatununun, Mete Han'a söylediği, kaynaklara geçen sözleri çok ilginç ve düşündürücüdür. Belki de Mete Han'ın gerçek fikirlerini, hatunun ağzından kaydetmişlerdir Çinli tarihçiler. Böylece kendilerine pay çıkarmayı da becermişlerdir.

Ulu hakana, hatununun şunları söylediğini yazar kaynaklar:

“İki hakan da karşılıklı olarak birbirlerini sıkıştırıp, mutsuz etmemelidirler. Bugün Çin topraklarını almış olsanız bile, siz, ey Hun hakanı, orada oturup Çin'i idare etmek istemeyeceksiniz. Ayrıca Çin halkı, imparatoru Tanrı'nın oğlu bilir. Onu öldürürsen bunu unutmayacaktır.”

Eğer bunları, Çin sarayı kökenli soylu koçuy söylemişse, önemli sözler eden akıllı bir hatun olduğu ortadadır. Söyledikleri gerçeklerin ifadesidir çünkü.

Çin büyük ve karmaşık bir ülkedir. İçine aldığı budunları yok etmekte, tüketmekte kendileştirmektedir. Sayısal olarak azınlık bir budun olan Hunlar'ın, Çin içlerine girmesi, kentleşmeleri, onların yok olması demektir. Bu savaşta Çin ordusunu yok etmek ve imparatoru hanedanı ile birlikte ortadan kaldırmak elindedir Mete Han'ın. Sonuç olarak Çin'in bütün kapıları önünde açılacak ve başkentine girecektir. Ya sonra!

Aslında Mete Han bütün bunları düşünmüştür. Budunun geleceğini karanlık edecek bir karar almak yerine, buyruğuna giren, ona minnet borçlu, vergi verecek, Hun budunun ihtiyaçlarını karşılayacak bir imparator daha yararlı olacaktır.

Bu nedenle kuşatmayı bir ucundan gevşetir ve imparatoru ordusu ile birlikte serbest bırakır.

Perişandır Çin ordusu. Çerilerin bir kısmı kırılmış, kalanların çoğunun elleri ayakları donmuş, adeta hayalet gibi, Hunlar'ın izin verdikleri geçitten çıkıp giderler. Sağa sola anlamsızca ok atmalarını Çin kaynakları bile ciddiye almadan yazmıştır.

Bu savaşın ardından Mete Han ile Çin imparatoru Kao Ti arasında ilk anlaşma yapıldı. Bu anlaşma ile Hunlar kazandığı toprakların sahibi oluyordu. Ayrıca Çin, her yıl ipekli kumaş, şarap, pirinç ve daha birçok madde verecekti Hunlar'a. Bu şartlar, Çin'in kayıtsız şartsız teslimiyetiydi.

Sonrası...

Mete Han bu anlaşmanın bozulmasına, asla izin vermedi. Çin adeta onun buyruğuna girmişti. Her dediği yapıyordu. Tavizsiz uyguladı anlaşmayı.

Çin tarafının en küçük ihmalinde ve çekincesinde, verginin geciktirilmesinde, ya kendisi ya da beyleri akın yaptılar Çin'e. Hun ili her akın sonrası biraz daha genişledi. Her seferinde de Çin barışı yenilemek için diz çöktü.

Mete Han'ın hâkim olduğu, bayrağının altında topladığı bu-
dunların sayısı her geçen gün artıyor, ordusu kalabalıklaşıyor-
du. Hun ordusu o kadar güçlüydü ki, bir gün içerisinde Çin
başkentine inebilecek yeteneğe ve hıza sahipti.

Mete Han, töresini uyguluyor, yeni kurallarla güçlü ve etkin
bir devlet yapısı kuruyordu. Onun ardından yüzyıllar boyunca
aynı töre uygulanacaktı.

Bunun en güzel örneği de yılda bir kez yapılan sayım işle-
miydi. Mete Han'ın buyruğu ile bütün atlar ve erler sayılıyordu.
Bunun için Tailin Yaylası seçilmişti.

Çin kaynaklarının da ilgisini çeken bu sayım, sık sık anlatıl-
mıştır.

Sonbaharda, atların semizlenip güçlendikleri zaman, Tailin
Yaylası'nda büyük bir toplantı yapılıyor, Hun ilinin zenginliği,
büyüklüğü ortaya konuluyordu. Savaşçıların ve atların geçişi,
geleceğin planlanması için bir gerekçe olduğu gibi, dostlara gü-
ven, yağlılara ise korku vermek üzere önemli bir tören haline
gelmişti.

METE HAN'IN BİTİGLERİ

Mete'ye yenilmesine ve boyun eğmesine rağmen, Çin'i sağ-
lam temellere oturtan, ülke içinde birliği sağlayan ve gelecekte
uzun bir süre devleti elinde tutacak olan Han hanedanının ku-
rucusu, İmparator Kao Ti, MÖ.194 yılında öldü. Onun yedi ya-
şında olan oğlu Çin tahtına oturunca, vasi olarak tayin edilen
annesi İmparatoriçe Lü yönetimi eline aldı.

Bu andan sonra Çin kaynaklarında Mete ile İmparatoriçe
Lü'nün karşılıklı bitigleri görülmektedir. Zamana ışık tutan bu

bitigler, Hun İmparatorluğu'nun büyüklüğünü, Mete Han'ın gücünü anlamak açısından çok önemlidir.

Burada dikkatlere sunacağımız önemli bir konu Mete Han'ın bitiglerini hangi dilde yazdığını, hangi yazıyı kullandığıdır. Elbette bitiglerin asılları yoktur elimizde. Yazılanlar, Çin tarihçilerinin aktarmasıdır. Belki Çinli yazıcılar kullanmış ve bitigleri onlara Çin yazısı ile yazdırmıştır. Belki otağında görevli buyrukları³¹ arasında Çin dilinin, yazısının ustaları vardır. Bir başka ihtimal, Mete Han'ın bitiglerini Türk dilinde ve o zaman kullanılan Türk yazısı ile yazdığıdır.

Gerçeği bilemiyoruz. Her haliyle iki yanlı olarak yazışmalar olmuş, hükümdarlar birbirlerine hitap ederek düşüncelerini, isteklerini, duygularını aktarmışlardır.

Mete Han'ın Çin imparatoriçesine yazdığı bir bitiginden önemli satırlar...

“.....Sık sık Çin sınırına geldim. Şimdi de Çin'i ziyaret etmek, şöyle bir gezmek isterim. Siz majesteleri bir dul olarak yalnız oturuyorsunuz. Ben de tek başınayım. Sizin neyiniz varsa onu alarak, neyiniz yoksa onu vererek karşılıklı değiştirmek istiyorum...”

Yani “Sizinle evlenmek istiyorum” diyordu Hun hakanı... Açık bir küçümseme ve hakaret vardı bitiginde. Asıl amacı Çin tarafının karşılık vermesi ve yeni bir akın için bahane çıkmasıydı. Barış sürüyordu ve barışı bozan taraf olmak istemiyordu Mete Han.

Bitig ulaştığında Çin sarayının çok karıştığı ortadadır. Hatta hemen ordu çıkarıp Hun hakanına savaş açmayı düşünenler de

---

³¹ Buyruk: Memur. Han otağında görevli ve yönetimde yetkili görevliler.

vardır. Bu cesaret isteyen bir harekettir. Mete Han'la savaşmak mümkün değildir. Bir kez yıkılmaktan kurtulmuştur Çin ki Mete Han'ın ordu gücü artık Kao Ti'yi kuşattığı savaştan çok üstündür. Aksine Çin'in Hunlar'a karşı koyacak doğru dürüst ordusu yoktur.

Akıllı imparatoriçe savaş isteyenleri susturmuş, bunun Çin'in sonu olacağını anlamıştır. Onun yerine, Mete Han'a uygun dille bir bitig yazarak hem gönlünü almayı hem de onu Çin'e saldırmaktan ve evlilik fikrinden caydırmayı düşünmüştür.

"Hun Tanhusu benim mütevazı devletimi unutmamışlar. Ayrıca bir de bitig göndermişler. Benim alçak gönüllü devletim korku ve dehşet içinde. Artık gücümün azaldığı bugünlerimde kendi kendime düşünüyorum. Çok ihtiyarladım. Nefes darlığım var. Saçlarım ve dişlerim dökülüyor. Ayaklarım da yürürken normal adımlarını kaybetti"

Yani benden sana eş olmaz diyor.

"Siz Ulu Hun Tanhusu benim hakkımda yanlış bilgi edinmişsiniz. Bundan dolayı benim devletimin suçu yok. Sizden özür dilerim."

Korkudan yazılan bir bitig. Mete Han kızar da Çin'e saldırır korkusu.

İmparatoriçe hediyeler göndermiştir Hun hakanına. Bir de Çin konçuyu. Böylece Mete Han'ın Çin'e yeni bir akın yapmasının önüne geçmiştir.

Mete Han da bu karşılığa uygun bir dille cevap vermiş o da imparatoriçenin gönlünü almış, armağanlar göndermiştir.

Bu tarihten sonra gerektiğinde Çin'e Sol Bilge Eliği düzeyinde akınlar yapılmış, sınır çatışmaları olmuştur. Hepsinde de Hunlar'ın tartışılmaz üstünlüğü söz konusudur.

Mete Han'ın MÖ.176 yılında Çin imparatoruna yazdığı bitig çok önemlidir. Onun çılgınlığını, büyüklüğünü anlatmak için yeterlidir.

O sırada Çin imparatoru MÖ.179 yılında tahta çıkan Wenti... (MÖ.179-156)

MÖ.176 yılı başlarında, Hunlar'ın Sağ Bilge Eliği, aniden Çin topraklarına girdi. Çeşitli kaynaklarda bu akının nedeni bir çok şekilde dillendirilmiş, nedeni ne olursa olsun Çin'e çok zarar vermiştir.

Bu akının ana nedeni olarak Çin'e sığınan, Mete Han'a yağı olan Hunlar gösterilebilir. Sağ Bilge Eliği bu akında esirler ve mal alıp çekildi. Çin imparatoru karşılık bile veremedi. Ardından göstermelik bir ordu çıkardı fakat izlemeye bile cesaret edemedi.

Mete Han, sebebi ne olursa olsun kendisinden izinsiz yapılan bu akına kızmış ve Sağ Bilge Eliği'ni cezalandırarak, Yüeciler üzerine sefere göndermiştir.

Çin kaynakları bu olayı yazar ve Sağ Bilge Eliği'ne adeta bir ödül olan Yüeci Seferi'nin ceza sayılamayacağı ortak fikrine varır. Çin imparatoru da gönderdiği bitiginde bu fikre yer verecektir.

Konuya dönersek:

Sağ Bilge Eliği'nin akınından sonra, Hun akınlarının sürmesini bekleyen Çin imparatoru çaresizlik içindeydi. Yapabileceği tek şeyi yaparak, Mete Han'a iki bitig yazdı ve akın yapan Sağ Bilge Eliği'ni şikâyet etti.

Bunun üzerine Mete Han cevaben şu ünlü bitigi gönderdi imparatora.

Bir gurur abidesi olan bu bitig Hun tanhusunun gücünü ve budununa olan güvenini göstermesi açısından çok önemlidir.

“Gök tarafından tahta çıkarılmış büyük Hun tanhusu Çin imparatoruna iyi olup olmadığını sorar. Daha önceleri kendileri, benimle barış ve dostluk üzerinde görüşürlerdi. Fakat sınırdaki memurlarınız, benim Sağ Bilge Eliği’me hücum etmişler ve onun uruguna kötü davranmışlar. Eliğim de benden izin almadan sınırdan girmiş. Böylece imzaladığımız anlaşma bozulmuş, aramızdaki dost ilişki kesilmiş oldu.

Sizin şikâyet dolu iki bitiginiz geldi. Ben de bir elçi gönderip cevap verdim ancak elçim geri dönmedi. Sizden başka elçi de gelmedi. Çin bana dostça davranmadı. Böylece Çin bana bağlı kalmaktan vazgeçmiş oluyor.

Anlaşmamız benden habersiz bozulmuştur. Sağ Bilge Eliği’me ceza verdim. Onu Yüeciler’le savaşmak üzere batıya gönderdim. O da gidip Tanrı’nın yardımı, savaşçılarımin yetenekleri ve atlarımin üstün gücü ile Yüeciler’i yendi. Buldukları topraklardan daha ötelere sürdü. Çok esir ve mal getirdi.

Bundan başka Lou-lan, Wusun, Hu-kai ve bunlardan başka yirmi altı devletin hepsi alındı. Bunların hepsi artık Hun oldular.

Yay çekeabilen ve kullanabilen budunları tek bir aile halinde birleştirdim. Onları Hun yaptım.

Ordumun silahlarını artık rafa kaldırmak beylerimi ve erlerimi dinlendirmek, mutlu yaşatmak, atlarımin besiyeye almak istiyorum. Eski hesap ve yağlılığı bir yana bırakmak, anlaşmamızı yenilemek sınırdaki yaşayan halkı huzura kavuşturmak istiyorum.

Bunun için İç Saray vezirim Hsi-fu Chien'i yazılı bitigimle size gönderiyorum. Ayrıca size bir deve iki binek atı ve iki takım (sekiz adet) araba atını armağan gönderiyorum.

Eğer İmparator, Hunlar'ın Çin Duvarı'na yaklaşmalarını istemiyorlarsa, adamlarının biraz daha uzakta durmasını sağlarlar.

Elçim size gelince, onu alı koymayın ve gönderin.”

Çin sarayını şaşkırtan ve tedirgin eden bir bitig!

Hun ordusu güçlü ve savaşa hazırды. Yüeci seferinden yeni gelmişti, talimliydi. Mete Han bunu duyurarak adeta tehditle barış teklifinde bulunuyordu.

Çin çaresizdi.

İmparator, Mete Han'a bir bitig ve armağanlar göndererek barış teklifini kabul etti. Başka da çaresi yoktu.

Acunu, yani dünyayı bir hakana büyük, iki hakana küçük bulan Mete Han'ın planlı hareketleri, geleceğe dönük ışıklar barındırmıştır içinde. Doğuya, özellikle batıya akınlarında belli bir stratejinin izleri bulunmaktadır.

Bugün “Türkistan” olarak adlandırılan topraklar, çok önemliydi. Ziraat kentleri devletin can damarıydı. Büyüyen Hun Devleti'nin zenginleşmesi için elde tutulmalıydı. Yiyecek deposu ve hazinesiydi. Üstelik batıya giden ticaret yolları bu bölgeden geçiyordu.

Ticaret yollarınının batıya açılan kapısı Loulan'dı. Hunlar büyük değer verirdi Loulan'a. Mete Han, “Loulan, Wusun, Huchieh ile 26 krallığı aldım!” demektedir. Bu bilgiler ışığında Mete Han'ın batı akın yolu üzerinde bulunan ve hâkimiyeti altına aldığı budunları şu şekilde sıralayabiliriz.

Yüeciler

Wusunlar

Hu-chiehler (Uygurlar)

Loulan... Batıya açılan kapı...

Daha önce söz ettik Loulan'dan. Hun tarihi açısından önemini vurgulamalıyız.

Çöllerin ve bataklıkların ortasında yer almıştı. Çin'den batıya uzanan ticaret yolları, İpek Yolu, Loulan'ın içinden geçmek zorundaydı. Önlerinde büyük çöllere olan kervanlar, son tedariklerini burada yaparlardı, su ve yiyeceklerini buradan alırlardı. Loulan'ın alınması, Mete Han'ın ileri görüşlülüğünün bir ifadesidir.

Loulan Krallığı'nın Hunlar'ın eline geçmesi Çin'i çok etkilemiştir. Refahını büyük oranda ticarete bağlayan Çin, burayı geri almak için sürekli uğraşmış, oyun üzerine oyun kurmuştur.

Hunlar yalnız Loulan'ı değil, batıya, Kuça'ya uzanan bütün belgeyi ellerinde tutmak için uğraşmışlardır.

Türkistan'ın güneyinde ve kuzeyinde çok yüksek dağlar yer almaktadır. Ortasından, büyük bir ırmak akar. Güneydeki dağlar Çin'e kadar uzanmaktadır. Orada Nanşan Dağları ile birleşirler. Pamir Yaylası'ndan çıkan ve doğuya doğru akan Kaşgar Suyu ile güneydeki dağların eteklerinden çıkan ve kuzeye doğru akan Hotan Suyu can verir bu topraklara. Bu iki ırmak birleşir ve Tarım Irmağı'nı oluşturur.

Bütün bu bölge Mete Han'ın kontrolündedir.

Mete Han'ın adını andığı bir diğer kavim olan Hu-chieh'lerin (Ya da bazı kaynaklarda Wu-chiehler) Uygur Türkleri'nin atası olduğu tespit edilmiştir. Mete Han'ın batı sınırları onların yaşadığı bölgeden de ileriye gitmiş, hâkimiyet altına aldığı 26 bundan biri olmuşlardır.

Mete Han zamanında ele geçirilen önemli bir bölge de Tanrı Dağları ve batısındaki Barköl'dür. Mete Han'dan sonra da bu bölge Hunlar için büyük önem arz edecek, batıya yapılan akınlarda bir yığınak ve toplanma bölgesi olacaktır. Kaynaklarda Barköl güzel atların yetiştiği bir bölge olarak anılmaktadır.

Mete Han MÖ.174 yılında bu dünyadan göçtü.

Bu büyük Türk hakanı hakkında yazılacak çok şey vardı ki. Romanlaştırdığım hayatını, "Büyük Türk Tanhusu/ Mete Han" isimli eserimde ayrıntılı olarak anlatmaya, tarihi gerçekler içinde Mete Han'ı tanıtmaya çalıştım. O nedenle burada daha fazla sözmeyeceğim Mete Han'dan.

Çünkü yazılacak daha çok şey, çılgın atalarımız hakkında bilinmeyen, bilinmesi gereken pek çok konu var.³²

HUN DEVLETİ'NİN YÖNETİMİ VE BUDUN YAŞANTISI

"Hunlar'da karmaşık fakat etkin bir devlet sistemi vardı."

Mete Han'ın yeniden kurguladığı devlet yapısı ve oluşturduğu sistematik kurumlar, Büyük Hun İmparatorluğu'nun yönetim temellerini oluşturdu. Köklü bir geçmişe dayanan, bozkır kültürünün etkisi ile zenginleşmiş Hun töresinin, yüzlerce yıldır süregelen güçlü yapısını da içinde barındırarak yeni kurullarla şekillendi.

Bu konuya biraz olsun eğilmek, bundan sonra yazacaklarımıza da ışık olacaktır.

---

³² Kripto Kitaplar'dan çıkan "Büyük Hun Hakanı/METE HAN" isimli romanım, Mete Han'ın kutlu hayatına ışık tutan bir çalışmadır.

Hunlar'da yönetim sistemi oldukça kapsamlıdır ve kendi içinde karmaşık sayılabilir. Boy yapısından devlet olmaya dönen, öte yandan boyların yönetimde hâlâ söz sahibi olduğu bir sistemin karmaşık olması kadar doğal bir şey olamaz. Soyluların, güçleri nispetinde devlet mekanizmasında yer tutması, yönetimde söz sahibi olması sonucu bazı sorunlar ortaya çıkmıştır. Göçer hayat tarzı ve alışkanlıklar sistemin işleyişine müdahalesini sürdürmüştür.

Merkezi devlet yapısı, devletin kutlu başkent Ötüken'den yönetilmesi gereğini ta Teoman Han zamanında töre haline getirmişti.

Hun Devleti Ötüken'den yönetiliyordu. Ortada, tanhunun bulunduğu yer, merkezdi. Tanhu otağında yüzünü güneye dönerek oturduğunda, Doğu (sol) büyük ve daha önemli yan, batı (sağ) ise ondan sonraki yani küçük yan olarak yetkilenmişti.

Böylece devlet; orta, sol ve sağ yanlar olarak üç bölüme ayrılmıştı.

Merkez çok güçlüydü. Hun hakanlarının dâhil olduğu kutlu boy, Teoman Han'dan önceki dönemlerden itibaren Çin tarihçilerinin adlandırması ile kaynaklara geçen "Hu-yen" boyu; devletin hâkimiydi.³³

Merkez ya da orta, o kadar güçlüydü ki devlete en uzak yerlerde bile, başkentten izni olmadan bir şey yapılamazdı. Her olay başkente iletilir, hakanın buyruğuna uyulurdu. Buyruk dinlemeyenlerin ve kendi başına hareket edenlerin cezalandırıldığı, merkeze karşı davranışlarda bulunanların üzerine ordu çıkarıldığı kaynaklarda geçmektedir.

---

³³ Adlandırmalar, Çinlilerin zamana göre ad verme anlayışlarının sonucu olarak değişmektedir. "Hakan Boyu" ya da "Hakan çıkarıcı boy" anlamı taşıyan tanımlamaların karşılığı olarak Çin kaynakları "Hsi Lü-an-ti" sözünü kullanmışlardır.

Yönetim kademesinde sağ ve sol yanda, kaynaklara Çince kaydedilen unvanlarını “Bilge Elig” ya da “Bilge Bey” şeklinde tercüme edebileceğimiz, batı toplumlarında “prens” e karşılık gelen, çok yetkili bir soylu yer alırdı. Genelde hakanın çocukları, kardeşi veya diğer aile büyüklerinden biri bu orunları taşırdı. Çoğunlukla Han soyundan gelenlerden solda yer alan; Çinliler’in “Chu-ki Prens” olarak kaydettikleri, Sol Bilge Eliği, Hun tahtının veliahtıydı.

Yüksek memurların tamamı hakan boyunun bireyleriydiler. Devleti; Han soyundan gelenlerin yönettiğine, hâkim urugun Tukyü Oğuşu³⁴ olduğuna kanıttır tarihi kayıtlar.

Sosyal yapıyı oluşturan ilk birim Oğuş’tur. Oğuşların birleşmesi ile büyük aileler (uruk) ortaya çıkar. Uruklar bir araya gelerek bağımsız, aynı soya dayanan boyları oluştururlar. Boyların birleşmesi ile Hun budun yapısı tamamlanır.

Hakan oğuşu üstün tutulurdu. Kökleri Gök olarak kabul edildiği ve Tanrının verdiği kutun sahibi oldukları içindi bu üstünlük. Yine de bu yetkiyi ve üstünlüğü dengeleyecek bir unsur olarak, hemen yanında yer alan danışmanlar, budunun içinden seçilir, budunu temsil ederlerdi.

Önce bozkırda kendilerine ait otlaklarda, sonra daha geniş sahalarda hükmeden göçebe boyların ağırlıklı olduğu Hun budunun, Çinliler benzeri, kentlilere özgü bir devlet sistemi ile yönetilmesi düşünülemez. Hunlar, halkın desteğine sırtını dayayan, boy büyükleri, Hun soyluları tarafından yönetilirdiler.

Boy beyi, boyunun tek hâkimi ve ordusunun başıydı. Kendiliğinden bir merkez oluşturan, devlet yapısının bir benzeri olarak, boylar kendi içinde yine orta, sol, sağ bölümlere ayrılırdı. Boy beyi bulunduğu yandaki Sağ ya da Sol Bilge Eliği’ne bağ-

---

³⁴ Oğuş: Aile.

lıydı. Ordularının büyüklüğü, boylarının sayısal gücü ile orantılı yetkileri ve orunları vardı.

Hakanın yanında yer alan danışman niteliğindeki memurların unvanları Çin kaynaklarında "Ku-tu-hou" (yardımcılar) olarak adlandırılmıştır. Genelde değişik boylardan olurlardı. Yönetimde neredeyse bütün işleri onlar yapardı. Sorumluluk ve yetki sahibiydiler.

Han soyundan gelen soyluların ardından boy beylerinin kendi yetki ve sorumluluk sahaları başlardı. Mete Han devrinde, boy beyleri önemini bir miktar yitirseler de zamanla merkezi yönetim zayıfladıkça güçlenmişler, etkileri artmıştır.

Hun devlet yapısında yer alan soyluları üç grupta inceleyebiliriz.

Önce, doğuştan soylular, ardından hizmet bürokratları ya da hizmet soyluları ve son olarak boy beyleri...

Beyler gelenekten gelen güçlerinin yanı sıra sahip oldukları savaşçı gücüne güvenir, o düzeyde etkin olurlardı. Tanhu, merkezde ve tam yetkili olduğu halde toylarda bu beylere hesap verirdi.

Kararların görüşüldüğü toy için zaman ve yerler belliydi. Yılda üç kez kurultay toplanırdı. Yılın ilk ayında, bütün beyler tanhunun otağında küçük bir toplantı ve dini tören yaparlardı. Beşinci ayda Lung-ch'eng'deki (Ulanbatur kuzeyindeki Noyan Dağı çevresi, güneyinde) büyük kurultayda atalarına, yere, göğe, ruhlara ve tanrılara kurban sunarlar. Sonbaharda ise atlar semirdiğinde Tailin Yaylası'nda büyük bir toplantı düzenlenerek, ormanın çevresini veya bir ağaç topluluğunun çevresinde üç kez dönülerek ibadet edilirdi. Ardından insan ve hayvan sayımı yapılırdı. Tailin sayımı dokuzuncu ayda yapılırdı.

Orta, sağ yan ve sol yan şeklinde belirlenen ana yönetim yapısı içinde devleti yöneten hiyerarşik sırayı şöyle gösterelim.

Sağ ve Sol Bilge Beyi

Sağ ve Sol Luli Beyliği

Sağ ve Sol Büyük Ordubaşı (veya generali)

Sağ ve Sol Büyük Merkez Ordubaşlığı

Sağ ve Sol Büyük Hanlığı

Sağ ve Sol Ku-tu Hanlığı

Devleti bu yirmi dört büyük bey yönetir ve orduları on bin atlılar olarak bilinirdi. Toplam iki yüz kırk bin savaşçı Hun ordusu hakkında bilgi verebilir bize. Yirmi dört büyük bey; binbaşı, yüzbaşı, ellibaşı, onbaşı orunları atayabilir, küçük beylikler kurabilir ve onların buyruklarına savaşçı grevlendirebilirdi. Küçük beylerin savaşçı sayısı bin er veya bunun katları şeklinde oluşturulurdu.

Hun ordu sistemini yeniden düzenleyen Mete Han, bugün de kullanılan "Onluk" birlik yapısını başarı ile uygulamıştır. On er, bir onbaşılık, beş onbaşılık bir ellibaşılık, iki ellibaşı ya da on onbaşılık bir yzbaşılık, on yzbaşılık bir binbaşılık, On binbaşılık bir tmenbaşılık (beylik), On iki tmenbaşılık bir doğruluk (elig) oluştururdu.

Yüksek mevkiler babadan oğla miras kalırdı. Değiştirilemez bir urug yapılanması söz konusuydu.

Her boyun kendisine ait otlakları ve göçme planlarını uyguladıkları toprakları vardır. Kalan topraklar, çöller ve otlak vasfında olmayanlar devletin ve halkın malıdır.

Sol yan beyleri doğuda otururlar. Toprakları Shang-ku'nun doğusundadır. Toprakları Hui-mo (Mançurya), Hui nehri kıyısı, Feng-ch'eng şehri doğusu ve Ch'ao-hsien'e (Kore yarımadasının kuzey kısmı... Daha önce buralarda Tunghular yaşardı) kadar uzanır.

Sağ yan beyleri, batıda otururlar. Toprakları Shang- chün'ün batısından Ti ve Chi'anglara (eski Tibet kavimleri) kadar uzanır.

Tanhunun mülkü ise Tai-chün ve Yün-chung arasındaki topraklardır.

Hemen tamamı Türk olan ileri gelenlerin yanı sıra hakanın maiyetinde (yortug) Çinli memur ve danışmanlar bulunurdu.

Adaleti sağlayan yargıçlar ise Su-pu boyundan seçilirdi.

Yasa, yazılı olmayan törelerdi ve eksiksiz uygulanırdı. Ayrıntılara önem vermeyen net sonuçları vardı. Ağır suçların ve silahla yaralamaların cezası ölümdü. Hırsızlık yapanın ve bütün akrabalarının mallarına el konulur, küçük suçlar işleyenlerin yüzüne bıçakla çizik atılır. Mahkemeler en fazla on gün sürerdi.

Hunlar'ın Çin kaynaklarında yer alan cezaları ilginçtir...

Örnekler:

Kılıcını kınundan bir ch'ih (23,1 cm) sıyrılan öldürülür.

Suçu küçük olanların kemikleri kırılır.

Büyük suç işleyenler öldürülür.

Hapiste en fazla on gün kalınır.

Mahkûm sayısı birkaç kişiyi geçmezdi çünkü insana ihtiyaç vardı ve hapsederek cezaya pek inanmazlardı.

Hunlar Gök'e, Gök Tanrı'ya inanırlardı. Gök'ü izlerler, orada olan, orada görünen her şeye büyük saygı duyarlardı. Gök'e kurbanlar keserler, kemiklerini, iç organlarını ateşte yakarak Gök'e sunarlardı.

"Kam" olarak adlandırabileğimiz Kutlu Gök Erleri din işlerini yürütür, uçmağa varanları Gök'e hazırlar, hastalıklara karşı çözümler üretir, gelecekte haber almak için fal bakarlardı.

Ormanları, mağaraları, dağları, ulu ağaçları kutsal bilirdi Hunlar. Oralarda kurbanlar sunmak, dua etmek inançları arasındaydı.

Hun tanhusu sabahları otağından çıkararak Güneş'in doğuşuna, geceleri de Ay'a saygılarını sunardı. Çin kaynakları hakanların bu ibadeti üç kere eğilerek yerine getirdiklerini yazar.

Hunlar her zaman kuzeyde oturup sol tarafa önem verirler, yüzlerini güneye dönerlerdi. Wu ve chi günleri önemli ve kutlu bilinirdi (takvim on günlük devreler halinde düşünülmüş, on günlük bir devrenin beşinci ve altıncı günleri kutlu sayılmıştır).

Ölenler için "Uçmağa varmak" tanımı yapılır, ruhlarının Gök'e çıktığına inanılırdı. Hunlar atalarının ruhlarına inanır, onlarla kamlar aracılığı ile ilişki kurarlardı.

Uçmağa varanlara yoğ töreni yapar, yas tutar ve onlar için kurbanlar keserlerdi.

Hun ölüleri gömülürken iç ve dış tabut kullanılır. Soylular için iç tabut altın dış tabut gümüş olabilirdi. Sıradan erler için ise dışı ağaç, içte ise yine madenden tabut kullanılırdı. Mezara giysiler, ölene ait silahlar, kullandığı kap kakak konması da adettendi. Hunlar mezarın üstünü tümsekle belli etmezler, başına taş ya da ağaç dikmezlerdi. Mezar yeri belli olmamalıydı. Özellikle devlet büyüklerinin mezarı mutlaka gizlenirdi. Yağlıları çoktu. Sağlığında onunla hesaplaşamayan yağlıları, mezarından öç almak, hakaret etmek isteyebilirdi.

Cenaze töreni için özel giysi giymezler, hakan öldüğünde yakın ve sevdiği hizmetkârlar onunla birlikte ölüme giderdi. Bunların sayısı onlarca kişiyi bulurdu. Bu asla zorla yapılmazdı. Çünkü onurlu ve kutlu bir görev bilinirdi, uçmağa varan hakana eşlik etmek... Genelde Ulu Hatun'u da öldürülür ve hakanla birlikte gömülürdü.

Çin kaynakları Hunlar için ilginç tespitler yapmıştır. Bir kısmının uydurma olduğunu düşünsek de sıralayalım:

"Bir işe başlarken mutlaka Ay'ın durumuna bakarlar. Özellikle savaşa karar verdiklerinde... Dolunayda saldırır, Ay küçülünce çekilirler. Savaşa adam öldüren ve esir alanlar bir kadeh

içki ile ödüllendirilir. Ganimetler hak edenlere dağıtılır. Sağ yaladıkları köle olur. Savaşta herkes kendisi için dövüşür. Yağ-yı üzerlerine çekip kuşatmakta ustadırlar. Ganimet için kuşlar gibi üşüşür, yenileceklerini anlayınca bulutlar gibi dağılırlar. Savaşta ölen yoldaşını yurduna getiren onun bütün mallarına sahip olur.”

Hunlar’da savaş esirleri, akınlarda elde edilen köleler, üretimde kullanılırdı. Köle ticareti yoktu. Savaşta elde edilen ganimetler üleşe tabi tutulurdu.

Türkler’de, hakana Tanrı tarafından "kut" verildiğine inanıldığı için, hakan yönetme hakkına sahiptir. Hun hakanları da bu inanın etkisi ile “Tanrı kutu” (Tanrı’nın gölgesi), “Tanhu” yani “Gök’ün yüce oğlu” anlamına gelen unvanları kullanmışlardır. Bu unvanlar Çin kaynaklarında geçtiğine göre bir dayanağı olmalıdır.

MÖ.176 yılında Mete'nin Çin imparatoruna gönderdiği bitig şöyle başlar: "Ben Tanrı tarafından tahta çıkarılmış büyük Hun tanhusu..."

Kutlu görevini sürdüren hakanın hükümdarlık göstergeleri olmalıdır: Otağ (hâkimiyet altına alınan bölgelere kurulan büyük hakan çadırı), örgün (altın taht), tuğ (kurt başlı sancak), davul, kotuz (börke takılan hükümdarlık sembolü), altın tac ve yay bunlardan başlıcalarıdır.

Hakanların Çin kaynaklarında “Börü” (kurt) olarak ifade edilen özel muhafız birliği ile “atasagun” (hekim) ve “kam” lardan müteşekkil bir nevi saray teşkilatı vardır. Birçok gezgin ve elçi bu muhafız birlikleri ve karargâhların görkemini kaydederken hayranlıklarını gizlememişlerdir.

Eski Türkler’de, bugünkü bakanlara benzer konumdaki yüksek görevlilere “Buyruk”, günümüz başbakanı konumundaki

birinci vezire de “Ayguçi” veya “Öge” denilmekteydi. Buyruk, yönetim konusunda hakana yardımcı olan, devlet işlerini idare eden beylere verilen unvandır.

Çin kaynaklarına göre Göktürk ve Uygurlarda buyruk sayısı dokuzdur. Hunlar’daki buyruklar hakkında fazla bir bilgi yoktur. Göktürkler’den kalan Orhun Yazıtları’nda, buyruk görevi alan beylerin, bilgili olmaları gerektiği belirtilir. İç ve dış buyruklar olmak üzere ikiye ayrılırlardı. Aynı zamanda “Toygun” (kurultay üyesi) olan buyrukların hangisinin ne gibi vazife gördüğü hakkında açık ve kesin bilgiler ise bugün için mevcut değildir. Hunlar’da da bundan farklı bir yönetim anlayışı olmaya çağı açıktır.

“Ayguçi” ya da “öge” buyruklar içinde en yüksek mertebede olan, vezir diyebileceğimiz bir unvandır. Ayguçiler, hakan adına ordu komutanlığı yapmaktan, diplomatik ilişkileri yürütmeye kadar geniş bir yelpazede yetki ve sorumluluk sahibidirler.

Ayguçilerle alakalı en dikkat çekici husus ise; genellikle hanedan dışından ve halkça sevilen kişiler arasından atanmış olmalarıdır.

Devlet kademelerinde hakanın atadığı, hükümetin emrinde taşrada görev yapan, hakan ve boy beyleri arasındaki ilişkiyi sağlayan, kendisine bağlı bölgenin sevk ve idaresinin merkezin görüşleri doğrultusunda olmasını gözeten, başta vergi ve askerlik işlerini koordine etmekle görevli birçok yüksek görevli de vardı. Bütün Türk devletlerinde kullanılan orun adları ile başta “şad” ve “yabgu”lar olmak üzere “tudun”, “sagun”, “tutuk”, “inal”, “çur”, “kül-erkin” gibi unvanlar taşıyan görevlilerdir.

Unvan verilerek, boylar ve budunlar birlikteliğine katılan bey, aynı zamanda merkezi idarenin bir görevlisi olarak atanır. Şad unvanı ise, bağlı “il”e merkezden gönderilen, atanan idarecidir. Şadlar genellikle hakanın yakın akrabası olan tiginler içinden seçilir. Devlete bağlı daha küçük alt birimler olan boy bey-

liklerine gönderilen ve buralarda bir yandan hakan adına sevk ve idareyi yönlendirirken, bir yandan da vergi işlerini koordine eden "tudun"luk da üst düzey memurluklardan birisidir. Öyle anlaşılıyor ki, "tudun"lar önce "şad"a sonra merkeze karşı sorumluluk taşımaktadırlar.

Hunlar'ın aile yapısı çok sağlamdı. Ataerkil aileydiler. Çocuklar babanın soyuna dayanır. Baba ölünce en büyük erkek çocuk aileye sahip çıkar, annesinin bütün kumalarını eş edinir ki buna lavirat sistemi denirdi. Böylece aile parçalanmaz, miras kavgaları ve kan davaları doğmaz, aile büyüğü olan erkek evlat, bütün kardeşlerine babalık yapardı. Büyük ve güçlü aile yapısı, savaşçı budunun en etkin unsuruydu. Ailenin gücü, doğrudan doğruya orduya ve devletin gücüne yansımaktadır.

Hunlar, çok disiplinli bir budundu. Mete Han'ın koyduğu töre ile tartışılmaz buyruk dinleme, disipline uyma geleneği, yenilmez ordunun ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Atalarımız Hunlar, çılgın olmalarının yanısıra, gururlu ve onurlu bir budundular. Bunu, MÖ.92 yılında, Mete Han'dan 120 yıl sonra bile hissettirmişler. Hun hakanı, Çin imparatoruna yazdığı bitigde, uyarı olarak kullanmıştır.

"Hunlar Gök'ün gururlu çocuklarıdır!"

Yani "Dikkat et! Gururumuzla sakın oyna!"

KİOK HAN METE HAN'IN OĞLU (MÖ.174-160)

“Hakanlık öğretisi gelecek kuşaklara tam olarak aktarıldığında ortaya yenilmezlik ve devamlılık çıkmaktadır.”

Teoman Han ile ilk adımları atılan, Ulu Hakan Mete Tanhu ile en üst noktasına ulaşan Büyük Hun İmparatorluğu'nun Yükselişi, Mete Han'dan sonra da sürecektir.

Mete'den sonra başka bir Çılgın Hun hakanı, tahta oturdu.

Mete Han'ın oğlu, Kiok Han³⁵ (Chi-yü Han)...

Akıllıydı. İyi yetişmişti.

Mete Han gibi bir hakan bir daha gelmeyecekti. O çok farklıydı. Düşlerinin sonu, ufuklarının ardı yoktu. Devletin yücelmesini, kurallarının yerleşmesini sağladı ve adını unutulmazlara yazdırıp göçtü bu dünyadan.

Hun tahtına oğlu Kiok Han oturdu.

Kiok Han, atasına yakışır bir yönetim sergiledi. Zaferlerle süslediği akınlar yaptı. Hun budun yükselmesini sürdürdü onun çağında.

---

³⁵ Kiok Han: Ki-yük, Ki-yok şeklinde okuyanlar da vardır.

Çinliler Mete Han'ın oğluna büyük saygı duydular. Bilgeliği ve aklı ile onları kendisine öylesine hayran bıraktı ki ona "Lao-Shang" unvanını verip bütün yazışmalarında bunu kullandılar.

Lao-Shang, yaşlı ve üstün ya da bilge ve üstün anlamında bir sözdür. Önemli bir saygı ifadesidir. Çinliler'in, bu tip unvanları çok az yabancı hükümdar için kaynaklarına işledikleri dikkate alınmalıdır. Bu da Kiok Han'a ayrıcalıklı yaklaşımı, ona duyulan hayranlığı ifade etmeye yeter.

Kiok Han babası Mete Han'ın yolunda, aynı onun gibi, belli bir bölgeye takılıp kalmadan, çok yönlü düşünerek, Batı ve Orta Asya üstünlüğünü korumak için çalıştı. Batı ticaret yollarını elde tutmanın yararını biliyordu.

Çin zaten başkaldıramaz haldeydi ve vergisini düzenli olarak ödüyordu. Kayıtlarında "armağan" olarak geçen bu ödemeleri, Hun budunun refahına ve gelişmesine büyük katkı sağlıyordu.

Kiok Han, Tanrı Dağları'nın doğusunu temizlemeyi ve Hun yurdu yapmayı amaç edindi. Çok kısa zamanda üst üste akınlar yaparak bunu başardı. Tanrı Dağları ve çevresi, tamamen Hun yurdu oldu. Hunlar'ın gönülden bir tutku ile bağlandığı bu mekânlar manevi derinliği etkiledi, vazgeçilmez hale geldi.

Kiok Han Batı ve Orta Asya'ya Çin sınırından daha çok değer veriyordu. Ticaret yollarının önemini biliyor, onun getireceği refahı ve stratejik önemini fark ettiği için İpek Yolu'nun mutlaka elde tutulması gerektiğini düşünüyordu. Atası Mete Han'ın vasiyeti de bu yöndeydi. Bunun için o bölgede yaşayan zaman zaman başkaldıran, yağılık yapan bütün budunlara ders verilmesi gerekiyordu.

Yüeciler, Mete Han'ın yokluğundan faydalanabileceklerini sanıyorlardı. Akıllarına Kiok Han'ın bir Mete olmadığı düşüncesi hâkimdi ki bu da yurtlarını geri alabilecekleri umudunu

doğuruyordu. Büyük bir hata yaptıklarını anladıklarında çok geç olacaktı.

Kiok Han'dan en büyük dersi Yüeciler aldılar.

Yüeciler, Mete Han zamanında yenilmiş, ezilmiş, topraklarından sürülmüşler, zamanla Tanrı Dağları'nın kuzeyindeki bozkırları sahiplenmişlerdi. Bir kısmı ise ana kütlede kopmuşlar, "Küçük Yüeciler" adını alarak Nan-shan bölgesinde Hun buyruğunda kalmışlardı. Büyük Yüeciler'in hareketlenmeleri Küçük Yüeciler'i etkilemekte gecikmedi.

Yüeciler Hunlar'a karşı harekete geçtiler.

Yüeci Kralı Ki-to-lo, Kiok Han'ın karşısına çıkmaya cesaret etmiş, büyük bir ordu toplamıştı. Hunlar'dan, Mete Han zamanında yaşananların hesabını sormak, eski yurtlarını geri alarak İpek Yolu'na yeniden hâkim olmak, Yüeciler'i eski, zengin ve etkin durumlarına taşımak amacındaydı.

Tarihlere geçen, çok ender yaşanacak bir olay gerçekleşti, Kiok Han'ın yönettiği Hunlar'ın batı akınında. Bir süre avı niteliğinde süren savaşların ardından, Yüeci kralını kısırdı Kiok Han. Büyük bir meydan savaşında yendi. Bir hakan hakkı ve bozkır geleneği olarak, başını kestirdi ve kafatasını altınla kaplatarak ondan kendisine şarap kadehi yaptırdı.

Bu kadeh gelecek kuşakların övüneceği bir emanet olacaktır. Bırakılan önemli bir miras olarak devlet kayıtlarına girecektir.

Çinliler'i şaşırtan bu olay kaynaklarda çok geniş olarak yer almış defalarca anlatılmıştır. Bugün anlaşılması zor olan bu konunun, Gök inancı ile yakın bağlantısı vardır. Bir kralın ya da hakanın ele geçirilmesi başlı başına önemli bir olaydır. Büyük bir başarıdır. Yüeciler'le hem Teoman Han hem de Mete Han zamanında birçok savaş yapıldığı halde kral ele geçirilememiş, bu kut Kiok Han'a nasip olmuştur.

Bir kralın başını almak, onun kafatasından içki kadehi yaptırmak, o kralı ve halkını sonsuza kadar tutsak almak ve köle yapmak anlamına gelmektedir. Kiok Han, Kral Ki-to-lo'nun başını sahiplenerek onun bütün yaşama gücüne de sahip olmuştur, zamanın Gök dini inancına göre. Uçmağa vardığında, Kral ve budunu, gökte onun hizmetkârı olacaktır. İnanç bağlamında bunun ne büyük bir onur olacağı ortadadır. Sonuçta bugün kabul edilemez bir vahşet olan bu yaptırım, yaşandığı devir için inançlara bağlı kaçınılmaz bir gerekliliktir.

Kiok Han üzerine düşeni yerine getirmiştir.

Yüeci akınından sonra bütün İli Havzası, Hun toprağı oldu. Yüeciler'in kalanları daha da batıya çekilmek zorunda kaldılar.

Böylece Türkler'in Avrupa sınırı oluşmuştur. Ufukların daha ilerilere taşınması, gelecekte şekillenecek bir ülkünün temellerini hedef haline getirdi.

Mete'nin oğlu Kiok Han, doğuya, başkentine uzun bir zaman dönmedi. İlk sekiz yılını batıda geçirdi. Babasının düşünün, batıdaki Hun etkinliğinin sürmesi için pek çok savaşlar yaptı.

Kiok Han tahta geçtikten sonra, onun dostluğunu kazanmak isteyen Çin, hemen bir Çin prensesi göndermişti kendisine. Çin kaynakları bu prensesin gerçek bir prenses olmadığını, Çin'e bağlı krallıklardan birinden olduğunu özellikle belirtirler.

Bunun doğruluğu tartışılır. Çünkü aynı kaynaklar, Teoman Han ve Mete Han'a gerçek bir Çin prensesinin gönderildiğinde hemfikirdir. Peki, neden Kiok Han'a gerçek bir prenses gönderilmedi? Kiok Han'dan saygılı şekilde söz eden, ondan çekindiklerini ifade eden ve akınlarını sıralayan Çin, böyle bir şeye cesaret edebilir miydi?

Herhalde bir Hun hakani, Mete Han'ın oğlu olan güçlü bir Hun tanhusu, gönderilen prensesin gerçek olup olmadığını so-

ruşturacaktır. Hun iline gönderilen elçilerin bile soyluluğunu araştıran Hun töresi, hakana hatun olacak bir prensesin soyluluğunu da araştıracaktır. Ki kaynaklardan anladığımız kadarı ile Kiok Han, Mete Han zamanında yapılan antlaşmayı bozmak ve Çin'e akın yapmak için bahane aramaktadır. Çin kaynakları, taraflı olarak, belki de yapılan bu işin anlamını küçültmek için bu şekilde kayıt düşmüşlerdir. Ya da böylesi bir davranıştan sonra Kiok Han onlara gereken dersi vermiştir. Çünkü daha sonra yapılan Çin akınının gerekçesi belirtilmemektedir Çin kaynaklarında. Bir başka ihtimal de gönderilen konçuyun kendine has meziyetler taşıması olabilir.

Her ne olduyrsa, bu prensesin gelmesi, Hun budun için değişik açılımlar doğmasına sebep olmuştur. Yani büyük yarar sağlamıştır.

Bilindiği üzere, bir Çinli konçuy, Hun iline, çevresinde çok sayıda hizmetkâr ve danışman olduğu halde gönderilir. Gelen Çinliler Ötüken'de yerleşir ve konçuyun yanından ayrılmazlar.

Zamanın Çin İmparatoru Wen, Kiok Han'a elçi olarak bir vezir gönderdi. Prensese eşlik etmek üzere gönderilen ve haremağası görevindeki Chung Hang-yüeh adındaki bu vezirin Hun kanı taşıdığı yazılmaktadır kaynaklarda. Çin'in Hun sınırında bulunan Yen bölgesinde doğduğu bilinmektedir. Çinli vezir geri dönmediği ve Hun hakanına hizmet etmeyi seçtiği için, onun Hun kanı taşıdığı kayıtlara düşülerek, böylesi bir kaybı hafifletmek istemiş olabilir Çinliler.

Gerçek ne olursa olsun Vezir Yüeh, Hun ilinde bir Hun gibi hareket etmiş, hakanın yanında yer almış ve büyük hizmetlerde bulunmuştur.

Yüeh Vezir, tarihimizde ender rastlanılan insanlardan biridir. Yaşadığı sürece Hun buduna sadık kalan bir Çin veziridir. Kiok Han'a çok yardımcı olmuş, yol göstermiştir. Mete Han'ın kurduğu devlet sistemine önemli katkılar sağlamış, uzun yıllar uy-

gulanacak kurallar onun sayesinde konulmuştur. Üstelik bu vezir, konçuy ile gönderilmeden çok önce Hun hakanının yanında kalmaya kendiliğinden karar vermiştir.

Kaynaklar Yüeh Vezir'in, yola çıkmadan önce imparatoruyla mertçe konuştuğunu ve uyardığını yazmaktadır. Ulu bir er olduğu anlaşılan bu vezirin tavrı çok dikkat çekicidir.

“Beni Hun iline gönderme. Ben Hunlar'ı severim, sana da ihanet etmek istemiyorum. Eğer kesinlikle gitmem gerekiyorsa, beni mutlaka göndereceksen, geri dönmeyeceğim ihtimalini, Çin'e yarardan çok zarar getireceğimi, üzüntü veren ve dert çıkararak biri olacağımı bilmelisin.”

Bir vezir, Çin imparatorunun yüzüne karşı bunları söyleyebiliyorsa, taşıdığı Hun karının yüzdesinin oldukça yüksek olduğu konusunda şüphe yok. Yüeh, Hun hakanına gelince tam bir Çılgın Hun olmuş, Hun gibi hareket etmiş, akıllı ve stratejik bilgi yüklü yapısı ile çok katkılar sağlamıştır. Kiok Han da ona değer vermiş ve yüceltmıştır. Hakan otağında ayguçi unvanı ile görev yapmıştır Yüeh.

Vezir Yüeh'in Kiok Han'a verdiği tavsiyeler, o çağa ait bilgilerin anlaşılması için de önem kazanmaktadır.

Şöyle demiştir bu Çılgın Hun ayguçisi:

“Ulu Tanhu, Hun ilindeki bütün insanları toptasak, Çin'deki bir kentin nüfusu etmez” Böylece kalabalık Çin'in nüfus üstünlüğünü açıklamaktadır. Bu önemli bilgi o zamanlar Hun ilinde yaşayan insan sayısı ile ilgili fikir vermiştir bize. Bütün Hun budunun sayısal olarak Çin'deki bir kent nüfusu ile karşılaştırılması, nasıl çılgın bir budun olduklarının ve Çin'e kafa tuttuklarının bir göstergesidir. Bu büyük gücün ana kaynağı çılgınlıktır ve tarihte örneği yoktur.

Yüeh'in Hun hakanı Kiok Han'a uyarıda bulunarak, halkını Çin'den uzak tutması, onun ve budununun Çinliler gibi yaşamaması, yemeklerini dahi yememesini istemesi ne kadar milli-

yetçi ve Hun budunu tanıyan birisi olduğunu göstermektedir. Gelecekte Bilge Kağan'ın söyleyeceği benzer sözleri, sonradan Hun olmuş bir Çin vezirinin söylemesi, tekerrür eden tarihin insanları nasıl yanılgılara soktuğunu, bilindiği halde yanıfta ısrarı, gelecekte hakanların Çin'le yakınlaşmasının sakıncalarını anlatan ibretlik bir kayıttır.

Yüeh Vezir, Kiok Han'a rahat ve çekici de olsa Çin giysilerine alışmamak gerektiğini de hatırlatmıştır.

Kaynaklarda geçen şekli ile...

"Kiok Han Çin ipeğini ve Çin yemeklerini çok severdi. Vezir ona dedi ki...

'Hunların bütün sayısı, Çin'de bir ilin nüfusunu bulmaz Ulu Tanhu. Çin çok kalabalıktır. Çin giysileri de yemekleri de Hunlar'dan farklıdır. Bu nedenle onlara alışarak Çin'e bağlanmak, benzemek doğru değildir. Çinli gibi olmak için gerek duymamalısınız. Çinliler'e benzememelisiniz.

Siz, Ulu Hakan, adet ve geleneklerinizi değiştirir, Çinli gibi olmak isterseniz, Çin mallarına sahip olmak isterseniz, bu ihtiyaçları edinmek için Çin'de üretilenin onda ikisini almanız gerek. Bu da ekonomik bağımlılık demektir. Çin, bunu verecektir size. Sizi rahata ve lükse alıştırmak işine gelecektir. Çin ipeğinden giysiler sizin yaşantınıza uymaz, Ulu Tanhu. Zayıf ve dayanıksız bu giysilerle, dağlarda, çalıların arasında dolaşmak, Ata binmek, arazide gezmek zorlaşacaktır. Oysa at, Hun budunun her şeyidir. Üstünlüğünün sebebi. Çin bu konuda size özeniyor. Sizin savaş taktiklerinizi, silahlarınızı giysilerinizi taklit etmeye çabalyor.

Çin yiyeceklerine gelince, Onlar dayanıksızdır. Tez zamanda tüketilmelidir. Lezzetlidir ancak savaşlarınızı güçlü yapmayacaktır. Uzun süre dayanmayacak ve bozulacaktır. Bu da size uymaz. Kırmızı ve yoğurdun dayanıklılığını düşünün."

Bu akıllı vezir, Hunlar'a kayıt ve defter tutmayı öğretti. Devletin vergi alması gerektiğini hatırlattı. İlk vergi Yüeh'in önerisi ile Kiok Han zamanında alınmaya başlandı.

Bu kadar da değildi katkıları.

Yüeh Ayguçi, Kiok Han'a bitig yazmanın kurallarını anlattı. Bu, o zamana kadar önem verilmeyen ve dikkat edilmeyen bir konuydu. Han otağında ilk kez böylesi protokol kuralları konuşuluyordu.

Çin imparatorunun Hun hakanına gönderdiği bitigler bir ayak uzunluğunda... Rulo halindeydi...

Şöyle başlardı:

"Çin İmparatoru, Hunlar'ın büyük hakanının esen ve mutlu olmasını saygı ile sorar" Sonra da gönderilen armağanları sayıp diğer söylenmesi gerekenler sıralanırdı.

Yüeh vezire göre, Hun tanhusunun göndereceği bitig 1,2 ayak, yani Çin imparatorunun gönderdiğinden daha uzun olmalıydı. Mektuba vurulan hakan tamgası da daha büyük ve gösterişli olmalıydı. Cevap, daha gururlu yazılmalıydı.

"Çünkü siz, Çin imparatorundan daha büyük bir hakansınız! O size vergi veriyor ve baş eğiyor!"

O günden sonra Hun hakanının, Çin imparatoruna gönderdiği bitigler şöyle başladı.

"Gök ve yer tarafından hayat verilmiş, Gün ve Ay tarafından tahta çıkarılmış, Hunlar'ın Büyük Hakanı... Çin İmparatorunun mutlu ve esen olup olmadığını saygı ile sorar..."

Buradaki ögeler Hun Gök dini inançları ile alakalıdır. Hunlar'da gök ve gökteki her şey kutsaldır. Çin imparatorları, Hun hakanlarına yazdıkları bitiglerde bu özelliğe çok dikkat etmişlerdir.

Çin'den çok sık ara ile elçiler gelirdi Hun iline. Genelde olan biteni görmek, Hunlar'ın durumlarını anlamak için yarı casus yarı elçi olarak görev yaparlardı. Hunlar'ın elçilere tanıdığı dokunulmazlıklardan yararlanırlar, çok rahat hareket ederlerdi.

Gelen bir Çin elçisini, Yüeh Ayguçi karşıladı. Bu konuda tutulmuş kayıtlar ibretlik belgelerdir.

Elçi, Yüeh'in Çin'den geldiğini, sonradan Hun olmuş bir Çinli vezir olduğunu hatırlatarak, Hun ilindeki yaşantıya nasıl dayandığını sordu. Hunlar'a benzemesini, onlar gibi yaşamasını yermek amacıyla garip sözler etti. Hunlar'ı kötiledi.

Şu sözlerle sürdürdü hakaretlerini:

"Hunlar'ın geleneklerinde yaşlılara az değer verilir. Onlara karşı gerekli saygı gösterilmez. Yalnız güçlüler ve gençler değerlidir. Yiyeceklerin en iyisini, giyeceklerin en iyisini gençler alır."

Yüeh Vezir elçiyi susturdu.

"Çin geleneklerine göre, Çinliler'in yerleştirildiği sınır bölgelerinde, kolonilerde ve askeri garnizon bölgelerinde, gençler orduya girerler. Savaşa giderken onların yaşlı akrabaları en kalın giysiyi, en iyi yağlı yiyeceği onlara verirler mi? Yolda yesinler içsinler diye kendi yemeklerini onlara ayırırlar mı? Böyle birileri bulunabilir mi Çin'de?"

"Bulunmaz!"

"O halde dinle! Hunlar'da savaşçılık meslektir. Asıl meslek... Bütün budun savaşçıdır. Yaşlılar ve çocuklar, gerek olmadıkça savaşmazlar. Yaşlılar en iyi yiyeceği, giysiyi, kendilerini korusun diye genç savaşçılara verirler. Böylece baba, oğulu gerçekten korumuş olur. Aile bütünlüğü böyle sağlanır. Hun yaşlılarının küçük görüldüğünü nasıl söylersin?"

Bu çıkışı sonuçsuz kalınca hemen başka bir konuya geçti elçi.

"Hunlar barbardır! Ahlakları bir gariptir. Hunlar'da baba oğul aynı kubbeli keçe çadırda yaşarlar. Baba ölünce oğul, üvey anneleri ile evlenir. Kardeşlerini sahiplenir. Kardeşler ölünce de

kalan kardeşler, onların dul kalan eşleri ile evlenir ve onları sahiplenirler. Hepsini yanlarına alıp eş yaparlar. Hunlar'ın rütbe ve mevkilerini gösterir hiçbir işaretleri yoktur. Çinliler gibi şapka ve kuşak da kullanmazlar. Sarayları da yoktur, törenleri ve seremonileri de...”

Hemen söze girdi Yüeh Ayguçi.

“Hunlar kendi sürüleri ile beslenir. Etini yer, sütünü içerler. Hayvanların derilerini giysi yaparlar. Onların peşinde gezmek zorundadırlar. Savaş zamanı herkes atına binip, kendi ihtiyaçlarını da yanına alıp savaşa gider. Barış olunca yurduna, çadırına döner, sürülerinin çobanı olur. İdareleri çok kolaydır. Aile bütünlüğü korunsun diye evlenirler üvey anneleri ile. Bu bilinen şekilde bir evlenme değildir. Onları korumak, kardeşlerine sahip çıkmak, ailelerinin dağılmasını önlemek için yapılır. Adlarının, ailelerinin kaybolmasından korkarlar. Böylece ne miras kavgaları ne de mal için aile içi kavgalar çıkar. Babanın yerini alan çocuk, bütün kardeşlerine sahip çıkar. Ailesinin dağılmasını, onların yokluk içinde perişan olmasını engeller. Çin’de ise akrabalar bölünmüştür. Kavga çoktur. Çoğu zaman miras için kardeşler birbirlerini öldürürler. Hunlar arasında kan davası olmaz. Çin’de ahlak yolu ile kanunlar yıpranmıştır. Angarya ve zorla çalıştırma vardır. Halk tarlada çalışmak böcek³⁶ yetiştirmek zorundadır. İmparatorlar kalın duvarlar yaparlar. Çinliler de onların yapımında, onarımında zorla çalıştırılırlar. Kentler kurmak zorundadırlar. Savaşa ve eğitime zaman yoktur. Ordu ise halkın üzerinde bir yükür.”

Artık iyice kızmıştır Yüeh Vezir. Karşısındaki bir elçi de olsa haddini bilmelidir. Onu uyarır.

---

³⁶ İpek böceği...

“Sen, toprak evde yaşayan Çinli kişi, çok konuşma... Saçmalama... Giydiğin şapkanın, süslü elbisenin faydası ne? Sen Çin’den daha çok ipekli kumaş, pirinç ve maya getirmeye bak! Hem çok, hem en iyisi olsun. Eğer bunu yapmazsan kötü olur. Harman zamanının gelmesini bekle. O zaman gelince, harmanlarınızın Hun atlarının toynakları altında çiğnendiğini göreceksin.”

Elçiye yapılan bu uyarı kaynaklarda geçer ve çok önemlidir. Çin’in Hun hakanına karşı yükümlülükleri vardır ve yerine getirilmezse, gereken hemen yapılacaktır.

Vezir Yüeh, Kiok Han’a Çin’den yararlanma yollarını da öğretmiştir.

Uzun bir aradan sonra, MÖ.166’da Çin sınırında görüldü Kiok Han. O zamana kadar boylara, uruglara hâkim olunmuş ve antlaşmalara uyularak, Çin’e ne devlet akını ne de boy akınları yapılmıştı. Bu akının gerekçesi olarak Çin’in yıllık vergisini geciktirmiş olduğunu yazar bazı kaynaklar. Belki başka nedenleri de vardır fakat Hun hakanları, Çin’e akın yapmak için durup dururken ordu çıkarmazlar.

Aynı kaynaklar Kiok Han’ın 140.000 atlı ile Çin duvarını aş-tığını yazıyorlar.

Çin Duvarı’nın aşılması olağandır Hunlar için. Onca yıl, onca zahmet ve emekle inşa edilmiş ve güya Hunlar’ı durdurması beklenen yapı, aksine büyük kolaylık olmuştur.

Kiok Han’ın bu akın sırasında ordusunun başında olması çok önemli bir işarettir. Onun çılgnlığının ve yiğitliğinin işareti... Hakan, yüz kırk bin kişilik ordusunun başında, Çin Duvarı’nı geçmiş, Çin içlerine doğru ilerlemeye başlamıştır.

Bu akında ne toprak ne de yerleşme isteği görülmüştür. Genelde bir kızgınlığın işaretleri dikkat çekicidir. Çünkü Hunlar

bu akında daha önce hiç yapmadıkları şekilde davranışlar sergilemişlerdir.

Çin'in, Kiok Han'a karşı koyacak gücü yoktu. Büyük yağma yaptı Hunlar. Çin'in antlaşmalara rağmen vermediği vergisinin çok daha fazlasını topladılar. Esir ve köle aldılar, ihtiyaçlarıncaya. Çünkü işgücüne ihtiyaç vardı. Boş olan arazileri işleyecek, Hunların yapmadığı tarım işinde çalışacak... Ayrıca çok miktarda usta ve sanatkâr...

İş gücüne ihtiyaç olunca, en büyük, en kalabalık insan kaynağı olarak Çin çıkıyordu Hunlar'ın karşısına. Savaşan bir budunun, savaşçı bir budunun, başka sektörlerde ihtiyaç duyduğu iş gücünü en yakın kaynaktan sağlaması kadar doğal bir şey olamazdı. Bunu geçmişte de yapmıştır, Hunlar, gelecekte de ihtiyaç duydukça yapacaklardır.

Kiok Han'ın akını karşısında Çin büyük bir çaresizlik ve korku içinde kaldı. Çok güçlü bir devlet akını idi! Uzun sürdü. Unutulmaz izler bıraktı.

Vezir Yüeh, kendisi ile tartışan Çin elçisini uyarılmış ve ona "O zaman gelince, harmanlarınızın Hun atlarının toynakları altında çiğnendiğini göreceksiniz" demişti.

Çılgın Hunlar, sözlerini hep tutarlardı.

140.000 atlı... Adeta bir gösteri, bir gözdağı akını... İş ve ziraat yapan, sanatkâr Çinliler'in toplanıp götürülmesi...

Kiok Han, MÖ.167'de yapılan bu büyük akında Şensi içlerine kadar ilerledi, imparator sarayını yaktırdı.

Ardından Chao-na ve Hsiao-kuang'a girdi. Karşı çıkan Peiti valisinin ordusu yok edildi, kendisi öldürüldü. Oradan da esir, mal, sığır alındı.

Kiok Han ilerlemeyi sürdürerek Peng-yang'a geldi. Hueichug sarayını yakmak için birlik gönderdi. Öncü birlikler Yung

ve Kan-chüan bölgesine ulaştı. Çin başkenti Ch'ang-an'a yöneldi. Çok yaklaştı. Oralarda bekledi ki imparator karşısına çıksın. Kiok Han bir aydan çok Çin Duvarı'nın içinde kaldı fakat beklediği olmadı.

Kiok Han imparator saraylarını yıkarken, Çin içlerine ordu gönderip korku yayarken, Çin imparatoru We ordu çıkarmak istiyor ancak, akıllı İmparatoriçe ağlayarak sonu belli bir savaştan vazgeçiriyordu onu. Hunlar'ın akını başka bir olay, İmparatorun bizzat ordusunun başında karşı çıkması ve yenilmesi başka bir olaydı. Çin'e hâkim olan hanedanı yıkmak için fırsat kollayanlar, bu yenilgiyi bekliyorlardı. Oysa şimdi Hun ordusunun başındaki Mete Han'ın oğlu Kiok Han kendince sürdürüyordu akını.

Kiok Han işini bitirdikten ve Çin'e hak ettiği dersi verdiğine kani olduktan sonra ordusunu alıp başkentine geri döndü. Çin imparatoru onun ayrıldığını öğrendikten sonra ardından ordu çıkardı ve Sanggün Chang Hsiang-yü'yü gönderdi. Dostlar alışverişte görsün diye... Çin ordusu Hun sınırı boyunca dolaştı durdu. Güya Hun aradı öldürmek için. Kimse bu göstermelik harekete inanmadı.

Hun akınları bununla kalmadı.

Kiok Han, boy akınlarını da serbest bıraktı. Bunun nedeni de Çin'e ceza vermek olabilir. Kaynaklar bu kızgınlığın sebebini yazmamaktadır. Sonuçta Çin çok rahatsız edilmiş, ne yaptıysa buna pişman edilmiştir.

Çin imparatoru başka çare olmadığını anlayınca Kiok Han'a elçi ve beraberinde bitig gönderdi ve barış istedi. (MÖ.162)

Hun hakanına övgüyle başlayan bitigde şunlar yazıyordu.

"Çin İmparatoru, Büyük Hun hakanından, esen ve mutlu olup olmadıklarını, saygı ile sorar.

Ulu Hakan Mete Tanhu ve benden önceki Çin imparatoru arasında yapılan barış antlaşması ile durum şöyle düzenlenmiş-

ti: Çin Duvarı'nın kuzeyinde yaşayan, ok ve yay kullanan bu-
dunların hepsi Hun hakanının buyruğunda kalacaktı. Çin Du-
varı içinde kalan, şapkasını giyen, ipek kuşağını takan halk³⁷ ise
bizim buyruğumuzda olacaktı. Bu durumun devamı tarafımız-
dan da kabul görmektedir. Böylece Çin halkı çift sürecek, kumaş
dokuyacak.

Eğer barış sürerse, oğullar babalarından ayrılmaya gerek
görmeyecekler. Yönetenler ve yönetilenler, birbirlerine karşı zor
ve şiddet göstermeden, düzen ve dirlik içinde olacaklar.

Duyduğuma göre bazı kötü kişiler aramızdaki antlaşmanın
bozulmasına on binlerce insanın hayatının tehlikeye düşmesine
sebepe oldular. Böylece iki hükümdar birbirimize yağlı hale gel-
dik.

Ulu Tanhu, artık bunlar geçmişte kalsın.

Daha önce size gönderdiğim elçim aracılığı ile ilettiğiniz ha-
berde diyorsunuz ki, 'Dostluk ve barış kurulmuştur. Çin'le ara-
mızdaki iyi ilişkilerden memnunuz. Silahlarımızı asalım, savaşı-
çılarımızı dinlendirelim ve atları da besiyeye alalım. Nesilden nesile
herkes bolluk ve mutluluk içinde yaşasın.'

Ben bunu okuyunca çok sevindim. Kutlu kişiler her gün
kendilerini yenilerler. Böylece her şey yeniden ve taze olarak
başlar. Barış sürerse, yaşlılar dinlenebilirler. Çocuklar büyüyebi-
lirler. Herkes kendi işine sahip çıkar.

Ben ve siz, Büyük Hun Hakanı, bu yolu izleyelim. Tanrı'nın
buyruğunu yerine getirelim. Göğün altında yaşayan herkes, onu
sevsin ve yararlansın.

Çin ve Hunlar iki komşu, iki eşit devlettir. Hunlar kuzeyde
otururlar. Bu yıl kış, öldürücü soğuklar erken gelmiştir. Bundan
dolayı Hun Hakanı için, pirinç, arpa, sırma ile işlenmiş ipekli

---

³⁷ Çinlileri böyle tarif ediyor.

kumaşlar, eğrilmiş ve eğrilmemiş ipek ve diğer ihtiyaçlarınızı (Bunlar Çin'in Kiok Han'a ödediği yıllık vergilerdir) gönderiyorum.

Ulu Tanhu, bildiğim kadarı ile Gök, insanların bir bölümünü örtmez. Yer ise bir bölümünü taşımaz üzerinde. Ben ve siz, Büyük Hun Hakanı, eskiden olanları unutalım.”

Bitig böylece sürüyordu.

Kiok Han barışı kabul etti. Çünkü Çin, vergisini tam ve zamanında ödedikten sonra bir mesele yoktu.

Kiok Han'la barış yapan İmparator Wen halkına da ferman yayınladı...

“Hunlar'ın büyük hakanı ile görüştüm. Bana barış ve dostluğun artık kurulmuş olduğunu bildirmiştir. Hunlar artık duvarın içine girmeyeceklerdir. Çinliler de duvarın dışına çıkmayacaktır. Kim bu kuralı bozarsa idam edilecektir.”

Bu ferman, korkunun fermanıydı. Eğer bir Çinli dahi Çin Duvarı'nı aşmaya kalkarsa, bunun acısını bütün Çin'den çıkarırdı Kiok Han.

Unutulmaz işler başaran, çılgın, kutlu bir hakandı atası Mete gibi...

Bu kutlu Hun hakanı, MÖ.160 yılında acundan göçtü.

Tam on dört yıl oturduğu Hun tahtında adını tarihe altın harflerle yazdırırken sayısız başarıya imza atmıştı.

Çin tarihçileri onun unutulmaz hatırasını bugün de bilmemi zi sağlayarak büyük bir iyilik yapmış oldular.³⁸

---

³⁸ Kripto Kitaplar'dan yayınlanan “KİOK HAN” isimli romanım, bu kutlu Hun Hakanının hayatına ışık tutmak için kaleme alınmıştır.

ÇİN, HUN AKINLARINA ÇARE ARIYOR

Hunlar'ın çılgın akınları çaresiz bırakıyordu Çin'i. Onca emekle ve umutla yapılan duvar, hiçbir işe yaramamıştı. Kiok Han'ın son ve yıkıcı akınları iyice telaşlanmalarına neden olmuştu.

Arayışlar sürüyordu. Çin'in en büyük özelliği, yağı bildiği budunları incelemek, çözmeye çalışmaktı. Elçiler, gezginler ve bu kisveye sokulmuş çasıtlar (casus) Hun ülkesini geziyor, durmadan bilgi gönderiyorlardı.

İmparator, bir çare olur umuduyla akıllı bir devlet adamı olan Chao-TS'i başvezirlik makamına getirmiş, ondan çözümler bulması istenmişti. Taşındığı üstün vasıflar nedeni ile "Bilgi Bohçası" namıyla tanınırdı bu vezir. Gerçekten kafası çalışan, bilgili, gerçekleri gören bir adamdı.

İmparatorun Hun akınlarını durdurması isteğine, çok düşünmemiş tek bir çözüm olduğunu hatırlatmıştı:

"Çılgın Hunlar'ı durdurabilmek için en az Hunlar kadar çılgın olmak gerek!"

Elbette bu kelimelerle seslendirmemişti duygularını, buna benzer sözler etmişti.

Daha önce de önerilerde bulunmuş, İmparatoriçe Kao'ya bitigler göndererek Çin ordu düzeni ve savaş taktiklerinde reformlar istemişti, Chao-TS. Mevcut ordu yapısı ve savaş sistemi ile Hunlar'la baş etmek mümkün değildi. Kalabalık ordular kurmak, üzerlerine gitmek ya da savunmada kalmak hiçbir şeyi değiştirmiyordu. Bunca yıl denenmiş, sonuç alınamamıştı. Bundan sonra da alınamayacaktı. Hun ordularını, Hunlar gibi eğitilen, örgütlenen savaşçılarla yenmek mümkündü.

Hunlar gibi olmanın da kolay olmadığı ortadaydı. İki budun arasında dağlar kadar anlayış ve yapı farkı vardı. Hun budununun

her eri savaşçı iken bunu bir meslek gibi gören ve büyük bütçelerle işe yaramaz büyük ordular besleyen Çin, savaşçı kaynağı olması için düzenlenen asker köylü yapısından da istenen sonucu alamamıştı. Bu kolonilerde yaşayanların en iyi yaptığı iş akın başlayınca duvarların arkasına çekilmektir.

Çin başveziri yine eski bir yöntemi gündeme taşımaya çalışıyordu.

“Çin geleneği, çoğu kez çözümü, göçebelere karşı savaştırmakta bulmuştur.”

Oysa Çılgın Hunlar, kendileri savaşırlar, asla satılık savaşçılar kullanmazlardı.

“Hunlar, bizden çok değişik savaşır. Dağları güzel kullanırlar.”

Çünkü dağlar, kutlu dağlar Hunlar'ın dostuydu. Oysa Çinliler dağlardan uzak dururdu.

“Hun savaşçıları atlarının üzerinde dörtnala giderken bile, geriye dönerek ok atabilirler. Bu atışları da hep isabetli olur.”

Çin çerileri, atı kullanmayı yeni yeni öğreniyorlardı ki bu konudaki ustaları Çılgın Hunlar'dı. Kullandıkları atlar savaşa uygun değildi.

“Hunlar'ı ne rüzgâr, ne yağmur ne de açlık durdurabilir.”

Hem yedek atlarını hem yedek giysi ve silahlarını, yiyeceklerini yanlarında taşıyan Hun erleri, kimseye ihtiyaç duymadan yaşayabilirler, en zor şartlarda savaşabilirlerdi. Günlerce arazide gizlenebilirler, çölde bile tutunabilirlerdi.

Oysa Çin ordusunun, gerisinde, ordunun hizmetini ve işesini sağlayan kalabalık birlikler olurdu. Bunlar hem pahalıya mal oluyor hem de savaş sırasında büyük aksamalar ortaya çıkıyordu. Ki bunun en bariz örneğini Mete Han zamanında İmparator Kao Tı'nın düştüğü zor durumda görmüşlerdi. Genelde Hun ordusunun şiddetli saldırısı karşısında, zora düşen Çin çerisi savaşmaz, kaçmak ya da teslim olmak için bahane arardı.

Kalabalık olmaları, süslü kıyafetleri, gösterişli silahları hiçbir şeyi değiştirmiyordu.

“Çin çerilerinin kullandığı yaylar çok zayıf ve güçsüz. Menzilleri Hun yaylarının yarısı kadar bile değil. Uzağa ok atabilen arbalet yayları ise çok ağır. Ancak kuşatmalarda etkili olabiliyorlar.”

Yay Hunlar'ın en önemli savaş aracıydı. Çok güçlü ve etkili kullanılırdı. Zamanın en üstün yaylarına sahip Hun ordusu, her türlü şartta isabet sağlayan, uzun menzilli, hareketli hedefleri vurmaktan geri durmayan, aynı zamanda hızla yüklenerek yıldırıcı savaş yapan erlerdi.

“Çin ordusunun ana gücü yaya askerlerdir.”

Hun ordusu, yalnızca atlı birliklerden oluşuyordu. Çok hızlı hareket ederlerdi. Şaşırtan bir hünerle en yalçın dağları tırmanır, yarlardan aşağıya inerler, selleri ve derin ırmakları elbiseleri ile atları üzerinde yürüerek geçerlerdi. Yaya savaşçıların, bu hız karşısında yapabileceği hiçbir şey yoktu.

Atı ile bütünleşmiş bir Hun Savaşçısı'na, yaya bir Çinli nasıl üstün gelebilir?

Bu tespitlerden sonra, önerilerini sıralıyordu başvezir.

“Çin, ordusu bu halde iken Hunlar'la karşılaşmamaya, savaşmamaya dikkat etmeli. Çünkü yapılacak her savaş bizim için yenilgi ile sonuçlanacaktır. Hunlar'la doğrudan savaşmak yerine, eskiden olduğu gibi, bozkır kavimlerini Hunlar'a karşı kullanalım, kışkırtalım.”

Çin, Hun buyruğu altında yaşayan budunlardan yararlanmayı düşünürdü her zaman. Baş vezir bunu daha etkin hale getirmeyi öneriyordu.

Başka bir önerisi:

“Çin ordusu düzlükte savaşa daha yatkın, Hunlar'sa dağlarda... Eğer savaşmak gerekirse, Hunlar'ı düzlüğe çekelim. Kale-

lerimiz, surlarımız bizim en önemli korunağımız. Onların dışın-
da savaşmayalım. Savunma savaşları yapmayı sürdürüelim!”

O güne kadar bu yapılmıştı zaten. Sonuç ortadaydı.

Ardından en önemli uyarısını yapıyordu. Asıl yapılması ge-
reken de oydu.

“Ordumuzun yapısını değiştirelim. Hun atlı birlikleri gibi,
hızlı birlikler kuralım. Ağır, hantal ordu yapısına son verelim.
Hun silahlarını, savaş giysilerini ve taktiklerini öğretelim çerile-
rimize. Gerekirse bize sığınan Hun boylarından eğitimciler kul-
lanalım.”

Gelecekte yapılacakların özü bu sözlerde gizliydi. Çin de-
ğişmek istiyor, başvezir bunun gereğini anlatıyordu.

Akıllı başvezir bu reformları gerçekleştirmek için kolları sı-
vadı. Bunun için de Hun ordusunun efsane savaşçıları, Kartal
Savaşçıları örnek alan birlikler kurulması için çalışmalarına baş-
lanmasını emretti.

HUN KARTAL SAVAŞÇILARI

Hunlar’ın Kartal Okçuları veya Kartal Savaşçıları olarak ad-
landırılan çılgın birliklerinden söz etmek gerek!

Hun Kartal Savaşçıları Çinliler’in adeta kâbusuydular.

Bunlar çok özel hazırlanan, ağır eğitimlerden geçerek bu un-
vanı hak eden yiğitlerdi. İlk ne zaman bu adı aldıkları konusun-
da bir bilgi yoktur kaynaklarda. Genel görüş, Teoman Han ça-
ğında Hun ordusunun temelini oluşturmak üzere hayata geçi-
rildikleri yönündedir.

Çok özel savaşçılardı. Adeta atları ile birlikte yaşar, bir bütün
olarak savaşarlardı. Hızlı, çevik, cesur ve güçlüydüler. Yakalan-
maları mümkün olmadığı, çok kalabalık pusuları bile kolayca
aşttıkları, az sayıda olduklarında dahi kendilerinden kat kat ka-

labalık Çin ordularını dağıttıkları için uzun bir zaman Çinliler tarafından insanüstü varlıklar olarak nitelendirildiler. Çin budun adlarını anmaktan bile çekinir olmuştu.

Atlarının üzerinde oldukça, yenilmezdi. Öylesine hareket ederler, yaylarını o derece ustalikle kullanırlardı ki akıl sır erdilemezdi yaptıklarına.

Oklarına, yaylarına, başlıklarına kartal tüyü takarak belli ederlerdi kendilerini.

Çin, uzun bir zaman Kartal Savaşçıları'nın sırrını çözmeye çalışmış, onlardan birkaçını yakalamak için verdikleri uğraş boşa gitmiştir. Çok iyi at süren ve ok atan bu savaşçıların at üzerinde yaptıkları hareketler ve isabetli atışları Çin ordusunu savşamaz hale getirir, çökertirdi. Bir Hun Kartal Savaşçısı birliği karşısına çıkan Çin Birliği, savaşa başlamadan yenilmiş demektir.

Hem saldırırken hem de geri çekilirken, atlarını son hızla sürebilir, buna rağmen yaylarını gerip, geriye dönerek oklarını isabetle fırlatabilirlerdi. Bunu da çok büyük bir hızla yaparlardı.

Birdenbire ortaya çıkan, hızla saldıran ve çekilen bu çalgınlarn karşısına çıkmak istemezdi Çin çerileri.

Yüzlük bir Kartal Savaşçısı birliğinin, kendilerinden on kat fazla sayıdaki Çin ordularını perişan ettiğini anlatılan efsaneler arasındadır. Adeta görünmez savaşçılardı.

Çin başveziri Chao-TS, Kartal Savaşçıları'ndan birkaçının yakalanması için büyük ödülleri vaat etmek zorunda kalmıştı. Hem bunu başarabildiklerini buduna göstermek hem de onların üstünlüklerinin sırrını öğrenmek amacıyla istiyordu bunu. Bir sır ancak bu şekilde çözülebilir, korku yenilebilirdi.

Bunu başarmak için uzun bir zaman daha beklemek zorundaydılar.

KÜNÇİN HAN³⁹

METE HAN'IN TORUNU

(MÖ.160-126)

“Kutlu ve yetkin hanların yücelttiği Hun budun kendli içinde birliğini yeterince güçlü tutamayınca, sıkıntılar başlamıştır.”

Kiok Han'ın uçmağa varması üzerine Hun tahtına oturan, farklı bir Hun hakanından söz edeceğiz. Yaptıkları, savaş sistemi, akın taktikleri ve tavırları ne ulu atası Mete Han'a benziyordu ne de atası Kiok Han'a. İlk üç büyük Hun hakanının davranışlarına alışmış olan Çinliler, Künçin Han'ı yermişlerdir zaman zaman ve onun pek Mete'ye layık bir hakan olmadığını söylemişlerdir.

Çin kaynakları, “Oturaklı ve büyük bir han değildi” diyerek tanımladılar onu, oldukça da çok söz ettiler. Hakkında çok şey yazılması, yazılmaya layık görülmesi, söylenenlerle çelişmektedir. Bilgi alacağımız başka da kaynak olmadığı için anlatılanların ne kadarının doğru, ne kadarının yanlış olduğunu bilemeyeceğiz.

Künçin Han'ın, Hun tahtında uzun bir süre, tam otuz dört yıl oturmasının da bunda etkisi olabilir. Bu zaman süresince, Çin'e sürekli akınlar yapan, zaferler kazanan Künçin Han zamanında Hunlar güçlerini korumuşlar, Çin'e baş eğdirmeye devam etmişlerdir.

---

³⁹ Kaynaklarda, Chün-chen olarak yazılmıştır.

Kiok Han uçmağa vardıktan sonra, onun Çin ile yaptığı barış yürürlükte kalmış, kimi kaynaklara göre dört yıl, kimi kaynaklara göre de yalnızca bir yıl savaş olmamıştır.

Kiok Han'a ayguçi olan Bilge Yüeh'in, aynı görevi Künçin Han zamanında da sürdürdüğü görülmektedir. Çin imparatoru Wen, barışı sürdürmek için yükümlülüklerini düzenli olarak yerine getirmiş, gelenek olduğu üzere Künçin Han'a Çinli konçuy göndermekten geri durmamıştır.

Künçin Han'ın ilk Çin akını M.158 yılındadır. Kaynaklar otuz bin atlı ile yapılan bu akının çok yararlı ve bol ganimetli olduğunu yazarlar.

M.156 yılında İmparator Wen-ti öldü. Yerine, İmparator Ching oturdu Çin tahtına. Bu sırada Çin'de karışıklıklar ortaya ıktı.

Ching'in imparator olmasını istemeyen Cao Beyi, Hunlar'a gizlice elçi gönderdi ve Künçin Han'a bağlılığını bildirdi. Ardından Ch'u ve Wu beyleri ile birlikte yeni imparatora başkaldırdılar. Kendilerine destek arıyorlar, Hun Tanhusu Künçin Han'ı harekete geçirmek ve onun desteği ile Çin başkentine gerek hanedanı devirmek istiyorlardı. Bu desteği vermedi Künçin Han. Bunun zerine İmparator Ching (M.156-141) Künçin Han'a bol armağan gönderdi. Bir süre sonra Cao beyi, Çin ordusu tarafından kuşatıldı ve yakalandı.

İmparator Ching, tahtının Hun hakarunun tavrına bağlı olduğunu fark ettiği için, hem durumunu güçlendirmek hem de Hun hakanı ile dost kalmak için sınır geçişlerine esneklik getirmiştir. Aynı yıl sınır pazarlarını Hunlar'a da aarak ticareti serbest bıraktı. Ayrıca M.152'de Künçin Han'a bir Çin konçuyu göndererek gönlünü kazandı. Bir de barış antlaşması yapıldı

Bütün bu davranışlar olumlu karşlandı. Hele ticaretin serbest olması büyük yarar sağlıyordu Hun yurduna.

Künçin Han, Hun beylerine tam olarak sahip olamamıştır Bu nedenle boy beylerinin Çin'e akınlarını önleyememiştir.

MÖ.148 yılının Şubat ayında, bazı Hun beyleri, Künçin Han'a başkaldırıp Çin'e sığındılar.

Bu, Hunlar'da görülen ilk iç başkaldırı hareketidir.

Çin'e sığınan iki Hun beyinin ardından, önemli bir Hun soylusu olan Su-lu Bey ve ona bağlı beş Hun beyinin de Çin'e sığınması ve Çin imparatorunun, Hun Devleti ile yapılan antlaşmaya aykırı olarak onları kabul etmesi, barışı ortadan kaldıran uygulamalar oldu. Çünkü böylesi başkaldıran Hunlar'ın iadesi antlaşmaların en önemli maddesini oluşturuyordu. Oysa Çin imparatoru, Hun ilindeki bu ayrılığı kullanmayı aklına koymuştu. Kendilerine sığınan Hunlar'ı örgütlemek ve yine Hunlar'a karşı savaştırmak Hun Devleti'nden kurtulmak için iyi bir yöntem olabilirdi. Bu amaçla yanına gelen Hunlar'a büyük önem verildi ve üstün unvanlarla onurlandırdı.

Hun ilinde ortaya çıkan karışıklıkların nedeni hakkında geniş bilgimiz yoktur. Gelecekte sık sık rastlayacağımız bu durumun ana nedeninin, daha önce sözünü ettiğimiz Hun, boy sistemi sonucu ortaya çıkan hak arayışlarından olduğunu görüyoruz. Güçlü ve adaletli hükümdarlar zamanında, verilenlere razı olan beyler, yönetimde ortaya çıkan boşluklarda başkaldırını seçmektedirler. Dış kışkırtmaların ve vaatlerin de etkin olduğu bir gerçektir.

Bugün, bu hareketleri oldukça yadırgayabiliriz. Hun budundan olan birilerinin, yağlıları Çin'e sığınmaları, hakana karşı gelmeleri hatta Çin ordusunun yanında yer alıp savaşmaları mutlaka anlaşılmaz gelecektir. Şartları düşündüğümüzde, bunun yadsınamaz bir gerçek olduğu ortaya çıkacaktır. Başkaldıran bir beyin ezileceği, hakan tarafından yok edileceği düşünülürse, güçlü bildiği ve kurtuluş olarak gördüğü bir yere sığın-

ması anlaşılır bir davranış olacaktır. Ki bunun karşılığı da vardır. Çok sayıda Çin beyi Hun hakanına sığınmıştır.

Yürürlükte olan anlaşma, Hunlar'dan Çin'e sığınanların hemen iadesini, Çinliler'den Hunlar'a sığınanların ise olduğu gibi bırakılmaları şeklindeydi. Çünkü Hunlar güçlüydü.

Oysa bu kez imparator antlaşmayı bozuyordu.

Çin imparatorunun bu davranışı bazı Çin soyluları tarafından da hoş karşılanmadı. Güçlü Hun Devleti'nin bunu kabul etmeyeceğini, mutlaka karşılığını vereceğini biliyorlardı.

Hatta onlardan biri, vezir Chou A-fu, "Siz İmparator'um, kendi halkına ve hakanına ihanet edenleri bu şekilde ödüllendirerseniz, yarın size bağlılık göstermeyecek olan soyluları, vezirleri nasıl cezalandıracaksınız?" diyerek uyardı imparatoru.

İmparator kulak vermedi bu sözlere. Kendince hesaplar yaptı. Böylece bozulan barış, Hun akınlarının da başlamasına sebep oldu.

Tam bu çağlarda, Hun buyruğunda yaşayan Wusunlar da başkaldırdılar. Bu durum Hun ilinin başına dert olacak ve sürekliliği göz önünde kalacak bir yağılığın da başlangıcı oldu.

Çin, Hunlar'ı yenmek ve geçmişte yaşadıklarının bir nebze olsun acısını çıkarmak için, yine onları taklit ederek yeni mücadele yolları denemeye başlamıştı. Bunların ilki yukarıda sözünü ettiğimiz Hun hakanına karşı, başkaldırmış Hun soylularından yararlanmaktı. Bir diğeri ise dağlarda, kendi coğrafyalarında yenemedikleri Hunlar'ı, Çin içlerine çekerek tuzağa düşürmek ve o şekilde yenmekti.

MÖ.141 yılında yapılan büyük akında bu taktik uygulanacaktır.

Künçin Han yönetimindeki Hunlar büyük bir ordu ile Çin içlerine doğru akın yaptılar. Çin ordusu pusuya yatarak Hunlar'ı uygun bir yerde kıstırmak ve yok etmek için beklediler.

Bozkır savaşçılarını tuzağa düşürmek kolay iş değildi. Geçmişte yüzlerce kez yaşanan, gelecekte de çok yaşanacak bu durumdan kurtulmak için görme ve anlama yeteneğine sahip, doğayı okuyabilen, kuşların hareketlerinden ve halkın davranışlarından anlamlar çıkarabilen Çılgın Hunlar, bu tuzağı çok erken fark ettiler. Sayıları azdı her zamanki gibi. Pusu kuran Çin ordusu da onların çok üzerinde bir sayısal çoğunluğa sahipti.

Hunlar'ı savaşta üstün kılan özellikleri, açıkta, saldırı ve çekilme taktiğine dayanan savaş oyunlarıydı. Böylesi kapalı sahalarda savaşa girmeleri yok olmaları anlamına gelirdi ki Çin görünürde yenilerek, Hunlar'ı duvarı içine çekmeye çalışacaktı.

Hunlar pusuyu fark eder etmez çok şiddetli bir savaş ve yarma hareketi ile buldukları yeri tahrip etmişler, ganimetlerini alıp çekilmişlerdir. Hatta öylesine bir hareket tarzı uyguladılar ki, Çin ordusunun kendilerini izlemesine izin verdiler. Eğer Çin ordusu onları izleseydi, pusu tersine dönecek, Hunlar savaşı istedikleri yerde kabul ederek Çin ordusunu her zaman olduğu gibi perişan edeceklerdi.

Çinliler buna cesaret edemediler. Bir süre Hun ordusunun ardından gitmişler, hatta ona yetişmişler ancak savaşa cesaret edememişlerdir.

Çılgınlarla savaşmak kolay değildir.

MÖ.141 yılında Çin tahtına İmparator Wu-ti oturmuştu. Hunlar'la mücadelede savaş yanlısı olan bu imparatorla birlikte, kanlı savaşlar dönemi başlamış oluyordu. İmparator Çin'i savaşa hazır görüyordu. Çünkü İmparator Wen devrinden itibaren azalan savaşlar, uzun süren barış dönemi nedeni ile askeri harcamalar azalmış, Çin başkenti ve çevresi çok zenginleşmişti.

Hunlar'ın yaptığı akınlar da bu bölgede yoğunlaşıyor bu da Çin ekonomisini sıkıntıya sokuyordu.

Kuzeydoğu Çin, Şansi Bölgesi, çok dağlıktı ve bu bölgede sınırların korunması imkânsızdı. Dağ geçitlerini kullanan Hunlar kolayca Çin'e girebiliyorlar, başkent yakınlarına kadar akıyorlardı.

Batı ticaretinin gelişmesi ile Çin'e yeni ufuklar açılmıştı. Dünyanın her yerinden değerli mallar giriyordu Çin'e. Karşılık olarak da ipek ve ipek ürünleri gidiyordu.

Batı ticaret yolları Hunlar'ın elindeydi. Bu yolu kullanmak Çin'e pahalıya patlıyordu. Bunların ekinde, Çin, her yıl Hunlar'a düzenli vergi vermekten bıkmıştı. Bu onur kırıcı işten kurtulmak istiyorlardı.

Artık uzun bir zaman barıştan söz edilmeyecekti.

Çin sarayında sürekli olarak konuşulan konu Hun akınlarının nasıl durdurulacağıydı. Vezirlerden Wang Ch'ui sertlik ve savaş yanlısıydı. Yen kentinde doğmuş, sınır kentlerinde valilik yapmıştı. Yarı Hunlar'dan çok çekmişti. Başkentte, korunaklı bir yerde olunca, konuşması çok kolay oluyordu.

"Hunlar'la asla barış yapılmamalıdır. Çünkü barış hiçbir zaman uzun süreli olmayacaktır. Geçmişte de hep böyle olmuştur. Onlara hücum etmek en doğru yol olacaktır" diyordu.

Etkili bir asker olan Sanggün Han An-kuo ise bunun tersi fikri savunuyordu.

"Sınırlarımızda neredeyse bin mil boyunca her yerde bulunabilen bir yağya savaş açmak bir yarar sağlamayacaktır. Başarı elde etmemiz mümkün değildir. Onlar güçlü, yırtıcı ve kuş sürüleri gibi uçmaktadırlar. Altlarında güçlü atları vardır. Onları yakalamak, idaremez altına almak imkânsızdır. Hun yurdunun tamamını alsak bile bunun bize ne yararı olacaktır? Yapacağımız savaşlar askerlerimizi ve atlarımızı tüketmemize sebep olacaktır. Hunlar ordularımızı bozguna uğratacaklar ve yok edecek-

lerdir. Dikkatinizi çekerim. Yaylarımız etkisiz kalıyor bu yağya karşı. Oklarımız hedeflerini bulamıyor. En iyisi Hunlar'la dost olmaktır.”

Vezirlerin çoğu bu akılcı konuşmayı desteklediler. Böylece barış için yeniden karar alındı. Kısa bir barış ortamı doğdu.

Vezir Wang Ch'ui savaş taraftarlığını koruyor, bunu her fırsatta dile getiriyordu. Sanggün An-kuo ise Mete Han'ın büyük zaferini ortaya atarak, orada bulunanlara hatırlatıp savaş yanlılarını şu şekilde ikna etmeye çalıştı:

“Çin imparatoru Kao Ti, Ping-cheng'de Mete Han tarafından kuşatıldığında, Hunlar, atlarını dinlendirmek için eyerlerini çıkararak üst üste yığmışlar. Hunlar'ın eyer yığınlarının yüksekliği bu kentin surlarından daha yüksek olmuştu. Yani hem savaş zamanı dinlenmeye çekilecek kadar korkusuz hem de kalabalıktılar.

Çin ordusu, aç, susuz, kuşatma içinde kaldı. Hâlâ o günleri anlatan ağıtlar, şiirler söylenir. İmparator kuşatmadan kurtuldu ve tahtına oturdu diye çok sevindi herkes. Kimse intikam almayı düşünmedi. Çünkü başarısız olunacağını biliyorlardı. Sonunda iki hükümdar barış yaptılar. Bugün de aynısını yapmalıyız.”

Wang Chu'i'nin cevabı:

“İmparator Kao Ti intikam alma yoluna gitmediyse, bunu gücü olmadığı için yapamadı. Şu an güçlüyüz. Üstelik sınır akınları o kadar arttı ki halk da bu savaşı istiyor.”

Tartışmalar bu şekilde sürdü gitti. Sonunda zaten savaş isteyen Wu-ti'nin isteği kabul edilmiş ve MÖ.135 yılında Hunlar'a karşı savaş açılmasına karar verilmiştir.

Hunlar'a vergi vermeye onların hakanını Çin imparatoru ile denk tutmaya devam etmek İmparator Wu-ti'nin zoruna gitmektedir. Barışı hemen bozmaya da cesaret edememiş, bir fırsat bekler haldedir. Bir yandan savaşa hazırlanmayı, ordusunu güç-

lendirmeyi sürdürmektedir. Akıllı bir politika ile en yakın adamı Chang Ch'ien'i batıya, Yüeciler'i bulmaya göndermiştir. Onları Hunlar'a karşı kışkırtmanın işlerini kolaylaştıracağı düşüncesindedir. Kendisi doğudan saldırıya geçtiği anda Yüeciler'in de batıdan Hunlar'a saldırılarını istemiştir.

Bunu beklemesine gerek kalmayacak bir fırsat çıkmıştır karşısına.

ÇAŞIT ÖYKÜSÜ VE UZUN SAVAŞ DÖNEMİ

Çin imparatoru Wuti'nin Nieh-i isimli çaşıtı, imparatorun buyruğu ile ve çok değerli armağanlarla Hun Hakanı Küncin Han'a elçi geldi. Mai kentinden olan bu çaşıtı, planlanan bir oyunu uygulamaya koyacaktı. Önce görevini yapar görüldükten sonra, kendisini imparatora yağı biri gibi tanıtmaya başladı.

Oyun bilmeyen Hun hakanının itimadını kazanması hiç zor olmadı. Bütün amacı onu Mai kentine saldırmak için ikna etmektir.

"İmparator Wu-ti acımasız ve dengesiz biridir. Çin sarayında en çok konuşulan konu siz Ulu Tanhu'nun yok edilmesi ve budununuza karşı büyük bir savaş açılması üzerinedir. Her ne kadar barışçı sözler edilse de er veya geç, Wu-ti büyük bir ordu ile Hun iline saldıracaktır. Ulu Tanhu bunu beklememelidir. Daha erken davranmalı ve Wu-ti'ye bir ders vermelidir. Şu an bildiğim kadarı ile Mai kenti korumasızdır. Çok zengin bir kent olduğunu söylememe gerek yok. Bir akın çok kârlı olacaktır. Aynı zamanda Hunlar'la savaşmayı düşünen İmparator Wu-ti'nin bir kez daha düşünmesi sağlanacaktır."

Küncin Han, imparator Wu-ti'nin savaş istediğini, bunun için zaman kolladığını biliyordu. Ona güven veren bu adamın dediğini yapmanın gerçekten iyi olacağını, zengin bir kente akının

budunu için de iyi olacağını düşündü. Beylerinden de Çin'e akın yapılması yönünde baskı vardı.

O halde bu akın neden hemen ve Mai kentine yapılmasın?

Künçin Han, akın kararı aldı ve hedef bölgesi olarak Mai'yi seçti.

Oysa bu bir tuzaktı. Büyük bir kent olan ve yüksek surlarla çevrili Mai kentinde gizlenmiş üç yüz bin kişilik Çin ordusu, hakanı ve beraberinde olacak sayısı yüz bin kişiyi ancak bulan Hun ordusunu pusuya düşürmek için bekleyecekti. Göstermelik bir savunma ile geçici bir direnme olacak, Hun ordusunun Mai surlarını geçmesine izin verilecek ve Hunlar kaçamayacak şekilde kuşatılarak yok edilecekti. Yüz bin savaşçının yok edilmesi demek, Hunlar'ın uzun bir zaman böyle bir ordu çıkaramaması demektir. Üstelik Künçin Han'ın da bu tuzaktan kurtulma ihtimali yoktu. Hunlar hem ordusuz hem de hansız kalacaklardı.

Çin, oyununu çok güzel oynuyor, başarı için kendi adamlarını bile harcamaktan çekinmiyordu. Bu haberi hakana getiren ve onu Mai kentine akın için kandırmaya çalışan Nieh-i, hazırlanan tuzak planı gereği, yakalandı. Hun çarşısı ilan edilerek başı kesildi. Mai kenti surlarına asıldı.

Hun hakanı bu olayı duyunca, Nieh-i'nin söylediklerinin doğru olduğuna bir kez daha hükmetti. Ona yakınlık gösteren ve haber getiren birini öldüren imparatora karşı kini arttı.

Tam bir kışkırtma söz konusuydu. Açık alanda, mert savaşlara yanaşmayan Çin, bu şekilde kurulan tuzaklardan medet umuyordu. Künçin Han'ın Mai kentinin sahipsiz ve güçsüz olduğuna inandırılması için, kendi adamlarını feda etmekten çekinmemişlerdi.

İş bununla da kalmadı. Sanggün Han Ah-kuo da aynı oyuna katıldı. Hun hakanına bir bitig göndererek, Ma-i kentinin sahipsiz olduğunu, kolayca girilebileceğini bildirdi. Güya o da imparatoruna baş kaldırmıştı ve Künçin Han'a katılmak istiyordu.

Hunlar ılgındılar ve mert savaşçılardı. Sahtekârlık ve oyun bilmezlerdi. Künçin Han'ın bu davetlere inanmaması düşünö-
lemezdi.

Kendisi için hazırlanan pusudan habersiz olan Hun Hakanı Künçin Han, ordusu ile dağları aşarak Çin'e girdi.

Belki de tarihi değiştiren bir olay yaşanacak, savaşçı Hunlar'ın büyük bir kısmı bu tuzakla kırılacaktı ki hakanın pusuda yok edilmesi, Hun ilinde yaşanan karışıklıkları alevlendirecek, taht kavgalarını başlatacaktı. Hun Devleti kolay toparlanamayacağı bir karanlık döneme girmiş olacaktı.

Önce Wu-chou kentine girdi Hunlar. Karşısına bir ordu çıkmayacağından emin olan Künçin Han o kadar rahat hareket ediyordu ki yol üzerinde bir de av düzenledi.

Bu oyalanmalar oyunun zamanında olmamasının önüne geçen tesadüflerdi. Tanrı, ılgın Hunlar'ın yok edilmesine izin vermeyecekti.

Hunlar çevik atları ile hızla Mai kentine doğru ilerlerken kente yaklaştıkları bir yerde, merada kalabalık bir sürüyle karşılaştılar. Çin ordusunun Mai kenti içinde pusuya yattığını gören halk savaş çıkacağını anlamış, sürülerini kurtarma derdine düşmüştü. Hunlar'ın geldiğini görmüşler, sürülerini orada sahipsiz bırakıp kaçmışlardı.

Sürüleri başıboş durumda gören Künçin Han kuşkulanarak bunun nedenini öğrenmek istedi. Ordusunu durdurdu. En yakında bulunan, daha önceden yeri bilinen küçük bir Çin garnizonuna hücum emri verdi. Sağ yakalanacak Çinli askerler sorguya çekilecek ve gerçek öğrenilecekti.

Bu sırada Hunlar'ın saldırdığı bölgede tesadüfen bulunan Yen-men Kalesi Kumandanı Yu-shih, Hunlar'ın geldiğini görünce kaçarak kaleye sığınmıştı. Hunlar kaleyi kuşatınca, savunma derdine düştü.

Hun atlıları önlerindeki bu engeli aşmak için saldırıya geçtiler. Kısa bir savaş sonucunda Çinli kumandan teslim olmaktan başka çare bulamadı.

Yakalanan Yu-shih, hakanın karşısına çıkarıldı. Hareketleri dikkat çekiciydi. Bir şeyler sakladığı belli oluyordu. Durumdan iyice şüphelenen Küncin Han onu dikkatlice sorguya çekti. Artık hayatının söz konusu olduğunu anlayan ve gerçekleri anlattırsa bağışlanacağı söylenen Yu-shih, konuşmaya karar verdi. Çin ordusunun Mai'de kurduğu pusuyu bir çırpıda anlattı hakan. Hiç beklemediği bir kancıklıkla yüz yüze olduğunu, orada beklediği her anın tehlike içerdiğini fark eden ve kuşatılmaktan, kaçış yollarının kapatılmasından çekinen hakan, hemen ordusunu toparlayarak geri döndü.

Bu olaydan çok etkilenmişti. Çok büyük bir tehlike atlatılmıştı. Dönüş yolunda kendine Gök'ten bir işaret geldiği vehmine kapılarak, tuhaf sözler etmeye başladı.

"Ben zaten kuşkulanmıştım. Gök, benim bu akını yapmamı istemiyordu. Bu nedenle Mai'ye akını durdurdum!"

Bu kadarla kalmadı Küncin Han, Yen-men komutanı Yu-shih'i işaret ederek, "Benim bu adamla karşılaşmam, Tanrı'nın isteği ile olmuştur. Tanrı, Hunlar'ın pusuya düşmesini istemedi. Bu adam Gök'ten gönderildi. Kendisi Tanrı'nın habercisidir. O halde bu adama 'Gök Prensi' (kaynaklarda, T'ien Wang) unvanını veriyorum!" diyerek yanına aldı ve ödüllendirdi Yu-shih'i.

Çin imparatorları, savaşlarda yenilen ya da Hunlar'a tutsak düşen komutanlarını asla bağışlamazlardı. Komutan ele geçerse öldürülür, yalnız kendisi değil bütün urugu katledilirdi. Hep böyle olmuştu o güne dek. O nedenle yenilen beyler, komutanlar, Hunlar'a sığınmayı bir kurtuluş olarak görürlerdi. Yu-shih, başka çaresi olmadığı için Küncin Han'ın yanında kalmıştır.

Çin'in kurduğu tuzak boşa çıkmış, Künçin Han, Mai kentine girmekten vazgeçmişti.

Bunun acısını Çin'den çıkaracaktı mutlaka.

Çin, pusudan sonra kaçanları da yok etmek amacı ile Hun hakanının önünü kesmek için ikinci bir orduyu daha hazır etmişti. Hunlar'ın çekilme yolu üzerindeki Sanggün Wang Ch'ui komutasındaki bu ordu, T'ai Bölgesi'nde, Hunlar'ın önünü kesmek üzere harekete geçti. Sanggünün eri çoktu, Hun hakanına saldıracak cesareti yoktu. Hunlar'ın pusudan kurtulduğunu, eksiksiz döndüğünü öğrenmişti. Bu nedenle yol boyunca oyalararak geçirdi zamanını. O sırada Künçin Han çoktan dağları aşmıştı.

İmparator Wu-ti, bu korkak sanggününü cezasız bırakmadı. Sanggün Wang Ch'ui'yi mahkemeye verdi. Ceza alacağını ve yaşadıklarının ailesine de yansiyacağını bilen sanggün, kendini öldürdü.

Künçin Han bu olaylardan sonra çok kızmış, Çin ile barış yapmayı bir daha aklına bile getirmemiştir. Akınlar serbest bırakıldı. Değişik büyüklüklerdeki Hun birlikleri, yiğit beylerinin komutasında, canları istediği zaman Çin'e girip ceza kestiler.

Savaş isteyene savaş öğretmek, Çılgın Hunlar'ın en iyi yaptığı işti.

İmparator Wu-ti, çok uğraşmasına, ordu üzerine ordu kurmasına rağmen bir türlü istediği başarıyı sağlayamadı. Üstelik kurduğu bütün ordular Hunlar'ın karşısında kırıldı.

MÖ.129 yılında Hunlar Çin'e büyük bir akın daha yaptılar. Shang-hu kentine girdiler. Bunun ardından Çin'de yeniden büyük bir seferberlik başladı. Dört önemli Çin sanggünü, Hun

başkentine giden yol üzerinde bulunan dört kuzey kentinden yola çıktılar. Dördünün de kalabalık ordusu vardı.

Sanggün Wei Ch'ing, Lung-cheng kentine gitmek üzere, Shang-ku'dan yola çıktı. Büyük uğraşlardan sonra Hunlar'dan yalnızca 700 kişiyi yakalayabildi. Bu da büyük bir başarı olarak kabul edildi.

Sanggün Kung-sun, Ho-Yün-chung kentinden yola çıktı. Hiçbir şey elde edemedi geri dönmek zorunda kaldı.

Sanggün Kung-sun, Tai Bölgesi'nden yola çıktı. 7000 savaşçıdan oluşan küçük bir Hun savaşçı birliği tarafından büyük bir bozguna uğratıldı. Canını zor kurtardı.

Sanggün Li-kuang, Yen-men'den hareket etti. Hun ordusu ile savaştı. Ağır bir yenilgi aldı. Üstelik tutsak edildi. Uzun bir süre Hunlar'ın elinde kaldı. Sonra kaçarak zor kurtuldu.

Görüldüğü üzere, bu uğraş da Çin'e pahalıya patladı.

Ertesi yıl, MÖ.128...

Çılgın Hunlar yirmi bin kişilik bir ordu ile Çin'e girdiler. Liao-hsi kentini aldılar ve valiyi öldürdüler. İki bin tutsak alıp götürdüler.

Ardından bin kişilik bir Hun birliği, Yen-men'e indi. Bölge komutanı An-kuo'yu yendi. Binden fazla Çin çerisi öldürüldü. An-kuo esir düştü. Sonra da kaçarak kurtuldu.

ÇİN, BİR KARTAL SAVAŞÇISINI SAĞ YAKALİYOR

“Önemli dönüm noktaları, tarihi çizgiyi değiştirir.”

Belki de bir dönüm noktasıydı.

Belki Hunlar'ın gerileme döneminin işaretiydi.

Çin'in korkularını yenmek için aradığı bahanelerden biri gerçekleşecekti...

Hunlar, çok defa yaptıkları gibi, fazla büyük olmayan bir birlikle Çin'in sınır kentlerinden Shang-chün'e akın yaptılar. Savaş bütün hızıyla sürüyordu. Akın haberi İmparatorluk Sarayına ulaştığında, İmparator, ünlü bir Çin sanggünü olan Li Kuang'ı kenti savunmakla görevlendirdi. Bunun ardından savaşı izlemesi ve kendisine bilgi ulaştırması için de bir başka saray soylusunu yanına elli kadar seçme Çin çerisi verip, bu kente gönderdi.

Sanggün Li Kuang-li, daha önce gösterdiği başarılarından dolayı imparatorun gözüne girmeyi başarmıştı. Kısa bir süre önce Hunlar, Hsiao-kuan'a akın yaptığında, Hunlar'a karşı savaşa girmiş, bir Hun ordubasını tutsak almayı başarmıştı ki bu durum, Hunlar karşısında sürekli ezilen Çin için büyük bir başarıydı. Bu başarısının ardından Shang-ku Bölgesi'nin askeri valiliğine atanmıştı. Ardından sınırdaki bütün illerin genel valiliği verildi kendisine.

Saraydan yola çıkan soylu, yanındaki çerilerle Sahn-chün'e doğru ilerlerken üç Hun Kartal Savaşçısı ile karşılaştı. Bu üç Çılgın Hun, gözlerini kırpmadan elli kadar çeriye saldırdılar. Kendilerine has savaş hareketleri ile darmadağın ettiler onları. Çin soylusunu da yaraladılar. Çin çerilerinin çoğu öldürüldü. Kalanlar teslim oldu. Saraydan gelen soylu, kaçarak canını zor kurtarabildi.

Kente ulaştığında onları Sanggün Li Kuang-li'ye aktardı. Özellikle yanındaki elli savaşçının beceriksizliğinden, üç Hun Savaşçısı'na karşı koyamamalarından söz edip yakındı. Bunun üzerine Sanggün Kuang, ona "Karşılaştığın savaşçılar, Hunlar'ın en seçme savaşçıları olan Hun Kartal Savaşçıları'dır. Çok iyi yay kullanır ve atları ile adeta yok edilemez hale gelirler." dedi.

Sanggün, belki de imparatorunun gözüne girmek veya saraydan gelen soyluyu rahatlatmak, bir şeyler yapmış olmak için yanına yüz kadar çeri alarak üç Hun Kartal Savaşçısı'nı izlemeye başladı. Amacı onları yakalamak değildi. Böyle bir umudu da yoktu.

Bu arada, yiğit Kartal Savaşçıları başka bir Çin birliği ile daha savaşmışlar ve atlarını yitirmişlerdi. Bir Hun savaşçısı için asla olmaması gereken bir şekilde, yaya olarak ilerliyordular. Buna rağmen çok hızlı hareket ediyorlar, dağ yollarını kullanarak uzaklaşmaya çalışıyorlardı.

Sanggün onların atsız kaldığını anlayınca, elindeki fırsatı kaçırmak istemediği için inatla sürdürdü takibini. Otuz mil kadar Hun Kartal Savaşçıları'nın ardından at sürdü yüz çeri ile beraber. Çerilerini birkaç gruba ayırıp yollarını kesmeye çalıştı.

Bir yerde sıkıştırılan üç Hun Kartal Savaşçısı, yiğitçe savaşmaya devam ettiler. Çin çerilerine büyük kayıp verdirdiler. Bu arada ikisi vurulup uçmağa vardı. Oku biten üçüncüsü ise yaralı olarak yakalandı.

Bu çok büyük başarıydı ve ilkti. Adeta bir düşün gerçekleşmesiydi. Kartal Savaşçısı'nın sağ yakalanması Çin'de büyük yankı uyandırdı. Sanggün, kahraman ilan edildi. Destanlar üretilti hakkında. Şiirler yazıldı. Hatta bazı kaynaklar, heykellerinin dikildiğini yazmaktadır.

Bir şeyler değişiyordu Hunlar açısından. Künçin Han, yetkin ve yiğit bir Hun hakanı olarak üzerine düşeni yerine getirmiş, çılgın akınlarla Çin'e kök söktürmüştü ancak...

Artık eskisi gibi değildi Çılgın Hunlar'ın davranışları. Akınlar küçük ordularla yapılıyor, zaman zaman başarısız oluyordu. Çin'in savaş taktikleri de değişmişti. Bunlar ilk kez Künçin Han zamanında kullanılıyordu.

Çin orduları karşısında, zaman zaman savaştan geri çekiliyordu Hun ordusu. Çinliler bunu önemli buluyorlardı. Hem ufak tefek başarılar kazanmaya başlamışlardı. Yenilmez bilinen Hunlar, yoksa yenilebilir miydiler?

Bazı Hun beylerinin yaptığı, büyük devlet akınları olmayan akınları durdurabiliyordu Çin. Bu da onları cesaretlendiriyordu. Bir görüş yıkılmak üzereydi. Hunlar'ın da yenilebileceği, geri püskürtülecekleri fikri kafalara yerleşmeye başlamıştı.

Ve ulaşılamaz, yakalanamaz bilinen bir Hun Kartal Savaşçısı yakalanmış, Hunlar'ın sırlarına erişilmişti.

Bir değişimin farkındaydı Hunlar. Onları çok kızdıran bir değişim...

Çin artık Hun topraklarına saldırıyordu. Bu Hun akınlarının üst üste yoğunlaşmasına neden oldu. Büyük devlet akınları olmayan, bu nedenle çok da etkisi bulunmayan bu şüursuz akınlar sonucu başarılar elde edilse de zaman zaman yitirilen savaş-

lar Çin'i cesaretlendiriyordu. Sağ Bilge Eliği'nin böyle bir akınında, İmparator Wu-ti'nin yerinde kalarak savunma yapması buyruğunu dinlemeyen Sanggün We-i ching, Hunlar'ı yenilgiye uğrattı. Üstelik ilerleyerek Ordos Bölgesi'ni işgal etti. Sarı Irmak'ı aşarak Kansu'ya kadar gitti. Böylece hücum etmenin yararını anlamış oldu Çinliler.

Çin'in bu başarısının hemen ardından, Hun Tanhusu Künçin Han uçmağa vardı.

Hun Tahtında oturduğu otuz dört yıl savaşlarla geçen Mete Han'ın torunu Künçin Han, Çin ordularını yönettiği her savaşta yenmenin onurunu taşımaktaydı. MÖ.126 yılında göçünceye kadar süren savaş yıllarında Çin'i pek çok savaşta başarısız kılan taktiklerin de mimarıdır.

Künçin Han dedesinin kurduğu imparatorluğun büyüklüğünü korumasını bilmiş, içerde yaşadığı sıkıntılara rağmen, kendisinden kat kat güçlü yağya karşı utkular kazanmıştır.

Çin kaynakları hakkında ne yazarsa yazsın, büyük ve çılgın bir Hun tanhusudur.

İÇİSİYE HAN⁴⁰ (MÖ.126-114)

“İç kavgalar her zaman en büyük derdimiz olmuştur.”

Künçin Han'ın ölümü bir dereceye kadar, Hunlar'da yükselme devrinin kapandığı tarih olarak kabul edilebilir. Hunlar arasında iç kavgaların belirgin şekilde ortaya çıkması, Hun beylerinin başkaldırısı, bunun göstergesi sayılabilir.

Çin'e karşı tek yanlı üstünlük yılları artık sona ermiş, Çılgın Hunlar durma ve ardından gerileme çağılarına girmişlerdir.

Büyük devletler ve çok budunlu imparatorluklar için kaçınılmaz bir gerçektir.

Künçin Han'ın uçmağa varması üzerine, kardeşi Sağ Lu-li Beyi olan İçisiye, kendisini tanhu ilan etti. Aynı iddiadaki Künçin'in küçük oğlu Yubi'yle yaptığı savaşta onu ağır bir yenilgiye uğrattı. Yubi, Çin'e kaçmak zorunda kaldı.

Hunya'dan (Hun ili) gelen herkese, özellikle Hun devleti içinde ikilik yaratması mümkün Hun soylularına kapılarını sonuna kadar açıyordu Çin. Zamanla yerleşen bu siyaset başarılı

---

⁴⁰ i-cihih-hisieh Han... “İtişa” olarak da okunmuştur.

sonuçlar verecek, adeta Çin kontrolünde ikinci bir Hun Devleti'nin hazırlığı yapılacaktır.

Hunya'daki karışıklıklar Çin'in beklediğı fırsattır! Hun Devleti'ni karıştırmak için kardeş kavgasını teşvik etmek artık en önemli görevlerden biridir. Oyun üzerine oyun kurmak üzere bütün adamlarını seferber edecektir imparator. Hun ilinde bunu yapacak yeterince Çinli vardır. Yetmezse aşıtl elçiler, hakanlara gönderilen konuylar bu iş için seferber olmaya hazırdır.

Çin imparatoru Wu-ti halkına bir ferman yayınladı. İini döktüğü bu fermandaki ö planları dikkat çekicidir. Gelecekte yapılacakların bir işaretidir.

"Tanrı'nın buyruğı olduğı için Hunlar'la savaşıyorum. Onları ötelere sürmek ve etkisiz kılmak en büyük dileğimdir. Kentlerime saldıran, dilediğini yapacağını sanan Hunlar akın yapamaz hale gelene, etkisiz kılınana kadar savaşım sürecektir. Hunlar, diğerk bozkır kavimlerini de bize karşı ayaklandırıyorlar. Sınırlarımızı bozmak için bize karşı planlar yapıyorlar. Bu nedenle onları cezalandırmak üzere sanggünlerimi gönderdim. Hunlar en son erlerine kadar ezilmelidirler.

Ordumu güçlendirdim. Savaş arabalarımın sayısını tamamladım. erilerim, Tai-yüan'a kadar ilerlediler. Orada surlar yaparak kuzeydeki her bölgeyi duvar içine aldım."

Aynı fermanla ordusunun küçük başarılarını abartılarla sunmaktadır imparator. Böylece görevini yaptığını anlatmak istemektedir. Çünkü ılgın Hunlar'la savaş zor iştir. Bütün halkını buna inandırmalı, zorlu yıllara hazırlamalıdır.

İçisiye Han iktidarı elinde tutmayı başarmış kısa sürede etkili ve güçlü bir Han olduğunu kanıtlamıştır. Durmaya, yerinde oturmaya hiç niyeti yoktur. Üstelik Çin'in yaptıklarını yanına bırakmamaya kararlıdır.

Yürekli ve çılgın bir Hun hakanı olarak görevini yapacaktır.

Tahta çıktığı yılın yazında, hemen harekete geçti İçisiye Han. Otuz bin atlı ile Tai Bölgesi'ne girdi. Karşısına çıkan Çin ordusu yenilgiye uğratıldı. Vali Kung Chü öldürüldü. Binlerce esir alınarak götürüldü. Çin saldırılarının öcü alınmış oldu.

“Savaş böyle yapılır!”

Bu anlama gelen bir akındı.

Bu kadarla da kalmadı. Demek ki Çin'in yaptıkları onu çok kızdırmıştı ki sonbaharda Çin'e geri döndü. Yeni ve güçlü bir akınla bu kez Yen-Men'e girdi.

Ertesi yıl yeniden Tai, Ting-hsiang ve Shang bölgelerine akın yaptı.

Çılgın Hunlar kendilerini yeniden göstermeye başlamışlardı. Başarı üzerine başarı kazanıyorlar, Çin'i darmadağın ediyorlardı.

Ancak beklenmedik bir olay...

MÖ.124 yılında İçisiye Han'ın Sağ Bilge Eliği, Çin'e ardı ardına akın yapıyordu. Amacı Çin tarafından işgal edilen Hun yurdu Ordos Bölgesi'ni geri almak, Hun otlaklarını yağdırmak elinden kurtarmaktı. Etkili oluyordu akınları. Çin geri çekilmek zorunda kalmıştı.

O güne dek önüne çıkan bütün orduları yenmişti Sağ Bilge Eliği.

Bir akın sonrası, dönüş yolunda tedbirsiz davranması, hazırlıksız yakalanmasına neden oldu. O güne kadar denenmemiş bir yöntemle, Sağ Bilge Eliği'ni gizlice izleyen Çin ordusu, dinlenmeye çekilen Hun birliğine baskın düzenledi. Olacak iş değildi. O güne dek bir Hun beyinin baskın yediği görülmemişti.

Sanggün Wei Ching ve ona bağı altı sanggünün yönettiği yüz bin kişilik Çin ordusu tarafından, mola verdiği yerde kuşatıldı. Sağ Bilge Eliği. Hun ordusunun savaşçı sayısı her zaman olduğu gibi sayıca çok azdı. Üstelik böylesi bir savaş için tecrübesi yoktu.

Önce atlarına ulaşan ve yeniden güç bulan Hun savaşçıları, kendilerini saran çok kalabalık bu orduya karşı, sürekli hareket ederek, durmadan savaştılar. Hareket yeteneğini kısıtlayan dar alanda büyük bir mücadele verdiler. Ordusunun önemli bir kısmını yitirmesine rağmen, Sağ Bilge Eliği, kuşatmayı yararlı kaçmayı başardı fakat ailesi Çinliler'in eline geçti. Böylece daha önceki akınlarda uğradığı zararları karşılayacak rehinleri oldu Çin'in. Rehlin değiştirme yoluyla ya da alacağı bedelle önemli bir zafer kazanmış olacaktı.

Büyük bir başarıydı Çin açısından. Görülmemiş bir zaferdi. Çin ordusunun bu başarısı imparatoru çok sevindirdi. Hemen bir ferman yayınlayarak kutladı sanggününü. Zafer büyük abartılarla bütün halka duyuruldu. On yıllardır Hunlar karşısında ezilen Çin, moral bulmaya çalışıyordu.

Oysa çok kalabalık bir Çin ordusu, yalnızca küçük bir birliği yenmişti.

Çılgın Hunlar'ın en büyük özelliği yapıları asla unutmaması, er ya da geç öç almalarıydı. Sinmek, çekinmek ve beklemek yoktu düzenlerinde.

Bu yenilgiden kısa bir süre sonra, MÖ.123 yılında Çin, Hunlar'ın üzerine yeni bir akın yaptı. Sağ Bilge Eliği'ne karşı kazanılan savaş, umudu ve cesareti artırmıştı.

Çok büyük bir ordu hazırlandı. Birkaç yoldan hareket ederek Hun yurduna girildi. Yeni ve büyük başarılar bekleniyordu bu

ordudan. Hatta Hunlar'ın sonunun geldiğini söyleyen Çinli soy-lular bile vardı. Üstelik orduyu, ünlü Wei Ching yönetiyordu.

Beklenen olmadı.

Çin imparatoru Wu'nun büyük umutlar beslediği, büyük bir emekle hazırladığı ordu, Hun ordusu karşısında perişan oldu. Zafer umuduyla başlayan sefer, büyük bir bozgun ile sonlandı. Çok sayıda Çin soylusu esir düştü. Bunların arasında ünlü bir Çin sanggünü de vardı.

Savaştan sonra, İmparator Wu-ti, yenilgiye sebep gördüğü sanggünlerini yargıladı. Hepsini cezalandırdı.

Bu savaşta yer alan ve tutsak düşen, Hun kökenli olduğu sa-nılan, kaynaklarda unvanı "Yabgu" olarak anılan bir Çin sanggünü olan Chao Hsin, geri dönüp cezalandırılmak yerine Hun hakanının buyruğuna girerek, özellikle dış politika ve as-keri taktikler konusunda çalışmalara başladı. Sanggün, Hunlar'a karşı yapılan hazırlıklar ve planlar hakkında, Hun hakanına pek çok bilgi verdi.

Bu bilgiler daha sonra kullanılacak ve çok olumlu sonuçlar alınacaktır. İçisiye Han'ın amacı, değişen Çin'in hareket tarzına göre yeni Hun taktikleri belirlemektir. Çünkü Çin, Wu-ti zama-nında hem askeri güç hem de ekonomik olarak büyük mesafeler almıştı. Yeni ve güçlü Çin, Hun sınır birlikleri için tehlike arz ediyordu.

Chao Hsin, Çin'in sınırlarda hareketli ve kalabalık birlikler bulundurduğunu, Hun birliklerinin ise sayısal olarak azınlıkta kaldıklarını, yapılan her Çin saldırısı sonunda ağır kayıplar vermelerinin kaçınılmaz olduğunu anlattı hakana. Boşu boşuna savaşı kaybının önüne geçmek için bu garnizonların daha geri-ye, çölün kuzeyine çekilmesi uygun olacaktı.

İçisiye Han bu taktiği benimsedi. Akın zamanları hariç, Hunlar Çin sınırında hareketsiz ordu bırakmadılar. Çin duvarı yakınlarında, baskına uğraması muhtemel Hun savaşçı birliği kalmadı.

Çin, Hunlar'a ulaşmak için dağları aşmak, çölü geçmek zorundaydı ki o zaman da ordusu yorulacak ve Hunlar'ın kucağına düşecekti. Zaten haber alınırды yağının gelişi ve karşılığı veriliyordu.

Çin zafer kazanmak umuduyla başladığı saldırıda büyük bir yenilgi almış, üstelik askeri sırları da Hunlar'ın eline geçmişti.

Ertesi yıl (MÖ.122) Hunlar Çin'in Pao-gan-chou Bölgesi'ne üst üste akınlar yaptılar. Esir ve ganimet alıp geri çekildiler.

Bir yıl sonra (MÖ.121) Hunlar Tai ve Yenmen bölgelerine akın yaptılar. Çok başarılı akınlardı. Yüzlerce savaşçı öldürüldü. Büyük ganimet alındı.

Durmayan Hun akınları üzerine Çin imparatoru, Sanggün Chang Chien ve Li Kuang'ı Hunlar'ın peşinden gönderdi. Çin ordusu Yu Pei-ring'den yola çıkarak Sol Bilge Eliği'ne hücum etti. Sol Bilge Eliği akıllı bir taktikle Li Kuang-li kuvvetlerini kuşattı. Onları uzaktan ok yağmuruna tutarak Çin ordusunun yarısını öldürdü. Sanggün Chang, Li Kuang'ın yardımına koştu. Geç kalmıştı. Sanggün Chang geldiğinde işlerini çoktan bitirmişler ve çekilmişlerdi. Hunlar büyük bir zafer daha kazanmışlardı.

Başka bir akın kolunun başında Wei-Çing'in yetiştirdiği, Ho-K'ü-ping isimli bir sanggün vardı. Daha önce Hunlar'a karşı birkaç başarı kazanmıştı. Hatta bir Hun beyini bütün oğuşu ile birlikte ele geçirmiş, Kansu'daki Kan-chou'nun güneyindeki Yen-chi Dağlarına kadar ilerlemişti.

Ho-K'ü-ping, geri döndükten sonra Şensi'de üstlendi ve fırsat buldukça Hun yurduna akınlar düzenlemeyi sürdürdü.

Hun hakanı çok kızdı bu duruma. Çin saldırılarına engel olamayan, bölgeden sorumlu Hun sınır muhafızlarını komuta eden Hun ordubaşını tahkir ve tehdit etti. Hakanın gazabından korkan Hun beyi, kırk bini aşkın ordusu ve uruguyla, Çin'e sığındı. Bu durum Çinliler lehine çok işe yaradı. Adeta durumu tersine çevirdi. Bir anda Lop Gölü'ne kadar olan arazi Çin'in kontrolüne geçti.

KANSU YİTİRİLİYOR

Kansu, çok uzun yıllardır Hunlar'ın yurduyd.

İpek Yolu üzerindeki Hun-Çin sınırı, Çin başkentine çok yakındı. Hunlar, bu yolu izleyerek Çin içlerine kadar sızıyorlardı. Çin, Hun gücünü kırmak için batı bölgelerine akın yapmaya başladı. Böylece ticaret yollarını da ele geçirmeyi amaçlıyordu.

Çin bu bölgeye Ho-hsi (Sarı Irmak'ın Batısı) adını vermişti. Bu bölge Mete Han'dan önce uzun bir zaman Yüeçiler'in elinde kalmıştı. Hunlar'ın göğе kurban vermekte kullandıkları İnsan şeklindeki altın heykel de bu bölgeye hâkim olan Hsiu-tu Hun Beyliği'nin korumasındaydı. Bu beylik Çin kayıtlarında "Altın Heykelli Beylik" olarak da geçmektedir. Bütün bu bölge Hun hakanı tarafından görevlendirilen Sağ Bilge Eliği'nin yönetimindeydi. Hunlar'ın doğال mabedi bellenen Tanrı Dağları bu bölge sınırları içinde kalıyordu.

Uzun zamandan beri Kansu Bölgesi'nde yaşayan Hun Beyleri, bereketli ovaların getirisi ve ticaretin etkisi ile zenginleşmiş, savaşıklıktan uzaklaşmışlardı. Rahat yaşamak onları bozmuştu. Çin sanggünü Ho Chü-ping ani bir baskınla onları yendi. Sanggün on bin atlı ile saldırmış, çok sayıda esir almış, üstelik Hunlar'ın kutsal altın adak heykelini ele geçirmişti.

MÖ.121'deki bu savaşı, Kansu'daki Hun etkinliği sona eriyordu. Çin ordusu Tanrı Dağları'na kadar inmişti artık.

Bu saldırıdaki en önemli detay, Çin'in Hun taktiği ile yetiştirilmiş savaşılar kullanmaya başlamasıdır. Tarihçiler Çin ordusu içinde iki de Hun komutan olduğunu söylerler.

Hunlar'ın yumuşak noktasını bulan Çin, bu saldırının hemen ardından, ikinci bir akın yaptı.

MÖ.119...

Bir dönüm noktasıdır Hunlar için.

Çin ordusu kalabalık bir güçle saldırıp Hunlar'ı yendi. Tanrı Dağları'nı aldı ve Küçük Yüceiler'e kadar ulaştı.

Bu çok büyük bir kayıptır Hunlar için. Çılgın Hunlar'ı çöküşe götüren adımlardır. Yitirilen yerler hem kutlu topraklardır hem de önemli gelir kaynakları... Gelecekte Hunlar bunun acısını çekeceklerdir.

Çin, aynı bölgeye büyük bir ordu ile üçüncü bir saldırıda daha bulundu. Bu saldırı artık Hunlar'ı tamamen temizleme ve Kansu'da Çin egemenliğini tesis etme saldırısıdır.

Kansu artık Hun yurdu olmaktan çıkmıştı.

Tanrı Dağları da yitirilmişti.

Tanrı Dağları çok önemli ve kutsaldı Hunlar için. Onu yitirmek çok zorlarına gitmiş, ağıtlar yakılmıştır bu uğurda.

"Tanrı Dağlarını yitirdik.

Bizim olan Tanrı Dağları başka ellerde

Artık altı türlü hayvan ve sığırmız yetişmeyecek

Ne büyük bir acıdır bu Tanrım

Bizim olan dağları yitirdik

Kadınlarımız ve kızlarımız renklerini yitirdiler

Tanrı Dağlarımız olmadan ne yapacağız?"

ALTIN ADAK HEYKELİ'NİN ÖYKÜSÜ

Çok araştırma yapmama rağmen bu heykelin ilk ne zaman yapıldığı hakkında bilgilere ulaşamadım. Tahminim o ki yapılış tarihi Hun Devleti'nden de önceye dayanıyordu.

Altından büyükçe bir adak heykeli yapabilen kültürün çok gelişmiş bir kültür olduğu açıktır. Bu nedenle dikkate değer bir konudur altın adak heykeli. Özellikle konu başlığı açarak bu konuda elde ettiğim bilgileri aktarma gereğini duydum.

En son olarak Hun Hsiu-tu Beyliği'nin elinde ve korumasındaydı bu heykel. Bu nedenle beyliğin adı Çin kaynaklarında, çok yerde "Altın Heykelli Beylik" olarak geçmektedir.

Bu beylik kültür bölgelerine yakın bir beyliktir ve çok eskiden beri varolduğu bilinmektedir. Çin başkentine oldukça yakındır. İpek Yolu üzerindedir.

Bilindiği gibi Hunlar daha önceki devirlerde, Orta Çin'deki başkent'e yakın yerlerde de yurt tutmuşlardı. İşte bu bölgede Yün-yanğ Dağı'nın altında Kan-chüan olarak adlandırılan büyük bir mabet ve saray vardı. Hunlar'ın Gök Tanrı'ya ibadet ettiği, adaklar adadığı ve kurbanlar verdiği bu mabedin, kaynaklarda geçen haliyle çok önemli bir Hun ibadethanesi olması gerekiyor ki genelde göçer olan ve çadırlarda yaşayan bir budunun bir mabet ve saray inşa etmiş olması dikkat çekicidir. Kaynaklar kurban törenlerinden ve heykelin önünde tütsü yakıldığından söz etmektedirler.

İşte insan şeklinde tasarlanan bu adak heykeli ki boyutların bir insana yakın olduğu kayıtlıdır kaynaklarda, Kan-chüan denilen mabette bulunuyordu. Buraya nasıl geldiği konusunda hiçbir bilgi yok elimizde. Hunlar bu bölgeyi yitirince, altın adak

heykelini de alarak, daha batıya çekildiler. Altın heykelin ikinci yurdu Kansu olmuştur. Mutlaka burada da uygun bir mabet inşa etmişti Hunlar.

Büyük bir saldırı ile Kansu'yu ele geçiren Çinliler, Hunlar'ın kutsal bellediği heykeli de alıp Çin'e götürdüler. Hunlar için büyük önemi olduğu açık olan bu heykelin akıbeti hakkında maalesef bir bilgiye rastlayamadım.

Türk kültürünün, maden işleyiciliğinin ulaştığı seviyeyi göstermek açısından çok önemlidir bu anlatılanlar. Elbette ne Kan-chüan mabetlerinden ne de altın adak heykelinden bir kalıntı kalmıştır geriye. Elimizde olan birkaç not dışında bilgi de yoktur.

İÇİSİYE HAN ÖNEMLİ BİR BAŞARI KAZANIYOR

Çin'in kazandığı başarıların ardından, İçisiye Tanhu'nun büyük bir başarısını ayrıntılarıyla anlatmak gerek.

Hunlar'ın iyice bunaldığına ve yenilmek üzere olduğuna inanan İmparator Wu-ti, iki ünlü sanggünü Wei-çing ve Ho Chü-ping'in emrine büyük ordu vererek Hun yurduna saldırılarını emretti.

Çin ordusu atlıların yanısıra yaya askerlerden oluşuyordu.

Çin ordusunun önünü Gobi Çölü'nde kesti İçisiye Han. Çok kanlı, zorlu bir savaş başladı. Bütün gün boyunca sürdü. Hun ordusu kendilerinden çok kalabalık Çin ordusunu zora sokmuş, sürmeye başlamıştı. Uygulanan savaş taktiği ile vurup çekilerek Çin ordusunun bütün hatlarını perişan ediyorlardı.

Akşama doğru çıkan kum fırtınası durumu tersine çevirdi. Rüzgar Hunlar'ın üzerine doğru esmeye başlamıştı. Bu durum Hunlar'ın görüş alanını daralttı. Üstelik atılan okların yönü değişiyor, isabetsiz oluyorlardı.

Sayınca çok kalabalık olan Çin ordusu bunu fırsat bilerek, Hunlar'ı kuşattı. Neredeyse çekilecek bir açıklık bırakmamış, hakan çok zor bir duruma düşmüştü. Gittikçe daralan hareket sahası içinde bir o yana bir bu yana dalarak geçit açmaya çalışıyordu Hunlar.

İçisiye Han, çılgın bir Hun tanhusuydu. Zor günlerin eriydi. Akıl almaz bir başarı göstererek, elinde kılıç, yanında bir avuç savaşıyla çemberi yarmayı başardı. Tanhu'nun sağ ve esen yolunu bulması için, yiğit Sağ Bilge Eliği geride kalarak Çinliler'le savaşı sürdürdü.

Ho Chü-ping, kuşattığı Hunlar'ın işlerinin bittiğini düşünerek, yanına bir miktar kuvvet alıp İçisiye Han'ın ardına düştü. Geride Wei-çing'in ordusunu bıraktı.

Bu sırada fırtına dinmiş, Hunlar gerçek savaşlarını verecek ortamı bulmuşlardı. Yayıları iş görüyor, okları Çinliler'i buluyordu. Artık onları kimse tutamazdı. Korkunç naralar atarak yağlarına saldırdılar.

Çin ordusu büyük zayıt verse de çokluğuna güvenip savaşı sürdürüyordu. Oysa Gobi Çölü'nü çok iyi bilen Hun birlikleri yavaş yavaş hâkimiyeti ele geçirmişlerdi. Savaşın gidişatına onlar karar verecekti. Çin çerisi öldürmekle bitmeyecekti nasılsa. Hun ordusu uygun zamanda yeniden saldırmak üzere, çekilmeye başladı.

Ho Chü-ping, inatla İçisiye Tanhu'yu izlemeye çalışmış, ona ulaşamamıştı. Dayanıklı Hun atları uçarak almışlardı dağlara giden yolu. Ho Chü-ping, tesadüfen karşısına çıkan Sol Bilge Eliği kuvvetlerinden küçük bir birlik ile savaşa girmiş hiç olmaza böylece bir başarı ile geri döneceğini umut etmişti.

Oysa bu savaşta en büyük başarısı Hunlar'ın erzak depolarını yakmak olmuştur. Üstelik dönüş yolunda asıl felaketi öğre-

necekti. Geride bıraktığı ordusu Hunlar tarafından perişan edilmişti.

Çin ordusunun sıradan başarıları, başarı gibi ilan edilen savaşları onlara çok pahalıya patlamıştı. Savaşa katılan 140 bin attan yalnızca 30 bini geri dönebilmişti. At kaynakları zaten sınırlı olan Çin için bunu telafi etmek çok zordu. Çin ordusu, bu savaşta yok olan at sayısına, bir daha hiçbir zaman sahip olamayacaktı.

Çılgın Hunlar'ın da kaybı çoktu. Yorulmuşlardı. Sürekli akınlar ve savaşlar onları dinlenmek üzere geri çekilmeye mecbur etti.

Hunlar geri çekilmişti. Bunu başarı kabul ediyordu Çin. Oysa yeni bir akın yapacak güçleri kalmamıştı. Hunlar, kısa zamanda toparlanmış, yeniden akın yapar hale gelmişlerdi.

Hunlar'la baş edemeyeceğini anlayan İmparator Wu-ti barış istedi. Hun Hakanı İçisiye Han da barışa taraftar oldu.

Çin sarayında, savaş yanlısı çok kişi imparatoru savaşa zorlayacaktı.

ELÇİ CANG-CHİEN...

Çin, zararlarını kapatmanın yollarını arıyordu. Özellikle at kayıplarını karşılaması gerekiyordu. Yoksa yeni bir ordu çıkaramayacaktı. Bir zorunluluk olarak, hızla batıya açılma fikri oluşmaya başlamıştı kafalarda.

Daha önce, aynı bölgeye çayıt elçi olarak gönderilen Cangchien tam bu sıralarda hatırlandı. Görünürde, diplomat ve sey-

yah olan bu zatın hazırladığı raporlar gündeme alındı ve kendisi razı edilerek yeniden batıya gönderildi (MÖ.115).

Cang-chien, daha önce, MÖ.138 yılında, Yüeciler'e elçi gönderilmişti. Amacı, Yüeciler'i Hunlar'a karşı kıskırtmaktı.

Hunlar onu yolda yakaladılar ve tutsak ettiler. On yıl kadar tutsak kalan Cang-chien, Kün-çin Han öldüğü sıralarda kaçmayı başardı. Görevini sürdürdü ve batıya giderek Yüeciler'i buldu, görüşmeler yaptı, imparatorun sözlerini aktardı. Ancak Hunlar'dan çekinen Yüeciler'den pek kabul görmediği için geri döndü. Böylece yaşadıkları, çektikleri boşa gitti. Bir seyahatname yazdı ve Hun yurdunda geçirdiği yılları anlattı.

Şimdi yeniden devreye sokulmasındaki amaç, Hun yağışı Yüeciler'i ve ondan da önemlisi o bölgede yaşayan kalabalık Wusunlar'ı Hunlar'a karşı kullanmaktı.

Yüeciler, Hun korkusu ile Çin'in tekliflerine yine sıcak bakmadılar fakat Wusunlar, Hun vassalı (bağlı budun) oldukları halde, Çin'in hediyelerine, elçinin sözlerine kandılar. Çin elçisi onların eski yurtlarına geri dönmelerini istiyordu. Kiok Han zamanında, Yüeciler yenilmiş ve sürülmüş, onlar da Wusunlar'ı sürerek İli Havzası boylarında yerleşmelerine sebep olmuştu.

İşbirliği için yakın olsalar da Hun korkusu ile yine de temkinli yaklaşıyorlar ve beklemeyi seçiyorlardı. Gezilerinden tam olarak verim alamayan elçi geri döndü.

Dönerken yanında, Çin'i tanımaları için Wusun kralının görev verdiği kişileri de getirmişti. Görecekları çok farklı bir medeniyet ve zenginlik onları etkilemeliydi. Döndüklerinde mutlaka anlatacakları, krallarını ikna edecek bir şeyler olmalıydı.

Geziye gelen Wusunlar Çin'in zenginliğine hayran oldular. Böylesi bir görkem gözlerini kamaştırmıştı. Döndüklerinde bunları abartarak aktardılar krallarına... Çin'in batı ile ilişkileri bu

şekilde başladı. Yapılan bütün çalışmalar Hun Devleti'nin zararınaydı.

Hunlar, Wusunlar'ın Çin ile görüşmelerini öğrenince çok kızdılar. Onların buyruğunda yaşayan bir budunun böylesi bir hakkı olamazdı. Çin'in ne yapmak istediğini anlamışlardı. Elbette buna seyirci kalmayacaktı. Wusunlar'a bir ders verilmeliydi.

Bir ordu hazırlandı Wusunlar'ı cezalandırmak için.

Wusunlar'a saldırı kararı alınması, onların Çin'e daha çok yakınlaşmasına sebep oldu. Wusun kralı, Çin'e elçi gönderip çok sayıda at armağan etti. Karşılık olarak da bir Çin konçuyu istedi. Böylece Çin ile akrabalık kurmuş olacaktı.

Wusunlar'dan gelen atlar Çin'i çok memnun etti. Elbette sayıları yeterli değildi. Büyük at sıkıntısı için çözüm olarak Fergana'dan da kan terleyen efsanevi atlardan edinilmesi moralleri yükseltmişti. Gelen atlar yaygın Gök Aygırı efsanesinin soyundan, Gök Atlarıydı. (Daha önce öyküsünü anlatmıştık.)

Bu açılımla o kadar çok elçi alışverişi oldu ki gidip gelen elçiler yolda karşılaşıyorlardı. Ticaret kervanlarının sayısı da artmıştı. Ancak İpek Yolu üzerinde, Hun hâkimiyetindeki kentlerde kervanlara yiyecek, içecek verilmiyor, sık sık da yolları kesiliyordu. Özellikle Loulan ve Chü-shih kentlerinin yöneticileri, bu saldırıları tamamen Hun kontrolünde yapıyorlardı. Doğrudan Hun birlikleri de elçi heyetlerinin ve Çin kervanlarının önlerine çıkıyordu. Amaç Çin'in ticaretine engel olmak, daha fazla zenginleşmesini engellemektir.

Bu sırada İçisiye Han öldü (MÖ.114).

Yiğit, cılgın bir Hun hakanıydı. Sürekli savaşlarda, akınlarda geçirmişti ömrünü. Elinden geleni yapmış, Çin'e boyun eğmemişti.

Çin; ilerlemeler kaydetse de istediği sonucu elde edememişti. Hun Devleti büyüklüğünü, gücünü sürdürüyordu. Her ne kadar Çin'in hareket alanı genişlemiş olsa da...

Çin Hun yurdu Ordos'u almıştı. Bu büyük bir sıkıntıydı Hunlar için. Artık Hunların ağırlık merkezi Gobi Çölü'nün güney kıyılarından daha kuzeye, Orhun Nehri bölgesine doğru kaymıştı.

İçisiye Han zamanında batı hem Hunlar hem de Çinliler için daha büyük önem kazanmıştı. Doğuda yitirdiklerini, batıda kazanmak isteyen Hunlar, ticaret yolunu kontrolüne ağırlık verdiler ve Çin kervanlarını rahatsız ettiler.

Batı, yeni bir ufuktu Hunlar için.

Yeni bir umuttu. Gelecekte Hun tanhuları bu umuda sarılacaklardı mutlaka.

HUVEİ HAN⁴¹

(MÖ.114-105)

“Talih bir kere dönmeye görsün...”

İçisiye Han'ın oğludur.

Çin yükselmekte, Çılgın Hunlar gerilemektedir artık. Utkularla yükselen bir dönemin sonunda önce duraklama, ardından toprak ve güç yitirerek çözüme devri başlamıştır, Hun budun için. Zaman zaman bu yanlış gidişe dur diyecek çılgınlar çıkacaktır elbette fakat genel haliyle eski günler her zaman aranacaktır.

Çin, güneyindeki ve doğusundaki kavimlerin üzerine ordu çıkarmış, onları yenmiş, boyun eğdirmiştir. Hem de Hunlar'dan öğrendikleri savaş ve ordu sistemi ile... Şimdi aynı sistemi Hunlar'ın üzerinde deneyecektir.

Çin, üç yıl kadar kendi içişleri ile ve diğer sınırları ile uğraşmak zorunda kalmış, bu da Hunlar'ın işine yaramıştı. Üç yıllık barış döneminde Hunlar yeniden güç kazandılar. Hatta Çin,

---

⁴¹ Huvei Han: Altıncı Hun tanhusu... Wu-wei ya da O-ui olarak da okunmuştur adı.

Hunlar'dan yardım istemiş; bu dönemde uzun bir aradan sonra Hun savaşçıları Sarı Irmak kıyılarında görülmüşlerdi.

Çin iç işlerine düzen verir vermez yeniden yüzünü kuzeye çevirmişti. Dün yardım istediği budunu bugün yeniden yağı görüyordu. Çin'in dostluğuna güvenilmezdi.

MÖ.121 yılında Hunlar'ın elinden alınan Kansu, iskâna açılmıştı. Hunlar'ın yurdu, Hunlar'ın gözleri önünde Çinlileştiriliyordu. Bu da çok zor geliyordu Hunlar'a. Yapılan zorunlu akınlardan da bir sonuç alınamıyordu.

Üstelik...

Çılgın Hunlar'ı taklit etmeyi adeta bir alışkanlık haline getiren Çin imparatoru Wu-ti, ardına taktığı yüz binlerce askeri ile Çin'in kuzey sınırında gösteriş gezileri yapıyordu. Çoğu yayaydı çerilerinin. Onlara bindirecek at bulamazken pek sıradan kalıyordu bu gezileri. Yıllar önce aynı yerlerde Hun atlılarının hükmü geçerken, şimdi Çinliler'in gösterisi, geçmişî hatırlayanların yüreklerini yakıyordu.

Çin, garip bir şekilde, MÖ.119 yılından itibaren, Hunlar'ın, her an Çin'in buyruğuna girecekleri, baş egecekleri vehmine kapılmıştı. Bunda, eskisi kadar güçlü ve sık olmayan akınlardan etkisi olabiliyordu. Eskiden Çin, vergisini gönderir, göndermekte gecikirse, Hun orduları Çin'e akar ve ihtiyaçlarını kendileri alırlardı. Eski güçlü akınlardan yapamıyordu Hunlar. Öyleyse:

"Bütün göçebeler Çin'e muhtaçtır. Mademki artık Hunlar akın yapamıyor, yaşamak için bize ihtiyaçları olduğuna göre, buyruğumuza girmek zorundadırlar."

Zorlu savaş dönemlerinin kaybı, elbette çok sarsmıştı Hunlar'ı. Bu savaşlarda büyük bir nüfus ve at yitirmişlerdi. Çin kadar kalabalık olmadıkları için de Çin ile baş edecek orduları kurmak için zamana ihtiyaçları vardı.

Yiğit Hun Hakanı Huvei Han, budunu güçlensin diye statü-koyu ve barışı koruma çabası içindeydi. Çin'in bir askeri üstünlüğü yoktu ortalıkta. Yaptıkları yalnızca sıradan gösteriydi. Öyleyse er harcamarın, at eksiltmenin de gereği yoktu.

Hunlar Kansu'nun, Tanrı Dağları'nın kaybedilmesinin verdiği bir tedirginliği, o büyük üzüntüyü üzerlerinden atamıyordu. Asla vazgeçmeyecekleri kutlu topraklarını yeniden geri alabilmek için güçlenme ve çoğalma, atlarını besleme çabasıydılar.

Hun tarihinde, en çok elçi diyalogu ile anlatılan bir çağdır bu çağ. Çin imparatoru, gücünü savaşta göstermek yerine, gönderdiği elçileri ile Huvei Han üzerinde baskı kurmaya çalışmıştır.

Hun hakanlarını ziyaret etmek üzere han otağlarına gelen elçiler için özel bir protokol uygulanırdı. Öncelikle, Çin'den gelen elçilerin soylu olmaları istenir, soyu Han otağına uygun bulunmayan elçilere değer verilmez, onlarla görüşülmez, alt düzeyde beyler görüşseler bile gerçek bilgi de verilmezdi. Yine de elçiye saygılı davranılır, onun canına dokunulmazdı.

Hiçbir elçi elçilik nişanlarını göstermeden, imparatorundan gönderilen itimat mektubunu vermeden ve yüzünü örtmeden otağa giremezdi (Hun töresi).

Elçilik nişanları, başlıklı bir asa veya baston ile mühüredür.

Çin imparatorunun elçisi kapıda, otağ kapıcıbaşısı⁴² orundaki yetkili bir görevli tarafından karşılanır, elçilik emareleri kontrol edilir, eğer varsa bitiği elinden alınarak içeri götürülürdü. Hakan kabul edene kadar elçi, otağın dışında bekletilirdi.

---

⁴² Kapıcılar, Han otağında hizmetle görevli üst orunlu erlerdi. Çok yetkiliydiler. Çok sayıda kapıcı olur, bunları yöneten bir baş bulunurdu.

Otağa girdiğinde, başı yerde olur, yüzü örtülür, asla hakanın yüzüne bakamaz ve onunla doğrudan konuşamazdı.

Hun Devleti eski gücünü yitirince bunun yansıması olarak Çin elçileri şımardılar. Bunu da davranışları ile belli etmeyi görev edindiler. Yine de törenin bozulmaması sağlandı. Soylu olmayan bir elçi asla dikkate alınmadı. Hakanla görüştürülmedi.

Anlatacağımız öykü, Huvei Han zamanında yaşanan bir elçinin Hun buduna yaşattığı acı ile ilgilidir.

HUVEİ HAN'IN ÇİN ELÇİSİNE VERDİĞİ CEZA

"Kan ise bedeli, ödenecektir!"

Çin imparatoru Wu-ti, Hun hakanına karşı sert ve pervasızca konuşsunlar, Hun hakanı kızarsa ve bunun karşılığını vermeye kalkarsa, elçilerin soylu olmadığını cahil kişiler olduğunu belirteyip özür dileme şansı olsun diye, sıradan insanları elçi olarak, birbiri ardına Hun başkentine gönderiyordu. Bir amacı da soylu olmayan, bilgisiz elçilerin cehaletinden yararlanarak, istediklerini söyletebilmek ve dolaylı yoldan Hun hakanına gözdağı vermektir. Hun hakanı elçi yüzünden ters bir cevap gönderdiğinde, sanki bilinmeden yapılmış bir yanlışlık gibi, elçi cezalandırılıyor, bu cezanın karşılığı ise elçinin kısa süreli sürgünü oluyor.

Böyle bir elçinin gelişi, yaptıkları ve sonrası ibrete değer bir vesikadır Hun tarihinde.

Henüz düşünülmemiş tarihler, MÖ.114 yılını işaret ediyordu. Ulu Hun Hakanı İçisiye Tanhu uçmağa varmış, yerine oğlu Huvei Tanhu oturmuştu altın hanlık tahtına. Ulu Mete Tanhu'nun ikinci kuşak torunuydu Huvei Tanhu. Yiğitliğini, gözü karalığını, aklını ondan almıştı.

Sıkıntıdaydı Hun yurdu. Ardi arkası kesilmeyen savaşlar, bitmez tükenmez akınlar Hun budunu yorgun düşürmüştü. Budun savaşmaktan üretmeye, atlarını beslemeye zaman bulamaz haldeydi. Atlar güçsüz olursa akınlar da etkisiz kalıyordu. Akıllı Han Huvei, en azından bir zaman, ordularının dinlenmesini, yeni yiğitlerin yetişmesini ve atlarının bakıma alınması gerektiğini biliyordu. Bunun için de barış gerekiyordu. Uzun süreli bir barış...

Otağında, barışı sürdürmek, budununa zaman kazandırmak için yapacaklarını düşünüyordu Tanhu Huvei.

Aslında Çin'in de Hun ilinden pek farkı yoktu. Ticaret yapmaları, tarım üretimi ve nüfus kalabalığı ile kendini daha rahat toparlıyordu. Dingin ve zengin görünmeye çalışsa da savaşlarda kırılan ordusunu ve atlarını henüz tamamlayamamıştı. Bunun çabası içindeydi. Batıya yönelik hareketleri ile bin bir oyun ederek pek çok budunu yanına almaya çalışıyordu. Budunları sürekli olarak Hunlar'a karşı kışkırtıyor, ayrıca Hun ülkesi içinde ikilik çıkarmak için beyler arasında, kardeş savaşını körüklüyordu.

İflah olmaz bir Hun yağısı olan İmparator Wu-ti. Mete Han'ın, atalarına yaptıklarını unutmuyor ve halkına da unutturmamak için sık sık fermanlar yayınlıyordu. Hatta bu fermanlarının başına "Mete'nin ve çocuklarının yaptıklarını unutma!" diye başlıklar atıyordu.

Göstermelik, yüz bin kişilik ordu kurmuştu Wu-ti. Bunların başında, Hun sınır boyunda dolaşıyor, zaman zaman Hun ülkesine girecekmiş havası vererek, budununun moralini yüksek tutmaya çalışıyordu.

Ordusunun içinde hain Hunlar'dan birlikler ve komutanlar da yer almıştı. Soylarında bozukluk olduğu kesin olan, benzer-

leri daha önce görülmüş, daha sonra da mutlaka görülecek olan bu satılıkların, Çin imparatorundan emir alarak kendi budununa karşı savaşması ne kadar utanılacak bir durumdu!

Bütün bu gösterişli tavrına rağmen, Hun iline saldırmaya cesareti yoktu Wu-ti'nin.

Huvei Tanhu, budununun güçlenmesi için sabrediyor, bekliyordu. Sınırdaki gezen Çin ordusunun hiçbir anlamı olmadığını farkındaydı.

"Nasılsa hesap sormanın zamanı gelecek. Beklemek zorundayım. Zaman kazanmalıyım!" diyordu, "Mutlaka zaman kazanmalıyım! Ben yapamam bile yarın, Hun budun yeniden güçlenince, oğullarım, torunlarım gerekeni yapacaktır. Şimdi benim görevim, budunumu korumak ve çoğaltmaktır. Yoksa geleceğimiz çok karanlık olacak!"

Aklına Ulu Atası Mete Han'ın Tunghular karşısında gösterdiği sabır geliyordu. Fakat sonunda...

Sabır bilinen ve denenilen bir özellik değildir Hunlar için. Onlar yaşadıkları her günü sayarlar. Sonu düşünmezler. Çünkü son kaçınılmazdır. Tanrı buyruğudur. O nedenle, günün gereğini yapmak, ölmek gerekiyorsa ölmek, yaşamak gerekiyorsa yaşamak gerekir.

Huvei Tanhu'nun beklemesine şaşırıyordu soylu Hun beyleri. Çin imparatoru sınırlarında dolaşırken daha önceden yaptıklarını yapmaları, hemen savaşa girmeleri ve bu kendini bir şey sanan Wu ukalasına gereken dersi vermeleri gerekiyordu. Nasılsa bir şeyler yapılır, en azından gösteriş gezmelerinden vazgeçerdi İmparator Wu-ti.

Kurultayda bunu seslendirdiklerinde, "Hayır!" diyordu Tanhu, "Bekleyeceğiz! Buna mecburuz. Hun budununun geleceği için

sabretmek zorundayız. Yakında Çin imparatoruna haber salacak ve ondan barış için elçi göndermesini isteyeceğim.”

Sessiz bir ılık gibi uğuldadı otağ. Beklenmeyen bir şeydi. Ulu Tanhu'nun bir bildiği vardı mutlaka, ancak nasıl dayanacaklardı? Elçi istenmesi demek, Çin imparatoruna taviz vermek demektir. Wu-ti, onların korktuklarını sanacak ve daha da şımaracaktı. Çin şımarınca ne istekleri biterdi ne de ukalalıkları. Birkaç soylu bilge bey fikirlerini açtı. Bu düşünceleri dillendirdi. Hakan kararlıydı.

“Böyle olacak!” dedi, “Gelecekte benim ne kadar haklı olduğumu göreceksiniz. Şimdi bana kızılıyorsunuz fakat...”

Yapacak bir şey yoktu. Buyruk demiri bile keserdi.

Haber ulaştığında çok sevindi İmparator Wu! Adeta yerinden zıpladı mutluluktan. Bağırıldı...

“İşte!” dedi, “İşte! Sonunda korkuttum Hunlar'ı. Düşlerim, atalarımın düşleri gerçek oldu. Mete'nin Çocukları dize geldiler. Benden elçi istiyor Hun tanhusu. Barış yapacaktınız. Göstereceğim onlara barışı. Kim olduğumu göstereceğim!” Sonra da sesini alçaltıp mırıldandı, “Barış öyle mi? Barış... Dünyadan son Hun göçene kadar barış olur mu? Son Hun'un kellesi uçana kadar durur muyum? Atalarımın öcünü almadan sona erer mi bu savaş? Ben bunun için yemin ettim. Halkımı bu günlere hazırladım!”

Beklediği gün gelmişti. Hun Hakanı Huvei, ondan elçi istiyordu.

Ne yapmalıydı? Bir tilki kurnazlığında çalışan aklına gelen bütün ihtimalleri sıralıyordu. En kötüsü, en uygunu, en acımasızı...

“Buldum!” dedi sevinçle “Buldum! Hun hakanına elçi göndereceğim, öyle bir elçi ki benden elçi istediğine pişman olacak Hakan!”

Budunlar arasında elçi göndermenin değişmez kuralları vardı. Bu kuralı da güçlü olan budun koyardı. O zamana dek Hunlar’ın dediği olmuş, elçiler Hun töresince gelip gitmişlerdi.

“Hun hakanına gelecek olan elçi mutlaka soylu ve üst orunlu olmalıdır. Türk dilini çok iyi bilmelidir. Yanında mutlaka elçilik emaresi olan asayı ve doğrudan imparatorun tamgaladığı ‘itimat bitigini’ taşımalıdır.”

Hun hakanı otağında, üst buyruk beyleri ile karşılardı elçileri. Onlarla doğrudan muhatap olmaz, sözler, bitigler ve armağanlar aracılıyla sunulurdu. Otağın kapısında, otağ kapıcıbaşısı, gelen elçinin esasını ve itimat mektubunu alır, içerde ayguçi bunları kontrol eder, elçinin yüzü örtülür, başı yerde girerdi otağa. Asla oturmaz, dik de duramazdı.

Büyük devlet olmanın bir özelliği olarak elçilere dokunulmazlık vermişti Hunlar. Hun ülkesinde ne olursa olsun, bir tek elçinin canına dokunulmazdı.

Çin imparatorunun elçisinin geldiği haberi ulaştı Huvei Han otağına. Han buyrukları, hakkında kısa bir araştırma yapmış, gelen elçinin bırakın soylu olmayı, sıradan biri bile sayılamayacağı, sanki seçilmiş gibi, orunsuz, cahil birinin Hun hakanına elçi gönderildiğini öğrenmişlerdi. Haber Huvei Han’a ulaştığında olmayan neşesi iyice kaçmıştı. Tilki akıllı imparatorun ne yapmak istediğini anlamıştı. Onu kızdırmak, savaşa çekmek... Ya da en azından elçisini öldürtüp töreyi bozarak Hun budununun gözünde küçük düşürmek...

“Kabul etmeyelim bu elçiyi Ulu Tanhu! Geri gönderelim!” dedi ayguçisi, “Wu’nun amacı belli! Hemen geri gönderelim...”

“Hayır!” dedi Huvei Han, “Wu’nun amacı belli. Benim de bir amacım var! Zaman kazanmalıyız. Bu zamanı kazandıracak her şeye razıyım ben! Bırakın gelsin, Çin elçisi...”

Çin elçisi geldi. Yanında yalnızca iki orunsuz Çin çerisi vardı. Sıradan bir vassal beye bile gönderilemezdi böyle bir elçi ki huzuruna çıkacağı kimse, acunun en büyük hükümdarı, Mete Han’ın torunuydu. Dişler gıcırıyor, yumruklar hınçla sıkılıyordu. Yapacak bir şey yoktu. Hakan buyruk vermişti. Uyacaklardı.

Cahil ve sıradan bir adam olan elçi, bunun getirdiği pervasızlıkla yöneldi han otağına. Sanki kendi çadırına girmek ister gibi attı adımlarını. Otağ kapıcıbaşısı durdurdu onu.

“Dur! Nereye?”

“Hakanla görüşeceğim!” dedi adam pervasızca, “Beni Yüce İmparatorum Wu gönderdi. Tanhu’ya diyeceklerim var!”

“Hani elçilik asan! İtimat bitigin!”

“Yok!” dedi elçi, “Ben varım ya! Bunlara ne gerek?” bir de kahkaha attı.

Onu kapıda bekleten otağ kapıcıbaşısı, başı yerde girdi içeriye. Olanları anlattı hakana ve buyruk bekledi.

Sinirden titriyordu Huvei Han. Düşündü bir süre. Sonra buyruk verdi.

“Boşaltın otağımı. Sen de ayguçi... Yalnız birkaç börü muhafızım kalsın içerde. Sonra da alın elçiyi içeriye. Bakalım ne diyecek!”

İlk kez oluyordu böyle bir şey. Ulu Hakan, ayguçisi olmadan, ulu erleri, buyruk beyleri bulunmadan, otağına bir elçi kabul edecekti. Yalnızca, ardında duran birkaç börü eşlik edecekti ona.

Şaşkınlık içinde buyruğu yerine getirip otağdan çıktılar. Hepsi düşünceli ve tedirgindi.

Onlar çıktuktan sonra otağ kapıcıbaşısına seslendi hakan.

“Elçiyi içeriye al ve sonra sen de çık!”

Bu kez kapıcıbaşuya gelmişti şaşkınlık sırası. Çünkü elçilik seremonisinin değişmez öğesiydi otağ kapıcıbaşısı. Elçileri dinler, söylediklerini hakana aktarır ve onların hemen yanı başında dururdu. Gerekğinde başlarını eğdirir, sözlerini susturur, ne yapacaklarını belletirdi.

“Buyruk Han’ımın!” diyerek geri geri terk etti otağı. Çıktığında, yanında gelen Çin askerlerini dışarıda tutup, elçiyi içeri saldı.

Dışarıdan çok sade görünen otağın içindeki muhteşemlik bir anda aptallaştırdı elçiyi. Zaten az olan aklının kalanı da uçtu gitti. Sağa sola şaşkın gözlerle bakarken, ne yapacağını bilmez halde altın tahtının üzerinde, başında altın tacı, bütün görkemi ile oturan Huvei Han’a baktı. Gözlerini yumup açtı birkaç kez. Hele hakanın ardında, onu parçalamak istercesine üzerine atılmak için bekleyen, devasa yapılı, beli kılıçlı börüleri görünce iyice duraladı.

“Konuş!” dedi Hakan... Han otağında ilk kez bir hakan, bir elçiye doğrudan hitap ediyordu. Elçi ağzını açtı. Sesi çıkmadı. Bir iki öksürdü. Sonra sıradan bir yerde, sıradan bir sohbet yapar gibi konuşmaya başladı. Selamsız sabahsız, hitapsız girdi lafa. Sesi gittikçe yükseldi. Açıldı. Cahilliğin de etkisi ile rahatladı.

“Beni Ulu imparatorum gönderdi!” dedi, “Ben yeryüzünün tek hâkimi, İmparatorum Wu’nun elçisiyim! Adım Kuo Chi...”

Pervasızlık ve ukalalık, en beceriksiz şekilde sunuluyordu. Dişlerini sıkılmaktan çenesi ağrıyordu hakanın.

Devam etti elçi.

“Yüce imparatorum, beraberinde yüz bin savaşçı ile sınırda sizi bekler ne zamandır. Hatta savaşmak için çağırmıştır. Hun hakanı cesaret edip de ordusunu imparatorumun karşısına çıkarıramamıştır. İmparatorum aramış, taramış, savaşacak bir tek Hun eri bile bulamamıştır! Ne zaman bir Hun birliğine rastlasa, onlar savaşmak yerine tavşan gibi kaçmayı seçmişlerdir. Bunda da haklıdır Hunlar.”

Durdu. Çok önemli bir şey söyleyecekmiş gibi hazırlandı.

“Güney Çin’deki Yüeh Kavmi’nin kralının kafası, Çin’de Kuzey Sarayı’nın kapısında asılı durmaktadır. Neden? Çünkü söz dinlememiş, imparatoruma karşı gelmiştir!”

Artık iyice havaya girmişti Çin’den elçi diye gönderilen akılsız ve cahil adam. Derin bir nefes aldıktan sonra sürdürdü tek yanlı nutkunu.

Söylenenleri duyan börülerden birkaçının gözünde yaş belirmişti. Olanlara anlam veremiyorlar onu korumak, uğruna can vermek üzere orada buldukları hakanın neden beklediğini, bu adamı neden konuşturduğunu merak ediyorlardı. Bir buyruk, bir tek buyruk bu acıya son verir, elçi parça parça edilip leşi de köpeklere atılırdı. Ancak...

“Yüce imparatorum der ki ‘Ey Hun Tanhusu! Ordunu topla, karşıma gel! Yiğitliğini göreyim! Yok, eğer benimle savaşmaya cesaretin yoksa tahtında ayağa kalk. Yüzünü, bana, güneye dön. Elçimin tanıklığında, başını eğip diz çok ve bana biat et. Eğer bunu yapmazsan er veya geç ordumla gelecek ve seni bulacağım. Her şeyini alacağım!’”

Sözünü bitirdi elçi bozuntusu. Hun hakanına yapılabilecek en büyük hakareti yapmış, ölümü çoktan hak etmişti. Bir süre suskunluk oldu.

Yavaşça ayağa kalktı Ulu Hun Hakanı Huvei. Kılıcını çekti. Durdu. Yiğit börülerinin gözlerine baktı teker teker. Gözleri

dumanlıydı. Yanaklarından aşağı süzölen yaşları gördü ıstırap içinde ağlayan börölerinin yüzünde. Gülömsedi.

“Bana yapılan hakareti duydunuz!” dedi acı bir sesle. Bütün başlar yere eğildi. Öylece beklediler. Hakan elindeki kılıcı, en yakınındaki börünün vücuduna saptı. Öylece gülümseyerek hakanını selamladı yiğit börü. Sonra düştü yere. Aynı şeyi diğere börölerine yaptı Ulu Hakan Huvei Han. Hepsı de sessızce uçmağa vardılar.

Elçi titriyordu durduğı yerde. Az önceki havasından, eser bile kalmamıştı. Bu hakan, yalnız bu hakan değil bütün Hunlar çılgındı. Neden? Neden yapmıştı bunu? Durup dururken onu korumakla görevli erlerini neden öldürmüştü?

O sırada başı yerde, ölen yiğitleri için, az önce kılıcıyla canlarını aldıkları yiğitleri için dua ediyor, onları Gök Tanrı'nın Gök'teki vadilerine uğurluyordu hakan.

Görevi bitince geri döndü. Korkudan altına yapmış olan elçiye yaklaştı, elinde kanlı kılıcıyla. Elçinin sesi kesilmişti.

Yalnız iki kişi vardı otağın içinde, ayakta kalan.

“Sen!” dedi Hakan aşağılayan bir sesle, “Sen, elçi bozuntusu! Şurada yatan yiğitlerimin bir tanesinin tırnağı kadar değerin yok acunda. Sen... Biliyor musun, bu yiğitler, yıllar önce hakanları için ölmeye and içtiler. Son börü yere düşene kadar hakana kimse ulaşamaz, biliyor musun?”

Sonundan umutsuz elçi, boş gözlerle bakıyordu hakana.

“Bu yiğitler neden öldü biliyor musun? Çünkü sen, kendini bilmez, akılsız elçi, onların önünde Hun hakanına hakaret ettin. Ağzından çıkan sözleri sen duymadın, onlar duydular. Seni daha ilk sözünde susturmalı, değersiz vücudunu parça parça etmeliydin. Ne yazık ki yapamıyorum. Çünkü elçisin! Hun töresinde elçinin canına kıyılmaz. Seni buraya gönderen de bunu biliyordu. Bu nedenle seçti senin gibi akılsızı. Bu yiğitlere senin

yüzünden kıydım. Töre gereği... Senin canını alamadığım için...”

Ácıydı. Çok acı...

Çaresi yoktu hakanın. Börülerinin yanında hakarete uğramış, küçük düşmüştü. Onlara hakanlık yapamaz, yüzlerine bakamazdı artık. Onlar da biliyorlardı bunu.

“Sakın!” diye sözlerini sürdürdü Huvei Han, “Sakın yaptığının karşılıksız kalacağını, cezasız kalacağını sanma. Canını alamam, kanını dökemem ancak...”

Daha fazla konuşmadı Huvei Han! “Kapıcıbaşı!” diye var gücüyle seslendi. Ayak sesleri yaklaşırken ağır adımlarla tahtına doğru yürüdü. Çöktü adeta. Elindeki kılıcı yere fırlattı. Son kez baktı Hun budunun geleceği uğruna kıydığı yiğitlerine...

“Bağışla beni Tanrım!” diye mırıldandı...

Çin imparatorunun aklındaki hainliği yerine getirmek üzere han otağında yapılmayacak işi yapan Çin elçisi, birkaç muhafız eşliğinde, Hun ülkesinin en kuzeyindeki, soğuk ormanlarda yaşayan boyların yanına gönderildi. Nefes aldıkça tutsak olacak, nereye yüzünü dönse yaşadığı o günü hatırlayacaktı...

Yanında gelen Çin erleri, olanları anlatmak üzere geri gönderildi.

Birkaç denemesi daha oldu İmparator Wu-ti'nin. Savaşlarda kazanamadığı gururunu bu şekilde kazanmaya çalıştı.

MÖ.107 yılında gelen üçüncü elçiye şunları söyledi Huvei Han.

“Senin elçi olabilecek değerde soylu bir kişi olmadığını biliyorum. Var git imparatoruna şunu söyle: ‘Hunlar’ın genç nesillerinin artık sabrı tükendi’ O, ne demek istediğimi anlayacaktır.”

Ardından alaycı bir sesle ekledi.

“Şunu da söyle ki tek oğlumu, çok yakında Çin’e, İmparator Wu-ti’ye rehİN olarak göndereceğim!”

Bu şekilde alay etmekteydi imparatorla.

Çin imparatoru bu haberi gerçek sandı ve büyük bir mutlulukla karşıladı. Hatta genç tiginin kalması için bir saray bile yaptırdı başkentte.

Neden sonra anlaşıldı Huvei Han’ın imparatorla alay ettiği.

Hakanın ne demek istediğini sonunda anladı Wu-ti. Hemen ardından dördüncü elçisini gönderdi. Yüksek rütbeli bir soyluydu gönderilen elçi.

Hun hakanı barış istemekte ve mevcut durumun devamında yarar görmekteydi. Olanlara sessiz kalacak da değildi.

Şanssız bir olay oldu o sırada. Çin sarayında bulunan Hun elçisi hastalanarak öldü. Çin imparatoru Wu-ti korkusundan ne yapacağını şaşırıldı. O pervasız hali sona ermişti. Elçinin kendiliğinden öldüğünü anlatmakta çok zorlanacaktı.

Heyet üzerine heyet gönderdiyse de Huevi Han inanmadı söylenenlere. İnanmak istemedi. Hatta Çin, elçi için sınırda büyük bir cenaze töreni düzenlediyse de özrü kabul etmedi.

Çin imparatoru, soylu bir saray memuru ile Hun iline gönderdi uçmağa varan elçinin naşını. Hakan bu yapılanın karşılığını hemen verdi. Çin elçilerini tutsak edip sürdürdü ve Çin’e akın düzenledi.

Güçlü bir devlet akınıydı. Çin’in canı çok yandı bu akında.

HUNLAR BATIYA YÖNELİYOR

Mete Han, Yüeciler’i yendikten sonra, yurtları o bölgeye yakın bulunan Tibetliler de Hunlar’a bağlanmıştı. Sadık bir bu dundular ki yıllarca huzur içinde yaşadıkları yurtlarında, ada-

letle yönetildikleri Hunlar'a karşı başkaldırıda bulunmamışlar, ihanet etmemişlerdi.

Kansu'yu ele geçiren Çin, ele geçirdiği yerlerin boş kalmasını, yararına olmayan şekilde kullanılmasını istemiyordu. Özellikle Hunlar'la Tibetliler arasında bir tampon bölge oluşturmak, böylece yardımlaşmalarını engellemek işine gelecekti.

Önce Yüeciler'i Kansu'ya davet ettiler. Onlar Hun korkusu ile buna yanaşmadılar. Bunun üzerine Wusunlar davet edildi. Wusunlar da bu davete uymayınca, Çin'e bağlı Chiu-chüan ili kuruldu ve Çinliler zorla bu ile göç ettirildi. Böylece tampon bölge tesis edilmiş oldu. Ancak buraya yerleştirilenler Tibetliler ve Hunlar'ı birbirinden ayıracak güçte değildi. Çin bir yandan da Tibetliler üzerinde baskı kurmaya çalışıyordu. Onları bağlı bir budun haline getirmek ve Hunlar'a karşı kullanarak yeni bir yağılık yaratmak amacındaydı. Tibet yurdunu vassal bir krallık haline getirme çabaları başarıya ulaşacaktı ki...

MÖ.112 yılında Tibetliler yüz bin kişi ile Çin'e başkaldırdılar. Hemen ardından Hunlar'a haber göndererek yardım istediler.

Hun-Tibet anlaşması sonucu, Çin'in Tibet üzerindeki baskısını azaltmak, ordusunu geri çekmesini sağlamak amacı ile Hunlar kuzeyden Çin'e saldırdı. Wu-yüan kenti valisi öldürüldü. Bu saldırının bir amacı da Tanrı Dağları'nı ve Kansu'yu geri almaktı. Çok zarar verdi bu akın Çin'e. İstenen sonuçlara ulaşılmasa da Çin rahatsız edilmiş oldu.

Bu akından bir yıl sonra Çin, Hunlar'a karşı bir sefer başlattı. Kurulan ordu onları bulamadı. Göçebe Hunlar, bütün ağırlıkları ile gerilere çekildiler.

Çılgın Hunlar bulunmak istemezlerse onları bulmak mümkün değildi.

Hun orduları batıda Loulan'ı geri alırken, doğuda da akın üzerine akın yaparak Çin'i perişan ettiler.

Fakat geleceğe dair büyük planları olan Huvei Han, bu Çılgın Hun Hakanı uçmağa vardı.

Yalnızca dokuz yıl Hun tahtında oturdu Huvei Han. Ordu-sunu güçlendirdi. Budununu doyurdu ve Hunlar'a yeniden güven aşıladı.

Acundan göçtüğünde, yapmak istediklerinin bir kısmını başarmıştı. Eğer Tanrı daha uzun ömür verseydi, Hun Devleti yeni bir altın çağ yaşayacaktı belki de...

İPEK YOLU

Ticaretin can damarı, pek çok savaşa ve hâkimiyet mücadelesine neden olan İpek Yolu'ndan söz etmemiz gerek.

İpek yolunun başlangıcı, Çin'in doğu başkenti Lo-yang'dı. Buradan başlar, Kansu'da, Tun-huang ilinde ikiye ayrılırdı.

Birinci yol, İ-hsün, Yü-ni, Chü-no, Ching-hüeh, Yü-mi, Hotan, P'si-shan, Sochü, Hsi-yen şeklinde yol izleyerek, Kaşgar'a ulaşmaktaydı.

İkinci yol, ünlü ticaret merkezi Lou-lan kentinden geçiyordu. Hami'ye uzanıyor, buradan güneye, batıya ve kuzeye, üç yöne dönüyordu. Güneye inen, İ-hson'da diğer yolla birleşmekteydi. Kuzeye dönen yol, Ka-o-chang, Wu-tan üzerinden Isıg Göl'ün güneyinde, Ch'ih-ku'ya varıyordu. Batıya dönen yolun, Wei-li, Ten-ch'i, Chich-chih, Yen, Ku-mo, Wen-su, Wei-tou çizgisini takip ederek, Kaşgar'a ulaştığı, orada birinci yolla birleşerek, Fergana ve Soğd ülkesine vardığı bilinmektedir.

Lo-yang'dan başlayarak, Tung-huang'da ikiye ayrılan yolun birincisi, Su-lo'ya varmadan, Psi-shan ve So-chüde olarak iki kola daha ayrıldığı, oradan batıya doğru devam ettiği görülmekte-

dir. Bu yoldan Psi-shan'da ayrılan yol, Hsi-yen, Wu-ch, Sunhsien çizgisinde Khoana'ya varıyordu. Burada, So-chü'den ayrılan yolla birleşiyor, bir müddet batıya uzanıyor, ikiye ayrılıyor, bir yol Belh'e, diğeri Hint limanlarına iniyordu.

Çin'in en büyük ihraç malı olan ipek ve ipekli kumaşlar bu yollar üzerinden batıya sevk ediliyordu. Çin, en büyük sırrı olan ipekböceği kozasının ve böceğin en büyük besini dut ağacı fidesinin dışarı çıkmasını önlediği için ipekli ürünler Çin'in tekelindeydi.

MS.552'de Bizans İmparatoru Jüstinyen devrinde, bir Bizanslı, ülkesine ilk ipek kozasını ulaştırmış, böylece İpek Yolu hâkimiyetini kırmış, İstanbul, İskenderiye, Bursa ve Beyrut'ta ipek üretimi gereklemeye başlamıştır. Böylece Çin'in sırrı bütün dünyaya yayılmıştır.

Çaşıit elçi Cang-chien, yolculuklarından sonra yazdığı seyahatnameleri ile Çinliler'i İpek Yolu hâkimiyetine zorlamıştır adeta. İlk kez MÖ.111'de Çin bunun için harekete geçse de başarılı olamamış, yeni politikasını bunun üzerine kurgulamıştır. Bunun tek engeli olan Hun hâkimiyetini kırmak, o bölgede Hun buyruğundaki 5-6 kent krallığını kendisine bağlamak için çabalamıştır.

Barış yoluyla bunu sağlayamamıştır çünkü bu krallar Hunlar'ın gücünden çekiniyorlardı. Çin güce başvurmaktan geri durmamıştır.

Hunlar da aynı şekilde ticaret yolunun Çin'in eline geçmesi için direnmişlerdir.

Bu mücadelenin Huvei Han zamanında oldukça şiddetle sürdüğü görülmektedir. Bu akıllı Hun hakanı, İpek Yolu'nun Hunlar için ne kadar önemli olduğunu kavrayan ilk kişidir. Bölge krallarına gerek güven, gerekse korku vererek Hun etkinliğinin sürmesine yardımcı olmuştur.

HUŞILU HAN⁴³

(ÇOCUK HAN)

(MÖ.105-102)

“Destan eri olmak için ömrün uzun ya da kısa olmasının bir önemi yoktur.”

Huvei Han'ın oğludur.

Çok genç yaşta Hun tahtına oturduğu için Çocuk Han ya da Küçük Han diye geçmiştir kaynaklara.

Yaşı küçüktü fakat dev gibi bir yürek taşıyordu. Değme erlerin bükemediği bileği ile korku bilmez yüreği ile hak ediyordu Hun tahtını.

Cengâver bir ruh yapısına sahip olduğu, savaşı çok sevdiği bilinmektedir. Üstelik bu konuda başarılı ve becerikliydi.

Değerli, güçlü bir hakandı. Tam bir çılgındı.

Çin, başına geleceklerin farkına varmıştı. Bir an önce kurtulmalıydı bu hakandan. Yoksa demir yumruk, yakında tepesine inecekti.

Atasının verdiği şanlı mücadelelere, onun planlı barış dönemine, budununu güçlendirme çabasına hak veriyor, ancak önceki yılların çok sakin geçtiğini düşünüyordu. Ona güçlü, kalabalık bir ordu bırakmıştı Huvei Han.

---

⁴³ Huşilu Han... Wu-shih-lu, O-si-lu, olarak da okunur. Yedinci Hun hakanıdır. Çok genç yaşta hakan olduğu için kaynaklarda “Çocuk Han” olarak anılmıştır.

Çocuk Han, Çin'e akın için can atıyordu. Ulu Atası Mete Han'ın düşlerini görüyordu. Onun torunuydu ve onun gibi olmak istiyordu.

MÖ.119, Çin akının öcü mutlaka alınmalı kaybedilen Hun toprakları kazanılmalıydı.

Çin mertlik nedir bilmez yapısı ile Hun ilinde ikilik yaratma çabalarını artırmıştı. Çıkabilecek bir iç kavganın Hunlar'ın gücünü düşüreceğini biliyor, geçmiş yaraları kaşıyıp duruyordu.

"Bu yaşta hakan olunur mu?"

Dayanağı buydu Çin'in. Sonunda kışkırtmaları meyvesini vermiş, Huşulu Han'ın yaşının küçüklüğü bahane edilerek taht kavgaları başlamıştı.

Hakanın amcası olan Sağ Bilge Eliği ile arası açıldı. İkilik çıkarmaya meraklıları destekleyen Çin, işareti almıştı. Hun'u Hun'a kırdırmak amacını hemen faaliyete geçirdi.

Ayrılığı körüklemek işine geliyordu. Bunun en güzel yolu iki tarafı da destekler görünmekti.

İki tarafa da gizlice elçiler gönderip "Han" olarak onu tanıdıklarını bildirdi Çin imparatoru. Yeter ki diğerinden bir an önce kurtulmak mümkün olsundu.

Ateşleyici olarak gerekeni yapmıştı Çin. Şimdi kenarda duracak ve olanları seyredecekti. Ne kadar güzel olacaktı bir kardeş kavgasını izlemek!

Oldukça zeki olan Çocuk Han, Çin oyununa gelmedi. Yapılmak isteneni hemen anlamıştı. Çin, durup dururken neden onu desteklemeye kalksındı? Çin, hakkındaki düşüncelerini çoktan öğrenmiş olmalıydı imparator. Bu düşüncedeki birinin hakan kalmasını neden istesindi?

Kendisine gelen elçiyi sıkıştırdı ve gerçeği öğrendi. Ardından diğer yana giden elçiyi de yakalattı, konuştu.

"Bunun karşılığını ödeyeceksin" diye haber saldı Çin'e.

Korkusuzdu, çılgındı.

Bu yapılanın acısını çıkarmak üzere, iki yıl boyunca hiç durmadan akın düzenledi Çin'e. Yaktı, yıktı. Karşısına doğru dürüst ordular çıkmadı. Çin zaten uzun süren savaşlarla güçten düşmüştü.

Yaptıkları yetmiyordu Çocuk Hakan'a. Büyük bir ordu ile Çin'i yerle bir etmek için çalışıyordu.

"Aynı eskisi gibi, Mete Tanhu atamın zamanında olduğu gibi, Çin boyun eğecek! Bana vergi verecek!"

Düşlerini gerçekleştirmek için durmadan, dinlenmeden uğraşıyordu fakat talih ondan yana değildi.

Şanssızdı Çocuk Han.

Hakan olduğu aynı yıllarda Hun ülkesine çok kar yağdı. Büyük soğuklar ve kıtlık görüldü. Hayvanların neredeyse yarısı kırıldı. İnsanlar kıtlıktan ölmeye başladılar. Bu nedenle karşısındaki muhalefet güçlendi. Ülkenin sol yanında yani doğuda yaşayanlar hakana karşı tavır almaya başladılar.

Doğuda yaşayan soylu bir Hun, Sol Büyük Beyi Tatu-wei, Çin'e haber gönderdi. Amacı hainlikti.

"Hakanı öldürmek, ardından Çin'le anlaşma yapmak istiyorum! Çin benden çok uzaktadır. Eğer yardım için bir ordu gönderirseniz, bu ordu bana yakın yere geldiğinde ben de harekete geçeceğim. Hakanı öldürecek ve..."

Çin'in aradığı fırsattı bu. Çin rezil siyasetinden vazgeçmiyor, bütün rezilleri destekliyordu. Bu hainin kukla bir hakan olacağını biliyordu. Onların huzuru için de bir kukla hakan gerekliydi.

Atasının yolunda yürüyen, Çin'e karşı akınlar yapan, başarı isteğiyle yanan Huşılı Han'ı ortadan kaldırmak ve yerine bir uydu hakan getirmek için bir suikast düzenleniyordu. Hainler pusudaydı.

Çin imparatoru gönderilen mektubu dikkate almış, hainleri güvende hissettirmek için gizlice yirmi bin kişilik bir orduyu harekete geçirmişti.

Çinli sanggün Chao Po'nun komutasındaki Çin ordusu, Li-ang-chou'un kuzeyinde başkaldıran Hun beyinin ordusu ile birleşecek ve Çocuk Han, Huşilu Tanhu'nun üzerine yürünecekti. Beklenmedik bir anda yapılan baskınla, o ve onunla birlikte olanlar katledilecek, taht ele geçirilecekti.

Huşilu Han, daha erken davrandı. Kahpe oyunu haber alır almaz hızla ordu çıkararak Çin ordusunun Gobi Çölü'nde önünü kesti. Kaçmaya başlayan Çin ordusunu Gobi Çölü'nün sonuna kadar takip ederek, komutanları ile birlikte katletti. Ardından bu işi düzenleyen ve karşısına ordu çıkararak başkaldıranları yok etti.

Çin'e karşı kını öylesine artmıştı ki hemen Çin'e büyük bir akın yaptı. Sarı Irmak'ın batısındaki eski Hun kentlerini kuşattı, geri almaya çalıştı. Eğer hastalanıyorsa büyük başarılar elde edebilirdi.

Çin sınırında, akındayken uçmağa vardı bu büyük Hun hakanı.

Çılgın fakat talihsiz bir Hun hakanıydı. Yaşasaydı tarihi değiştirebilirdi. Yaşının küçük olması onun ideallerini ve cesaretini küçültememişti.

Hunlar'ın, (MÖ.119) ezikliğini üzerlerinden atmalarına ve yeniden kendilerine gelmelerine yardımcı olmuştu.

Öldüğünde oğlu çok küçüktü. Yerine amcası, Sol Bilge Eliği görevindeki amcası Hulihu Han unvanı ile hakan oldu.

HULİHU HAN⁴⁴ (MÖ.102-101)

“Çin, her zaman oyun peşindeydi.”

Tecrübeli bir Hun beyiydi. Ağabeyi Huvei Han uçmağa vardığında, yeğeni Huşilu'nun yaşının küçük olduğunu iddia etmiş, Hun tahtına kendisinin geçmesi gerektiğini düşündüğü için başkaldırmıştı.

Üç yıl gecikme ile Hun tahtına oturduğunda, Mete Han'dan itibaren aksamadan süren babadan oğla geçen hakanlık sistemi bozulmuş oldu.

Hulihu Han, uzun yıllardır Hun ilinin batısını yönettiği için, batının değerini, ticaret yollarının önemini biliyordu. Batıdaki hâkimiyetin devamı hatta geliştirilmesi Hun Devleti için gerekliydi.

Çin'i de çok iyi tanıyordu Ulu Tanhu. Ne istediğini biliyordu? Önlemleri de bilinçli olacaktı.

Tahta çıkar çıkmaz, yeniden savaş dönemlerinin başladığını, etkin ve sert bir hakanla karşı karşıya olduğunu anlayan ve Hulihu Han'dan çok çekinen Çin, savunma hazırlıklarına başladı. Kalelerini ve surlarını onardı. Çin Duvarı'nın gereken yerlerini

---

⁴⁴ Hulihu Han: Sekizinci Hun hakanıdır. Chü-li-hu, Hsü-li-hu, Hu-li-ho diye de okunur.

yeniledi. Sınırdaki sürekli ve güçlü bir ordu bulundurmaya başladı.

Özellikle üç bölgede bu işe çok önem verdi.

Sarı Irmak'ın kuzeybatı kıvrımında, Wu-yüan'dan başlayıp Gobi Çölü'nün içine kadar uzanan kaleler yapıldı. Sınırlara yeniden köylü-asker aileleri yerleştirildi. Batıda İpek Yolu üzerindeki Su-chou kentinden başlayarak, Hunlar'ın yaşadığı iç kısımlara doğru Chü-yen Irmağı boyunca yeni kaleler yapıldı.

Çin, tedirgin bir şekilde Hunlar'ı bekliyordu.

Beklediğinde haklı çıktı. Üst üste akınlar başladı Çin'e.

Uzun zamandır geciken ve Çocuk Han'ın ani ölümü ile yarım kalan Hun akınları yeniden ve etkin bir şekilde sürüyordu. Yeni yapılan kaleleri ve duvarı yıkmaya dönük, Çin'e giden yollarda geçitler açmaya dönük akınlar yapıldı.

Batıda da İpek yolu üzerindeki kentlere girildi. Kent kralları, yeniden Hun buyruğuna girmeye çağrıldı. Gereken uyarılar yapıldı, adeta alay eder gibi Hun ülkesine giren, çıkan, çayırlık yapan Çinli elçilerin arkası bir anda kesildi.

Çin, Hun akınlarında çok kayıp verdi. Kaleleri yıkıldı.

Hulihu Han, Fergana'ya sefer düzenleyen ve Fergana Krallığı'nun başını kesen ünlü Çin sanggünü Li-Kuang'ın dönüş yolunu kesmek ve ordusunu yok etmek için harekete geçti. Çin sanggünü bunu öğrenince yolunu değiştirerek geri dönmek zorunda kaldı.

Aynı yıl Hun ordusu, kış boyunca Çin sınır kentlerine hiç durmadan akınlar düzenlediler.

Büyük düşleri vardı Hulihu Han'ın. Hun Devleti yeniden yükselmeye başlamıştı. Ancak bir kış akını sırasında hastalana-
rak uçmağa vardı.

Yalnızca bir yıl hakan olmuş, fakat çok iş yapmıştı.

ÇİTEHU HAN⁴⁵ (MÖ.101-96)

Görüldüğü gibi artık Hun tahtına oturan hakanların zamanları çok az olmakta, çok sık hakan değişmektedir. Yiğit hakanlardır hepsi de fakat planladıkları bütün işler yarım kalmakta ve bu durum Hun Devleti'ni zora sokmaktadır. Her biri çılgın ve kararlı olsalar da her hakan değişiminde yeniden iç karışıklıklar ortaya çıkmakta, toparlanma zaman almaktadır.

Hulihu Han'ın uçmağa varması üzerine tahta oturan, kardeşi Çitehu Han, tecrübeli ve iyi bir hakandır. Tahta oturmadan önce bile durmadan akınlar yapmıştır Çin'e.

Kısa bir süre önce Kaşgar ve Baktriyan'a başarılı bir akın yapmıştı. Bu da Çin imparatoru Wu-ti'nin dikkatini çekmişti. Bey olarak yeterince başını ağrıtan bir Hun eri şimdi hakan olmuştu.

Oysa Çin, bu akın sırasında Tavan ve çevresini işgal etmeyi başarmıştır. İpek Yolu için çok önemlidir bu noktalar.

Çitehu Han tahta oturduğunda, Çin imparatoru Wu-ti yeni bir ferman çıkararak Çinliler'i Mete'nin torunlarından öç almaya çağırırdı. Bu ferman yeni hakandan korkunun bir yansımasıydı. Ayrıca yakın geçmişte yaşadıklarının karşılığını vermek istiyor-

---

⁴⁵ Çitehu Han: Dokuzuncu Hun hakanıdır. Chieh-ti-hu, Tsü-ti-hou, Chu-te-ho şeklinde de okunmuştur.

du Wu-ti. Oysa Hun Hakanı Çitehu, aynı güçle ve akılla karşı koyacaktı Çin'e.

Uzun ve ayrıntılı bir fermanı Wu-ti'nin yayınladığı. Geçmişte yaşananlar hatırlatılıyor ve adeta bir tarih dersi veriliyor-du.

"Çin İmparatoru Kao Ti, Ping-cheng'te Mete Han tarafından yenildiğinde, bize kötü bir miras bıraktı. Ayrıca İmparatoriçe Kao zamanında Mete Han, yazdığı bitiglerle Çin'i aşağıladı. Hakaret etti. Çin bunlara layık değildir. Çünkü acunun merkezidir. Öyleyse bunun gereği yapılmalı, Hunlar'dan öç alınmalıdır."

Bu ferman karşılık buldu. Seferberlik ilan edildi. Büyük bir ordu hazırlığına başlandı.

Hazırlık iki yıl sürdü.

SUIKAST DENEMESİ

Çin, Hun iline yapmayı düşündüğü saldırının hemen öncesinde Hunlar'ın durumunu kontrol etmek için, Sanggün Su-wu elçi olarak Orhun'a gönderilmişti. Hun hakanı, bu elçinin gelmesindeki amacı anlayacak kadar Çin'i tanıyordu.

Hakan, elçiyi ve yanındakileri geri göndermek istedi. Planlarını böylece bozacak, onun Hun ülkesinde dolaşarak yandaş bulmaya çalışmasını önleyecekti. Ancak elçi adeta yalvararak kaldı Hun başkentinde.

Elçi Su-wu, Hun başkentinde esir olan ancak serbestçe dolaşan, Yü-shang isimli daha önce gönderilmiş, başka bir Çin elçisinin yardımcısı ile görüştü. Onun aracılığı ile Elçi Yü-shang'a işbirliği önerdi.

Ona:

“Anladığıma göre Çin imparatoru, Hunlar’ın hizmetinde çalışan ve hakana ayguçı olan Çinli sanggün Wei-lü’ye çok kızıyor. Biz onu birlikte ortadan kaldırebiliriz. İmparator bu hizmetimizi karşılıksız bırakmayacaktır.” dedi.

Ayrıca çeşitli hediyeler vererek, esir elçiyi işbirliğine razı etti.

Çitehu Han ordusuyla ava çıkmış, Hun başkentinde savaşçı sayısı azalmış, ortalık oldukça sakinleşmişti. Hakanın hatunu ve çocukları orada kalmıştı. Elçi ve esir Çinli için beklenen fırsattı. Hemen harekete geçtiler.

Hun topraklarında tutsak olan, daha önce Çin’e iltica edip geri gönderilen Hun asıllı tutsaklar ve akınlarda ele geçirilen tutsak Çinliler birlik olup başkaldırdılar. Hakanın otağına büyük bir saldırı düzenlediler. Han otağına girmeye çalışıyorlardı.

Sayıları çok kalabalıktı fakat başarımları mümkün değildi. Böylesi ihtilalleri ancak Türkler yapabiliirdi. İzlendiklerini de bilmiyorlardı. Çünkü hakan onlardan şüphelenmiş, peşlerine gözcü takmıştı.

Gözcüler Hun soylularını başkaldırıdan haberdar ettiler.

Çitehu Han’ın oğullarından biri, yanındaki savaşçılarla birlikte duruma el koydu ve başkaldırıya katılanlardan 70 kadar Çinli’yi öldürdü. Bu mücadele sırasında otağda yaşayan Hun kadınların canla başla savaşması ayrı bir destan çıkarmıştır ortaya.

Eski elçinin yardımcısı canlı yakalandı. Hun ilinde esir olan eski elçi Yü-shang bu olaydan suçlanacağını düşünerek intihar etmeye kalktı. Fakat başaramadı.

Öldürülmeye çalışılan Çin asıllı Ayguçı Wei-lü bu olaya tam zamanında karşı koymuş ve yaralı vaziyette kurtulmuştu. (Kimi kaynaklar, Wei-lü’yü başkaldırının taraflarından biri olarak gös-

terir. Onlara göre, kendisini yaralayarak bu olaya katıldığını gizlemiştir.)

Tanhu avdan dönünce toy edip Hun soylularını topladı. Durumu konuştular. Elçiler yargılandı. Yargı sonunda Yü-shang'ın başı kesildi. Su-wu ise Baykal Gölü yukarısındaki soğuk bölgeye sürüldü. Casus da olsa elçilere zarar verilmesini önleyen Hun töresi gereği, ancak bu yapılabiliyordu.

MÖ.99 ÇİN SALDIRISI

Denediği tertipler başarıya ulaşmayınca, Çin, MÖ.99'da üç ayrı ordu ile savaşa girdi. Çin orduları üç koldan Hun iline saldırdılar.

Çılgın Hunlar böylesi oyunları onlarca kez bozmuşlardı. En ünlü sanggünlerin yönetiminde olan ordulardan ikisi Hunlar tarafından perişan edildi. Biri ise hiçbir yapamadan geri döndü.

İlk ordu, Tanrı Dağları'nın doğusunda kısırıldı. Yenildi ve başlarındaki dâhil birçok Sanggün canını kurtarmak için kaçmak zorunda kaldı.

İkinci Çin ordusu, Alaşan bozkırlarından kuzeye doğru çıktı. Hunlar'ı bulamadı ve geri dönmek zorunda kaldı.

Hemen ardından üçüncü bir cephe açtı Çin. Bu cephede Çin sanggünü Li-ling görevliydi. Hun hakanı ordusunu perişan edip bütün karşı koyma çabasına rağmen Çinli sanggünü tutsak aldı.

Çılgın Hunlar, yağmaları bile olsalar yiğitlik gösteren insanları takdir ederler. Hun hakanı, gösterdiği direnmeden dolayı Çinli sanggün Li-ling'i takdir etmiş ve bağışlamıştır. Oysa Çin, Hunlar karşısında başarısız olan sanggünleri bağışlamadığı ve ölümüne gönderdiği gibi onların Çin'de kalan bütün yakınlarını da cezalandırırdı. Nitekim Li-ling'in akrabaları da aynı akıbete uğradılar. Hepsi imparatorun emri ile katledildi.

Bu başarısızlıkların hemen ardından Çin, 250 bin kişilik bir ordu daha hazırlayıp Hun topraklarına göndermeyi ihmal etmedi. Çin imparatorunun amacı, geri çekilmeye başlayan Hunlar'ı toparlanmadan iyice ezmek ve yeniden yükselmelerine fırsat vermeden ne mümkünse yapmaktı. Çünkü son zamanlarda Hun tahtına oturan hakanlar, büyük başarılar elde ediyorlardı. Bu da gelecek için Çin'i zora sokacak bir şeylerin olacağına habercisiydi.

Üst üste ve kalabalık ordularla yapılan bu saldırılara Hun Tanhusu Çitehu Han, bütün gücüyle karşılık verirken kadınlarını ve bütün ağırlıklarını kuzeye gönderip emniyet altına almaktan da geri durmadı. Saldırıları yüz bin kişilik çılgın Hun atlıları ile karşılamaya çalışıyordu.

Bu kalabalık saldırılar, Hunlar'ı zora sokmuyor değildi. İster istemez bir gerileme yaşanıyordu. Çin her seferinde Hunlar'ın güneybatı topraklarından bir parça koparıyordu. Tanrı Dağları, Çungarya, Turfan, Yarkent, Kuça, çevrelerinde Hun egemenliğinde olan topraklar da yavaş yavaş el değiştiriyordu. Üstelik bu topraklar Hunlar'ın zenginlik kaynaklarıydı.

MÖ.97'de yeni, büyük bir akın denedi Çin. Bu saldırıda yine Çin'in en ünlü sanggünleri görev aldılar. Çin ordusu üç koldan kuzeye yöneldi. Hun hakanı büyük birlikleri gizledi. Geri çekilme yöntemi ile oyaladı Çin'i. Çin ordusu günlerce süren takip sonunda yoruldu ve bir sonuç alamadan çekildi.

Çin kaynakları, bütün bu savaşlarda üç yüz bin Çin çerisinin görev aldığını, Hunlar'ın ise yüz kırk bin savaşçıları olduğunu yazar. Hunlar bu savaşlarda bozkır taktiğini çok düzenli bir şekilde uygulamış, böylece kalabalık Çin ordularını etkisiz bırakmışlardır.

Bütün bu saldırılarında istediği net sonucu alamadı Çin.

Çin'in Hunlar'ı yıkma mücadelesi yaklaşık kırk yıl sürmüş, Hun ekonomisine de büyük darbe vurmuştur.

Ekonomik sıkıntılar ve otlak yokluğu Hun yurdunda sıkıntıları ve iç karışıklıkları artıracaktır. Çin, Hun beylerini yanına çekip ikilik yaratmak için her yönden çalışmasını sürdürecektir, pek çok Hun beyi Çin'in refah düşlerine kanacak, Çinli gibi giyinecek, yiyip içecek ve yaşamaya başlayacaktır.

En büyük yıkım, Çin'in en büyük zaferi bu olsa gerek.

Bölünme yalnız Hunlar içinde yaşanmayacak, Mete Han çağından beri Hunlar'a tabi olan pek çok Türk budunla birlikte Wusunlar, Kırgızlar, Sienbiler başkaldıracak, onlar da Hunlar'a karşı saldırılara başlayacaktır. Bütün bunların üzerine kuraklıklar ve anormal iklim şartları sonucu ortaya çıkan, sürüleri zorlayan olumsuzluklar da eklenince Çitehu Tanhu çok yönlü savaşlar vermek zorunda kalacaktır.

Çılgın Hunlar gerilemekte, zaman Çin'in lehine işlemektedir.

Yiğit Çitehu Han, üst üste gelen kalabalık Çin ordularını karıştırmak ve durdurmak için savaş üzerine savaş yaparken, ülkesi için gerekli ganimet akınlarını yapamamıştır. Yine de yılmamış, MÖ.96 yılında Çin'e şiddetli bir saldırı hazırlığına başlamış fakat ömrü yetmemiştir.

Çılgın Hun hakanları, akın kurmaya çalışırken uçmağa varmaktadır.

Kısa ömürleri, uğraş içinde geçmektedir.

Budunlarının varolması için başka çareleri yoktur.

HULUKU HAN⁴⁶

(MÖ.96-85)

“Bilge hakanlar, budunların yazgısını değiştirir.”

Çitehu Han uçmağa varmadan önce, büyük oğlunun hakan olmasını vasiyet etmiştir. Töre de bunu işaret etmektedir. Çitehu Han'ın büyük oğlu başkente uzakta, görevde olduğu için, tahtın uzun bir zaman boş kalacağını, bunun da karışıklıklara neden olacağını düşünen kurultay; küçük oğlunu tahta oturtmuştur.

Hakanlık görevini geçici olarak kabul eden küçük kardeş büyük bir özveri ile ağabeyini beklemiş ve gelir gelmez tahtı ona bırakmıştır.

Böylece Huluku Han tahta oturdu.

Huluku Han güçlü, yetenekli ve daha birçok üstün özellikleri olan yiğit bir Hun bir hakanıdır. Hasta olduğunu ileri sürerek hakanlığın küçük kardeşinde kalmasını istemiş, kardeşi kabul etmemiştir. Bunun üzerine özverili küçük kardeşini Sol Bilge Eliği ve veliht ilan etmiştir.

Huluku Han devlet yönetiminde çok akıllı davrandı. Bir zaman için çılgınlığını ikinci plana itti. Çünkü Hun budunun to-

---

⁴⁶ Huluku Han: Onuncu Hun hakanıdır. “Ho-lo-ko” şeklinde okuyan da vardır.

parlanması için uzun bir barış dönemine ihtiyacı olduğunu görüyordu.

Orduları üst üste yok edilen Çin de bunu bir fırsat olarak kabul etti.

İki tarafta da yaraların onarılması uzun zaman alacaktır.

Barış beş yıl sürdü.

FALCILARIN HATASI

Hulukü Han, MÖ.91 yılına kadar bekledi ve o tarihte büyük bir ordu kurarak Çin'e doğru yola çıkardı.

Aslında bir keşif ve gövde gösterisi akınıdır bu. Hun ordusu gösterişli bir hareketle, sınır boyunca dolaşmış ve var olduğunu, güçlü olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Son zamanlarda benzer gösteriler yapan Çin ordusuna karşı bir harekettir bu. Elbette sınırdaki askeri garnizonlar ve yerleşimler basılmıştır.

Çin imparatoru kaygı ile izlediği Hun savaşçılarının bu davranışlarının sonucunu merak ediyordu. Neler olup bittiğini öğrenmek ve egeleceği bilmek adına falcılara başvurdu. Bu Çin imparatorlarının sık sık denediği bir yöntemdi. Hun hakanları da geleceği öğrenmek için fal baktırırdı.

Falcılar imparatora muştular verdiler. Büyük bir utkunun onu beklediğini açıkladılar. Savaşların yerlerini, tarihlerini, hatta bu savaşları kazanacak sanggünlerin adlarını bile söylediler.

Çinli falcılar yanılmışlardır. Söylediklerinin tam aksi gerçekleşti. Hun akınını, falcıların dediği yerde karşılayan ve onların dediği zamanda savaşa hazır olan, falcıların adlarını verdiği sanggünlerin yönettiği Çin orduları perişan oldu.

Çin imparatorunun kendisini yanıltan falcılara karşı savaş açtığını, ülke çapında büyük bir falcı katliamı başlattığını hemen hatırlatalım.

Bu çok önemli savaş döneminde yaşananları, ayrıntılı olarak yazacağız. Huluku Han'ın büyüklüğünü anlamak ve bu Çılgın Hun hakanını saygı ile anmak adına bir zorunluluktur bizim için. Çok kişinin bilmediği bir destandır yaşananlar. Mutlaka öğrenilmelidir.

Kaynaklar, bu savaşta kullanılan asker ve at sayısının MÖ.119'da yapılan savaşa yakın olduğunu kaydederler.

MÖ.91 HUN-ÇİN SAVAŞI

Çin imparatoru, savaş isteklisi Wu-ti, MÖ.119 ve ardından gelen MÖ.99, MÖ.97 bozgunlarını bir türlü unutamıyordu. Üstelmiş, Hunlar'ı yok etmek için üst üste ordular çıkarmış, Çılgın Hunlar'ı bir türlü yok edememişti. Üstelik büyük masraflarla hazırlanan orduları erimişti. Uzun zamandır ordu çıkarmakta zorlanıyordu Çin. At bulamıyordu.

En son güçlü akınının üzerinden beş yıl geçmişti. Falcıların kehanetlerine dayanarak yeniden denemeye ve Huluku Han'ın bir gösteriden öteye gitmeyen akınına cevap vermeye karar verdi Wu-ti.

Yüz kırk bin çerilik bir ordu hazırladı ve ordusunu üç gruba ayırdı.

İlk orduyu ünlü Çin sanggünü Li-kuang-li yönetiyordu. Urga'ya doğru harekete geçti.

Huluku Tanhu, Çinliler'in saldırısını bertaraf etmek için ilk kez yeni savaş taktikleri uyguladı ve bunda da başarılı oldu.

Önce geri çekildi Hun ordusu. İyi tanıdığı bölgelerde, Çin ordusunu yok etme amacını taşıyan bir çekilmeydi bu. Bu sırada Hun savaşçıları ikiye ayrıldılar. Birinci birlik, Çin ordusunun ilerleme yönündeki, Urga'nun doğusundaki, Tohan Dağları'nda onları beklerken, diğer birlik hakanla birlikte Orhun'a yöneldi. Eğer Çin ordusu ilk gruba denk gelmezse, iki ateş arasında kala-

çaktı. Sakıncalı bir yöntemdi orduyu bölmek. Zaten Hun ordusunun sayısı azdı. Eğer zamanında haberleşme sağlanamazsa, büyük çözümler olurdu.

Çin ordusunu yöneten Li-kuang-li, o sırada ailesinin Çin imparatoru tarafından, başarısına karşılık rehin alındığını öğrendi. Onları kurtarmak için, hızla ileri atılmış, Hun ordusunu bir an önce yakalama ve yenme derdine düşmüştü.

İleri sürdüğü yirmi bin çerilik öncü kuvvet, Hunlar tarafından kısa sürede yok edildi. Buna rağmen ilerlemeyi sürdürdü Li-kuang-li. Tehlikeyi fark eden ve can derdine düşen ordu içinde başkaldırı oldu. Bunu zorla önleyen Li-kuang-li, çaresiz kalıp ordusunu geri çekmek zorunda kaldı.

Hulukü Han bunu bekliyordu. Ordusunu ikiye bölmek için asıl amacı gerçekleştiriyordu.

Çılgın Hun hakanı, Çin ordusunun yorgun olduğunu biliyordu. Buyruğuna elli bin atlı alarak Çin sanggünü ünlü Li-kuang-li'nin yönettiği ordunun önünü kesti. Çin ordusu iki kuvvet arasında kaldı. Savaş başladı. Karşılıklı olarak her iki ordu da büyük kayıplar verdiler.

Gece olup iki ordu da geri çekildiğinde Hun hakanı Çin ordusunun geri çekilme yoluna derin bir hendek kazdırdı. Ardından ani bir baskın yaptı. Kalabalık Çin ordusu şaşırıp ve telaşa kapıldı. Çoğu kırıldı. Kaçmak isteyenler hendek engeli ile karşılaştılar. Komutanları esir alındı.

Hulukü Han büyük bir utku kazanmış, kullandığı taktikler savaş tarihine önemli bir katkı yapmıştır.

Çin ordusunun diğer iki kolu:

Alaşan bozkırlarından yola çıkan Sanggün Shang komutasında 30.000 çerilik ikinci Çin ordusu, Hun ülkesinde adeta

gövde gösterisi yapmıştı. Gezmiş dolaşmış, Hunlar'ı görünce geri çekilmişti.

Üçüncü Çin ordusu Sanggün Ma-tung komutasında Tanrı Dağları civarında dolaşıyordu. Kırk bin çerilik bir orduydular. Hunlar bu orduyu durdurdular. Yol üzerindeki geçidi, 5000 erlik küçük bir birlik ile tutmaları yetmişti. Çin ordusu birkaç kez deneme yaptıktan sonra ok yağmurunu aşamayarak geri çekilmek zorunda kaldı.

Her iki ordu da geri çekilirken Hun ordusu tarafından sınıra kadar kovalandı. Epeyce hırpalandılar ve kayıplar verdiler.

Çin imparatoru Wu-ti'nin büyük umutlarla hazırladığı ordular böylece yok edilmiştir. Uzun bir zaman artık ordu çıkaramayacaktır Çin.

HULUKU HAN'IN ÜNLÜ BITİĞİ

Ertesi yıl Hun hakanı, Çin imparatoruna bir elçi gönderdi. Elçi Huluku Han'ın ünlü bitigini taşıyordu.

Huluku Tanhu'nun ne kadar çalın bir Hun olduğu Mete Han tarzı bu bitigde de görülmektedir:

“Yeryüzünde yalnız iki budun var! Güney de Çin, kuzeyde ise Güçlü Hunlar...”

Hunlar Gök'ün mağrur çocuklarıdır.

Hunlar küçük seremoni ve protokol işleri ile uğraşmazlar. Sınırlarımızı açalım. Çin, Hunlar'a, eski anlaşmalarda olduğu gibi yine on bin testi şarap, beş bin ölçek darı ve pirinç, on bin top karışık ipek versin. O zaman Çin'e karşı hiçbir yağma ve akın olmayacaktır.”

Çin imparatoru buna karşılık verdi ve gecikmeden elçisini gönderdi.

Gelen elçinin yüzüne de söylendi istekler. Huluku Han, Mete Han zamanında Çin'in verdiği vergiyi talep ediyordu. Bunun üzerine celallenen Çin elçisi yanlış bir söz etti. Mete Han'a söz söyleyecek kadar ileri gittiği için tutuklandı. Bütün elçilik heyeti hapsedildi.

Huluku Han büyüklüğünü göstermiş, Çin'i dize getirmiştir.

MÖ.91 savaşıdan sonra orduları yenilen dağılan ve komutanları esir düşen Çin, çok sarsılmıştı.

Üç yıl sonra İmparator Wu-ti üzüntü içinde öldü.

Hunlar da çok zayıflamış, yorgun düşmüşlerdi. İç karışıklıklar ve Çinli konçuyaların da karıştığı iktidar mücadeleleri durumlarını sarsıyordu.

Çin'e karşı başarılar kazanılıyor ancak içeride Çin hayranlığı giderek artıyordu. Hun yurdunda görev alan Çin asıllı bir aygüçü, hakanın Çinli hatununun ve Çinli esirlerin de tesiri ile Çin hayatını başkente yerleştirmeye çalışıyordu.

Çin ahlakı ve adetlerinin etkisi hissedilir şekilde görülüyordu.

Huluku Han hastalandı.

Yerine diğer kardeşi Kok-le'yi vasiyet etti.

Çinli Hatun, hakanın ölümünü, diğer Hun beylerini etki altına alıncaya, isteğini kabul ettirinceye kadar gizledi. Sonunda kendi oğlu olan ve Hun asıllı anneden olmayanın hakan olamayacağı töresini bozarak, Huyenti'yi tahta geçirmeyi başardı.

Tahtın asıl sahibi olan Kok-le, Hun başkentini terk etti.

Töre bozulmuştu. Ahlak yıkılmıştı.
Hun ilinde Çin yanlıları iktidardaydı.

ÇİN SANGGÜNÜNÜN KURBAN EDİLMESİ

Huluku Han zamanında yaşanmış, kaynaklarda geçen bu korkunç hadise dikkat çekicidir. İnançların, törelerin nelere sebep olacağıнын göstergesidir.

Anlatmadan geçemeyeceğim.

Çin'in saldırılarından bıkan ve iyice kinlenen Hun erleri, Çin sanggünü Li-Kuang-li'nin çok kalabalık ordusu ile savaşırken, and içmişlerdi.

"Bu savaşı kazanır ve sanggünü elimize geçirirsek, onu, yerin koruyucu ruhlarına kurban edeceğiz!"

Savaş kazanılmış, sanggün tutsak edilmişti. Köklü devlet geleneği ile güçlü hakan, sanggünü yanına alarak onurlandırmış, yanlısı halk inançlarının uygulanmasına izin vermemişti. Ayrıca onu kızı ile evlendirmiş ve ayguçi unvanı vermişti. Böylece Çin imparatorunun yenilen sanggünlerini cezalandırıcı tavrına da bir darbe vurmuş oluyordu.

Hakanın annesi hastalandı. Bu gelişme halkın inançlarını depreştirmiş, büyük bir olay haline getirilmişti. Hun ayguçisi görevinde olan ve yine eski bir Çin sanggünü olan Wei Lüeh, yeni ayguçi olan sanggünün, kendi yerini sarsmasını kabul edemediği için, insanları ona karşı kıskırtmayı sürdürüyordu. Bir Kam'a danışmış ve şöyle bir söylenti çıkarmıştı.

"Hunlar eski çağlarda, atalarının ruhlarına kurbanlar verirlerdi. Savaş sırasında, Hun erleri, Li Kuang-li'nin yerin koruyucu-

cu ruhlarına kurban edilmesi için and içmişlerdi. Şimdi elimizde olan bu adamı kurban etmek için ne bekliyorsunuz?”

Kışkırtmalar karşısında hakanın annesinin hastalanma sebebinin bu andın tutulmaması olduğu yayılıyordu. Hakan bile çaresiz kalmıştı. Sonunda söylentilerin önüne geçilemedi. Savaşçılar kurban istiyordu.

Ayguçi Li-Kuang-li tutuldu. Önce kurban edileceğine inanamayan, durumu kavrayınca bedduaya başlayan sanggün şöyle diyordu:

“Ben ölürsem, Hunlar’ı da yok ederim. Tanrı sizi cezalandıracaktır.”

Fakat sonuna engel olamadı bu sözleri ile. Başı kesilerek kurban edildi.

Daha önce yaşanmamış, akıllara durgunluk veren bir olaydır.

Kaynaklar, bu olaydan sonra Hun ilinde aylarca kar yağdığını, hayvanların büyük kısmının öldüğünü, halk arasında salgınlar çıktığını yazarlar ve bunu kurban olayı ile bağlantılarlar.

Hun Hakanı Huluku bu olaya çok üzülmüş, Sanggün Li Kuang-li adına bir kurban evi ve mabet yaptırmıştır. Böylece, inandığı Gök’ün kızgınlığını dindirmeye çalışmıştır.

HUYENTİ HAN⁴⁷

(MÖ.85-68)

“Hakanın otağına kadar giren yabancılar, devlette ikilik çıkardılar.”

Yıllarca süren savaşlar sonucu iki taraf da tükenmiş ve zayıflamıştı. Çin ordu çıkaramaz hale gelmişti. Geri çekilme ve yağmayı oyalama taktiği, sürekli hareket gerektirdiğinden, büyük Hun kitleleri yurtlarını bırakmış, göçerek kendilerini, sürülerini korumaya çalışıyorlardı.

Bu göçlerde çocuklar çok zarar görmüş, ana rahminde ya da doğumda ölmüştü. En büyük zenginlikleri olan sürüleri de eksilmişti.

Halkı yeniden umuda bağlamak, düzen kurmak kolay değildi.

Huluku Han'ın başka bir anneden doğmuş, üvey bir kardeşi vardı. Ünlü ve sevilen bir komutandı Tu-wei. Bilge bir erdi. Bunun içinde herkes ona saygı duyuyordu. Huluku Han'ın Çinli hatununun oyunları üzerine batıya çekilmişti.

---

⁴⁷ Huyenti Han: On birinci Hun hakanıdır. O-yen-te, olarak da okunur.

Huluku Han, öleceğini anlayınca devletin ileri gelenlerini çağırarak "Oğlum küçüktür. Devleti idare edemez. Bu nedenle küçük kardeşim Sağ Luli Beyi'ni tahta çıkarın." diye vasiyet etmişti.

Fakat hakan ölünce, Ayguçi Wei Lüeh, Ulu Hatun'la anlaşarak hakanın ölümünü gizledi. Vasiyete uymadılar. Hakanın küçük oğlu, Sol Luli Beyi'ni Huyenti Han adıyla tahta çıkardılar. Asıl veliiaht da bunlara kızıp amcası Tu-wei'nin yanına gitti.

Yaşı küçük olan hakanı etkisi altına alan Çinli Hatun ve Ayguçi Wei Lüeh, Çin'e yakın görünmek, desteğini almak için ilk iş olarak başkentte tutsak tutulan Çin elçilerini geri gönderdiler.

Huyenti Han çok genç ve tecrübesizdi. Üstelik Hunlar'ın iç sorunları çok fazlaydı. En büyük sorun annesinin bir Çin konçuyu olmasıydı. Amcaları ile kavgaları oldu başlangıçta. Kurultaya gelmediler ve onu hakan olarak tanımadılar. Çünkü töre uygulanmamış, Hun tahtına Çinli hatundan olma bir çocuk geçirilmişti. Yeni hakanın etkili bir yönetim kuramayacağı genel kanısı hâkimdi. Savaşçılar ve budun bu görüşe yakın duruyor, düzen bir türlü sağlanamıyordu.

Yönetim ipleri, Huyenti'nin Çinli annesinin ve daha önce adı geçen, Çin kökenli ahlaksız Ayguçi Wei Lüeh'in elindeydi. Geçmişte, halkı ayaklandırıp Çinli sanggünü kurban ettiren bu adam, Hun ilini gün geçtikçe Çin'e benzetiyor, hakan otağını Çinlileştiriyordu. Çinli Hatun'la birlikte çok önceden başlattıkları entrikalar, Çin sarayında yaşananlara benzeyen iktidar oyunları, genel bir huzursuzluk kaynağıydı. Hun töresini uygulamamak artık bir moda haline gelmişti. Pek çok soysuz da bu oyuna alet oluyor, Çinlileşmeyi bir maharet sanıyordu.

Ayguçi Wei Lüeh, sürekli olarak Çin yanlısı propaganda yapıyor, Hun töresini tamamen kaldırmak için uğraşıyordu. Hele bir de Çin benzeri hububat ambarları, istihkâmlar yaptırmak istemesi... Bunların korumasını ve yönetimini de Hun yurdunda bulunan Çinli yandaşlarına vermek istemesi bardağı taşıran son damlalardı.

Huzursuzluk ve hoşnutsuzluk iyice artıyordu Hun yurdunda.

MÖ.82...

Hunlar'a sığınarak ayguçilik orununu alan, şimdi ise genç hakana her dediğini yaptıran eski Çin sanggünü Wei Lüeh, Hunlar'a surlu şehirler yapmalarını buralara yerleşmelerini öneriyordu. Dayanağı, göçler sırasında soğuktan ve kıtlıktan çok insanın ve hayvanın kırılıyor olmasıydı.

"Kuyular kazdıralım, sulu tarım yapalım! Surlu kentler kuralım. Ekinlerimiz için ambarlar inşa edelim. Böylece hem kendimizi savunuruz hem de yiyeceksiz kalmayız" diyerek açıkladı görüşünü. Bir Çinli olarak doğruyu düşünse de Hun budunun yaşantısına uymayan önerilerdi.

Hun soyluları ona karşı çıktılar.

"Biz surlar içinde yaşayamayız. Surlu kentleri savunamayız. Böyle bir geleneğimiz yok. Surlar bizim için tuzak olur. Depolara koyacağımız yiyecekleri ve tahılları da Çinliler gelip alır. Onların işine yarar. Çünkü Çin kalabalık" dediler.

Yine de çalışmalara başladı We-i Lüeh... Birkaç yüz kuyu kazıldı. Binlerce meyve ağacı dikildi. Ölünce bu projesi yarım kaldı.

Tanrı Hunlar'a acımişti. Bu çok zararlı, etkinliği bir türlü kırılmayan Çinli, MÖ.82'de Çin'e bir gezi yaptı ve orada öldü.

Hunlar bir ahlaksız yağılardan kurtuldular.

Hunlar bu çağda savunma ve sürekli çekilme halindeydiler. Bu nedenle kuvvetlerini daha rahat hareket ettirebilmek için kuzeydeki çekilme yollarına köprüler kurmaya başladılar.

Çinli ayguçinin ölmesi üzerine kendine gelen, artık iktidarı kimseyle paylaşmak istemeyen ve bir Hun hakanı olduğunu hatırlayan Huyenti Han, annesini çevresinden uzaklaştırdı. Akın yaparak saygınlık kazanacağı, Hun buduna kendisini saydırıp sevdireceği düşüncesi ile ilk iş olarak gözcüler gönderip Çin sınırını gözetletti.

Çin, barış sürdüğü için çok az adam tutuyordu sınırda. Tedbirsizdiler. Zaten yeterli ordusu da yoktu.

Gözcülerinin görüşlerine dayanarak karar alan Huyenti Han, MÖ.81 yılında sağ ve sol yanda hazırlanan yirmi biner kişilik ordularla, Çin'e dört koldan akın yaptı.

Başarı kazanabilir, yeni bir umut olabilirdi. Oysa akın Hunlar'ın arasında yaşayan kalabalık Çin budunu içindeki çayıtlarla, önceden haber verilmiş ve Çinliler uyarılmıştı. Karşlarına çıkan, beklemedikleri güçteki Çin ordusu tarafından durduruldular.

Böylece bütün hazırlıklar boşa gitmiş oldu.

Bu olaydan sonra birçok Hun beyi, buyruklarında yaşayan zor durumdaki insanlarına yeni otlaklar bulmak umuduyla Çin sınırına inmeye başladılar. Otlak bulamayınca da kuzeybatıya doğru çekildiler.

MÖ.79'dan itibaren kuraklık ve ardından gelen korkunç kıtlık Hunlar'ı çok zor durumlara soktu.

Bir önceki akından akıllanmış olan Huventi Han MÖ.78 yılında, av bahanesiyle topladığı ordusu ile başkentten çıktı. Aniden ordusunun yönünü çevirerek Çin'e daldı. Hun ordusu du-

varı aştı. Birçok bölgeyi vurdu. Fakat yeterince ganimet elde edip budunu rahatlatacak bir sonuç alamadı.

Durumun daha da kötüye gitmemesi için, Hun ordusu geri çekildi.

Bu dönüş çok önemlidir. Kaynaklarca, Hunlar'ın Çin'den son dönüşü kabul edilir.

Çin'in on yıllar öncesine dayanan faaliyetleri yerini bulmaya başlamıştır. Hun Devleti büyük bir çöküntü içindedir. Buyruklarında yaşayan budun ve boylar başkaldırmaya başlamışlardır.

Hun akınları artık ister istemez batıya yöneldi. Çünkü Çin sınırlarında yer tutma ve otlak bulma çabaları sonuçsuz kalıyordu.

MEZAR SAVAŞI (MÖ.78)

Atalarının mezarları çok önemli ve kutsaldı Hunlar için. Mezar yerleri ve mezarlar gizlenirdi. Yurt inançları içinde önemli yeri vardı mezarların. Öncelikle sahip çıkılan yerlerdi.

Hunlar'ın zayıf düştüğünü gören ve karşılık veremeyeceğini düşünen eski yağı Wuhuanlar, (Tunghuların Mete çağında, ezilmeleri ve yurtlarından sürülmeleri sonrası, Wuhuan dağlarına sığınanlar, bu adla anıldılar.) bu fırsattan yararlanmak için harekete geçtiler. Büyük bir saygısızlık yaparak Hun mezarlarını, Hunlar'ın atalarının mezarlarını yağmaladılar. Hakaretler ettiler.

Hunlar bunu cezasız bırakmazlardı. Hemen 20 bin kişilik ordu toplandı. Wuhuanlar'ın üzerine yürüdüler ve onları cezalandırdılar. Hunlar'dan bir kez daha darbe alan Wuhuanlar yaptıklarına bin pişman geri çekildiler.

Aynı anlarda Çin, Wuhuanlar'a yardım etmek ve onları Hunlar'a karşı desteklemek için Çin Sanggünü Kuo Huang yönetiminde 20 bin çerilik bir ordu hazırlamıştı.

Bu ordu, Hunlar'ın önünü kesmek için harekete geçti. Wuhuan savaşından yorgun çıkan Hunlar'ı kırmak istiyorlardı. İki kavmin savaşı Çin'i çok mutlu etmişti.

Yola çıkan Çin ordusu Hunlar'ı bulamadı. Onun yerine, yardıma gittiği; yenilmiş ve zayıf düşmüş Wuhuanlar'a saldırdı. Çin'in dostluğu, yardımı böyle olurdu. Wuhuanlar ikinci bir darbe yediler. Kaynaklar 6000 Wuhuan'ın başının kesildiğini yazarlar.

Böylece daha önceki yıllarda Çin sınırları için sorunlar çıkarılan bir budunu cezalandırdı Çinliler.

İkili oyun...

BATI DÜŞÜ

Huyenti Han, başkentini daha batıya taşımayı düşünüyordu. Çin ise bunun ticaret yolu için büyük bir tehlike olduğunu bildiği için, engelleme peşindeydi. Batıda yaşayan Wusunlar bu nedenle, Çin oyunu ile ayaklandırıldılar.

MÖ.72...

Hunlar eskiden onların olan topraklarda yeniden etkinlik kurmaya çalışıyorlardı ki buna da mecburdular. Tanrı Dağları'nın kuzeybatısında bulunan Wusunlar'ı yenmek zorundaydılar. Çünkü Wusunlar Çin desteğini de alarak, Fergana'ya kadar olan bölgeyi kontrol altında tutuyorlardı. İpek Yolu üzerinde Kuça ve Aksu gibi tarım kentlerini ellerine geçirmişlerdi.

Hunlar, Wusunlar'ın üzerine gidip Aksu ve Kuça'yı ele geçirdiler.

Hunlar Tanrı Dağları'nın batı kesimlerini hâkimiyetleri altında tutmaya çabıyorlardı. Hunlar'ın batıya yaklaşımı ise Çin'i çok tedirgin ediyordu. Wusunlar'ın yardımına kalabalık bir ordu göndererek bu akını etkisizleştirdiler. Hunlar geri çekilmek zorunda kaldılar.

Çin batıda fazla kalamadı. Çin orduları geri dönünce, Hunlar Wusunlar'a karşı yeni bir aç savaşı açtılar. Başlangıçta başarılı oldular ancak geri çekilirken kötü hava şartlarına yakalandılar.

MÖ.71...

Kış mevsiminin etkisi çok kötü oldu Hunlar'ın üzerinde.

Huyenti Han'ın bizzat yönettiği 10 bin erlik Hun ordusu, batıya yaptığı akından dönerken, büyük bir kar yağışı ve soğuğa yakalandı. Hun ordusunun onda dokuzu kırıldı. Onda biri geri dönebildi.

Soğuk ve kıtlık nedeni ile ortaya çıkan kayıplar Hun ülkesinin hemen her yerinde görülüyordu. Hun budun sıkıntı içindeydi.

Bu fırsatı kaçırmak istemeyen eski Hun vassalı budunlar harekete geçmekte gecikmediler. Ting-lingler kuzeyden saldırdılar. Wuhuanlar ise doğudan harekete geçtiler. Wusunlar batıda boş durmuyorlardı. Dört bir yandan saldırıya uğrayan Hunlar çok büyük kayıplar verdiler. Sürülerinin çoğunu yitirdiler.

Çin bu fırsatı kaçırmadı. 3 bin atlı ile saldırdı. Bu cephede de kayıplar verdi Hunlar.

Dört bir yandan kuşatılmış ve saldırıya uğramış Hun budun ne yapacağını bilemez halde kendini savunmaya çalışıyordu.

Büyük bir yıkım yaşıyordu Mete Han'ın torunları.

Bu acıları yaşayan, kötü günleri gören, devleti için bir şeyler yapmaya çabalayan Hun Tanhusu Huyenti Han uçmağa vardı.

MÖ.68...

HÜLUKUANCİ HAN⁴⁸

(MÖ.68-60)

“Benlik ve yükselme hırsı sonu gelmez bir yıkıma götürür devleti.”

Soğuklar, kıtlık ve Çin baskısı ile çaresiz bir şekilde batıya kayma sürerken, düzen iyice bozulduğu için taht kavgaları da artıyordu.

Hun ülkesi karıştı.

Çılgın Hunlar ne yapacağını bilmez haldeydi.

İnsanların ve hayvanların onda altısı yoktu artık.

Çin fesadı Hun birliğini bozmuş, beyler birbirine düşmüştü. İki büyük Hun beyinin boyları ile birlikte Çin’e iltica etmesi bu devirde görüldü. Kuraklık, açlık ve kayıplar nedeni ile böylesi bir çözüm düşünmüşlerdi. Oysa onların ataları Çin buyruğunda tok yaşamaktansa aç kalıp uçmayı tercih ederlerdi. Bu bile ahla-ki yıkımın etkisini açıklamaya yeterlidir.

Çin ve diğer yağlıları, dün Hunlar’ın buyruğunda olan bu-
dunlar çöküşten yararlanmayı sürdürüyorlardı. Hunlar, nere-

---

⁴⁸ Hülukuanci Han: On ikinci Hun hakanıdır. Hsu-lü-chun-chü, Hi-li-kuan-ku şeklinde okuyanlar da olmuştur.

deyse akın yapacak at bulamıyordu. Akınlar küçük birliklerle yapılıyordu, dolayısıyla, etkisiz kalıyordu.

Çin, MÖ.102'de başlattığı Türkistan'ı ve Tarım Havzası'nı ele geçirme hareketini var gücüyle tamamlamaya çalışıyordu. Uçmağa varan Huyenti Han'ın son zamanlarında ele geçirdiği Tarım Havzası'nda yerleşmesini sürdürmüş, buralarda kurduğu askeri garnizonlarla İpek Yolu'nu denetimine almayı büyük ölçüde başarmıştı.

Bu başarının ana sebebi Hun yurdunda yaşanan başkaldırıları ve kuraklıktı. En sonunda Ting-lingler'in, MÖ.63-62-61 yıllarında Hun yurduna saldırıları da önemli rol oynayacak, çok etkili olacaktı

Hülukuanci Han, bu şartlar altında oturuyordu Hun tahtına. İlk iş olarak devleti karıştıran ve kavgayı kızıştıran Ulu Hatun'un unvanını geri aldı. Onu devlet işlerinden uzak tutabileceğini düşünüyordu.

Üzerindeki bütün baskıya ve ısrarlara rağmen Çin'e akın yapılmasını istemiyor, devletin toparlanması için barışın gerekli olduğuna inanıyordu. Zaten Hunlar güçlü akın yapacak ordular çıkaramıyordu. Az sayıdaki savaşçılarla yapılan akınlar, er ve at yitirmekten başka bir işe yaramayacaktı.

Ancak beylere söz geçiremiyor, onların kendi başlarına yaptığı akınlara ve durmadan er kayıplarına engel olamıyordu. Üstelik Çin çayırları akınları önceden haber veriyorlardı Çin'e. Çin pusu kuruyor, geçit yollarında Hunlar'ı bekliyordu.

Hunlar'ın akın yapamayacak güçte olduğunu fark eden Çin, sınırdaki askerlerini azalttı. Bu da halkı rahatlattı.

Halk üretmeye başladı.

Çin üretiyor, Hun ilindeki korkunç kıtlık sürüyordu.

Hülukuanci Han ileri görüşlü bir hakandı. Yağların, özellikle Çin'in durumunu dikkate alarak, daha fazla yararlı olacağını düşündü ve ilk kez on biner atlıdan oluşan gözcü ve her an savaşa hazır birlikler kurdu. Amacı asla bir akın değildi. Çin'den ve diğer yağılardan gelebilecek saldırıların önüne geçecek, karşılığını verecekti.

Hun hakanı, ülkesinde artık dayanılmaz bir hal alan açlığın çaresini doğuya değil batıya akında görüyordu.

Sonunda bin kişilik iki orduyu batıya gönderdi. Ardından altı bin kişilik bir ordu daha çıkardı.

Bu akınlar, MÖ.63'ten itibaren sonuç vermeye başladı. Hun budun toparlanacak gibi görünüyordu. En azından kuzeyden gelen ve katliamlar yapan Ting-lingler'i geri kovaladılar. Diğer yağılarının saldırılarını durdurdular.

Başarılı batı akınları cesaret vermişti Hülukuanci Han'a. Zamanının geldiğini düşünerek uzun bir süre sonra Çin'e akın yapmaya karar verdi. Kaynaklar, hakanın 100 bin atlı toplayabildiğini yazmaktadırlar ki o zamanki durum düşünülürse abartılı bir rakam olduğu ortadadır. Akının sonuçları da bunu ortaya koyar niteliktedir. Yine de başarılı sonuçlar alınmış Hunlar yeniden cesaretlenmiştir.

Hülukuanci Han, bu akının hemen ertesinde büyük bir akın daha planlıyordu ancak ömrü yetmedi.

HOYENKÜ HAN⁴⁹

(MÖ.60-58)

“Hakan, adaletli olmalıdır.”

Büyük bir hakan olan fakat şanssız bir zamanda tahta oturan Hülukuanci Han ölünce, yeniden taht karışıklıkları başladı. Düzen iyice bozuldu. Oysa Hülukuanci Han çok uğraşmış, içte ve dışta düzeni bir nebze olsun sağlamıştı. Onun sindirdiği güçler, uçmağa varır varmaz yeniden başkaldırdılar. Bunların başında unvanını yitiren Çinli Ulu Hatun ve onun kardeşi vardı.

Tahta geçmesi gereken veliaht yerine, eski Hun hakanlarından birinin akrabası olan Hoyenkü Han tahtı ele geçirdi. Bunu da çok kişinin canı pahasına yaptı.

Hoyenkü Han Çin kaynaklarında hiç de iyi vasıflarla anılmamıştır.

Kan dökücü ve zalim biri olduğunu kaynaklar yazmaktadır. Uzun zaman geri planda kalması da buna etki etmiştir. Adeta hakanlığı ve eline geçen gücü bir fırsat bilmıştır.

Tahta geçince önüne geleni öldürttü dersek yanlış yazmış olmayız. Töreye uymak, Hülukuanci Han'ın kurmaya çalıştığı

---

⁴⁹ Hoyenkü Han: On üçüncü Hun hakanıdır. Wu-yen-chü, Ak-yen-ku-te şeklinde de okunmuştur adı.

düzeni korumak yerine, töreyi daha da bozması, kimseyi dinlememesi, hiç sevilmemesine neden oldu.

Adeta intikam alır gibi, eski hakanın oğullarını ve akrabalarını, ona hizmet eden bütün Hun soylularını gözünü kırpmadan öldürttü. Onlardan boşalan orunlara, kendi oğullarını ve akrabalarını getirdi.

Hakan olmasında büyük yardımını gördüğü Ulu Hatun'un, küçük kardeşi Tu-ling-chi'yi yanına aldı. Devlet işlerini idare etmek üzere görevlendirdi. Bu görevi hak etmeyen birinin varlığı hoşnutsuzluğu iyice artırdı.

Katledilenlerin yakınları doğuya çekilip güç birliği yapmaya çalıştılar. Fırsat kaçırmayan Çin bunların yanında yer aldı. Hun ilinde ikilik çıkması her zaman işine geldiği için, tarafsız kalmakta bir yarar görmüyordu. Ayrımları kaşımaya, Hun kan akmasını teşvike devam etmek menfaatineydi.

Aklı başında olmayan hakan, bu kışkırtmalara, Çin'in beklediği şekilde cevap vererek işlerini kolaylaştırıyordu.

Eski Han'ın oğlu olan, veliaht olarak tahta geçmeyi bekleyen Chi-hou-shan, başına gelecekleri anlayıp (Hohanyeh adıyla hakan oldu) kaçmak zorunda kalmış, çareyi güçlü ve etkili bir bey olan ve doğuda varlık gösteren kayınbabasına sığınmakta bulmuştu.

Aynı dönemde çok sayıda Hun beyi de Çin'e kaçmak zorunda kalmıştı.

Öte yandan Doğu Türkistan'da etkinlik kuran bir Hun Tiginini de Çin'e başvurmuştu. Oradan aldığı destekle, savaşarak Hun kentlerini ele geçirmeye başladı. Böylece Çin egemenliğini de pekiştirdiğinin farkında değildi.

Olanlar umurunda değildi Hoyenkü Han'ın. Kan dökmeye, budunu kendinden nefret ettirmeye devam ediyordu. Devlet bütün sınırlarında otoritesini yitirmişti.

Hakan doğudaki Hun tiginlerinin veraset ve mirasla doğan haklarını, törenin tanıdığı hakları ellerinden almaya başladı. Bunun üzerine başkaldırılar arttı. Neredeyse başkente bile hâkim olamadı hakan. Yalnız kaldı.

O sırada Chi-hou-shan Tigin (Hohanyeh) 40 bin erlik bir ordu toplayarak Orhun'a yürüdü. Savaş başladıktan bir süre sonra yenileceğini anlayan Hoyenkü Han, Sağ Bilge Eliği olan kardeşinden yardım istedi.

O:

"Sen insanları hiç sevmedin. Çok kan döktün. Nerede öleceksen orada öl. Bana gelme ve beni de kirletme" diye haber gönderdi.

Başka çaresi kalmayan zalim hakan, kendini öldürmek zorunda kaldı. (MÖ.58)

HOHANYEH HAN⁵⁰

(MÖ.58-31)

HUNLAR'IN İKİYE AYRILMASI...

"Hohanyeh Han, Çin'e baş eğerek hakan olunabileceğini sandı..."

Hoyenkü Han, Hun Devleti'ne çok zarar vermiş, birliğin tamamen bozulmasına neden olmuştu. Adeta devletin kuruluş yıllarına dönülmüş, her bey, başına buyruk bir yönetim kurmuştu.

Hunlar iç savaşlarla birbirlerini kırarken, akınlardan kurtulan Çin, çok güçlenmiştir artık. Hun ülkesindeki karışıklıklar işine yaramıştır.

Hohanyeh Han, babası Hülukuanci Han tarafından veliaht ilan edilmişti. Uzun bir mücadelenin sonunda hakkı olan tahta, hem de bütün beylerden büyük destek alarak oturmuştur. Yine de huzurlu değildi. Onun da büyük derdi vardı. Yaşça büyük olan kardeşi... Nedeni kaynaklarda geçmeyen bir şekilde Ötüken'den ve Hun tahtından uzak tutulan ve gelecekte Çiçi Han olarak anılacak bu tigin, hun tahtında hak iddia edecektir.

---

⁵⁰ Hohanyeh Han: On dördüncü Hun Hakanı...

Hohanyeh Han, Orhun'a döndükten sonra ordusunu terhis etmişti. Uzun süren iç mücadele sonunda obalarına gönderdiği savaşçıların uruglarıyla ilgilenmesini ve sürülerini çoğaltmasını sağlama amacındaydı. Çin ile hiçbir sorunu yok gibiydi ve savaş istememekteydi.

Bir yandan haklıydı çünkü uzun savaşlar ve iç kavgalar budunu bezdirmişti. Öte yandan henüz düzeni sağlamadan ve en azından Çin ile bir anlaşma yapmadan ordusunu terhis etmesi anlamsızdı. Kaynaklar bu konuda pek fazla bir şey yazmamakla beraber, Hohanyeh Han'ın, bunu bir mecburiyet olarak yaptığı konusunda görüş birliği vardır, tarihçiler arasında.

Hohanyeh Han'ın büyük kardeşinin, Çiçin'in, devlet içinde bir unvanı ve görevi olmamıştır. Bilinmeyen bir nedenle babası tarafından uzak tutulmuştur. Oysa budun arasında sevilmektedir. Halk arasında adı "Hotuvuzu" (Kara kemikli) Bey'dir.

Hohanyeh Han, kardeşine Sol Kuli Beyliği unvanını layık gördü. O güne kadar hiçbir unvan taşımamış Hotuvusu için uygun bir görevdi.

Bu sırada, ortalığı karıştırmakla meşgul olan ve devletin en büyük derdi durumundaki Ulu Hatun'un, küçük kardeşi Tuling-chi yeniden ortaya çıktı ve kendisini; Tu-chi Han yani "Gerçek Han" olarak ilan eden bir Hun beyini desteklemeye başladı.

Üstelik bu ikili, Sağ Bilge Eliği ile anlaştılar.

Böylece Hun Devleti'nde iki Han ortaya çıktı.

Tu-chi Han, ordusu ile Hohanyeh'in üzerine yürüdü ve onu yendi. Hohanyeh ikinci kez Ötüken'i terk ederek doğuya kaçmak zorunda kaldı.

Tu-chi Han; Oğullarını da sağ ve sol yana atadı. Ancak yanından ayırmadı. Çünkü onların, gittikleri yerlerde başka hayaller peşinde koşacaklarını düşünüyor, kimseye güvenmiyordu.

Doğuda Hohanyeh'e karşı gönderdiği iki Hun beyi kendilerini hakan ilan ettiklerinde, hakan sayısı dörde yükselmişti. Bu da yetmezmiş gibi Çin'e sığınmış olan bir Hun beyi de kendisini Wu-chieh Han olarak ilan etti.

Böylece beş hakan çıktı ortaya.

Tu-chi Han güçlüydü. Kalabalık ordusu vardı. Ortaya çıkan üç Hun hakanını yendi. Ayrıca Orta Asya'nın güneybatısında oldukça derinlere uzanarak gücünü ve etkinliğini artırdı.

Artık Hun ilindeki hakan sayısı ikiye inmişti.

Doğuda ve batıda oturan iki hakan...

İki hakan ayrı ayrı kendi yortuglarını⁵¹ kurdular ve yakın çevrelerine hükmetmeye başladılar. Böylece Hun Devleti ikiye ayrılmış oldu.

Bu ayrılık çok sürmedi. Kaçınılmaz olan gerçekleşti ve iki hakan karşı karşıya geldiler. Savaşı bu kez Hohanyeh Han kazandı ve Ötüken'e yerleşti.

Böylece kısa bir zaman için de olsa, Hun ilinde yeniden birlik sağlanmış gibi görünüyordu.

---

⁵¹ Yortug: Malyet.

ÇİÇİ HAN⁵² (MÖ.54-36)

***“Baş eğmek yerine yok olmayı seçmiş ilk Türk Milliyetçisi
Çiçi Han, bayraklaşmıştır.”***

Hohanyeh Han'ın verdiği görevden sonra, batıda, oldukça güçlendi Hotuvusu Tigin. Kendisini Batı Hun Hakanı ilan eden Jen-chen Han'ı yenmiş ve onun savaşçılarını da ordusuna katarak önemli bir kuvvetin sahibi olmuştu.

Daha fazla beklemedi. Hırslıydı. Yiğit, pervasız, çılgın bir yapısı vardı. Orhun'a yöneldi ve Hohanyeh'i de yendi. Ötüken'e yerleşti. Hakanlığını ilan etti.

Hohanyeh yenilince yeniden kaçmış, doğuya gitmişti.

Hohanyeh'in zayıf kişiliği, kolayca etki altında kalabiliyordu. Çevresinde bulunan birkaç bey ona Çin'e bağlanması gerektiğini işittirdiler. O zamana dek çeşitli Hun beylerinin Çin ile yakınlaşması olmuştu fakat doğrudan Çin buyruğuna girmeyi düşünen hakan olmamıştı. Hohanyeh bu isteğe sıcak bakmıştır. Çün-

---

⁵² Çiçi Han: On beşinci Hun hakanı sayılabilir. Bu yiğit Hun hakanını anlattığım, “Çiçi Han” isimli romanım Kripto Kitaplar'da yayınlanacaktır. Bu karışık dönemi, ayrintılı olarak anlatan bir çalışmadır.

kü Ötüken'e dönerek yeniden hakan olmasının başka bir yolunun olmadığını düşünmüştür.

Hunlar'ın geleceğini etkileyecek, çok önemli bir karardır. Bağımsızlığın, özgürlüğün sonu demektir.

Hohanyeh Han, Çin'e bağlanma fikrini, çevresindeki beylerle paylaşmaya karar verdi.

Kurultay topladı ve bu konuyu açtı.

Bu kurultayda Hun soylularının gösterdiği tepki tarihte ender görülen bir gururun ürünüdür. Hunlar'ı çılgin yapan yapının göstergesidir.

Hun soyluları şiddetle karşı çıktılar, Çin'e bağlanma kararına. Bunun ne aşağılık bir durum olduğunu açıkça söylediler. Bağlanma fikrini savunanlar azınlıkta kaldılar bu tepki karşısında.

"Bu olamaz. Hunlar'ın gelenekleri, töresi, cesaret ve güçlülüğü kök ve temel olarak bir üstünlük, onur meselesi kabul eder. Çin'e bağlanmak aşağılıktır. Hunlar at üzerinde savaşarak devlet olmuşlar, ünlerini böyle kazanmışlardır. Ölünceye kadar savaşmaya hazır yiğitler bizde her zaman bulunur. Şimdi büyük ve küçük kardeşler, devleti ele geçirmek için savaşıyorlar. Bu hiç önemli değildir. Hakan olmayı biri mutlaka başaracaktır. Kim uçağa varırsa, onun şerefi ve şanı kalır. O da gelecek nesillere yeter. Onun torunları, soyundan gelenler ise daima devletin başında olacaklardır.

Çin, belki bugün bizden güçlüdür. Fakat Hunlar'ı kendisine bağlayıp diz çöktüremez. Bize ta atalarımızdan beri gelen devlet idare sistemini neden bozalım? Çin'e niçin hizmet edelim? Biz belki bu yolla kendimizi ve bugünü kurtaracağız ancak hâkim olduğumuz budunları artık nasıl yöneteceğiz? Çin'e bağlanan Hun buduna kim değer verir?"

Hun soyluları böyle düşünüyordular. Çin'e bağlanmak fikri hepsini çıldırtmıştı. Çılgın Hun ruhu, orada, çadırın içindeydi ve başkaldırıyordu.

Tartışma çok uzun sürdü.

Hohanyeh Han Çin'e bağlanmayı öğütleyenleri dinlemeyi tercih etti. Gecikmeden oğlu Sağ Bilge Beyi Chin-lou-chü- tang'ı Çin'e rehin gönderdi.

Böylece, Çin'e doğrudan bağlanan ilk Hun hakanı olma şerefliğini kazandı.

Hohanyeh'in bağlılık isteği Çin'i çok sevindirdi. Unvanı düşürüldü. Belki Hohanyeh, onlara bağlı bir handı fakat Çin'e bağlanmayı asla kabul etmeyen Çiçi Han daha fazla saygı görüyordu. Yani Çin ellerinin altındaki Hohanyeh'e fazla değer vermiyor, karşı çıkan Çiçi Han'ı Hun hakanı olarak tanıyordu.

İkiliği teşvik etmek de işlerine geliyordu. Bu nedenle Hohanyeh Han'ı Çin sarayına davet ettiler.

MÖ.51 yılı Ocak ayında, ilk kez bir Hun hakanı Çin başkentine, İmparatorun ayağına geldi. Çin sarayında Çin imparatoru tarafından büyük bir törenle kabul edildi.

Onur kırıcı fakat olağandışı gösterişli bir kabul töreniydi. Çin'in geçmişinde hiçbir yabancıya böylesine önem verilmemişti.

Hohanyeh Han, uzun bir süre Çin sarayında konuk oldu. Antlaşmalar yapıldı. Ona Çin sınırına yakın bir yerde, yer gösterildi.

Uğurlaması da aynı şekilde yapılmış bayraklarla donatılmış, gösterişli alaylarla, kent dışına kadar uğurlanmıştı Hohanyeh Han.

Sarı Irmak'ın kuzeybatı kıvrımına, Çin Duvarı'nın hemen dışına yerleştirdi bir bağlı hakan olarak. Hesaba göre sürekli

orada oturacak, Hun ilinden gelebilecek akınlara karşı Çin'i koruyacaktı. Çin de onu destekleyecek, yardım edecekti.

Hohanyeh Han, kendi budununa karşı Çin'e bir nevi tampon olmuştu.

Bu sırada Çiçi Han güçlenme yolundaydı. Çin ile barışı gündemde tutarak bunu sağlamaya çalışıyor, zaman kazanıyordu. Amacı yeterince ordu toplamak ve bir seferde Çin'e akarak, hem Hohanyeh'i yok etmek hem de Çin'i dize getirmektir. Akıllı bir siyaset izliyor, her yıl elçi gönderiyor, Çin'den gelen elçilere karşılık veriyordu.

Hohanyeh de sürekli elçi göndererek Çin ile olan bağınu güçlü tutmaya çalışıyordu.

Çin bu elçi kabullerinde ikilik yapıyor, Hohanyeh'in elçilerini daha üstün tutarak iki hakını kızıştırıyordu.

Sonunda daha fazla sabredemedi Çiçi Han. Kendini hazır hissettiğinde ulu atası Mete Han'ın izinden gidecektir.

Çiçi, MÖ.49 yılından itibaren, Mete Han gibi davranmaya başladı. Ordusu ile batıya yöneldi. Batıda bir Hun Devleti kurmak amacındaydı. Mete Han nereye gitmişse, o yolu izliyordu. Budunu ile de kaynaşmış, güven kazanmıştı. Hohanyeh'in Çin'e tabi olma utancından uzak duran Hun soyluları Çiçi'yi tercih ediyorlardı.

Çiçi Han güçlenirken Çin'e sığınan Hohanyeh'in ordusu zayıflamıştı. Hun soyluları onu saymıyorlardı artık. Eğer Çiçi güçlü bir ordu ve Hun birliğini yeniden kurabilirse hem ona hem de Çin'e iyi bir ders verebilirdi.

Bu sırada batıda çok sayıda bey başkaldırı halindeydi. Kendi başlarına buyruk, Ötüken'i dinlemiyorlardı. Önce onları yola getirmeliydi.

Bunların başında Tu-chi Han'ın küçük kardeşi geliyordu. Kendini batıda hakan ilan etmişti. Çiçi Han önce onun üzerine yürüdü ve onu yendi ve askerlerini ordusuna kattı. Ardından Tanrı Dağları'nın batısına döndü. Boyun eğmeyen Wusunlar'a gereken dersi verdi.

Uzun zamandır böylesi bir hakan görmemişti Hunlar. Gerçekten Mete Han'a benziyordu, her davranışı ile. Hun budun için son umut gibiydi.

Çiçi Han durmuyor, idealleri için savaşıyordu. Kırgız, Tingling ve Uygurlara karşı akın yaparak onları da hizaya getirdi.

Karakteri çok sert ve pervasızdı. Aniden kızma ve düşünmeden davranma huyu ile Mete Han'a benzemiyordu. Bir tek bu yönü zarar veriyordu yaptığı iyi şeylere.

Semerkant Krallığı'nda bulunurken ileri gelen bazı Semerkant soylularına kızmış, saygısız davrandıklarını düşünerek, onları ırmağa attırmıştı.

Hohanyeh'e nispet olsun diye Çin sarayına gönderdiği oğlunu geri istedi Çiçi Han. Çünkü Çin'e karşı bir savaş planlıyordu. Oğlu Çin'de rehin kalmamalıydı.

Çin, Çiçi Han'ın oğluyla birlikte bir elçi heyeti gönderdi Çiçi Han'a. Çiçi Han, kaynaklarda geçmeyen bir gerekçe ile gelen Çin elçilerine kızmış ve onları gizlice öldürtmüştü.

Bu ilk kez oluyordu. Hunlar o güne kadar, ne kadar kızarsalarsa kızsınlar elçilere dokunmazlardı. Gizlice yapılan bu öldürme işleminde Çin, önceleri, Çiçi ile aralarını açmak istediğini düşü-

nerek Hohanyeh'ten şüphelenmişti. Ardından da bu işi Çiçi Han'ın yaptırdığını öğrenmişti (MÖ.43).

Elçilerin öldürülmesi Çin için çok önemliydi. Dokunulmazlığı olan bu görevlilerin çok yararı oluyordu Çin siyasetine. Eğer elçilerine zarar verildiğinde, imparator tepki göstermezse, bunun ardı gelir ve o geniş coğrafyada, elçi gezdiremez olurdu Çin.

Çiçi Han artık Çin'in en büyük yağısıydı. Dikkatle izlenmeye başlamıştı. Onun pervasızlığının nereye kadar uzanacağını tahmin ediyorlar ve çekiniyorlardı. Bir an önce kurtulmak amacındaydılar. Zaten ellerinin altında, onlara bağlı bir Hun hakanı vardı. Öyleyse ikincisine ihtiyaç kalmıyordu.

Hohanyeh Han iyice güçlenmişti. Çin'in imkânları işine yaramış, ordusu kalabalıklaşmıştı. Ötüken'e dönmek istiyor, fakat Çin, izin vermiyordu. Gitmek için av yetersizliğini, bulunduğu bölgede av kalmadığını, Hunlar'ın en önemli savaş eğitim yöntemi olan sürek avını, yeterince yapamadığını bile ileri sürüyordu Hohanyeh Han. Gerçekten de yakındaki bütün ormanlar av yönünden yoksullaşmıştı. Çünkü çok dar bir bölgede yaşamalarına izin veriyordu, bağlı olduğu Çin!

Çin, Çiçi Han'ı nasıl yok edeceğinin planını yapıyordu.

Bu plan dâhilinde Çiçi Han'ı sıkıştırmak, umudunu kırmak ve taraftarlarını azaltmak üzere ve tek Hun hakanı olarak sunmak üzere Hohanyeh'in Ötüken'e dönmesine izin verdi.

Büyük ve önemli bir anlaşma yapıldı Hohanyeh'le. Bu anlaşma, Çin kaynaklarında bütün ayrıntıları ile yer aldı. Hun töresince yapılmış bir and töreniydi. Anlaşma için görevli Çin veziri, Yüeçi kralının altın kaplı başından, (Kiok Han'ın yok ettiği

Yüeci kralının altınla kaplanmış ve kadeh haline getirilmiş kafatası) and içmiş, hatta bu nedenle ülkesinde çok suçlanmıştı.

And töreninin ardından, Hohanyeh Han, Ötüken'e yerleşti. Sıradan bir Çin vassalı hakan muamelesi görüyordu.

Ötüken'den şimdilik vazgeçmesi gerektiğini düşünen Çiçi Han, kutlu başkente kavuşma düşlerini erteledi. Gittikçe batıya yerleşiyor, aldığı her yerde bir otağ yeri kuruyor, bayrağını dikiyordu.

Kırgız yurdunda yeni başkentini kurdu Çiçi Han. Bölgeye hakim olarak ayrı bir devlet yapılanmasında hükmetmeye başladı.

Bu sırada Çiçi Han'ın başına çok talihsiz bir olay geldi.

Wusunlar'ın saldırılarına karşı yardım isteyen Semerkant Krallığı'na giderken, dağlarda büyük bir soğukla karşılaştı. Fırtına, tipi arasında savaşçıların çoğunu yitirerek ancak üç bin eri ile kurtulabildi. Bu, gücüne ve umutlarına büyük bir darbe vurdu.

Ardından bir büyük hata yaparak kendine bir kale inşa etti. İki yılda yapılan bu kalede MÖ.36 yılına kadar kaldı Çiçi Han. Büyük umutlarla ve gururla yaptırdığı bu kalenin mezarı olacağını bilmiyordu.

Kale savunmasını bilmeyen bir budunun hakanı için ne büyük yanlışlıktır...

Çiçi Han ideallerin adamı bir çılgındı.

Büyük planları vardı.

Batıda güçlü bir devlet olduktan, yeterince ordu topladıktan sonra, doğuya dönecek, önce Hohanyeh'i yok ederek Hun Devleti'ndeki iki başlığa son verecek, sonra da Çin'e saldıracaktı.

Sürekli çabalaması, çalışmaları çoktan Çin'in dikkatini çekmişti. Çin, Çiçi Han'dan çok çekiniyor, ikinci bir Mete Han'la karşı karşıya gelmek istemiyordu. Elçilerinin öldürülmesi olayını unutmayan Çin, Çiçi'nin daha da güçlenmesinden, İpek Yolu'nu tamamen kontrol altına almasından çok korkuyordu.

Planları onu yok etmek üzerineydi ki bu planlar kancıkçaydı.

Çin, Çiçi Han'ı yok etmek için, gizlice büyük bir ordu kurdu ve iki gruba ayırarak batıya gönderdi. Sanggün Cheng Tang ve yardımcısı Kan Yen-shou yönetiyordu bu orduları. Çok hızlı hareket etmişler ve Çiçi Han'ı çok az bir kuvvetle kalesinde kıştırılmışlardı.

Kuşatılan Çiçi Han savaşmaktan geri durmamış, sonunda boğaz boğaza süren, sokak çarpışmaları ile son ana kadar direnmiş, son gücüne kadar savaşmıştı. Bütün urugu ve çocukları ile birlikte öldürüldü. Onunla birlikte savaşan 1518 Hun yiğidi de Çin'e boyun eğmeyerek can verdiler.

Bir destan yazıldı Çiçi Han adıyla.

Çin, Çiçi Han'dan kurtulmuş, buyruğuna aldığı Hohanyeh ile baş başa kalmıştı.

Çiçi Han'dan sonra, Hohanyeh Han, tek Hun hakanı oldu.

Baş eğmeyi alışkanlık edinmişti. MÖ.33'te yeniden Çin Sarayı'na giderek aşağılık bir şekilde bağlılığını bildirdi. Çünkü Çiçi Han'ı yok eden Çin'in, onu da yok edeceğinden korkuyordu. Sonunda bunu da yapmış, Çin'in kuzey sınırlarını koruma isteğini bildirmişti imparatora.

"Ben varken, sınırlarınızda çeri bulundurmanız gereksiz."

Bu ruhsuz Hun hakanı yüzünden onun ölümünden sonra da Hunlar'ın Çin'e bağlılığı MÖ.8 yılına kadar sürdü.

FU-CHU-LEİ JO-Tİ HAN⁵³

(MÖ.31-20)

“Diz çökmenin ve itaat etmenin sonu yoktur.”

Hohanyeh Han acundan gittikten sonra çok sayıda hatunundan olan çok sayıda oğlu hakanlık için adeta sıraya girdiler.

İlk olarak ikinci hatunundan olma büyük oğlu, Tiao-to Mako; Fu-chu-lei Jo-ti Han adıyla tahta oturdu. İlk yaptığı iş oğlu Hsi-hsiai Tu-nu-hou’yu Çin sarayına hizmete gönderdi. Böylece atasından gelen Çin’e biat alışkanlığını sürdürmeye niyetli olduğunu gösterdi.

Böyle bir adet doğmuştu adeta. Hakanın oğlunun, gelecekte tahta geçecek veliahtın Çin sarayına rehin gönderilmesi birkaç türlü etki yaratıyordu Hun budunda. Öncelikle Çin’de adeta bir kültür eğitimi gören, bir Çinli gibi yetiştirilen tigin, gelecekte bu etkiyi taşıyor, Çin’e bağlılığını sürdürüyordu. Böylece aldığı kültürü Hun iline sokuyor, Hun töresinin bozulması hızlanıyordu.

İkinci olarak gönderilen rehin Çin için bir garanti özelliği taşıyordu. Oğlu Çin sarayında bulunan bir hakanın Çin’e saldırması düşünülemezdi.

---

⁵³ On altıncı Hun hakanı

Üçüncü etki olarak da bu durumun Hun budun üzerindeki etkisini söyleyebiliriz. Budun için rehin tigin Çin'e bağlılığın bir sembolüydü.

Kayıtlara en uzun isimle kaydedilen bu hakan kardeşini Sol Bilge Eliği atadı. Ardından Çin'den gelen konçuy Wung Chao-Chün ile evlendi.

Hakan olduğu on yıl süre içinde Çin'e bağlı kaldı. Bu nedenle Çin ona hiç değer vermedi. Çinli tarihçiler onun devrine ait yazacak değerde bir şey bulamadılar. Kayda değer en önemli hareketi MÖ.25'te Çin'i ziyaret etmesidir. Bağlılık bildirmek için yaptığı bu ziyaret ona sadece çok miktarda ipek ve kâğıt katkıları kazandırmıştır.

SU-HSIA JO-TI HAN⁵⁴ (MÖ.20-12)

“Erk sahibi olup, budunu için yaşamamak... Bir iz dahi bırakmak geriyel”

Uçmağa varan hakanın kardeşidir.

Çin kaynakları bu hakan için kayda değer hiçbir şey bula-mamışlardır. Devrine dair hemen hemen hiç bilgi yoktur.

Yaptığı kayda değer en önemli hareketin oğlunu Çin sarayına göndermesi olduğunu yazar kaynaklar.

8 yıl süren hakanlık dönemi bomboş geçmiştir. MÖ.12’de Çin sarayını ziyarete giderken hastalanıp ölmüştür. Bu ziyaret de gösteriyor ki Çin’e bağlı Hohanyeh huylu hakanlardan biridir.

Klasik tavidir üstün olan devletler için. Kendilerine vassal olan, buyruklarındaki, diz çökmüş hakanlara değer verilmez. Çin ona da hiç değer vermemiştir.

---

⁵⁴ On yedinci Hun Hakanı.

CHE-YA JOTİ HAN⁵⁵ (MÖ.12-8)

“Geçmiş kutlu günler unutulmaz elbet. Destanların kaynağıdır!”

Hohanyeh Han'ın oğludur. Hohanyeh Han uçmağa varmadan önce onun tahta çıkmasını vasiyet etmişti.

Bunun için beklemesi gerekmiştir. Çünkü annesi kaynakların yazmadığı bir gerekçe ile buna engel olmuştur.

Burada dikkatimizi çeken konu, Çin konçuyu Hun hatunlarının, devlet yönetimlerine ne denli karıştıklarıdır. İstediklerini destekleyip tahta çıkarmakta, istemediklerini de engellemektedirler.

MÖ.12'de tahta çıkabilmiştir. Kısa ve boş bir hakanlık dönemi geçirmiştir.

Yalnızca dört yıl hakanlık yapmıştır.

---

⁵⁵ On sekizinci Hun hakanı

HUŞILU HAN⁵⁶ (MÖ.8-MS.13)

“Bir tek er ile yeniden başlanabilir.”

Uzun ve çok zor geçen bir zaman aralığından sonra nihayet gerçek, çılgın bir Hun oturmuştur Hun tahtına. Değerli ve bilge bir hakandır.

Hohanyeh Han'ın, Ulu Hatunu'ndan doğan ikinci oğludur. Fakat atasının ruhunu, başeğmeye uygun yapısını taşımamaktadır. Çin'e bağımlılığı utanç bellediğini her hali, her duruşu, her sözü ile göstermiştir. Bundan kurtulmak için çırpınmıştır.

Kişilik sahibi bir Çılgın Hun'dur.

Suskun, küskün, Çin boyunduruğunda kişiliksizce hüküm süren Hun Devleti'ni yeniden harekete geçirebilecek kadar yığittir.

Hun veraset töresi gereği tahta çıkmıştır. Bu konuda bozulan Hun töresi onunla yeniden yürürlüğü girmiştir. Akıllı davranarak diğer kardeşlerini de hoş tutmuş, haklarını vererek taht kavgasını engellemiştir.

Çin kaynakları konuşmasının, hareketlerinin çok dengeli ve oturaklı olduğunu yazarlar. Gereksiz yere Çin ile arasını açma-

---

⁵⁶ On dokuzuncu Hun hakani, Huşilu Han... Wu-chu-liu, olarak da okunur.

miş, boyun da eğmemiştir. Çin'in de tavrı benzer olmuş, güçlenmeye başlayan Hunlar'ı kızdırmaktan korkmuşlardır.

Her Çılgın hakan, Çin'in kendine gelmesini sağlar. Kişilikli yöneticiler, Çin tarafından da aynı değerle karşılık görürler.

Çin ile olan dengeli ilişkiler, Wang-mang'ın perde arkasından işler görenek ve entrika ile Çin Devleti'nin idaresini ele geçirip imparator olmasına kadar sürdü. Wang-mang'ın imparator olması ile Çin dış siyaseti tamamen değişti. Hunlar'la barış dönemi sona erdi. Çünkü akli başında olmayan, dengesiz Wang-mang, Hunlar'a ait bir toprak parçasını isteyecek kadar ileri gitti.

Buna karşılık Mete Han'ın kanından olduğunu ortaya koyan bir cevap vermiştir Huşılı Han. Bu söz kaynaklarda Hunlar'ın bir gurur abidesi olarak yer alır.

"Ben budunumun toprağını kimseye vermem!"

Bunun üzerine isteğinden vazgeçmiştir, Çin.

Bu konuyu ayrıntılı olarak inceleyeceğiz.

Çin batıda da rahat durmuyor, Wusunlar'ı Hunlar'a karşı kışkırtıyordu. Sonunda Çin ile Hunlar'ın arası açıldı.

Uzun bir zaman aralığından sonra, Hun akınları bütün gücü ile yeniden başlayacaktır.

Wang-mang entrikalar yaparak Çin tahtına oturdu (MÖ.8). Kaynaklar onun akıl erdirilemez, tarihte eşi olmayan bir demagog olduğunu yazarlar. Modern propaganda yöntemlerini ilk olarak uygulayanın da Wang-mang olduğu iddia edilir.

Başta geçen geçmez, yaptığı entrikaları gizlemek ve tahta oturuşuna uhrevi bir hava katmak için, Çin'in, eski tarihi ve kutsal kitaplarını değiştirdi. Kendisini, kutsal kitapların haber verdiği

biriymiş gibi göstermeye çalıştı. Böylece geleceğinin çok önceden Tanrı tarafından bildirildiğini anlatmak istemiştir. Kendisine garip görevler biçmekte, oturduğu yerde projeler uydurmaktadır. Bu projelerin akılla ve mantıkla ilgisi yoktur.

Akılsızlıklarını Hunlar'dan toprak istemeye kadar vardırmıştır.

ÇİN, TOPRAK İSTİYOR...

Wang-mang'ın kayın biraderi ve onunla aynı akılda olduğu tartışılmaz biri olan, zamanın Çin başveziri Wang-ken, bir gün imparatora dedi ki;

"Hunlar'a ait bir toprak parçası bizim sınırimızdan içerde, Chang-yeh eyaletinde topraklarımıza bir kama gibi sokulmuş durumdadır. Çok değerli, başka yerlerde olmayan ağaçlar ve şifalı bitkiler yetişmektedir bu topraklarda. Hunlar'ın ok yaptığı en iyi ağaçlar buradadır. Tüylerinden ok yeleği yapılan kartallar da orada yaşamaktadır. Bu toprağı Hunlar'ın elinden almak bize çok yarar sağlar. Hem Hunlar zarar görür hem de topraklarımız genişlemiş olur. Sizin için büyük bir utku sayılır bu! Bu toprak parçasını isteyin Hun hakanından!"

Hunlar toprak isteğine mutlaka kızacak ve belki akınla karşılık vereceklerdi. Ancak...

Hiç düşünmedi İmparator Wang-mang.

Bu toprak parçası Hunlar'dan istendi. Hem de sıradan bir istek gibi.

Tabii bunun için bir bitig yazılması mümkün değildi. İşler sarpa sararsa bu isteğı inkar edecek bir imkan olmalıydı elde.

Bir elçi gönderildi Huşilu Han'a. Gayri resmi olarak Hun hakanının ağı aranacaktı. Eğer korkak, sıradan biriye bu isteği geri çevirmezdi.

Wang-mang'ın elçisi, kendince siyasi davranarak açtı sözü.

"Ulu Tanhu, bendeniz Hun iline gelirken, Chang-yeh eyaletimize yakın, Çin topraklarına kama gibi girmiş, bir Hun toprağı gördüm. Bizim üç garnizonumuz oradadır. Yüzlerce askerimiz soğuk ve yokluk içinde nöbet tutuyor. Siz Ulu Tanhu, imparatorumuza bir bitig yazsanız ve bu topraktan vazgeçseniz. Ona armağan etseniz bu toprak parçasını... Bizim askerlerimiz de boşu boşuna orada beklememiş olurlar."

Huşilu Han, kaşlarını çatarak sordu.

"Bana doğruyu söyle. Bu, kendi ağzın ile söylediğın bir istek midir? Yoksa sizin kanalınızla imparator tarafından ağzımız mı aranıyor?"

Elçi...

"Bu, imparatorumun bir parmak işaretidir. Ben bu isteği elçi olarak yapıyorum!"

"Dinle o zaman! Bundan önceki imparator ile atam Hohan-yeh Han bir anlaşma yapmış, Çin Duvarı'nın kuzeyi bize bırakılmıştı. Bu toprak Hun yurdudur. Yine de konuyu inceleyeceğim!"

Huşilu Han, zaman kazanmak ve bu isteğin altında yatan gerçeği öğrenmek istemektedir.

Elçi bu cevap ile Çin'e döndü. Hakan da konuyu kurultaya götürdü.

Kısa bir zaman sonra, geri gelen elçiye verilecek cevap hazır dı.

Huşilu Han bu arada hazırlığını yapmış, gerekirse savaş için ordusunu seferber etmişti.

“Var git imparatoruna söyle. Ben, budunumun toprağını kimseye vermem! Hele orasını, hiç vermem. Bu arazi çok değerli bizim için. Çadır ve araba direkleri oradaki dağın yamacındaki ağaçlardan elde ediliyor. Oklarımız ve ok yeleleri için de önemlidir. Asla vermem!”

Elçiye bir bitig vererek Wang-mang’a gönderdi. Bu işin iç yüzünü sordu.

“Nerden çıktı bu istek? Nasıl olur da benden toprak istersin?” dedi kısaca.

Gelen cevap:

“Elçi haddini aşarak, bu istekte kendi kendine bulunmuştur. Benim böyle bir isteğim yoktur. Bu suç için elçimi uzak bir yere sürgüne gönderiyorum. Hunlar’la bundan böyle hiçbir ilişkisi olmayacaktır.”

Wang-mang, işte böyle bir imparatordu.

Çin, bir yandan Hunlar’ın batıya açılmasını engelleme çalışmalarını sürdürüyordu. Buna destek görerek Tanrı Dağları’nın batısında yaşayan Wusunlar’ı yarılarında tutma çabasıydı.

Çin’in kışkırtmaları üzerine MÖ.5 yılında, Wusun Kralı’nın, Çinli hatunundan olma oğlu Wei yüan-chi, askerlerini alarak Hunlar’ın batı sınırından girdi. Hunlar’ın sürülerini yağmaladı.

Hun hakanı Huşılı Han, hemen Sol Bilge Eliği ile 5 bin savaşçı gönderdi Wusunlar’ın üzerine.

Bu küçük ordu Wusunlar’ı perişan etmeye yetti. Cezalarını verdi. Wusun Kralı korkusundan küçük oğlunu Hun hakanına rehin gönderdi. Ancak ortalığı karıştırmaya meraklı Çin, müdahale ederek rehinin geri gönderilmesini istedi.

Hohanyeh Han Hunlar’ı Çin’e bağlamıştı ya! Hâlâ bu bağın hükmü sürüyordu.

Yazık!

Çin kaynaklarına göre Hun Hakanı Huşilu Han, MÖ. 3'te Çin'i ziyaret etmek istedi. Bu istek onun da Çin'e bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Çin'e toprak vermek konusunda karşı çıkabilecek karakterdeki bir hakan neden istesin bu ziyareti?

Aynı kaynaklar, Çin'de çok kişinin bu ziyarete karşı çıktığını yazar. Güya "Hunlar Çin'e uğursuzluk getiriyor" iddiası ile başkent çalkalanmış, Hun hakanının gelmesi istenmemiştir.

Bunun üzerine akıllı Çin Veziri Wang Hsiung'in yaptığı tespit önemlidir:

"Hunlar'ı hoş ve yakın tutalım. Asıl uğursuzluk onları uzak tutarsak gerçekleşir."

Fikrimizce Huşilu Han Çin'i ziyaret için asla başvurmamış, aksine Çin'den uzak durduğu, daha önceki hakanlardan alınan böyle bir biat ziyaretinin beklendiği, gerçekleşmeyince halk arasında böyle bir söylenti çıkarıldığı yönündedir.

"Hun hakanı imparatoru ziyaret etmek istedi. Fakat Hunlar Çin'e uğursuzluk getirdiği için kabul etmedik!"

SIĞINANLARIN İADESİ SORUNU

Batıdaki illeri yönetenler, krallar ve beyler, Çin hâkimiyeti altında yaşamaktan hiç memnun değildiler. Budunları da bundan şikâyetçiydi. Ancak bir şey de yapamıyorlardı.

Zaman zaman bu memnuniyetsizliklerini gösteriyorlardı elbette. Çinliler'e karşı tepki büyüyordu.

Beyler arasında Çin'e hoş görünme yarışı başlamıştı.

Örnek:

Kuça'yı yöneten bey, Çinliler'e özenen biriydi. Öyle ki iline Çin sarayları benzeri bir saray yaptırmış, Çin giysilerini ve geleneklerini sarayına taşımıştı.

Budunun alay konusu olmuştu bu davranışları ile. Ona öfkelenenler şöyle diyordu:

"Eşek desen eşek değil. At desen at değil. Böyle bir taklitçi adama katır demek daha doğru olur."

Küçük nedenlerle büyük olaylar çıkıyor, bu da Hun-Çin ilişkilerine yansiyordu.

MS.3 yılı...

Çinli bir üst düzey memur, Arka Che-shih'in (Beşbalık) Kralı olan Kao-ku'yu tutukladı. Başına tutsaklık ya da ölüm geleceğini anlayan Kao-ku Hunlar'a sığındı. Onunla birlikte eski bir Hun soylusu olan, Çin ordusunda görevli Tang-tou da aynı yolu denedi.

Çin yönetiminden memnun değildiler, karşı koyacak güçleri de yoktu. Yaptıkları hareketlerle canlarının tehlikede olduğu için başka çareleri kalmamıştı. Kendilerinin, ailelerinin tek kurtuluşu buydu.

Hun Hakanı Huşulu Han, onları kabul etti. Yanlarında gelen uruklarıyla birlikte Sol Kuli Beyi'nin topraklarına yerleştirdi.

Ardından Çin imparatoruna bir bitig yazdı.

"Size bağlı olup bana sığınan kişileri kabul ettim!"

Bu bitigde bile bir umursamazlık vardır. Artık Çin vassalı olmadığını ilan etmektedir hakan.

Çin imparatoru bu davranışa çok kızdı elçi gönderdi Hun hakanına.

Bitiginde şöyle diyordu.

“Batı memleketleri Çin’e bağlıdır. Bunun için sığınanları kabul edemezsiniz. Onları geri gönderiniz.”

Huşilu Han’ın cevabı:

“Eski imparatorlar çok cömert idiler. Bizimle bir anlaşma yaptılar. Bu anlaşmaya göre Çin Duvarı’nın güneyi sizin, kuzeyi bizim yönetimimizdedir. Ayrıca sınırlarda çıkan sorunlar karşılıklı olarak görüşmelerle halledilir. Her iki taraf da sığınmacıları kabul etmeyecekti. Oysa bana gelenler Çin Duvarı’nın dışındadır. O nedenle kabul ettim.”

Çin imparatoru bu bitigi cevapladı:

“Hunlar birbirleri ile vuruşuyorlardı. Hun devleti sona ermek üzereydi. Çin’in engin öğütlerini ve önerilerini kabul ettiniz. Böylece yok olmaktan kurtuldunuz. Kadınlarınız ve çocuklarınız gerçek barışı tattılar. Soylardan soylara uzanan devlet idaresine kavuştunuz. Bundan sonra Hunlar’ın her soyu bize minnetini göstermelidir.”

Bu sözler gurur kırıcı sözlerdir. Adeta yapılanların başa kılmasıdır.

Huşilu Han, bu bitig üzerine kendisine sığınanları geri göndermiştir. Böylesine değerli bir hakandan beklenmeyecek bir davranıştır.

Bundan sonra Çin ile dört maddelik bir mülteci anlaşması yapıldı.

- “1. Çinli olup kaçıp Hunlar’a sığınanlar
2. Wusunlar’dan olup Hunlar’a sığınanlar
3. Çin tarafından tamga ve kemer verilmiş ülkelerden Hunlar’a sığınanlar,
4. Wuhuanlar’dan Hunlar’a sığınanlar, Hunlar tarafından korunup kollanmayacaktır.”

Mete Han ve ardından gelen güçlü hakanlar zamanında, bu anlaşmalar tam tersi anlamda yapıldı. Çin, Hunlar'dan kaçıp gelenleri mutlaka iade eder, Hunlar'sa asla geri göndermezdi.

Güçlü olan dediğini yaptırıyordu.

Wang-mang barışı bozmak için her şeyi yapıyordu. Hun hakanı gittikçe kızmaya başlıyordu. Boyun eğmek çok zoruna gidiyordu.

Huşulu Han gibi bir çılgın için çok ağırdı Çin'e tabi olmak.

Bu anlaşmanın yankıları sonucu bir çok sonuç çıktı ortaya:

Çin'e güvenen Wuhuanlar, anlaşmadan sonra daha da şırmadılar. Üstelik Çin imparatorundan gelen bir emir ile Hunlar'a verecekleri vergiyi göndermediler.

"Biz Çin imparatorundan emir aldık. Ona bağlıyız. Artık Hunlar'a vergi vermek zorunda değiliz."

Vergiyi almaya giden Bey, bu sözü eden Wuhuan soylusunu yakaladı ve bağladı. Bunun üzerine Wuhuanlar saldırarak, görevli Hun erlerini öldürdüler.

Hun hakanı olanları duyar duymaz Sol Bilge Eliği'ne öç emri verdi.

Hun Eliği hemen büyük bir ordu ile Wuhuanlar'ın üzerine yürüdü ve onları ezdi. Darmadağın oldu Wuhuanlar. Bir kısmı tepelere kaçtılar. Çok sayıda esir alındı ve fidye karşılığında bırakıldı.

Bu savaş gösteriyor ki Hunlar hâlâ güçlü ordular çıkarabiliyorlardı

HAKANLIK TAMGASI SORUNU

MÖ.8'de bir oyun ile Çin tahtına oturan Wang-mang, Han hanedanını ortadan kaldırıp onun yerine kendi Hsin Hanedanını başlatmıştı. Aklını yalnızca oyunlar üzerine kurguluyor, sürekli mesele çıkararak bir şeylerin olmasını istiyordu. Hunlar'ı kızdırmak için elinden geleni yapıyordu bu tarihe geçmiş en büyük demagog.

Hun hakanlarının kullandığı tamgalar, Çin'den gönderiliyordu. Hohanyah Han'dan beri yapılan bu uygulama ile her hakan değiştiğinde, adına bir tamga gönderiliyordu. Aslında bu durum, yeni hakanın da Çin'e bağlı olduğunun tescili anlamına geliyordu. Artık bir gelenek haline gelmişti.

İmparator Wang-mang, tahtlarını aldığı Han hanedanına ait bütün tamgaları kullanımdan kaldırdı ve kendi adına yenilerini oluşturdu. Bu durum da o günün şartlarında alınabilecek bir karardı. Eskiden beri Çin tarafından hazırlanıp Hunlar'a gönderilen tamgalar da bu kapsamda olduğu için yenilenmesi gerekiyordu.

Bu tamgalar "Hakanlık" tamgaları idi. Çin, Hun hakanlarının bu hakkını tanıyordu. Onlara "hakan" unvanı onaylanıyordu tamgada.

Ancak...

Oyun peşindeki Wang-mang, tamgalar için, altı kişilik bir elçi heyeti gönderdi Hun başkentine. Yeni tamgaları getirmişlerdi. Çok saygılı davranıyor, kuşku uyandırmamak için her şeyi yapıyorlardı. Çünkü Wang-mang'ın yeni bir oyunu söz konusuydu. Bir an önce eski tamgaları elde etmek istiyorlardı.

Eskiden tamgaların üzerinde "Hun Hakanı'nın Tamgası" yazıyordu. Wang-mang'ın gönderdiği tamgada ise "Hun Hakanı'nın Yeni Tamgası" yazıyordu. Çin'in yeni imparatorluk hanedanını hatırlatmak üzere özellikle "Yeni" kelimesi yerleştiril-

mişti. Bir kelime oyunu ile hakanın unvanı küçültülmüş oluyor, yeni imparatorluk hanedanına bağlılığı vurgulanıyordu.

Çin elçileri tamgaları verdiler. Eski tamganın kurdelesini ile birlikte iadesini istediler. Hakan eski tamganın verilmesini buyurduğu anda, orada bulunan Hunlar'ın Kuhsi Bölgesi Beyi Su, söz aldı.

“Ulu Tanhu, yeni tamgayı okumadan ve onaylamadan eski tamgayı vermeyiniz!” dedi.

Hakan, tamgayı, incelenmesi için ayguçilere verirken, elçilere beklentilerini söyledi. Onlarsa ısrarla eski tamgaları istediler. Çünkü Wang-mang'ın oyunu ortaya çıkacak, onlar da görevlerini yapamamış olacaktı. O sırada ayguçiler tamgayı okumuşlar ve “Yeni” yazısını fark etmişlerdi. Bunu hakana izah etmeye çalıştılsa da o an bunun farkına varmadı Huşilu Han. Hatta kızdı. Çünkü bir hükümdardan böylesi oyunlar bekleme-yi düşünemezdi bile.

Hun hakanları hiçbir zaman kancık oyunların içinde olmadılar ki!

“Ne sebepten dolayı yazı değiştirilsin?” diye anlamaya çalışıyordu. Eski tamgaları elçilere vermekte tereddüt etmedi.

Ayguçiler ona engel olamamışlar, konuyu anlatamamışlardı.

Burada aklımıza gelen en önemli konu hakanın okuma bilmediği yönündeki kanaatimizdir. Tamgaları okumaması, okunması için ayguçilere vermesi ve “Yeni” kelimesinin anlamını ilk anda çözmemesi bunu göstermektedir. Bir diğer konu ise tamgaların Çin’ce yazılmış olduğu gerçeğidir.

Eski tamgaları alarak otağı terk eden Çin elçileri, er ya da geç hakanın bu oyunu fark edeceğini biliyorlardı. O nedenle eski

tamgaları hemen bozmaya karar verdiler. Böylece hakan geri alsa bile onları kullanamayacaktı.

Gerçekten çok geçmeden yapılan oyunu anladı hakan ve elçilere yeni tamgayı kabul etmediğini, eski tamgayı geri istediğini buyurdu. Elçiler tamgayı kırdıklarını söylediler.

Hun hakanı ne yapması gerektiğini düşündü. Çin ile yeni bir savaşın çıkmasını istemiyordu. Elçilere ceza vermeyi kendine yakıştıramadı. Yeni tamgaları kabul eder göründü.

Çok geçmeden Çin, yeni Hun akınları haberi ile çalkalandı. Pek çok kent basılmış, yakılıp yıkılmıştı. Hun hakanı yapılan hakareti fazlasıyla ödetmişti Çin'e. Beklemekten ve küçük düşürülmekten bıkmış, sonunda çılgınlığını göstermişti.

Ayrıntıları anlatalım:

Hun Hakanı Huşilu Han kararını açıkladı: Çin'e bağımlılık sona ermiştir.

Hunlar artık anlaşmalara uymuyordu. Wang-mang denen düzenbaz imparatorun oyunlarından bıkmışlardı. Kendilerine sığınanları geri göndermiyorlardı. Kanlarına dokunan ve törelerine uymayan bu hareketi reddediyorlardı.

Bunu öğrenen Wang-mang uyarı yaptı Hunlar'a ve anlaşmayı hatırlattı.

Bunun üzerine Huşilu Han 100 bin atlısını hemen Çin sınırına sürdü. Bu akını beklemeyen Çin çerileri duvarın ardına çekildiler.

Konu imparatora iletildi.

"Hunlar geldi!"

Artık çok geçti. Sabrı taşan Çılgınların önünde kim durabilirdi?

Zaman geçiyor, Hunlar daha da güçleniyorlardı. Akınlar Çin'i yıldırma başlamıştı.

Wang-mang'dan memnun olmayan, eski Han hanedanına bağlı dört sanggün başkaldırarak Türkistan'da Hun beyine sığındılar. Yanlarında kalabalık halk ve askerleri vardı. Hunlar sığınmacıları kabul etti. Tarımda çalışacak insanlara ihtiyaçları vardı.

Ardından MS.10 yılında Türkistan'a büyük bir akın düzenlediler. Çok başarılı bir akındı. Hunlar Türkistan'ı tamamen ele geçirdiler.

Wang Mang Hunlar'ın gittikçe tehlikeli olduğunu görüyor, ne yapacağını bilemiyordu. Artık iyice saçmalamaya başlamıştı. İşte bu sırada aklına gelen, Hunlar'ı on beş hakanlığa bölme, planını uygulamaya başladı.

Hunlar'ı on beş hakanlığa bölme planı Ulu Tanhu'yu çok kızdırdı. Huşulu Han 100 bin erlik Hun ordusunu akına çıkardı. Bu ordu, Çin duvarı boyunca gövde gösterisi yaptı. Çin kentlerinin yakınlarında dolaştı.

Bu yetmeliydi demagog imparatoru hizaya getirmeye.

Wang-mang Hunlar'ın ordu gösterilerine karşılık fikrinden vazgeçmedi. Projesini uygulamaya koymak için, sınıra yakın yerlerde yaşayan soylu Hun beylerini saraya davet ediyor ve ardından zorla hakan ilan ediyor onlara tamga veriyordu.

Böylece 15 Hun hakanı ilan edildi.

Wang-mang'ın pek çok saçma projesi gibi bu projesi de lafta kalacaktır.

Hun iline büyük bir akın planlıyordu Wang-mang. Belki de en ciddi olduğu konu buydu. Huşulu Han Çin'deki ordu hazırlığını duyunca Çin'e akın buyruğu verdi.

Hunlar Çin'e akmaya başladılar.

Çok zor duruma düşen Wang-mang karşılık vermek için 300 bin kişilik bir ordu toplamaya çalıştı. Aklınca bu ordu on koldan

saldırıya geçecek ve Hunlar'ı Ting-lingler'in yaşadığı Baykal Gölü civarına kadar sürecekti.

Aklı başında Çin sanggünleri, vezirleri bu plana karşı çıktılar. Başarılı olunamayacağını, Hun iline kalabalık ordularla akının çok kez denendiğini ve zararla çıkıldığını anlatmaya çalıştılar. Böyle bir ordu toplanamaz, o günkü yapı içinde beslenemez ve yönetilemezdi.

Bunlara kulak asmadı Wang-mang. Çeri toplamaya, sınıra sevk etmeye devam etti.

Bu sırada Hun akınları Çin sınırını yangın yerine döndürmüştü. Sınırdaki Çin ordusu ise hiçbir şey yapamıyordu.

Hun akınlarını durdurmak için elinden bir şey gelmeyen Wang-mang, saçma sapan işlerle uğraşmaya başladı.

"Bundan sonra Hunlar'a "Ti" (yani barbarlar) diye hitap edilecek. Hun hakanlarına Chiang-yü Tu-yü denilecek (yani Teslim olmuş kölelerin Çin'e bağlı başları). Ayrıca Hunlar'a ait yerler de yeniden adlandırılacak..."

Bütün bu sözler Çin sarayının duvarları dışına çıkmıyor, kimse tarafından duyulmuyordu.

Çin sanggünlerine göz kamaştırıcı armağanlar ve büyük unvanlar vererek sınırdaki birlikleri yönetmeye, Hunlar'la savaşmaya gönderdi Wang-mang.

Gerçekten büyük bir ordu toplamış ancak onları doyuracak azığı sağlayamamıştı. Wang-mang'ın parası bitmiş, çerileri aç kalmıştı.

Sınırdaki aç kalan çeriler kendi halkını yağmalamaya başladı. Yine de açlığın önüne geçilemedi. Ölümler arttı. Gömülemeyen asker cesetleri her yanı sarmıştı. Hunlar kazanmış, savaşa girmeden koskoca bir ordu yok edilmişti.

HULIU HAN⁵⁷

(MS.13-18)

“Çin’e bağımlı olmak demek, yok olmak demektir.”

Huşilu Han, yirmi bir yıl Hun tahtında kaldı.

Çok güzel işler yapıp Hun Devleti’ni toparladı ve MS.13 yılında uçmağa vardı.

Yerine, kardeşi Huliü Han geçti.

Gençliğinde, tiginliğinde pek ortalıkta görünmeyen, sesi çıkmayan, tahta geçince kendini gösteren bilge bir hakandır.

Üvey ağabeyi olan Huşilu Han zamanında Çin sınırında bir ileri karakolda görevliydi. Hun tahtına çıkacağı beklenmiyordu. Asıl tahta çıkması gereken, veliaht olan Hun tiginleri birbiri ardına talihsiz bir şekilde ölünce sıra Hsien adını taşıyan bu tiginine gelmişti.

Çin kaynakları Hulihu Han’ın “Çin altınlarına ve ipeğine karşı açgözlü ve doyumsuz” olduğunu yazsa da aynı hakanın Çin’e büyük akınlar yapması, bunlarda da çok etkili olması bu sözlerin doğruluğunu düşündürücü kılmaktadır. Çin, belki de iyi ve güçlü olan bu hakanı karalamak adına böyle kayıtlar tut-

---

⁵⁷ Huliü Han: Yirminci Hun hakanı... Wu-li-u, şeklinde de okunmuştur.

turmuştur tarihçilerine. Biliyoruz ki Çin kendisine karşı çıkanlara değil, bağlı kalanlara verir ipeği...

Akıllı bir hakan olarak akınları doğrudan kendisi yönetiyor, ardından şikâyete gelen Çin elçilerine “Akınlardan haberim yok. Beylerime gücüm yetmiyor” diyordu. Wang-mang gibi bir imparatora verilecek en güzel cevap bu olsa gerek...

Sınırlarını korumaktan aciz olan Çin, çaresiz ve etkisiz kalıyordu.

Hakanın, Hohanyeh Han’dan beri uygulanan anlaşma gereği, Çin Sarayı’nda rehin bulunan oğlu Ting öldürülmüştü. Wang-mang aklını yitirdiği bir anda yaptırırvermişti bunu. Aklı başına gelince de bunu gizlemenin, Ting’in sağ olduğunu söylemenin daha iyi olacağını düşünmüştü.

Çin’e gönderilen Hun elçisi gerçeği öğrendi. Hun hakanı bir yandan Wang-mang’ın anlayacağı şekilde güya dostluk politikası güderken öte yandan beylerine gizli buyruklar gönderip Çin’e akın yaptırarak oğlunun öcünü almaya çalışacaktı.

Ting Tigin’in naşını iki soylu bey Çin’den alıp getirdiler. Hun sınırında karşılanan Tigin için büyük tören yapıldı.

Elbette bunun karşılığı Çin’e yapılan akınlarla alındı. Hakan yine sahip çıkmadı akınlara. Sorulduğunda, konuyu bilmezden geliyor, şaşkınlık içinde beylerini suçluyordu. Hatta akınları buyruğuna aldığı doğu budunlarının, ondan habersiz yaptığını bile söylüyordu.

O sırada Çin’in kuzeyinde, Wang-mang’ın beceriksizliği yüzünden anlamsızca yığılan Çin savaşçılarının etkisi ile kıtlık çıkmış, insanlar birbirlerini yemeye başlamışlardı. Sanggünler “Hunlar’la savaşıma gücümüz yok. Askerlerimiz aç. Barış yapalım” dedikçe Wang-mang kızıyor,

“Hunlar’dan alınacak esirleri yer, kanlarını içer böylece güçlenen askerlerimizle Hunlar’ı ötelere süreriz.” diyordu.

Gittikçe sapıtan Wang-mang, doğru dürüst bir ordu bile çıkaramazken, sırura gönderdiği ordusunu doyuramazken elçilerini gönderip Hun hakanından haraç istemeye kalkmıştı.

“On bin at, otuz bin sığır ve yüz bin koyun...”

Hakan gülerek karşıladığı bu isteğe “Hayır” demiyor, istenilenleri de göndermiyordu. Wang-mang’la alay ediyordu.

Ardından yeni bir istekte bulundu Wang-mang.

“Bir önceki Hun hakanına karşı nefret duymaktayız. Onun mezarının açılmasını ve cesedinin parçalanmak üzere bize verilmesini...”

Yani kardeşinden, ağabeyinin naşını istiyordu.

Bu tavırlara net ve kesin cevaplar verilmesini bekliyordu Hun beyleri. Hakan ise oyalama taktiğini sürdürmeyi seçti. Yurdunu korumaya, budununu çoğaltmaya çalıştı.

Bu büyük Hun hakanı da yalnızca beş sene tahtta kalıp uçmağa vardı. Çok iyi işler yapmış, zamanında Hun buduna rahat nefes aldirmişti. Yerine Sol Bilge Eliği olan kardeşi Yü geçti.

YÜ HAN⁵⁸

(MS.18-46)

“Yiğitler, adları ile anılırlar!”

Uzun zaman kenarda kalmış, sınırlarda görev yapan bir Hun tiginini daha...

MÖ.8 yıllarında Sağ Bilge Eliği olarak görev yaptığı yazıyor Çin kaynaklarında.

Hohanyeh Han'ın beşinci hatununda doğmuş oğluydu. Tah-ta çıkınca etkili ve güçlü bir hakan olarak görev yaptı. Bu hakanın asıl adı çok uzundur. İki Hun sözünün birleşmesi ile meydana geldiği sanılmaktadır. Hakanlık unvanı “Hu-tu-erh Shih-tao-kao Joti Han”...

“Joti” Atalarına saygılı, anlamında bir unvandır. Hohanyeh'ten sonra kullanılmaya başlamıştır.

Türkler'de bir büyük ölünce adını söylemek yasaklanır, ona yeni bir ad verilirdi. Buna Korıg, yani kuru, yasak denirdi. Bu nedenle kaynaklarda adlarda sürekli bir değişme görülür.

Çin tarihçileri onun hakkında “Mete Han gibi konuşur” diyecek kadar önemli sözler etmişlerdir.

---

⁵⁸ Yü Han: Yirmi birinci Hun Hakanı. Çok uzun bir adla kaynaklara geçmiştir: Hu-tu-erh Shih-tao-kao Joti Han.

İlk işi doğuda başkaldıran Proto-Moğol kavimlerini ezmek oldu. Sonra onlardan aldığı askerleri de ordusuna katarak Çin'e akınlar düzenledi.

MS.23'de Wang-mang'a karşı Çin'de büyük bir başkaldırı oldu. Bu başkaldırını destekledi Yü Han. İsyen MS.24 yılında Wang-mang'ın ve hanedanının yıkılışı ile sona erdi.

İsyen sonunda Çin'de, Han hanedanı yeniden kuruldu. Yeni hanedan, Wang-mang'ın aldığı, Hunlar'ın eski hakanlık mühürünü geri verdi.

MS.25 yılına kadar, Yü Han'ın neler yaptığı hakkında fazla bir bilgi vermiyor kaynaklar. Wang-mang yıkılıp, yeni Han hanedanı kurulunca, Yü Han'ın Çin'den gelen elçilere yaptığı yiğitçe konuşmasını okuyoruz.

Yeni Han hanedanının elçileri Hun başkentine geldiğinde hakan gururla karşıladı onları.

"Çin'de yeniden egemen olmanız benim gücümle gerçekleşti." dedi.

Bu sözde büyük gerçek payı vardır.

Ardından açıkladı:

"Wang-mang'ın yıkılmasının ana sebebi, durmadan yaptığımız akınlarımızdır. Bu akınlar Wang-mang'ın gücünü zayıflatmış, etkisini kırmıştır. Çin'de yeni imparatorluk hanedanı Hunlar sayesinde kurulmuştur. Bu nedenle Çin, Hunlar'a bağlı olmalıdır."

Çin'e büyük bir akın düzenledi Yü Han. Wu-yüan'dan Çin içlerine kadar indi. Çin imparatoru ona karşı çıkamadı.

MS.30'da karşılıklı elçiler gelip gittiler. Çin elçileri Hun hakanının kaba ve küstah olduğunu söylüyorlardı. İsteddiği zaman

Çin sınırlarını çiğnıyor, dediğini yaptırıyordu. Yeni hanedan güçsüz olduğu ve yeterli ordu toplayamadığı için karşılık veremiyordu.

MS.33'de Çin, hakana karşı bir ordu gönderdi. Fakat bu ordu hiçbir şey elde edemedi geri döndü. Hunlar'ın gücü gittikçe artıyordu.

Hun Hakanı Yü, gücünü batıya çevirdi. Çin'i de ihmal etmiyor, boş bırakmıyordu.

MS.44 ve 45'de Çin Duvarı'nın güneyinde, Şansi'de görüldü.

Ölümüne yakın, ülkede büyük bir çekirge felaketi ve kuraklık ortaya çıktı. MS.41 yılında başlamıştı bu kuraklık, etkisini gittikçe artırıyordu. Açlık ve salgın hastalıklar Hunlar'ı kırıyordu.

MS.46'da Yü Han acunu terk etti.

Hunlar'ın sayısı neredeyse yarı yarıya azalmıştı.

KAÇINILMAZ GERİLEME

(MS.46-73)

HUN İMPARATORLUĞU'NUN BÖLÜNMESİ

Büyük Hun Hakanı Yü uçmağa vardı.

Tarih MS.46...

Yerine oğlu Hutatehou Han⁵⁹ geçti.

Hunlar için bir başka dönüm noktasıdır bu tarih. Gerileme ve ardından bölünme yaşanacaktır.

Çılgın Hunlar sona doğru yaklaşmaktadır. Kurdukları büyük imparatorluk yaşadıkları gerileme sonrası, bölünme ve sonunda yıkılma ile karşı karşıya kalacaktır.

Çılgınlık sonra ermeyecektir elbette. Türk Devlet anlayışının devamlılığı ışığında, birbiri ardına başka çılgınlar devreye girecek, çılgınlık sürecektir.

Hun budun için en zor çağlar başlamıştır.

Bunca yağının arasında, savaşlar vererek yaşamaya çalışırken bir de doğal felaketler büküyordu boyunlarını. Bu savaşta Hunlar'ın yenilmemesi mümkün değildi. Yaşantılarını doğayla bütünleştirmenin karşılığıydı. Varlığını borçlu oldukları bozkır ihanet ediyordu çocuklarına.

Yaşanan büyük kuraklık ve bunun sonucu olarak kıtlık, tamamen bulunduğu zamana bağlı, bulduğu ile yaşamaya çalışan, ambarı, stokları olmayan Hun budunu acımasızca kırıyor, yok ediyordu.

---

⁵⁹ Hutatehou Han: 22. Hun hakanı.

Kuraklık otlakları kavururken, sürülerini doyuramayan, hayvanlarını yitiren, özellikle hayatını bağıladığı atlarını beslemeyen Hunlar çaresiz ve güçsüz kalıyorlardı.

Uzun süren kuraklık yetmiyormuş gibi ortaya çıkan çekirge felaketi ikinci bir yıkım oldu Hunlar için. Geldikleri, kondukları yeri, bir anda yiyip bitiren, ağaç, bitki ot bırakmayan çekirgeler yangın yerine çevirdiler bozkırı.

Bu doğal felaketler MS.41 yılından beri sürüyordu ve dayanılmaz bir hal almıştı.

Kaynaklar şöyle anlatmaktadırlar olanları:

“Hunlar büyük bir kuraklık, ardından çekirge felaketine uğradılar. Birkaç bin mil genişliğindeki arazi tamamen çırılçıplak hale geldi. Otlar ve ağaçlar kurudu. Açlık ve hastalıklardan insanların ve hayvanların yarısı öldü. Hun hakanı Çin’in bu durumdan yararlanacağını düşünerek çekiniyordu. Bu nedenle Çin’e bir elçi gönderdi.”

Çin imparatoru Kuang Wu-ti Hunlar’la barışçı yollardan ilişki kurmak amacındaydı. Çin ordu çıkaracak, Hunlar’la savaşacak halde değildi. Üstelik zordaki Hunlar, eğer barış olmazsa, ihtiyaçlarını karşılamak için Çin’e akacaklardı. Başka çareleri yoktu. Bu nedenle elçiyi hoş tuttu imparator. Hunlar’ın isteklerini kabul etti.

Yü Tanhu’nun yerine tahta oturan, Sol Bilge Eliği olan oğlu Hutatehou Han da kısa bir zaman sonra uçmağa vardı.

Kaynaklarda adı Po-nu⁶⁰ olarak geçen Hun beyi hakan oldu. Ölen Tanhu’nun küçük kardeşiydi.

Po-nu tahta geçince, hakanlığın hakkı olduğunu düşünen kardeşi Pi Tigin çok kızdı ve başkaldırdı. Halkını alarak Çin’e, Hsi-ho bölgesine indi.

---

⁶⁰ Po-nu Han: 23. Hun hakanı.

Pi Tigin, güneye indiğinde bu bölgede yaşayan on boyun desteğini aldı. Kırk-elli bin erlik bir ordu topladı. Kendisini 2. Hohanyeh Han, unvanı ile hakan kabul ettirdi. Güneye tamamen hâkim oldu.

Aynı Hohanyeh Han'ın yolundan gidiyor, Çin'e bağlanarak hakan kalmayı düşünüyordu. Bu isteği kabul görünce, kendisini Güney Hun hakanı ilan etti.

Pi'nin seçtiği hakanlık adı tesadüf değildir. Aynı isimle daha önce Çin'e bağlanan Hohanyeh Han'ın hem davranışlarını hem de adını taklit ederek Çin imparatoru Kuang Wu-ti ile bir anlaşma imzalamış ve ona bağlanmıştı. Bu anlaşmanın en önemli maddesinde Pi, yani 2. Hohanyeh, Hunlar'ı Çin'e yaklaştırmayacağı ve onlarla savaşacağı sözünü vermiştir.

İnanılmaz bir söz! Kendiliğinden ortaya çıkan ihanet:

Kendi kangdaşı⁶¹ olan Kuzey Hunları'nun önünde duracak, Çin Duvarı'nı yapamadığını yapacaktır.

Böylece, Çin'de iç sıkıntılar yaşayan imparator ve Han hanedanı da kendisine iyi bir destek bulmuş oldu. Çünkü hem iç başkaldırıları bastırmak, hem de kuzeyden gelen saldırılara karşı koymak imkânsızdı. O kadar güçlü ordusu yoktu.

Kendisini güneyin hâkimi ilan eden 2. Hohanyeh, Çin'e söz verdiği gibi görevini iyi yaptı. Büyük sıkıntı içinde olan, umudu Çin'e akın olan Pu-nu Han ve kuzey ordularını güneye yaklaştırmadı.

Hunlar kuzeyde ve güneyde olmak üzere ikiye bölünmüş oldular. Üstelik birbirlerine kan davalı gibi yağı olarak...

Bu anlamsız olayın tarihi 47 dir...

Bölünme, büyük gelişmelere gebeydi. Bir kırılma noktası, Çılgın Hunlar'ın sonunu hazırlayan bir başlangıçtı. Beklenenle-

---

⁶¹ Kangdaş: Kandaş, kardeş.

rin gerçeleşmesi uzun sürmedi. 46 yılına kadar Hunlar'ın buyruğunda olan, zaman zaman başkaldırsalar da Çin'e karşı pek çok akında Hunlar'la birlikte hareket eden Wuhuanlar ve Sienbiler artık Çin ile birlikte hareket etmeye başladılar.

47 yılında Wuhuanlar Kuzey Hunları'na saldıracak ve onları daha kuzeye süreceklerdir.

Bölünme, hakan olma iddiaları, Hunlar'dan sonra da çok görülecektir Türk budunlarda. Bir türlü önlenemeyen boy yapısı, soyluluk ve yönetme hursı buna neden olacaktır. Sahip oldukları toprakları yöneten hanedan mensupları, bunların ardında da büyük boyların yöneticileri, paylarını almak için harekete geçmektedirler. Mete Han gibi güçlü hakanlar, hem töreyi uygulayarak hem de adaletli davranarak, başkaldıranları acımasızca cezalandırarak, bölünmelerin önüne geçebilmiştir. Akınlardan ve ticaret yollarından ele edilen gelir, hâkim olunan budunlardan alınan vergiler, özellikle Çin'den gelenler, yeterince doyumluk sağladığında ve üleş hakça dağıtıldığında hiçbir sorun yoktur. Aksama olduğunda ise soylu boy beyleri, haklarını alamadığını iddia eden hanedan üyeleri, yıkıma giden yolun oyuncuları olmuşlardır.

Bundan sonrasını yazmak, gerçekten çok zor geliyor. Anlam-sız kavgaların bugünlere yansıyan örnekleri ile karşı karşıya olduğumuz ortada. Ders alınacak bir tarih, neden bize etki etmez, diye düşünüyorum.

Hunlar çılgındı.

Artık Hunlar çıldırmıştır ve kendi kendilerini yiyip bitireceklerdir. Kendi beylerinin böldüğü, içten parçalanan devletlerin dıştan gelen baskılara dayanması mümkün değildir.

Bu bölünmüş tarihe kısaca göz atacağız. Kronolojik sıra dahilinde ve kalemimiz yettiğince. Yükselmeyi ve güzellikleri yazmak kolay gelirken, elbette yıkımı yazmak zor gelecektir.

KUZEY HUNLARI

(48-93)

Güney Hunları gönüllü olarak Çin'e bağlanmayı ve bir Çin vassalı haline gelmeyi kabul ederken, Kuzey Hunları yaşadıkları bütün zorluklara rağmen özgürlüklerinden taviz vermeyip direnmektedirler. Asıl takdir edilecek ve övülecek olan davranış budur.

O halde asıl Hunlar, Hun İmparatorluğu'nun devamı olarak göreceğimiz devlet Kuzey Hunları'dır.

Bağımsızlık duygusunun nasıl ve hangi sebeplerle geliştiğini anlamak mümkün değildir. Aynı budunun bir kolu Çin buyruğu altında yaşamayı, köle olarak canını kurtarmayı seçerken, diğer bir kolu buna nasıl inatla karşı koyar? Nasıl olur da canı pahasına özgürlüğü seçer? Aynı kanı taşıyanlar ve aynı soydan gelenler arasında ortaya çıkan bu ayırımın gerekçesi nedir?

Daha önce de Çiçi Han ve Hohanyeh Han arasındaki fark buydu. İki kardeşten birinin Çin'e boyun eğmesi, diğerinin ise canı pahasına buna direnmesi... Çiçi Han'ın ömrü kısa sürmüş, yağışı ile savaşarak fakat özgür olarak uçmağa varmıştır. Hohanyeh Han ise uzun fakat bağlı yaşamıştır.

İki tercihten birini seçmek ve diğerini reddetmek... Karşılığını canı ile kanı ile ödeyerek...

Bunu anlamak gerçekten zor!

Bir kırılma noktası ve iki ayrı tercih...

İşte bu kırılma noktasının dayanağını merak ediyorum.

Yaşananlara dönelim:

49 yılında, Kuzey Hunları'nın en zayıf olduğu zamanlarda, Güney Hun hakani Pi'nin ordusu, bağlı olduğu Çin imparatorunun gözüne girmek için kendi budununa savaş açtı. Kuzey Hunları hazırlıksız yakalandılar.

Pi (2.Hohanyeh) kuzey Hunları'nın sağ yanına saldırdı. Hem kalabalık hem de güçlüydüler. Önünde diz çöktükleri Çin onlara iyi bakmıştı. Kendileri de atları da besiliydi. Büyük ve kanlı bir savaş oldu. Kuzey Hun Tanhusu Po-nu'nun otağının yanına kadar ulaştılar. Kuzey Hunları bu kangdaş kavgasında çok kayıp verdiler.

Po-nu Han, saldırının ardı gelecek diye paniğe kapıldı. Budununu alarak Tanrı Dağları'nın kuzeyine çekildi. Kutlu Hun yurdu Orhun'u terk edip Halha'ya yerleşti.

Hunların güçsüzleşmesinden yararlanan eski Hun köleleri, Mete Han'ın yurtlarından sürdüğü Tunghular'ın torunları, Wuhuanlar ve Sienbiler gittikçe güçleniyorlardı. Güney Hunları'nın Kuzey Hunları'na karşı kazandıkları savaş üzerine bu budunlar yeni bir yol çizdiler kendilerine. Çin imparatoruna haber gönderip bağlanmak istediklerini bildirdiler.

“Hunlar'a karşı sizin buyruğunuzda savaşmak istiyoruz!”

İkiye bölünmüş, kangdaş kavgası içinde birbirini kıranlara, yok olmaları için bir başka destek geliyordu. Elbette amaç Kuzey Hunları'nı yok etmektir. Güney Hunları zaten Çin'in buyruğundaydı ve yok olmuş sayılırlardı.

Wuhuanlar ve Sienbiler...

Çin'e köleliği orun sanan iki budun...

Oysa Çin onların atalarını yok saymış, utanç verici adlarla nitelendirmiş, aşağılamıştı. Şimdi torunlar Çin'e hizmet etmek için yarışıyorlardı.

Çin imparatoru, önünde diz çökmeye gelen hiç kimseyi reddetmezdi.

Wuhuan Kralı Kao-chüe, Çin sarayına davet edildi. Kendisine ve yanındaki 9000 adamına iltifatlar yağdırıldı. Bunlardan 80'ine yüksek orunlar verildi.

Çin'de en bol maldır orun. Buyruğuna giren bütün budunlara anlamsız ve bolca orunlar dağıtılır fakat her nasılsa bu orunlar yalnızca alanları memnun eder. Üstelik hiçbir işe yaramaz.

Yine öyle oldu. Çin unvanı taşımanın onları soylu yapacağı tutkusu ile mest oldu bu eski Hun köleleri. Yiyecek dağıtılıp karınları doyuruldu. Giyecek verilir şekilleri değiştirildi. İpeklere boğuldular ki en etkin Çin silahıydı ipek.

Çin, göçebelere nasıl davranması gerektiğini, onları nasıl kullanacağını çok iyi biliyordu. Birini tutup, diğerinin üzerine salarak güç dengelerini koruyordu.

Yine de Wuhuanlar'ı başıboş, kontrolsüz bırakmak istemiyordu imparator. Bu nedenle Wuhuan boylarını yönetenlerin başına bir Çinli sanggün atandı. Böylece Hunlar'a karşı yabancı bir lejyon kurulmuş oluyordu. Wuhuanlar, Çinli sanggün ne buyurursa onu yapacaklardı.

Çin imparatoru bununla da yetinmedi. Bu işlere bakan Sanggünü Yung, 49 yılında Sienbiler'e de bir elçi gönderdi. Onları Çin'e davet etti.

Sienbiler'in başındaki reis, bu çağrıyı coşkuyla karşıladı. Karşılık olarak bir heyetle çok miktarda hediye gönderdi ve Çin'e

bağlanma isteğinde bulundu. Bunun ardından Sienbiler'e bağlı pek çok kavim gelip Çin'e bağlılık bildirdiler.

"Size bağılıyız, bir emriniz var mı?" dediler.

Bu fırsatı bekleyen Sanggün Yung, Sienbiler'e şöyle seslendi.

"Bize hizmet etmek istiyorsanız, hemen geri dönünüz ve kuzeydeki Hunlar'a saldırınız. Ne zaman ki Hunlar'ın kafalarını kesip bana getirirsiniz o zaman size inanırım! Getirdiğiniz her Hun kellesi için altın ödeyeceğim!"

Başkanları Pien-ho "Size hizmet edeceğiz" diye bağırdı var gücüyle. Çin'e kölelik, ona gurur veriyordu.

Sanggün Yung da karşılık verdi.

"Hizmet edeceğinizden eminim!"

Yağı ittifakı kurulmuştu. Kuzey Hunları sürekli saldırı altında kalacaklardı. Çin, genel siyaseti gereği barbar dediği budunları birbirlerine kırdırarak güçleniyordu. (56 yılında Sienpiller'i destekleyip onlara, çok güçlenmeye başlayan ve tehlike gördüğü Wuhuanlar'ı ezdirecektir.)

Çin'den buyruk alan Sienbiler; Kuzey Hunları'nın Sol Bilge Eliği'nin buyruğundaki bir boya saldırdılar. 2000 erlik Hun ordusunu yendiler. Savaştan sonra yiğit Hunlar'ın kesik başlarını Çin'e getirip, söz verdikleri gibi sanggüne teslim ettiler. Karşılığında övgü ve altın aldılar.

Çin sanggünü, Hun kafalarının karşılığını büyük bir mutlulukla ödedi.

Kuzey Hunları gittikçe zayıfladılar. Savaşmak, sürekli yer değiştirmek zorunda kalmak yoruyordu onları. Her geçen gün durum daha kötüye gidiyordu.

Çin rahat etmiş, kuzeyden gelen akınlar tamamen kesilmişti. Sınırlarını koruyan Güney Hunları görevlerini yapıyorlardı.

Hunlar'ın büyük kısmı baskı nedeni ile batıya kayınca, doğuda kalan boylar azınlığa ve yalnızlığa mahkûm oldular. Wuhuanlar'ın eline düştüler. Wuhuanlar, Çin'in buyruğu ile güçsüz yakaladıkları boylarda katliamlar yapıp Hunlar'ı kırmayı sürdürdüler.

Batıya doğru giderek doğudaki kayıplarına karşılık orada tutunmaya çalışan, ticaret merkezleri sayesinde ayakta kalma yolunu seçen Hunlar, burada da baskı altında kaldılar. Çin, üzerlerine sık sık ordu gönderdiği gibi Wusunlar'ı kullanarak nefes aldırmaı Hunlar'a. Kuzey Hunları'nın zaman zaman yaptığı akınlar, sonucu olmayan geçici başarılarından öteye geçmiyordu. Bu kadar yağının arasında yaşamak kolay değildi.

Kuzey Hunları bütün olanlara rağmen direniyordu.

İmparator Ming-ti zamanında Çin ordusu, Kuzey Hunları'na karşı doğrudan saldırıya geçti. Hunlar karşılık verdiler. Bu dönem on yıl sürmüş, Kuzey Hunları'nın yiğit akınları karşısında Kuzey Çin'de yaşayanlar korku içinde kalmışlardır. Akınlar Çin'e büyük zarar vermiştir.

65 yılından itibaren Çin tahriki ile Hunlar'ın üzerine giden Wuhuan ve Sienbiler doğuda Hun hâkimiyetini tamamen sonlandırdılar. Hunlar'ı sürdürdüler. Hunlar'ın yurdu, koruyucusu Gobi Çölü boşaldı.

76 yılında Çin tahtına oturan Chang-ti, döneminde, Hun yağısı olarak tarihe geçen Sanggün Pan Chao batıdaki hareketleri ile çok etkili oldu. Pan Chao Kuzey Hunları'nı batı ticaret kentlerinden söküp almak için özel bir uğraş göstermiş, sonunda da

başarılı olmuştur. Hunlar'a tabii olan kent kralları teker teker Çin buyruğuna girmek zorunda kaldılar.

Bütün bu savaşlar Çin'e çok pahalıya patladı. İmparator Chang-ti ekonomik sıkıntıya girildiği için 77 yılında savaşlara son verdi ve masrafını karşılayamadığı ordusunu geri çekti. Buna rağmen Pan Chao inadından vazgeçmemiş, kendine on bin çerilik bir ordu kurmuş ve Hunlar'a karşı mücadeleye devam etmiştir.

Çin'in bütün gücü ile yüklenmesi bile batıda Hun etkinliğini kırmaya yetmiyordu. Batı ellerinde olduğu sürece Hunlar'ı yok etmek mümkün olmuyordu. Bu nedenle Pan Chao, imparatoruna, Wusunlar'la anlaşmasını önerdi.

İmparator Chang-ti, Pan Chao'nun isteğini yerine getirip Wusunlar'a elçi ve armağanlar gönderdi. Wusunlar, Hunlar'a karşı harekete geçtiler.

Kuzey Hunları 73-83 yıllarında büyük insan kayıplarına uğradılar.

Kalabalık bir boy beyi olan Chi-lüs, boyuna ait 38 bin kişiyi ve sürülerini alıp Çin tarafına geçti. Bu arada Çin etkisi ile batıda da beyler ve krallar Kuzey Hunları'nı terk ederek Çin'le anlaşmalar yapmaya başlamışlardı.

Kuzey Hunları'nın Ting-lingler'le araları bozuluyordu. Ayrıca Sienbiler, Çin ile yaptıkları anlaşma gereği sürekli olarak saldırı halindeydiler. Zorlanmalar arttıkça kaçışlar da artmış 85 yılında yetmiş üç urug Çin'e sığınmıştı. Kuzey Hunları zayıflıyor, güneye giden, Çin vassalı Hunlar güçleniyordu.

86'da Güney Hun Hakanı Hsüan'ın yeğeni Siçi (Shih-ki) Kuzey Hunlar'ına bir saldırı düzenledi. Ağır kayıplar verdirdi. Bunu Çin imparatorunun gözüne girmek için yapmıştı. Köleliğin gereği verdiği uğraş.

Kuzey Hun hakanı olan Yü-lü kuşatılmış, nefes alamaz hale gelmişti. Çevresindeki yağlı çemberinin gittikçe daraldığını fark ediyordu. Güneyden kangdaşı Hunlar'ın, doğudan Sienbiler'in baskısı, kuzeyden de Ting-ling saldırıları büyük sıkıntı veriyordu.

87 yılında Sienbiler aniden saldırdılar ve Yü-lü Han'nun kuvvetlerini yenerek büyük kayıp verdirdiler. Yiğitçe direnmesine rağmen Yü-lü Han yakalandı ve işkence edilerek derisi yüzüldü.

Bu, Hunlar'a yapılan büyük bir hakaretti. Sienbiler, ataları Tunghular'ın öcünü Mete Han'ın bir torunundan alıyorlardı. Sienbiler yine de Hunlar'dan çekinmiş olacaklar ki saldırıyı sürdürmediler. Çekilip gittiler. Ancak Kuzey Hunları'nda büyük bir panik yaşandı. Kendilerini savunmasız hissettiler. İki yüz bin insan ve sekiz bin seçkin savaşıdan oluşan 58 Hun boyu güneye inip Çin'e bağlandılar.

Kuzey Hunları üzerindeki Çin baskısı yeni imparator Ho-ti (89-105) zamanında arttı. Hele 88 yılında yaşanan korkunç kıtlıktan sonra başlayan Çin saldırıları üç yıl boyunca aralıksız sürdü.

Bu arada Çinliler, Sienbiler'i Hunlar'a karşı kışkırtmayı sürdürdüler. Hunlar iki yandan saldırıya uğrayıp, tükendiler.

Kuzey Hunları, çılginların ruhunu, yüreğini taşıyanlar, yine de boyun eğmemeyi seçiyor, esaret yerine uçmağa varmayı tercih ediyorlardı. Bu artık bir yok olma savaşı haline gelmişti.

90 yılında Kuzey Hunları'na karşı çıkarılan ordunun başında Güney Hun beylerinden Siçi bulunuyordu. Adı kaynaklarda yazılmayan Kuzey Hunları'nın yiğit hakanı, yanında bin kadar savaşçı olduğu halde bu savaşı kabul etti. Kahramanca savaştı

güçlü yağıya karşı. Çok yara aldı ve atından aşağıya yuvarlandı. Sadık erleri onun çevresini sardılar ve tekrar atının üzerine koydular. Çemberi yarıp çıkardılar kuşatmadan. Yağılar hakanın ailesini, ağırlıklarını ve tamgasını ele geçirdiler.

Bunun hemen ardından Çin ordusu birkaç koldan yola çıkıp Kuzey Hunları'nın üzerine yürüdü. Eski Hun kölesi kabilelerden yardım alarak ilerlediler. Çok kanlı savaşlar oldu. Çin ordusunun azınlıktaki Hunlar'a karşı başarılı olması elbette sürpriz değildi.

Batıya gönderilen ordunun ticaret kentleri üzerindeki akınları sonuçlanmak üzereydi. Çin'in bu kentleri Hunlar'dan alma çabasını, Ünlü Çin sanggünü Pan Chao "Hunlar'ın sağ kolunu keseceğiz" şeklinde açıklıyordu. Büyük düşü gerçekleşmek üzereydi.

91 yılında Çin'in batı ucu valisi Kuzey Hun hakanına karşı yeni bir saldırıda bulundu. Hakan çekilmek zorunda kaldı. On dan bir daha haber alınamadı. Onun yerine kardeşi Batı Luli Beyi Yü-chu-kien geçti.

Burada çok önemli bir konuya değineceğiz.

Kuzey Hun hakanı Çin'den barış istemiş ona Çin sanggünü Tou-Hien büyük destek vermiştir. Bu sanggünün gerekçesi klasik Çin siyasetinin güzel bir örneğidir. Çin sanggünü, imparatora "Kuzey Hunları bozkırdaki kuvvetler dengesinin önemli bir öğesidir. Bu denge bozulmamalı, Kuzey Hunları yok edilmemelidir. Onlar devreden çıkarsa başka bir güçle uğraşmak zorunda kalırız. Onların yok olmasına izin vermeyelim!" dedi.

Çin imparatoru bu görüşü uygun bulmuştur. Barış için görüşmeler başlamış, bu sırada anlaşılmaz şekilde Tou-Hien tutuk-

lanmış ve katledilmiştir. Onun desteğinden mahrum kalan Hun Hakanı Yü-chu-kien kuzeye göçmüştür.

Çin bu göçü başkaldırı olarak değerlendirdi. Hunlar'ın üzerine ordu gönderdi. Çin ordusunu yöneten sanggün barış görüşmesi için geldiğini söyleyip hakanı tuzağa düşürdü. Yakalayıp katletti ve bütün adamlarını kılıçtan geçirdi. Tarih 93...

Yü-chu-kien Han, Mete Han soyundan gelen son Kuzey Hun hakanıdır. Bu nedenle bazı tarihçiler 93 yılını Kuzey Hunları'nun sonu olarak işaret ederler.

Oysa Hun budun hâlâ direnmekteydi. Yönetim el değiştirmişti.

Bu sırada batıda Kang-kü'ye kadar olan Kaşgar, Hami, Yarkent, Hotan ve daha birçok kent artık Hunlar'ın elinden çıkmıştır.

Kuzey Hun Devleti'ne son ve kesin darbeyi ise bir Sienbi hükümdarı vurdu. Tan-shih-huai... (Tangsuk Han)

147-156 yıllarında yaptığı saldırılarla Hun yurdunu istila etti ve kendi devletini kurdu. Hunlar varlık gösterecek durumda değildi. Bir kısmı batıya doğru gitmiş, bir kısmı da Çin'e kaymıştı. Son Hun hakanı başarılı savunmalar yapsa da yıkıma engel olması mümkün değildi.

Kuzey Hunları tarihten çıktılar.

Sağ kalan ve asla boyunduruğu kabul etmeyen Hunlar, anayurtlarını terk ettiler. Dağların geçitlerini aşarak çekip gittiler.

Şu gerçeği tekrarlayalım.

Asla teslim olmayan, boyun eğmek yerine uçmağı tercih eden yiğit Kuzey Hunları, savaşçı yiğitlerin, inandıkları Gök'e ulaşmakta tereddüt etmediklerinin kanıtladılar. Onlar yok olur fakat asla boyun eğmezlerdi. Onları tutsak etmek mümkün ol-

madı. Batıya doğru uzandı yolları. Torunları çok yakında daha gür ve unutulmaz sesler vereceklerdi Avrupa'da.

Çünkü çılgın Mete Han'ın çılgın torunlarıydılar.

TANGSUK HAN DESTANI

Kuzey Hunları'nun varlığına son veren Sienbi hükümdarı Tangsuk Han, ortak Orta Asya kültürünün bir geleneği olarak destanlara konu edilmiştir. Türk etkili bir anlatının ürünüdür bu destan. Yaklaşımı, işlenişi ve sunumu ile Türk izleri taşımaktadır. O nedenle burada yer vermeyi uygun gördüm. Taşdığı özellikler mutlaka tanındık gelecektir.

Söylendiği üzere Tangsuk Han'ın atası, Hun ordusunda üç yıl görev yapan bir erdi. Adı Toulou-hou olan bu erin hatunu, erinin yokluğunda çadırında bir oğlan çocuğu doğurdu.

Toulou-hou savaştan döndüğünde neredeyse üç yaşına girmiş olan oğlanı görünce şaşırıp ve kılıcını çekerek hatunu öldürecekti. Kadın eşine yalvararak olanları anlatmak için izin istedi. Çünkü yanlış bir şey yapmamıştı. Bu oğlan onlara Tanrı armağanıydı.

"Bir gün açık bir havada, çadırıma dönüyordum. Birden bire güçlü bir Gök gürlemesi ile irkildim. Hiç bulut yoktu Gök'te. Bu sesin nedeni neydi, merak ettim. Başımı kaldırıp baktım Gök'e doğru. Bu sırada ağzım açıktı. Bir anda bir dolu tanesi düştü ağızımın içine. Yutuverdim. Başka da şansım yoktu. O günden sonra hamile kaldığımı anladım. Karnum büyümeye başladı."

İşin ilginç tarafı çocuk doğmak bilmemiş, acuna gelmeye karar vermesi için on ayın geçmesi gerekmiştir.

“On ay sonra doğurdum oğlumuzu. Bu çocuk normal, Aradan bir çocuk değil. Çok fevkaladelikler yaşattı bana. Kısa zamanda büyüdü”

Hatun ne dese, ne anlatsa inandıramadı kocasını. Toulu-hou karısını öldürmedi, çadırında kalmasına da izin vermedi. Kadın ısrar etti kocasına, çocuğu evlat edin ve bak diye.

“Onu yanında yetiştir. Bir er olarak yaşasın!”

Çocuğa Tangsuk adı verildi.

Çocuk büyüyünce cesareti, akli, yiğitliği ile dikkat çekti. On dört yaşlarındayken, başka bir boyun başı olan Pu-pen adamları ile obalarına saldırdı. Çocuğun anasının boyuna ait bütün hayvanları alıp gitti.

Tangsuk tek başına atına bindi. Pu-pen ve adamlarını kovalayıp hücum etti. Onları yendi ve yağmalanan malları alarak geri döndü.

Bu inanılmaz olay karşısında bütün Sienbi boyları çekindiler Tangsuk’tan. Ona tabi oldular. O bir buyruk verdiğinde ister haklı ister haksız, kimse karşı gelmedi. Bir zaman sonra da kendisini han ilan etti.

Destan bu kadar.

Dikkat çekici ve önemli...

Kuzey Hunları’rı ortadan kaldıran bir hükümdarın destanlaştırılması, üstün vasıflarla kazandırılarak anlatılması, yaşanan coğrafyanın özelliğidir. Mete Han’ın torunlarının devletini ortadan kaldıran, onları yurtlarından kovalayan birinin başka türlü anlatılması mümkün görülmemektedir.

Belki de Mete Han’a özenilerek böylesi bir destan uydurmuşlardır Sienbiler. Bilindiği gibi onların ataları olan Tunghular’ı ezen, yurtlarını ellerinden alan Mete Han’dır. Çok beklemişlerdir bu günü.

Sonunda başarmışlardır.

GÜNEY HUNLARI

(43-216)

Kuzey Hunları tarihten çekildiler.
Bu bir yok oluş değildi...
Çekip gittiler gitmeleri gereken yere doğru
Artık onlardan söz etmeyeceğiz.

Bu arada Güney Hunları neler yaşıyordu, ona bakacağız.

Kuzey ve Güney Hunları'nı ayrı ayrı anlatmak istedim. Böylece Çin egemenliğini kabul edenlerle, direnip yok olmayı seçenlerin yaşadıkları daha dikkat çekici hale gelecektir. Zaman zaman karşı karşıya gelseler ve tarihleri çakışsa da bu ayrımı özellikle yaptım. Çünkü her iki budun çok ayrı bir hayat yaşadılar.

Güney Hunları 48 yılından itibaren Çin sınır bölgelerinde kalıyorlar, kuzeyden gelecek tehlikelere karşı Çin'i koruyan bir tampon görevi görüyorlardı. Bu tehlike kendi budunlarının kuzeyde kalan parçasıydı.

Çin Güney Hunları'na ileri karakolu gibi davranıyordu. Hakanları yaşamayı ve rahatı seçseler de, Çin'e bağlı olmalarını bir kurtuluş görseler de Hun budun mutlu değildi.

Zaman zaman aldıkları kararla boy beylerinin bağımsız hareket ettikleri, bağlı oldukları Çin'e akınlar yaptıkları bile görülmüyordu. Boy beyleri bu kişilsiz devletin, hakan olduğunu id-

dia eden yöneticilerine karşı ayaklanıyordu ki bu ayaklanmaları bastırmak için Çin'den yardım istiyordu sözde hakanlar.

Güney Hun boyları başkaldırıyordu...

Çünkü...

Vassal olmak bir Hun'a yakışmayan bir durumdur. Özgürlüğe ve yönetmeye adanmış bir budunun Çin'e bağlı olması özünü inkâr etmesi demektir. Budun olmanın, çılın yapının ruhu na aykırıdır.

Güney Hunları'nı Çin sınırına indirip, Çin'e bağlayan Pi yani 2. Hohanyeh, çok ağır ve içinden çıkılmaz bir durumdaydı. Çin imparatorunun bir vassalı olarak bir Hun hakanı için hakaret derecesinde uygulamalarla karşı karşıyaydı.

Çin devlet kuralları, imparatorun verdiği veya ondan gelen fermanların yerlere kadar eğilerek alınmasını buyuruyordu. Bu kural Pi'nin çok zoruna gidiyordu. Üstelik budun içindeki değerini de düşürüyordu.

Pi, Çin elçisini otağında başka bir yerde kabul ederek ve kimsenin görmediği bir yerde yerlere kadar eğilerek almaya başladı fermanları. Ağlayarak, elçiden kendisini anlamasını, otağda, budununun soylularının önünde bu işi yapamayacağını söylemiş, elçi ona acıyarak bu çözümü kabul etmişti.

Olanlar gizli kalmadı. Hunlar kendilerinin aşığıldığını, Pi'nin bir Hun hakanı olamayacağını yüksek sesle seslendirdiler ve yaydılar. Saygın olmayan hakanı, saymayacaklardı.

Çok geçmeden üst orunlu beş Hun beyi başkaldırdı. Ellerin de tutsak olan Kuzey Hun erlerini ve Sağ Bilge Eliği'ni serbest bıraktılar. Kuzey Hun Hakanı'nın yaşadığı Halha'ya gitmek üzere yola çıktılar. Amaçları Kuzey Hunları'na katılmaktı.

Ancak yolda aralarında kavgaya tutuşmaları planları bozdu. Bu işi planlayan bütün soylular öldü. Oğulları ise kendi adamlarını tarafından kuşatıldılar.

Kuzey ve Güney Hunları birer ordu çıkarıp karşı karşıya geldiler ve bir kez daha savaştılar. Güney Hunları bu savaşta yenilmiştir. Bu savaştan sonra Pi, Çin'den yardım istemiş. Bu da itibarını iyice zedelemiştir. Çin "Madem yardım isteyecektin, seni neden besleyeyim?" tavrı ile aşağılamıştır 2. Hohanyeh'i.

Pi, 55 yılında öldü. Ne iyi bir ad bıraktı geride ne de bir destan. Sıradan, ruhsuz kişilerin yaptığını yapmış, Çin'e boyun eğmişti. Bir köle olarak terk etti acunu. Hunlar'ı ikiye bölen ilk adımı atmış, bunun karşılığında hiçbir şey elde edememişti, bu durumunu yok etmekten başka.

Onun yerine sıra ile Muo (55-56), ardından Han (56-59), onun ardından Ti (59-63) ve Cang, Güney Hunları'nu kısa sürelerle yönettiler.

Bunlardan sonra da Pi'nin yeğeni Su (63) hakan oldu.

Saydığımız hakanları hepsi de silik ve yeteneksiz kişilerdi. Vassal olarak kalmayı ve Çin imparatoruna hizmet etmeyi seçerek zaten bunu ortaya koyuyorlardı.

Bu süre içinde Çin imparatoru istedi diye zaman zaman Kuzey Hunları'na karşı ordu çıkardılar. Kuzeyliler de bunlara karşılık verdiler. Savaşlar yaklaşık otuz yıl sürdü.

Bu karmaşa içinde bir nesil değişti.

Güney Hunları büyüyüp güçlenmişlerdi. Çin ile ticaretin serbest olması bunun en önemli nedeniydi. Belli bir düzen oturmuş, nüfus artmıştı. Kuzeyden gelen pek çok boy onlara katılmışlardı.

O çağlarda, Çin kaynaklarında adı geçen Siçi, Güney Hunları üzerinde etki kurmaya çabalayan, Kuzey Hunları ile başarılı savaşlar yaparak Çin'in gözüne giren bir kişi olarak tanınmaya başladı. Kuzeyden sonradan göçenler, Siçi'nin yaptıklarına karşılık ondan nefret ederken, Güney Hunları onun hakan olmasını istiyorlardı. Cesurdu. İyi eğitim görmüş çok savaş kazanmıştı. Tecrübeliydi.

Güney Hun Hakanı, Siçi'nin amcası An-kuo'ydu. Ağabeyi olan Tun-tu-ho ölünce başa geçmiş, Siçi de Sağ Chu-ki Bey'i unvanı almıştı.

An-kuo Han, Siçi'nin aksine, güneye sonradan gelen Kuzey Hunları'ndan destek alıyordu.

Anlaşmazlıklar büyüyünce, Siçi hayatının tehlikede olduğunu düşünerek adamlarıyla birlikte Çin sınırına indi. Hakan olmak isteğini bildirdi. Hakanlık konusunda son sözü Çin bölge valisi olan Tu-Chung verecekti. O da Siçi'yi destekliyor ve imparatora, An-kuo'nun Siçi'yi ve ona bağlı Hunları Çin'den koparmaya çalıştığını anlatıyordu.

An-kuo Han, Tu-Chung'un harekete geçtiğini görünce bunun sonu olacağını düşünerek korkup kaçtı ve bozkıra sığındı. Sonra da ordusuyla Siçi'nin üzerine yürüdü. Bu sefer yok edileceğini anlayan Siçi kaçtı ve Mang-hsiang-cheng kalesine sığındı.

Bunun üzerine Tu-Chung, An-kuo'nun üzerine yürüdü. Çin'den korkan, bir katliama uğrayacaklarını düşünen Güney Hunları An-kuo'yu öldürdüler ve başını Tu-chung'a teslim ettiler.

Bunun üzerine Siçi hakan oldu. Ancak kabul görmedi birçok Hun soylusu tarafından. Hatta otağına saldırı oldu. İsyan yayıldı. Bir yıl sonra on beş Hun boyu, yaklaşık iki yüz bin Hun, başka bir Hun soylusu Feng-hou'yu hakan seçtiler.

Ayaklanma yayıldı, Çinliler'e karşı gelişti. Çinli görevliler kırılıktan geçirildi. Karakollar yakıldı ve yıkıldı. İsyan edenler çadırlarını alıp kuzeye göçtüler.

94 yılı kışında Feng-hou'ya karşı büyük bir ordu kuruldu. Si-enbi, Wuhuan ve Güney Hunları'ndan oluşan bu ordu başkaldıranları kuşattı. Savaş sırasında Feng-hou kuşatmayı yardı ve kuzeye çekildi. Çinliler onu takip etmedi. Bu savaşta on yedi bin Hun'un öldüğü söylenir.

Siçi 98'de uçmağa vardı. Tahta kardeşi Than geçti.

İsyan eden Feng-hou ve yanındakilerin sonu da kötü olsun. 117'de Si-enbiler tarafından dağıtıldılar. Bir kısmı kuzeye çekildi, Feng-hou ise geri dönüp yeniden Çin'e sığındı. Çinliler onu öldürmedi. Çin içlerine sürgüne gönderildi.

Özgürlük yanlısı Hunlar, Çin'in atadığı hakanlara karşı 153 ve 158 yıllarında iki büyük ayaklanma da daha bulundular.

Bu iç savaşlar, Kuzey Hunları'nın yurtlarını istila eden Si-enbiler'in 177'den sonra dikkatini çekmiş, Güney Hunları üzerine baskı yapmalarına sebep olmuştur. Bu da yeniden parlak günlerle dönme ateşini söndürdü Hunlar üzerinde. Çin boyunduruğundan kurtulmak hayal oldu. Hiç değilse isimlerini yaşatmalarını çabaları bile yetersiz kaldı.

Güney Hunları hakanlarından umudu kesmişlerdi. Çin imparatoru tarafından bir vali gibi atanmaktaydılar ki Çin bu seçimi yaparken kendi kalite anlayışını uyguluyordu.

Zamanla bu atama işi de iyice yoldan çıktı. Artık sıradan Çinli komutanlar bu işe karışır hale geldiler. Canı sıkılan ya da mevcut hakanı beğenmeyen bir komutan hakanı azlediyor ve yerine başka birini atıyordu.

188 yılında, bu şekilde atanan bir hakana kızan Hunlar, göstermelik hakanı öldürdüler. Buyruğunda olan Hunlar'ın başsız kalmaları bile Çin'i mutlu ediyordu. Çünkü Hunlar birbirlerini öldürürlerse, gelecekte yağları olacak birileri eksilecek demektir.

Çin kendi zararına bir hareket olursa müdahale ediyordu. Adeta devlet olmadan önceki başlangıca yeniden dönen ve boy beylerinin yönetimine geçen Hunlar, üst üste atanan iki hakanı da kabul etmediler. Sonunda Çin son atadığı hakanı yine kendisi hapsedti ve güney Hun ülkesini beşe ayırıp eyaletlere taksim etti. Böylece idare Çin valilerinin eline geçmiş oldu.

Bu da Güney Hun Devleti'nin sonu demektir. (216)

Yurt gittikten, hakan da olmadıktan sonra artık bir devletten söz edilemezdi.

Devlet ortadan kalksa da Hun budun Çin Devleti içinde varlığını sürdürerek birçok iç savaşa katıldı. 220 yılında yıkılan Han hanedanının yerine kurulan yerel krallıkları yıkan hakan neslinden gelen Liu-Yüan adlı bir Hun beyi Çin başkenti Lo-yang'ı ele geçirdi. Chao (Han) hanedanı adıyla bir Türk Devleti kurdu. Bu devlet, çeşitli Türk urugları arasında el değiştirerek Göktürk Devleti zamanına kadar yaşadı.

SON...

Teoman Han'ın temellerini attığı, bağımsız Hun boylarını birleştirerek oluşturduğu Hun Devleti, Mete Han zamanında büyük bir imparatorluk haline gelmiş ve yaklaşık 600 yıl varlığını sürdürmüştür.

Türk tarihçileri "Eğer Büyük Hun İmparatorluğu'nu, tarihte var olmuş başka bir devletle karşılaştırmak gerekirse, bu devlet Osmanlı İmparatorluğu'dur" diyerek bu büyük devletin önemi ve değerini işaret ederler.

Bu imparatorluğu kuran Hun çılgınları, o çağda, o coğrafyada başarılması çok zor olan bir işi başarmışlardır. Çevrelerindeki çok sayıda, kalabalık ve güçlü yağılara rağmen azlık sayıları ile böylesi bir imparatorluk kurmak, tarihin akışını değiştirmek, Türk töresini, acuna hükmetme ve hâkimiyet fikrini geliştirmek tek bir cümle ile açıklanır.

"Hunlar çılgındılar...

Ve ben bunu kanıtladım!"

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Ascherson**, N. Karadeniz. (Çev. Kudret Emiroğlu), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Basımevi Şefik Matbaası, İstanbul.
- Avcıoğlu**, D. 1999. Türklerin Tarihi: 1. Kitap. Tekin Yayın Dağıtım San. Tic. Ltd. Şti, Ankara.
- Çerçi**, F. 2003. Hunlar'da Sosyal, Siyasi Hayat ve Devlet-Halk İlişkileri. Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi, 5(1); 59-98.
- Eberhard**, W. 2007. Çin Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ergin**, G. 2008. Antik Çağ'ın Savaş Makineleri. *Eskiçağ'dan Modern Çağ'a Ordular* (Edt. Feridun M. Emecan), C Kitabevi, İstanbul, s.1-20
- Gökçe**. S. 1995. Türk Tarihine Giriş. Çağ Ofset Matbaacılık, Elazığ.
- Gumilev**, L.N. 2002. Hunlar. (Çev. D.Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul.
- Grakov**, B.N. 2008. İskitler. (Çev. D. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul.
- Heredotos**, 1991. Heredot Tarihi. (Çev. Müntekim Ökmen), Büyük Fikir Kitapları Dizisi: 19, Remzi Kitabevi A.Ş, İstanbul.
- İnan**, A. 2000. Tarihte ve Bugün Şamanizm. Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara.
- Klyashtorny**, S.G., Sultanov, T.İ 2004. Kazakistan/Türk'ün Üç Bin Yılı. (Çev. D. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul.
- Ksenophon**, 1998. Anabasis (Onbinlerin Dönüşü). (Çev. Tanju Gökçöl), Dünya Klasikleri Kültür Dizisi: 8, Sosyal Yayınlar, İstanbul.

- Kurat, A.N.** 2002. Türk Kavimleri ve Devletleri. Murat Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Onat, A., Orsoy, S. V Ercilsun, K.** 2004. Han Hanedanlığı Tarihi. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Ögel, B.** 1981. Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi 1. Emel Matbaacılık Sanayi, Ankara.
- Ögel, B.** 1981. Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi 2. Emel Matbaacılık Sanayi, Ankara.
- Ögel, B.** 1991. Türk Kültür Tarihi'ne Giriş. Kültür Bakanlığı, Ankara.
- Ögel, B.** 2003. İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Ögel, B.** 2003. Türk Mitolojisi. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Radloff, W.** 1999. Türklerin Kökleri.(Altı Cilt), (Çev. Arzu Ekinci, Yasemin Ünlü), Ekav Yayınları, Ankara.

AHMET HALDUN TERZIOĞLU

Trabzon'un Beşikdüzü ilçesine bağlı Takazlı Köyü'nde, 1960 yılında dünyaya geldi. İlk ve orta öğrenimini, öğretmen olan babasının görev yaptığı değişik kentlerde tamamladı. 1981 yılında Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi'ni bitirdikten sonra ziraat yüksek mühendisi olarak doğudan batıya, kuzeyden güneye Türkiye'nin hemen her bölgesinde görev yaptı. Bu arada Anadolu Üniversitesi İşletme Fakültesi'ni bitirdi.

Evlü ve iki çocuk babası yazar 2006 yılında emekli oldu ve tamamen yazmaya yöneldi.

Yazma çalışmalarına, tarım konularında broşürler ve makaleler hazırlayarak başlamıştır. Siyasi çalışmaları, sloganları, afiş düzenlemeleri ve projeleri ile pek çok kişi, kamu-özel kurum ve kuruluşu katkıda bulunmuştur. Bir dönem mesleki bir derginin yayın kurulunda görev almış, köşesinde sürekli makaleler yazmıştır. Kısa bir süre için, bu derginin editörlüğünü yürütmüştür. Kurum ve kuruluşlara yönelik özel çalışmalar yapmış; yazıları, fikirleri ve projeleri ilgililerce değerlendirilmiştir. Pek çok dergi ve kitabın düzenlemesine ve çıkarılmasına katkı sağlamıştır. Tanıtıcı film senaryoları yazmış, bunların hazırlanmasında görev almıştır.

Çalışmalarını özel ilgi alanı olarak seçtiği Türk tarihi ve mitolojisi üzerine yoğunlaştıran yazarın ilk iki kitabı 2004 yılında yayınlanmıştır:

"Gök Tanrı'nın Çocukları" ve "Oğuz Han".

Yazar, edebiyat yarışmalarında ödülleri almıştır. 2006 IV. Gila Kohen Öykü Yarışması'nda "Veresiye Defteri" isimli öyküsü yayınlanmaya layık bulunmuş ve bu yarışma için yayınlanan hikâye kitabında yer almıştır. Ardından bir dönüm noktası diye nitelendirdiği, 2007 yılı Mustafa Necati Sepetçioğlu Tarihi Roman Yarışması'nda, "Alp Er Tunga" isimli tarihi romanı ile "**Birincilik ödülüne**" layık görülmüştür. 2008 yılında Gelir İdaresi Başkanlığı'nın düzenlediği "Vergi" konulu tiyatro yarışmasında çocuk oyunu dalında "Karınca Kararınca" isimli oyunu ile ikincilik ödülü almıştır. Oyunu yayınlanmış ve sahnelenmiştir. 2008 İLESAM "Esere ve Emeğe Saygı" öykü yarışmasında "Gitti Hatıralarım" isimli öyküsü mansiyon kazanmıştır. Bunların ardından diğer edebiyat ödülleri gelmiştir. Mersin'de yaşayan yazar, eserler vermeye devam etmektedir.

Yazar İletişim Adresi:

www.ahmethaldunterzioglu.com

ahterzioglu@ahmethaldunterzioglu.com

ahterzioglu@gmail.com

YAZARIN KRİPTO KİTAPLAR'DAN ÇIKAN ESERLERİ

ROMANLAR:

- TEOMAN HAN
- METE HAN (4. ve 5. Baskı)
- KİOK HAN
- HAREM AĞASI
- CENGİZ HAN
- REİSİM ÇATLI (2. BASKI)
- KÜR ŞAD
- TOMRİS HAN

TARİH ARAŞTIRMA KİTABI

- HUNLAR DA ÇILGINDI
-

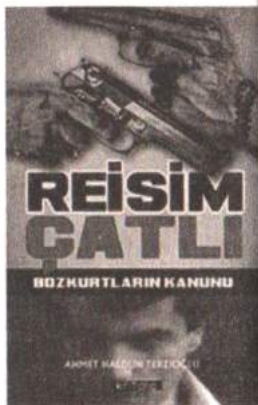
YAYINLANMIŞ DİĞER ESERLERİ

ROMANLAR:

- GÖK TANRI'NİN ÇOCUKLARI
- OĞUZ HAN
- HÜZÜN
- BİZİ FIRTINA VURDU,
- ALP ER TUNGA (3. BASKI)
- GÜLLERİN SOLDUĞU GÜN
- ÇIÇI HAN (2. BASKI)
- METE HAN (3. BASKI)
- KOMANDO
- TÜRK KİMMERLER/ KİMMERYA
- BAKAN BEY'İ VURDULAR

HİKÂYE KİTABI:

- SEVDA ÜZERİNE MEMLEKET HİKÂYELERİ
-

HUNLAR DA Çılgındı

HUN TÜRKLERİNİN ÇILGIN TARİHİ

AHMET HALDUN TERZİOĞLU

"BU BİR TARİH KİTABI DEĞİL, TARİHE BAKIŞ KİTABIDIR!"

Altaylarda başlayan bir çılgınlık öyküsü...
Ötüken Yiş'i destanlaştıran tutku...
İlk oluş ve ilk yükseliş...

BÜYÜK BİR İMPARATORLUK... HUNLAR...

Tanrı, hakanlarına kut vermiş, devlet olmalarını buyurmuştu.
"Kut, Güç, Üleş"
İlk yapılanmanın öncü töresiydi.

Çılgın ruhları ile kutlu buyruğun ardına düştüler.
Gök'ü yarattıkları yer olarak bellediler.

Güçlü atları, güçlü yayları vardı.
Bir düş sunuldu onlara...
Bu düşe dört elle sarıldılar!
Zor bir coğrafyada yaşıyorlardı.
Dört bir yanları kalabalık ve güçlü yağılarla çevriliydi.
Sayıları azdı.
Ama çılgındılar...
Bu çılgın ruh onları var etti. Yüceltti...

Kendilerini "Gök'ün gururlu çocukları" olarak nitelendiren
HUNLAR...
Tarihin en büyük imparatorluklarından birini kurdular.

Bu kitapta anlatılanlar;
Türklüğün doğuşuna, MÖ. 3000'lerden itibaren kesintisiz süren
Destansı Türk Tarihinin başlangıç çağlarına bir ışık tutmaktadır!

15 TL

krypto

Ziya Gökalp Cad. İçel Sk. 6/4 Kızılay - Ankara • Tel: 0312 432 19 23 - Faks: 0312 432 19 33
www.kriptokitaplar.com • email: krypto@kriptokitaplar.com